MICHEL FOUCAULT

HAPİSHANENİN DOĞUŞU

Sadece www.eskikitaplarim.com'da paylaşılsın diye taranmıştır. Lütfen bu sayfayı silerek, başka sitelerde paylaşmayınız.

Kitap tarayanların şahı, çok değerli büyüğüm kutuphaneci'ye en derin şükran duygularımla, saygılar sunuyorum.

Filiz Vural

İMGE kitabevi

MICHEL FOUCAULT

HAPİSHANENİN DOĞUŞU

Fransızca Aslından Çeviren:
Mehmet Ali KILIÇBAY

Michel Foucault 1926'da Poitiers'de doğdu. 1970'de Collège de France'a seçildi. Bütün hayatını tarihin kapısından geçemeyen konuların tarihini yapmakla geçirdi. Foucault 1984'te Paris'te öldü.

İMGE kitabevi

İmge Kitabevi Yayınları: 50
Temmuz 1992

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. ve San. Tic. Ltd. Şti.
Konur Sokak No: 3 Kızılay/ANKARA
Tel: 418 19 42 Fax: 425 65 32

Kapak Baskısı: MF Ltd. Şti.
Baskı: Özkan Matbaacılık Ltd. Şti.

Kapak tasarımı: Terazi / İbrahim K.DİNÇ

ISBN 975-533-032-1

Surveiller et Punir, Naissance de la Prison (Gözetim Altında Tutmak ve Cezalandırmak, Hapishanenin Doğuşu) adındaki bu kitap ilk kez 1975 yılında Gallimard tarafından yayınlanmıştır. Çeviri bu yayından yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER

Resimler XIII
ÖNSÖZ IXXX

I. AZAP

1. MAHKÛMLARIN BEDENİ 3
2. AZAP ÇEKTİRMENİN GÖRKEMİ 39

II. CEZA

1. GENELLEŞMİŞ CEZA 89
2. CEZALARIN YUMUŞAKLIĞI 129

III. DİSİPLİN

1. İTAATKÂR BEDENLER 167
   DAĞITIMLAR SANATI 175
   FAALİYETİN DENETİMİ 185
   OLUŞUMLARIN ÖRGÜTLENMESİ 194
   GÜÇLERİN BİLEŞİMİ 202
2. İYİ TERBİYE ETMENİN ARAÇLARI 213
   HİYERARŞİK GÖZETİM 214
   NORMALLEŞTİRİCİ YAPTIRIM 223
   SINAV 231
3. GÖRÜLMEYEN GÖZETİM ALTINDA TUTAN HAPİSHANENİN SİSTEMİ 245

IV. HAPİSHANE

1. EKSİKSİZ VE KATI KURUMLARA DAİR 289
2. YASADIŞILIKLAR VE SUÇLULUK 325
3. HAPİSHANE 375

N. Andry, Ortopedi ya da çocuklardaki beden bozukluklarını önleme ve düzeltme sanatı.

XIV. Louis tarafından 1666'da yapılan ilk kıta teftişinin anısına basılan madalya.

FIGURE LXVI.

Reposez vous sur vos armes.

P. Gillart. L'art millitaire français, 1696.

FIGURE LXX.

Reprenez vos mesches

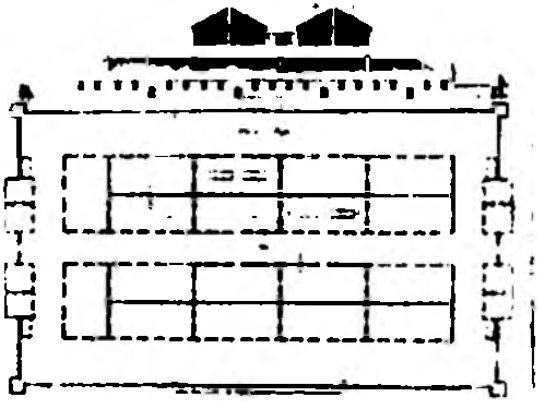

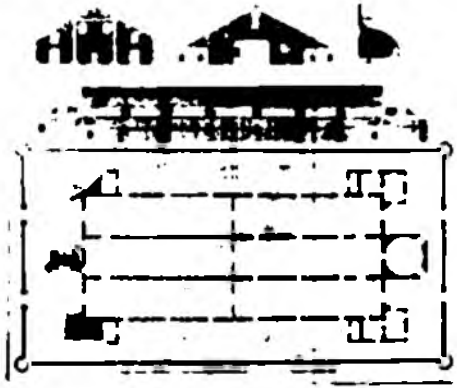

5/6. 25 Eylül 1719 tarihli kararnameye eklenen kışla inşaatına ilişkin planlar

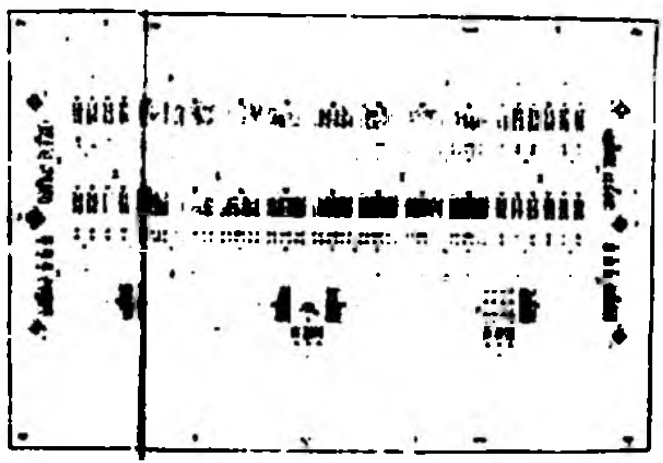

7. P.G. Joly de Maizeray, *Théorie de la guerre*, 1777. 18 tabur ve 84 süvari bölüğü için kamp
1. Pirade kampı 2. Süvari kampı
3. Hafif birlikler kampı 4. Büyük muhafızlar
5. Kamp muhafızlarının sıralarışı.
6. Karargâh . 7. Topçu sahası 8. İşçe alanı
9. Tabya

Fresnes Hapishanesi toplantı salonunda
alkolizmin kötülükleri konusunda konferans.

Yazı için örnek (I.N.R.D.P. Tarihsel Kolleksiyonu).

Navarre Koleji. Çizen ve oyma baskıyı yaptıran Nicolas Martinet, 1760'a doğru (I.N.R.D.P. Tarihsel Kolleksiyonu).

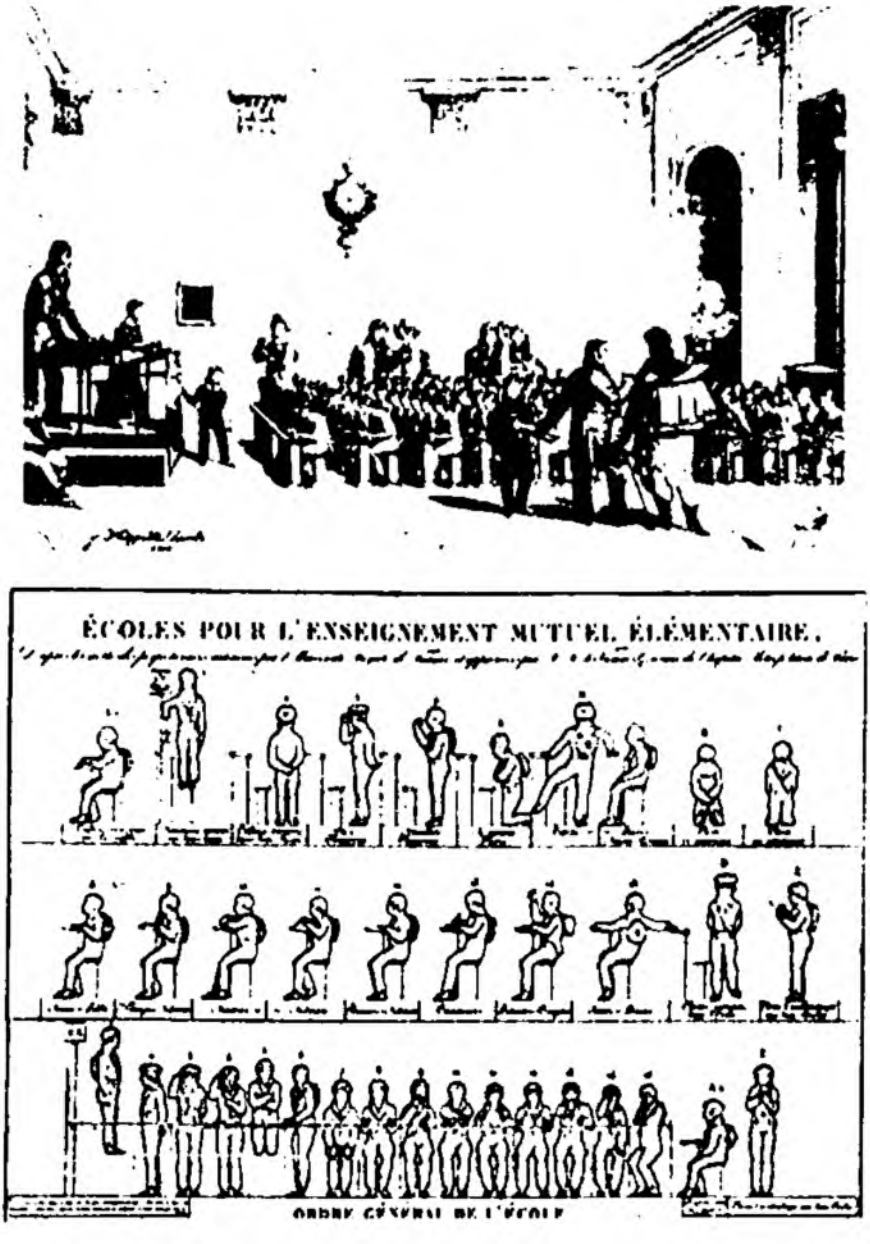

Port-Mahon caddesinde bulunan karşılıklı öğretim okulunun içi, yazı alıştırması sırasında Hippolite Lecomte'un taş baskısı. 1818 (I.N.R.D.P. Tarihsel Kolleksiyonu).

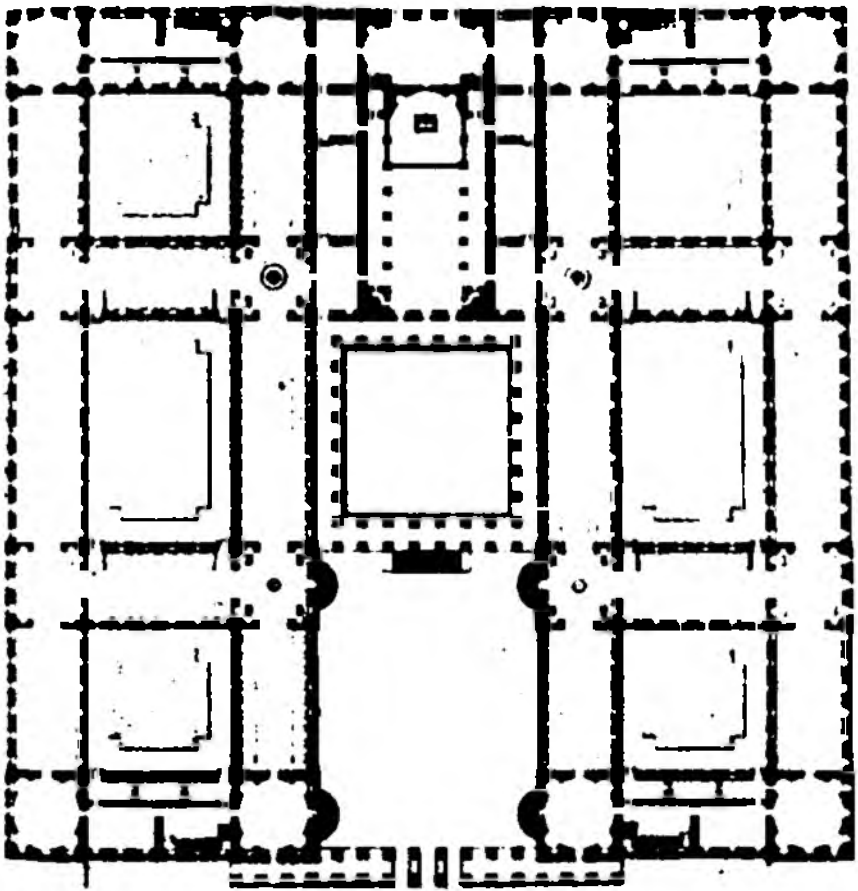

J.F. de Neufforge. Hastane projesi. Temel mimari derlemesi (1757-1780).

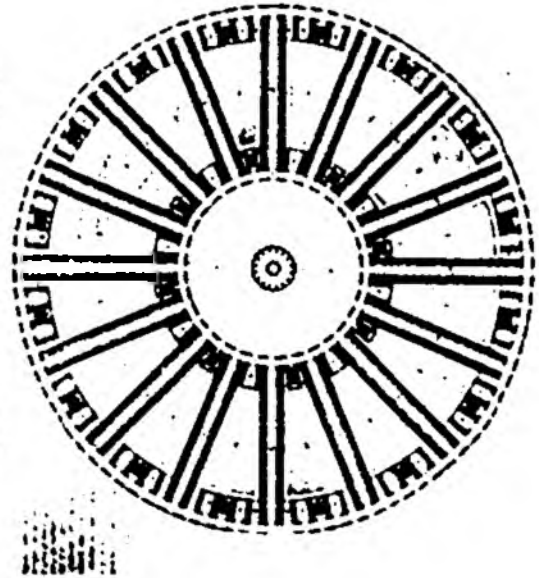

B. Poyet. Hastane projesi, 1786.

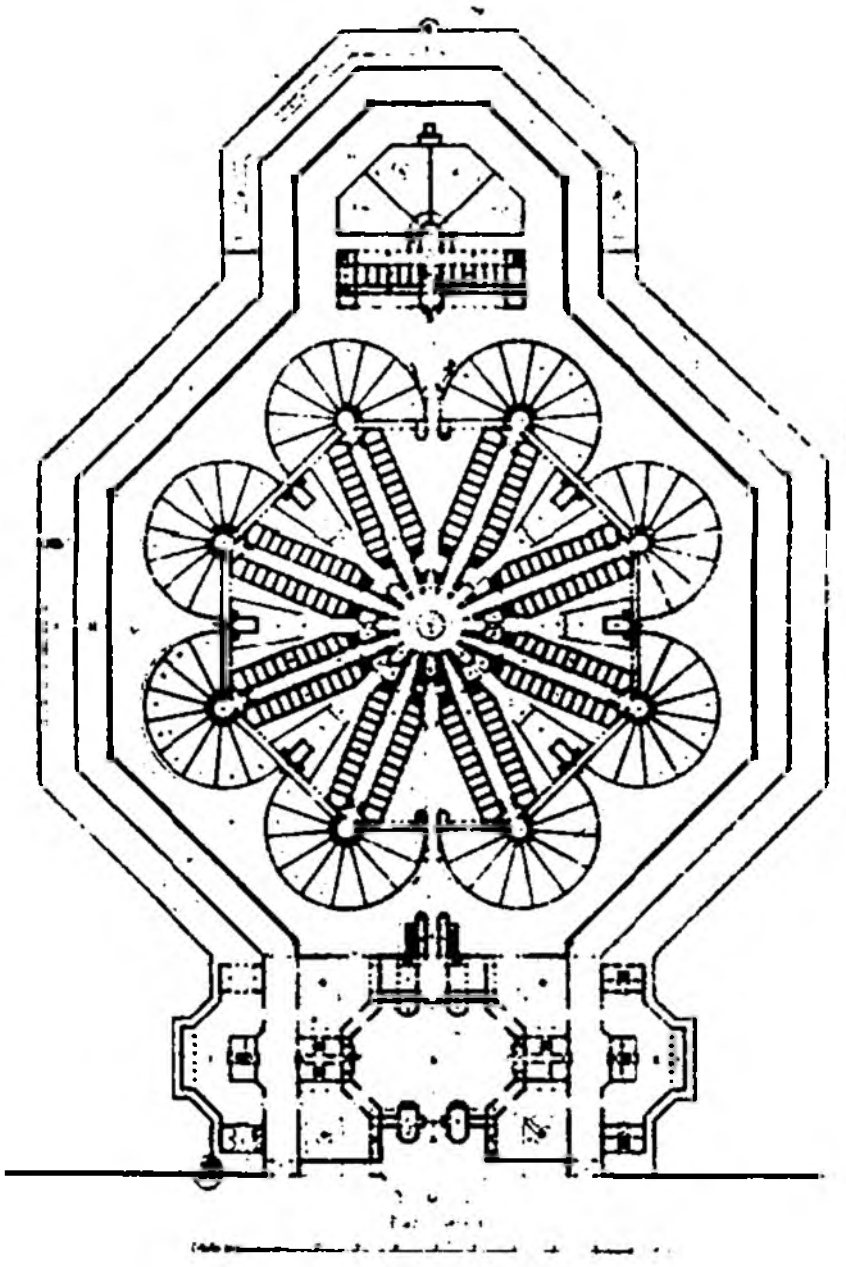

A. Blouet, 585 mahkûmluk hücreli hapishane projesi, 1843.

XIV. Louis döneminde Versailles Hayvanat Bahçesi.
Aveline'in tahta oyma baskısı.

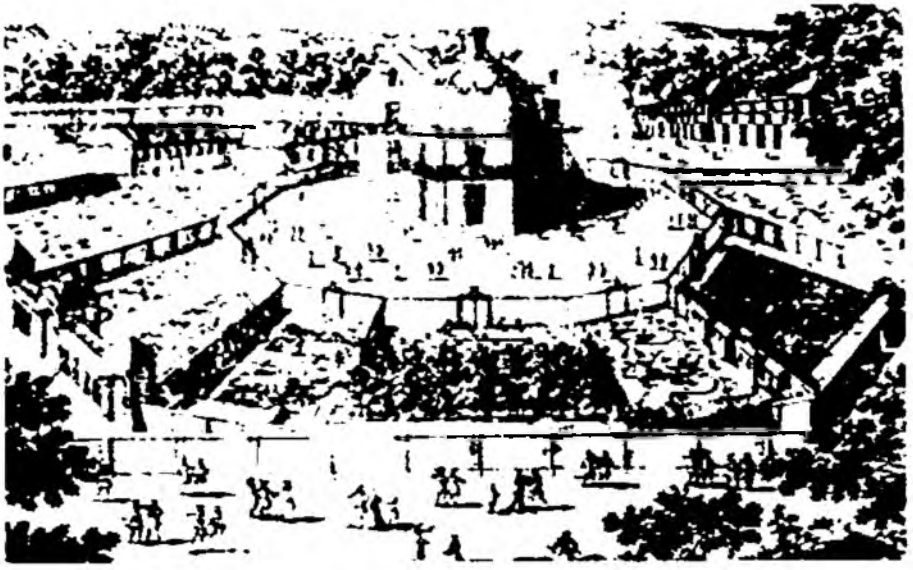

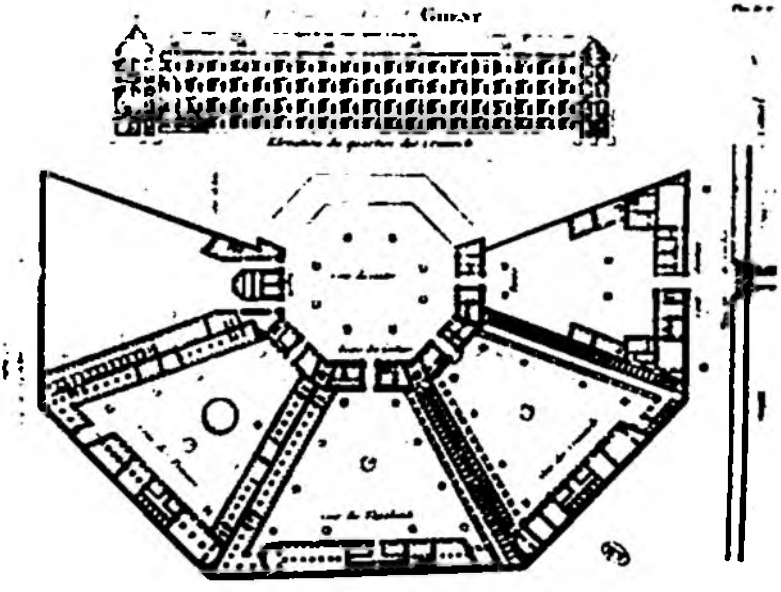

Gand güç evinin (hapishane) planı, 1773.

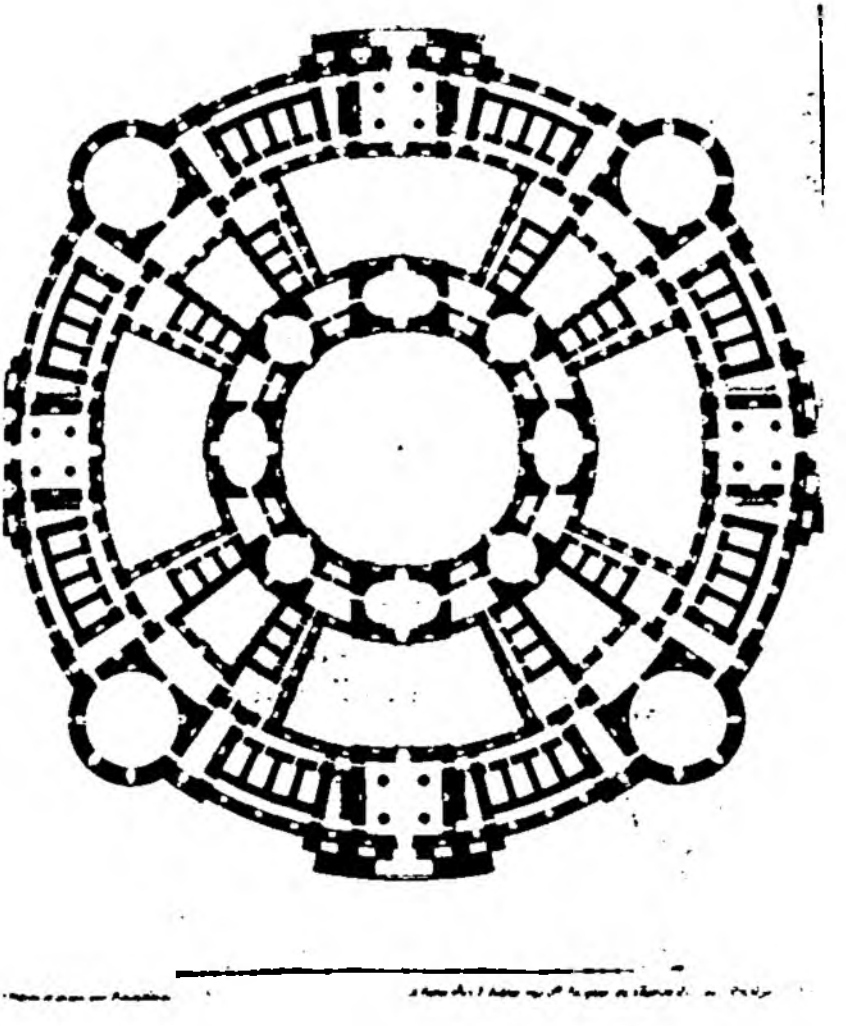

J. F. de Neufforge, Hapishane Projesinden.

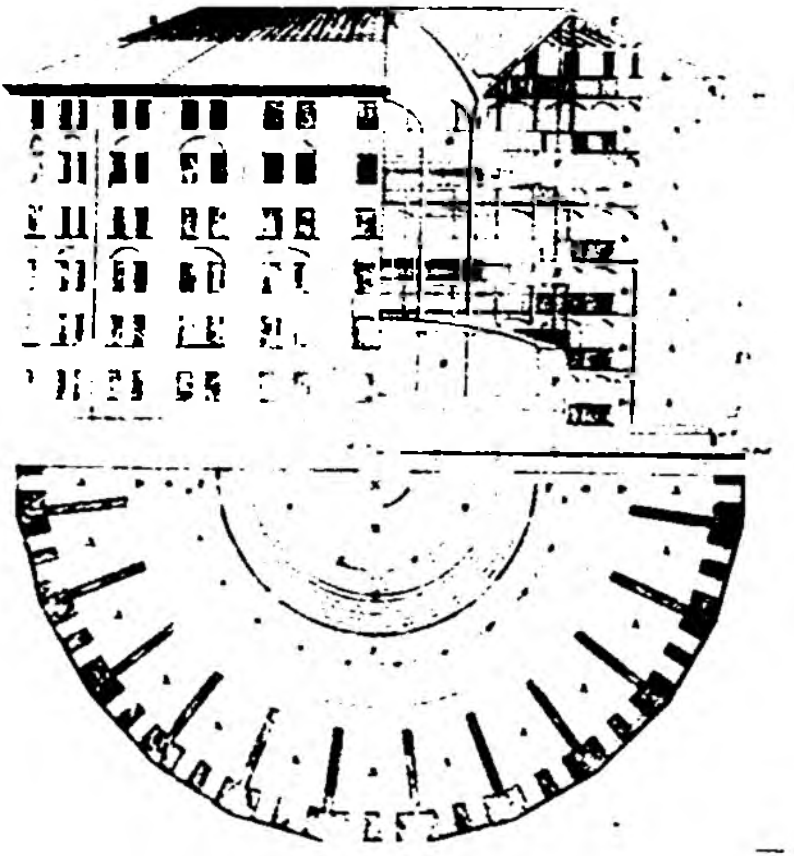

Jeremy Bentham, Panopticon un plan ı *(The Works of Jeremy Bentham*, yay. Bowring, c. IV, s. 172-173)

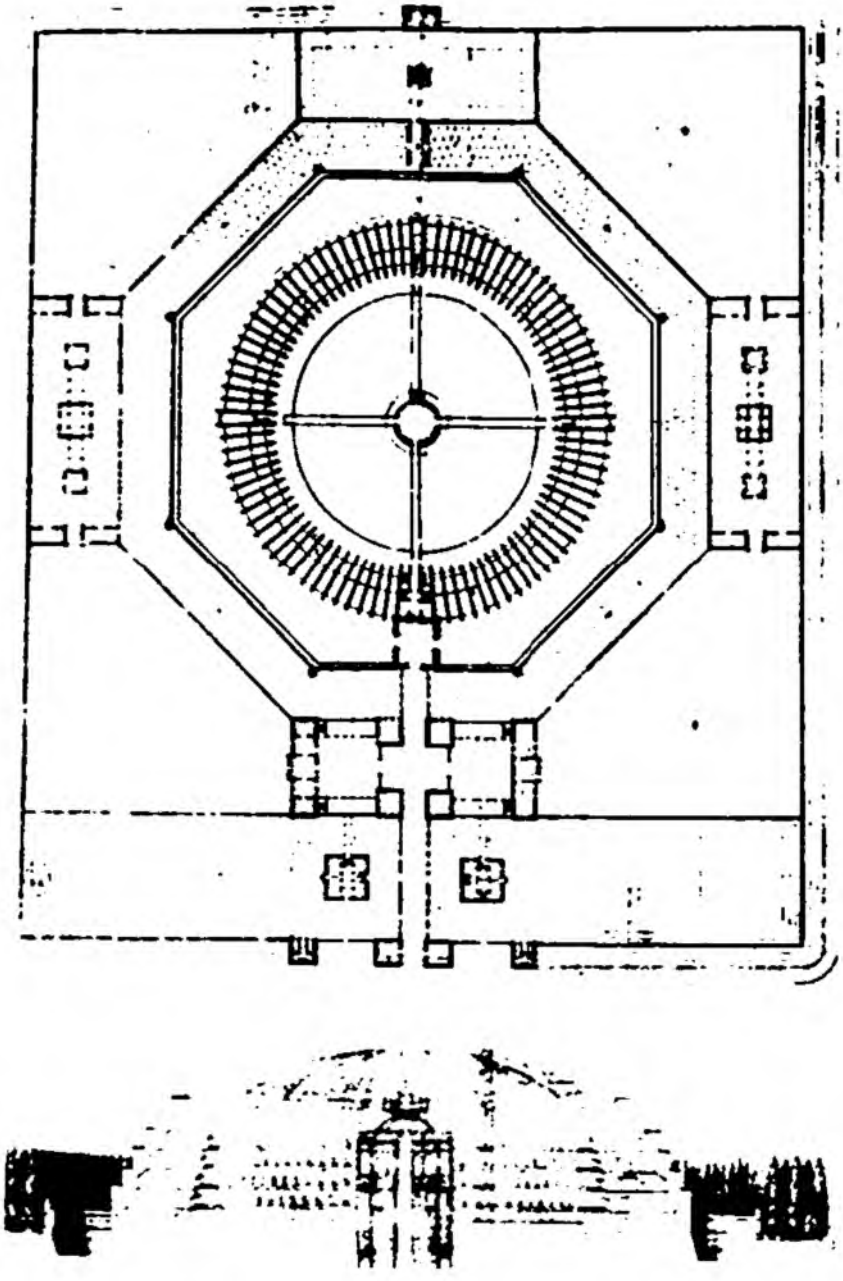

N. Harou-Romain, Hapishane Projesi, 1840.

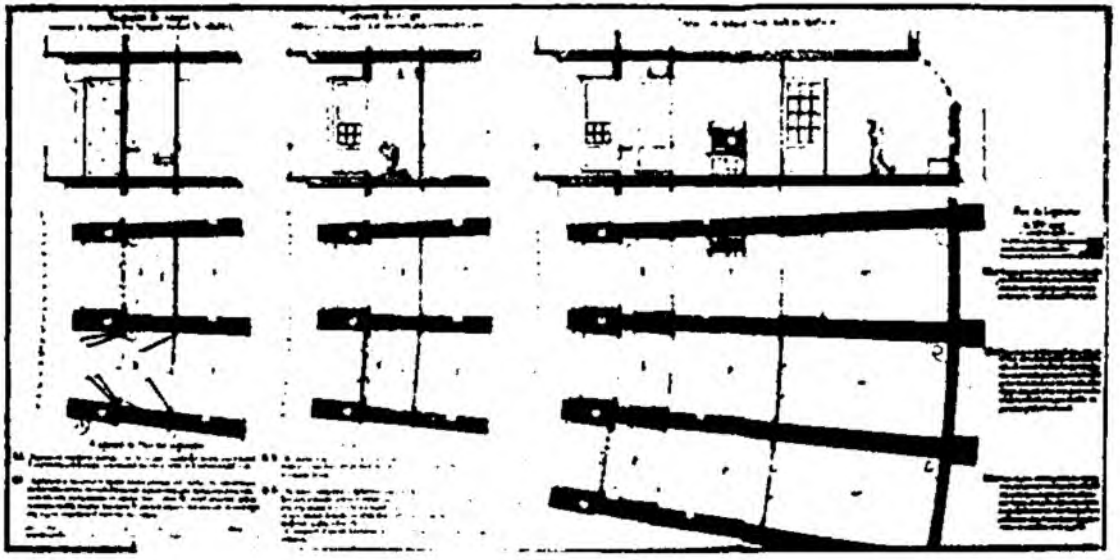

N. Harou-Romain. Hapishane Projesi, 1840 hücrelerin planı ve kesiti. Her hücrenin bir girişi, bir yatak odası, bir atelyesi, bir volta yeri vardır. Dua esnasında giriş kapısı açıktır, mahkûm diz çökmüş durumdadır.

N. Harou-Romain, Hapishane Projesi, 1840. Bir tutuklu hücresinde merkezi gözetim kulesinin karşısında dua ediyor.

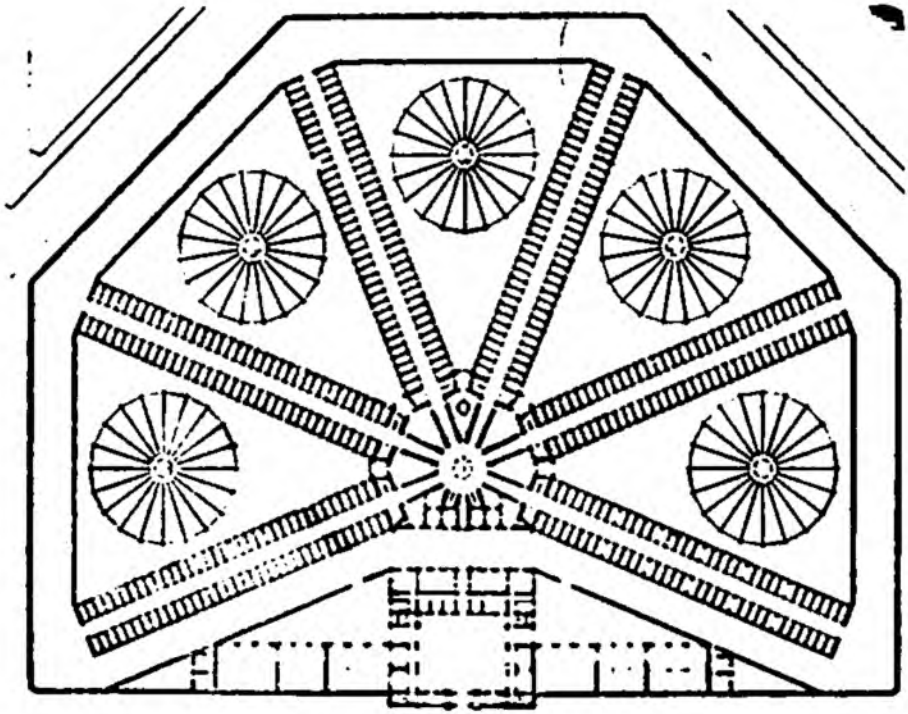

Mazas Hapishanesinin Planı.

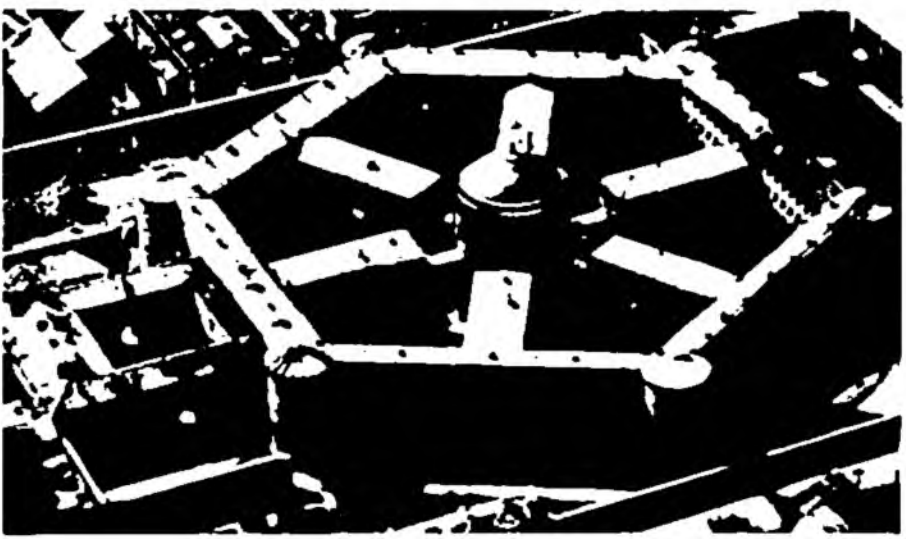

Petite Roqvette Hapishanesi.

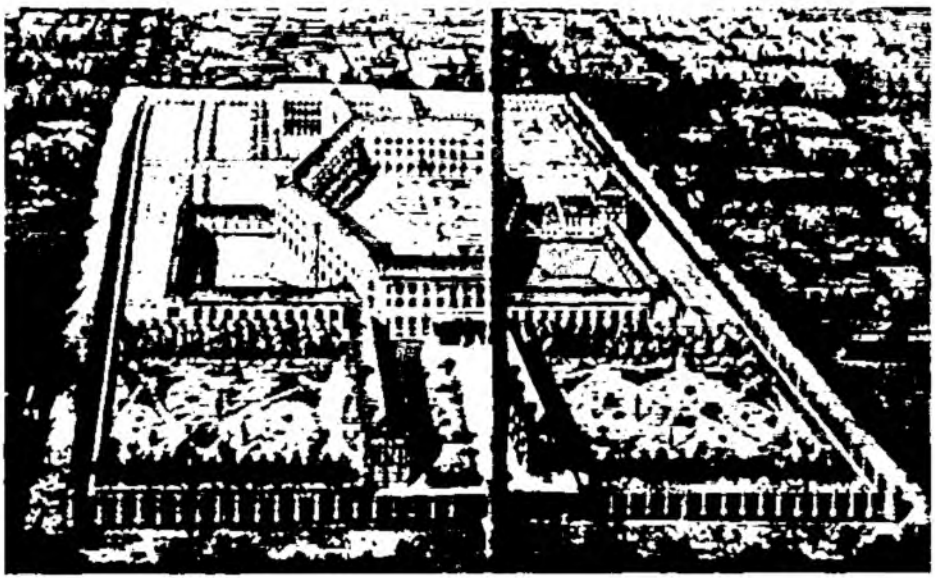

1877'de Rennes Merkez Hapishanesi.

Stateville Hapishanesinin içi, ABD, XX. yüzyıl.

Mettray kolonisinde yatış.

N. Andry, Ortopedi ya da çocuklardaki beden bozukluklarını önleme ve düzeltme sanatı.

XXVIII

ÖNSÖZ

Hapishane tarihi veya "gözetim altında tutma ve cezalandırma"nın tarihi birçok kimse için şaşırtıcı olmaktadır. Çünkü "tarih" çoğumuz için nihayetle zaferlerin, büyük adamların yaptıklarının ettiklerinin anlatısıdır, daha doğrusu bir kahramanlık öyküsüdür. İnsanların insanlara egemen olmak için geliştirdikleri yöntemler, bireysel veya ortaklaşa olarak çekilen ve çektirilen azaplar, iktidarların bireyleri gözetim altında tutmaya yönelik olarak oluşturdukları mekanizmalar, disiplinler, işte bunlar "tarih olamaz". Çünkü bunları bilmezden gelmek istiyoruz.

Foucault bilmek istiyor ve tarihçiliğin XX. yüzyılın başından beri kaybedenlerle daha fazla ilgilenmeye başlamasıyla birlikte, o da bu akımın içinde yer alıyor. Foucault aslında bir filozof, ama karşımıza çoğu zaman bir tarihçi olarak çıkıyor. Bir filozof tarihçi olunca da ortaya muazzam bir dil, kavram ve olayları çerçeveleme biçimi sorunu çıkıyor. Foucault zaten felsefenin dilini zorlarken, bir de tarihin alışılmış terminolojisini alt üst ediyor. Bu noktada sözü sevgili kardeşim Turhan Ilgaz'a bırakmak istiyorum. Foucault'nun Söylemin Düzeni adlı kitabını Türkçeye çeviren sevgili Turhan, yazdığı özsözde şunları söylemektedir.

"... Onun felsefesini açıklamaya kalkışmayacağım elbette –buna kendimi yetkili de görmem, yeterli de–, ama Fou-

cault'yu okuyabilmenin böylesi bir anahtarı gerektirdiğini söyleyebilirim.

"Toplum olarak felsefeyle alış-verişimiz, fazla bir içli-dışlılığımız yok. Dilimiz de pek yetmiyor açıkçası, felsefe yapmaya. Kavramlarımız eksik çünkü... Felsefe, pratikte yararlanacağımızı sandığımız bazı sloganları bize sağlıyorsa ilgimizi çekiyor; işimize gelen bazı formüller sunabiliyorsa "kültürümüze" buyur ediliyor. Ve çoğunlukla da "ahlâk" ile karıştırılıyor, "ahlâk"mışçasına algılanıyor, "ahlâk" ile –ve tabii ki benimsediğimiz ahlâk ile– çakıştığı oranda öğreniliyor.

"Oysa ki bilgiyi sevmek olan felsefenin, insandan ve insan düşüncesinden kalkıp, düşüncenin ürettiği nesnelere inen, sonra bu nesnelerin evrimi içinde düşüncenin kendi kendine açtığı yolların "arkeolojisine" gömülerek yeniden düşünceye ve insana ulaşan sonsuz gel-gitleri söz konusu...

"Felsefenin çok çok uzaklarında düşünmeye, ya da düşündüğünü sanmaya, düşünmekten çok konuşmaya ve genellikle düşünmeden konuşmaya veya önce konuşup sonra düşünmeye, düşünmeden eylemeye veya önce eyleyip sonra düşünmeye alışmış bir toplumda, Foucault'nun felsefesi, kolay kolay içinden çıkılır gibi değil. Ve alabildiğine yabancı.

"Onun için yukarıda "Cinselliğin tarihi"ni anarken "Türkçeleştirilmişti" demedim de, Türkçeye "sığdırılmıştı" demeyi yeğledim. "Söylemin Düzeni" Türkçeye sığdırılmaya çalışıldı.

"Avrupa felsefesinin yüzyıllardan beri yarattığı, kullandığı, çekip çevirdiği kavramlarla oluşturduğu söylemlerin düzenini irdeleyen bir söylemi, o kavramlara olabildiğince uygun kavramlar bularak Türkçeleştirmek gerekiyordu... Bu Türkçenin anlaşılır olması gerekiyordu... Üstüne üstlük, Foucault'nun söyleminin ayrılmaz bir parçası olan üslûbuna da sadık kalmak gerekiyordu. Yeni orijinal metinde kaç cümle varsa, çeviride de o kadar cümle olmalıydı..."

Bu söylenenlere aynen katıldığım için, yani ben de Fou-

cault'yu Türkçeye "sığdırmaya" çalıştığım için, onun üslûbuna sadık kaldığım için, herhangi birşey ekleme ihtiyacını hissetmiyorum. Yalnız okuyucunun artık Türkçe olan herşeyi anlayacağı yanılgısından kurtulması gerekmektedir. Kavramlar yalnızca dilsel aletler olmayıp, bize arkalarındaki tarihle birlikte konuk gelmektedirler. Bunlar hamburger veya Coca Cola olmadıkları için, ısırıldıklarında veya bir yudum alındıklarında ne oldukları anlaşılabilir gibi şeyler değillerdir. Okuyucu kavramların arkasındaki tarihsel yoğrulmuşluklarla da haşır neşir olmadıkça kitap okuyucusu değil, kitap "bakıcısı" olacaktır.

Bu kitap vesilesiyle ülkemizin entelektüel hayatının büyük yaralarından birine değinmek istiyorum. Bu kitap dört kere yeniden dizildi. Çünkü ne yazık ki çoğumuzda iş namusu yok, hayatın tek amacının ne pahasına olursa olsun maddeye ulaşmak olduğu inancı egemen, bu yüzden insanlarımızın çoğu yaptıkları işi sevmiyorlar. "Ne iş olursa yaparım" zihniyeti bunun en açık göstergesidir. Eğer sevgili Mesut bozuk dizgileri adam etme işini üstlenmeseydi, bu kitap kimbilir ne zaman çıkardı?

Mehmet Ali Kılıçbay
Nisan 1992

I
AZAP

BİRİNCİ AYIRIM
MAHKÛMLARIN BEDENİ

Damiens 2 Mart 1757'de "Paris kilisesinin cümle kapısının önünde, suçunu herkesin karşısında itiraf etmeye" mahkûm edilmişti; buraya " elinde yanar halde bulunan iki libre ağırlığındaki bir meşaleyi taşıyarak, üzerinde bir gömlekten başka birşey olmadığı halde, iki tekerlekli bir yük arabasında götürülecekti; sonra aynı yük arabasıyla Grève meydanına götürülecek ve burada kurulmuş olan darağacına çıkartılarak memeleri, kolları, kalçaları, baldırları kızgın kerpetenle çekilecek; babasını öldürdüğü bıçağı sağ elinde tutacak ve kerpetenle çekilen yerlerine erimiş kurşun, kaynar yağ, kaynar reçine ve birlikte eritilen balmumu ile kükürt dökülecek, sonra da bedeni dört ata çektirilerek parçalatılacak ve vücudu ateşte yakılacak, kül haline getirilecek ve bu küller rüzgâra savurulacaktır".[1]

Gazette d'Amsterdam[2] "sonunda onu parçaladılar" diye anlatmaktadır. "Bu sonuncu işlem çok uzun sürdü, çünkü kul-

1 *Pièces originales et procédures du procès fait à Robert-François Damiens*, 1757,c.III, s. 372-374.

2 *Gazette d'Amsterdam*, 1 Nisan 1757.

lanılan atlar çekmeye alışık değillerdi; bu yüzden dört tane yerine altı tane koymak gerekti, bu da yetersiz kaldı; talihsizin kalçalarını kopartmak için sinirlerini kesmek ve eklemlerini baltayla parçalamak gerekti...

"Çok küfürbaz olmasına rağmen ağzından tek bir sövgü bile çıkmadı; sadece korkunç acılardan ötürü müthiş çığlıklar atıyordu ve çoğu zaman Allahım bana acı; İsa beni kurtar diyordu. Seyirciler, ileri yaşına rağmen, zavallıyı teselli etmek için bir anını bile ziyan etmeyen Saint-Paul papazının mahkûmun üstüne titremesinden büyük ders aldılar".

Ve talim subayı Bouton: "kükürt yakıldı, ama ateş o kadar harsızdı ki, yalnızca ellerinin üst derisi biraz zarar gördü. Sonra kollarını dirseklerine kadar sıvamış bir işkenceci, bu iş için özel olarak yapılmış yaklaşık bir buçuk ayak uzunluğundaki kerpetenle, önce onun sağ baldırını, sonra sağ kolunun iç kesimlerini, sonra da memelerini çekti. Bu işkenceci gürbüz ve güçlü olmasına rağmen, kerpetenin içine aldığı et parçalarını çekmekte çok zorlanıyordu; bunları kerpetenle iki üç kere tutup, büküyor ve kopardığı parçaların herbiri altı liralık bir ekü büyüklüğünde bir yara açıyordu".

"Çok bağıran ama küfür etmeyen Damiens, bu kerpetenle çekmelerden sonra kafasını kaldırıyor ve kendine bakıyordu; kerpetenci bu kez karışımın kaynadığı kazandan demir bir kepçeyle aldığı kaynar halitayı her yaranın üzerine bolca döktü. Daha sonra atların koşumlarına iplerle bağlandı, sonra da atlar kalça, bacak ve kol hizasından organlara koşuldular".

"Mahkeme kâtibi *sieur* Le Breton birçok kereler talihsiz mahkûma yaklaşarak, ona söyleyecek birşeyi olup olmadığını sordu. Hayır diye cevap veriyordu; lânetlileri tasvir ettikleri biçimde bağırıyordu, bunu anlatmaya hiçbir şey yetmez, her acıda şöyle bağırıyordu: "Affet Allahım, Affet Efendimiz". Yukarıda anlatılan bu kadar acıya rağmen, arada sırada kafasını kaldırıyor ve kendine cesaretle bakıyordu. Adamların uçlarını hâlâ çektikleri ipler onu çok sıkı sarıyor

ve ona anlatılmaz acılar çektiriyorlardı. *Sieur* Le Breton ona bir kez daha yaklaşarak, birşey söylemek isteyip istemediğini sormuştu; hayır dedi. Günah çıkartıcılar ona birçok kereler yaklaşarak, uzun uzadıya konuşmuşlardı; uzattıkları haçı samimiyetle öpüyordu; dudaklarını uzatıyor ve hep "Affet Allahım" diyordu.

"Atların herbiri bir celladın yönetiminde olmak üzere, organları kendi doğrultularında bir kere çektiler. Bir çeyrek saat sonra aynı merasim tekrarlandı ve birçok kez tekrarlanan denemeden sonra, sonunda atlar çekildi, yani sağ kola bağlı olanlar kafaya doğru, kalçaya bağlı olanlar da kollara doğru döndürüldü, böylece kolları eklem yerlerinden koparıldı. Bu çekişler birçok kereler başarısız bir şekilde tekrarlanmıştı. Kafasını kaldırıyor ve kendine bakıyordu. Kalçaya koşulan atların önüne iki tane daha bağlamak gerekmişti, bu da atların sayısını altıya çıkartıyordu. Gene başarı elde edilemedi.

"Nihayet cellat Samson *sieur* Le Breton'a bu işi bitirmenin yolu olmadığını, ne de bu konuda bir umut olmadığını ve bayların parça parça kopartılmayı isteyip istemediklerini sordu. Kente inmiş olan *sieur* Le Breton yeniden çaba sarfedilmesi emrini verdi, bu emir uygulandı; ama atlara usanç gelmişti ve kalçalara bağlı olanlardan biri yere düştü. Günah çıkartıcılar geri gelerek gene konuştular. Onlara diyordu ki (kendim duydum): " Beni öpün baylar". Saint Paul kilisesi papazı cesaret edemediğinden, bay Marsilly sol kolu bağlayan iplerin altına geçti ve onu alnından öptü. Cellatlar aralarında toplandılar ve Damiens onlara mesleklerini yaptıklarından ötürü küfür etmediğini, onlara kızmadığını söylüyordu; kendi için Allaha dua etmeleri için yalvarıyordu ve Saint Paul papazına, ilk *messe* ayini sırasında kendi için dua etmesini rica ediyordu.

"İki veya üç denemeden sonra cellat Samson ve etlerini kopartarak çekmiş olanı ceplerinden birer bıçak çıkartarak kalçaları gövdeden ayırdılar; tam koşumlu dört at ise onlar-

dan sonra iki kalçayı götürdüler, yani önce sağ taraf, sonra da sol taraf; daha sonra kollar için omuzlara ve bacaklar için de kasıklara aynı şey yapıldı; hayvanların tüm güçleriyle çekerek önce sağ, sonra da sol kolu kopartmaları için etleri neredeyse kemiklere kadar kesmek gerekti.

"Bu dört kısım kopartıldıktan sonra, günah çıkartıcılar onunla konuşmak için indiler; ama cellat onlara onun öldüğünü söyledi, ama ben adamın kıpırdadığını ve alt çenesinin sanki konuşuyormuş gibi gidip geldiğini görüyordum. Hatta cellatlardan biri kısa bir süre sonra, gövdenin ana kesimini odun yığınının üzerine atmak için kaldırdıklarında hâlâ canlı olduğunu söyledi. Atların iplerinden çözülen kol ve bacaklar, darağacının kaidesinin hizasında hazırlanmış olan bir odun yığının üzerine atıldı. Sonra gövdenin ana kısmı buraya atıldı ve hepsi odun ve çok miktarda çalı çırpıyla örtüldü ve bu odunlarla karıştırılan saman ateşe verildi.

".... Mahkeme ilâmının hükmü gereği herşey kül haline getirildi. Közlerin arasında bulunan sonuncu parçanın yanması akşamın on buçuğundan sonra ancak tamamlanabildi. Gövdenin ve etlerin yanması yaklaşık dört saat sürdü. Benim ve oğlumun aralarında yer aldığımız subaylar, bir takım oluşturan okçularla birlikte, saat onbire kadar meydanda kaldık.

"Ertesi gün, çayırda ocak olarak kullanılmış yerde bir köpeğin yatmış olmasından, defalarca kovalanmasına rağmen hep buraya geri gelmesinden sonuçlar çıkartılmaya kalkışılmıştır. Ama bu hayvanın burayı diğer yerlerden daha sıcak bulduğunu anlamak güç bir iş olmasa gerektir":[3]

İşte bundan üç çeyrek yüzyıl sonra, Léon Faucher tarafından "Paris Genç Mahkûmlar Evi" için kaleme alınan yönetmelik.[4]

"Madde 17. Tutuklular güne kışın saat altıda, yazın beşte başlayacaklardır. Çalışma süresi her mevsimde günde dokuz saat sürecektir. Günde iki saat eğitime ayrılacaktır. Ça-

3 Zikr. A.L.Zevaes, *Damiens le régicide*, 1937, s. 201-214.
4 L. Faucher, *De la réforme des prisons*, 1838, s. 274-282.

lışma ve gün kışın saat dokuzda, yazın sekizde sona erecektir.

Madde 18. *Kalkış*. Tutuklular trampetin ilk çalışında kalkmak ve sessizce giyinmek zorundadırlar, bu arada gözetmenler hücrelerin kapılarını açacaklardır. İkinci çalışta yataklarını yapmış durumda, ayakta olacaklardır. Üçüncüsünde, sabah duasının yapıldığı tutukevi kilisesine gitmek üzere sıraya gireceklerdir. Trampetin her çalışının arasında beş dakika vardır.

Madde 19. Dua tutukevi papazı tarafından yapılacak ve arkasından ahlâki veya dinsel bir metin okunacaktır. Bu iş yarım saatten fazla sürmeyecektir.

Madde 20. *Çalışma*. Tutuklular yazın altıya çeyrek kala, kışın yediye çeyrek kala avluya inerler ve ellerini yüzlerini yıkadıktan sonra, günün ilk ekmeği dağıtılır. Bunun arkasından atelyelere göre gruplanırlar ve çalışma yerlerine giderler; çalışma yazın saat altıda, kışın saat yedide başlar.

Madde 21. *Yemek*. Tutuklular saat onda çalışma yerlerinden ayrılarak yemekhaneye giderler; avluda ellerini yıkar ve bölükler halinde toplanırlar. Yemekten sonra, onbire yirmi kalaya kadar teneffüs verilir.

Madde 22. *Okul*. Saat onbire yirmi kala, trampet çalınmasıyla sıraya girilir ve okula birlikler halinde gidilir. Sırasıyla okuma, yazma, çizim ve hesaba ayrılan dersler iki saat sürer.

Madde 23. Tutuklular okuldan bire yirmi kala bölükler halinde ayrılırlar ve teneffüs için avlularına giderler, trampet çalmasıyla birlikte atelyeler halinde toplanırlar.

Madde 24. Tutuklular saat birde atelyelere varmış olmalıdırlar: çalışma saat dörde kadar sürer.

Madde 25. Saat dörtte atelyelerden ayrılarak avlulara gidilir, tutuklular burada ellerini yıkar ve yemekhaneye gitmek üzere bölükler halinde toplanırlar.

Madde 26. Akşam yemeği ve onu izleyen teneffüs beşe kadar sürer; tutuklular bu saatte atelyelere geri dönerler.

Madde 27. Çalışma yazın saat yedide, kışın saat sekiz-

de kesilir; atelyelerde son kez bir ekmek dağıtımı yapılır. Bir tutuklu veya bir gözetmen tarafından bazı eğitici veya duygulandırıcı konularda yapılan çeyrek saatlik bir metin okumasından sonra, akşam duası yapılır.

Madde 28. Tutuklular ellerini yıkadıktan ve avluda yapılan üst-baş denetiminden sonra, yazın yedi buçukta, kışın sekiz buçukta hücrelerine gitmek zorundadırlar; trampetin ilk çalınışında soyunmalı ve ikincisinde yatağa girmiş olmalıdırlar. Hücre kapıları kapatılır ve gözetmenler düzen ve sessizlik sağlamak için koridorlarda dolaşırlar".

★★★

İşte bir azap çektirme ve zaman kullanımı. Bunlar aynı suçun yaptırımı olmamakta, aynı cinsten suçları cezalandırmamaktadırlar. Ama herbiri belli bir cezalandırma tarzını çok iyi tanımlamaktadır. Onları bir yüzyıldan daha az bir süre ayırmaktadır. Avrupa'da ve ABD'de ceza ekonomisinin yeniden yaygınlaştığı bir dönemdir. Geleneksel adalet açısından büyük "rezaletler"in, sayılamayacak kadar çok ıslahat projesinin dönemidir; yeni bir yasa ve suç teorisi, cezalandırma hakkının siyasal ve ahlâki açıdan yeni bir meşrulaştırılması; eski kararnamelerin iptali, örf hukukunun kaldırılması; "modern" hukuk sistemlerinin devreye sokulması: Rusya 1769, Prusya 1780, Pennsylvania ve Toskana 1786, Avusturya 1788, Fransa 1791, Yıl IV, 1808 ve 1810. Ceza hukuku için yeni bir çağ.

Bu kadar çok değişiklik arasından bir tanesini ele alacağım: azap çektirmenin kalkması. Bugün onu biraz ihmal etme eğilimi vardır; kendi döneminde herhalde fazlasıyla tumturaklı sözler sarfedilmesine yol açmıştır; onu çözümlemeye izin veren bir "insanileşme"nin tarafını herhalde fazlasıyla tutan kolay ve vurgulu bir tavır söz konusu olmuştur. Ve eğer büyük kurumsal dönüşümlerle, açık ve genel yasa bütünleriyle, birleştirilmiş usul kurallarıyla karşılaştırılacak olursa öne-

mi nedir -hemen heryerde benimsenen jüri, cezanın esas olarak ıslah edici karakterinin tanımlanması ve XIX. yüzyıldan beri sürekli olarak vurgulu hale gelen bir eğilim olarak, cezaların suçlu bireylere uyarlanması-? Fizik yapı üzerinde hemen etkili olmaktan uzaklaşan cezalar, acı çektirme sanatında belli bir ağırbaşlılık, daha incelmiş, daha gizli kapaklı ve gözle görünür hallerinden uzaklaştırılmış bir acılar oyunu; daha derinlerdeki bir düzenlemeye yönelik olan bu durum daha fazla dikkat haketmekte değil midir? Her ne olursa olsun, bir olgu açıkça ortadadır: azap çektirilen, parçalanan, organları kopartılan, yüzüne veya omuzuna simgesel damga basılan, canlı veya ölü olarak teşhir edilen, seyirlik unsur haline getirilen beden birkaç onyıl içinde ortadan yokolmuştur. Beden, ceza ile yıldırmanın ana hedefi olmaktan çıkmıştır.

XVIII. yüzyılın sonuyla XIX. yüzyılın başında, bazı büyük tartışmalara rağmen, cezayı karanlık bir şenlik haline çeviren uygulama yokolmaya yüz tutmuştur. Bu dönüşüm esnasında iki süreç birbirlerine karışmıştır. Bunlar ne tamamen aynı kronolojiye, ne de aynı varlık nedenlerine sahip olmuşlardır. Bir yanda cezanın seyirlik bir unsur olmaktan çıkması vardır. Cezanın törensel yanı karanlığa bürünerek, artık yeni bir usul veya yönetim edimi haline gelme eğilimine girmiştir. Suçun herkesin önünde itiraf edilmesi uygulaması Fransa'da ilk kez 1791'de kaldırılmış, kısa süreli bir geri dönüşten sonra, 1830'da yeniden kaldırılmıştır; kazığa bağlama ise 1789'da ilga edilmiştir; İngiltere için bu tarih 1837'dir. Avusturya, İsviçre ve ABD'nin Pennsylvania gibi bazı eyaletlerinde uygulanan, mahkûmların sokak ortasında ve şehirlerarası yollarda çalıştırılmaları -demir boyunduruklu, çok renkli kıyafetleri olan, ayakları prangalı kürek mahkûmları; bunlarla halk arasında meydan okuma, küfür, alay, darbe, kin veya işbirliği işaretleri biçiminde alış verişler olmaktadır-[5]. XVIII. yüzyılın sonunda veya XIX. yüzyılın ilk yarısında hemen heryer-

5 Robert Vaux, *Notices*, s. 45, Zikr., N. le Teeters, *They were in prison*, 1937, s. 24.

de kaldırılmıştır. Şiddetli eleştirilere rağmen, teşhir Fransa'da 1831'e kadar sürmüştür –Real "miğde bulandırıcı bir sahne" demekteydi–[6]; Nisan 1848'de sonunda kaldırılmıştır. Kürek mahkûmlarının Brest'ten Toulon'a tüm Fransa yollarında sürükledikleri zincirlere gelince, 1837'de onların yerine siyaha boyanmış hapishane arabaları geçmiştir. Ceza yavaş yavaş bir sahne olmaktan çıkmıştır. Ve cezanın seyirlik unsur olarak içerebileceği herşey artık olumsuz bir gösterge haline gelmiştir; cezanın bir tören halinde sunulmasının ortadan kalkmasıyla birlikte, cezanın "son aşamasının" da suçla karanlık ilişkileri olduğundan kuşku duyulmaya başlanmıştır: ceza eğer suçu vahşilik bakımından aşmıyorsa, en azından ona eşit olmakta, seyircileri vazgeçirmeye niyetlendiği bir kıyıcılığa alıştırmakta, onlara suçların sıklığını göstermekte; celladı bir caniye, yargıçları katile benzetmekte, rolleri son anda tersine döndürmekte, azap çektirilen acıma ve hayranlık konusu haline gelmektedir. Beccaria bu durumu çok erkenden söylemişti: "bize korkunç bir suç olarak sunulan cinayetin soğukkanlılıkla ve pişmanlık duyulmadan işlendiğini görüyoruz"[7]. Halka açık infaz artık, şiddetin yeniden alevlendiği bir ocak olarak görülmektedir.

Demek ki cezalandırma, ceza sürecinin en gizli parçası olma eğilimine girecektir. Bu da birçok sonuca yol açmıştır: adeta gündelik olan algılama alanını terkederek, soyut algılama alanına girmiş; etkinliği artık göze görünür yoğunluğundan değil de, kaçınılmaz olmasından beklenir hale gelmiştir; suç işlemekten vazgeçirtecek unsur artık sahneye konulan iğrenç tiyatro değil de, bu durum olacaktır; cezanın örnek olmaya yönelik mekanizmasının çarkları değişmektedir. Bu olgudan ötürü adalet artık, infaza eklenmiş olan şiddeti halkın önünde üstlenmekten vazgeçmiştir. Onun da öldürüyor veya vuruyor olması artık onun gücünün yüceltilmesi değil de, kendi-

6 *Parlamento Arşivleri*, 2.dizi, c.XXII, 1 Ar.1831.

7 C. de Beccaria, *Traité des délits et des peines*, 1764, F. Hélie edisyonunda, s. 101, burada atıflar 1856 tarihli bu edisyona yapılacaktır.

liğinden yapması ve sergilememesi gereken bir unsur haline gelmiştir. Yüz karası yeniden paylaştırılmaktadır: seyirlik infazda darağacından karmaşık bir dehşet yükselmekteydi; bu şiddet aynı anda hem celladı, hem de mahkûmu kaplamaktaydı: azap çektirilen kişinin içine düştüğü utancı acıma veya şan haline dönüştürmeye her zaman hazır olmanın yanı sıra, infaz yapan kişinin yasal olarak kullandığı şiddeti her seferinde bir yüz karası haline çevirmekteydi. Artık rezalet ve ışık başka bir şekilde paylaşılacaktır; suçluyu olumsuz ve tek yanlı işaretle damgalayacağı düşünülen husus mahkûmiyetin kendisi haline gelmiş olarak kabul edilmektedir: böylece danışmalar ve mahkeme kararı halka açık hale gelmiş infaz ise adaletin mahkûma dayatmaktan haya ettiği ek bir utanç olmuştur; demek ki infaz artık uzakta ve gizlilik içinde yer almaktadır. Cezalandırılmak çirkin, cezalandırmak daha şerefli hale gelmiştir. Bunun sonucunda, adaletin kendisi ile verdiği ceza arasında çifte bir koruma sistemi ortaya çıkmıştır. Ceza infazı, idarenin adaleti bu yükten kurtardığı özerk bir kesim haline gelme eğilimine girmiştir; infazın bürokrasinin içine dahil olmasıyla adalet örgütü bu iç ağrısından kurtulmaktadır. Fransa'da hapishanelerin yönetiminin uzun süre içişleri bakanlığına ve kürek mahkûmlarının yattıkları zindanların yönetiminin de bahriye veya sömürgeler bakanlığına bağlanmış olması karakteristiktir ve bu rol paylaşımının ötesinde, teorik yadsıma iş görmektedir: biz yargıçların verdiğimiz cezanın esasının cezalandırmaya yönelik olduğunu sanmayınız, bu ceza düzeltmeyi, ıslah etmeyi, "iyileştirmeyi" hedeflemektedir; bir ıslah tekniği, cezayı kötülüğü kovma biçimine dönüştürmekte ve yargıçları sefil cezalandırma mesleğinden kurtarmaktadır. Modern adalet sisteminde ve bu adaleti sağlayanlar arasında ceza vermeye karşı bir utanma duygusu vardır, ama bu duygu aşırı heveskârlığı her zaman kıramamaktadır; bu heveskârlık sürekli artmaktadır: bu yarayı psikolog ve ahlâk ortopedisinin küçük memuru deşmektedir.

Azap çektirmenin ortadan kalkması demek ki seyirlik unsurun silinmesidir; ama aynı zamanda bedenin tutuklanmasıdır. Rush 1787'de şöyle yazmıştır: "darağaçlarının, suçluların bağlandıkları direklerin, işkence yerlerinin, kamçının, tekerleğin azap çektirme tarihi içinde, geçmiş yüzyılların ve akıl ile dinin insan zihni üzerinde az etkili olduğu ülkelerinin barbarlıklarının işareti olarak kabul edilecekleri dönemin geleceğini umut etmekten kendimi alakoyamıyorum"[8]. Nitekim, Van Meenen bundan altmış yıl sonra, Brüksel'de ikinci ceza kongresini açarken, çocukluk dönemini devrini doldurmuş bir çağ olarak hatırlamaktaydı: "yerin üzerinde birçok tekerlekler, darağaçları, kazıklar, idam sehpaları gördüm"[9]. Damgalama İngiltere'de (1834) ve Fransa'da (1832) kaldırılmıştır; hainlerin parçalanması cezasını İngiltere 1820'de artık tam olarak uygulamaya cüret edememektedir (Thistlewood'un gövdesi parçalara ayrılmamıştır). Yalnızca kamçılama hâlâ bazı cezalandırma sistemlerinde (Rusya, İngiltere, Prusya) varlığını sürdürmektedir. Fakat ceza uygulamaları genel olarak edepli hale gelmişlerdir. Bedene dokunmamak veya her halükârda mümkün olduğunca az dokunmak ve onda bedenin kendisi olmayan birşeye ulaşmak. Şöyle denilecektir: hapishane, içeri kapatma, zorla çalıştırma, kürek, ikâmet yasağı, sürgün -ki bunlar modern cezalandırma sistemlerinde çok önemli bir yere sahip olmuşlardır- tamamen "fizik" cezalardır: para cezasının tersine, doğrudan bedene yöneliktirler. Fakat ceza-beden ilişkisi, azap çektirmeye yönelik olanlardakilerle aynı değildir. Beden burada araç veya aracı durumundadır: onu kapatarak veya çalıştırarak bedene müdahale ediliyorsa, bunun nedeni bireyi hem bir hak, hem de bir mal varlığı olarak kabul edilen bir özgürlükten mahrum bırakmaktır. Beden bu cezalandırma yöntemiyle zorlama ve mahrum bırakma, zorunluklar ve yasaklar sistemi içine alınmış

8 B.Rush, *Society for promoting political enquiries*'de yaptığı konuşma, M N. le. Teeters, *The Cradle of the penitentiary*, 1935, s. 30.

9 Krş, *Annales de la Charite.*,II, 1847, s. 529-530.

olmaktadır. Fizik acı, bizzat bedenin acı çekmesi artık cezanın oluşturucu unsurları olmaktan çıkmışlardır. Cezalandırma, bu dayanılmaz duygular sanatından, bir askıya alınan haklar ekonomisine geçmiştir. Adaletin mahkûmların bedenlerine müdahale etmesi ve ulaşması hâlâ gerekiyorsa da, bu artık çok daha derli toplu kurallara göre olacak ve daha "yüksek" bir amacı hedefleyecektir. Bu yeni tutumun etkisiyle, anatomi üzerinde oynayarak azap çektiren celladın yerini koskoca bir teknisyenler ordusu almıştır: gözetmenler, hekimler, papazlar, psikiyatrlar, psikologlar, eğitmenler; bunlar yalnızca mahkûmun yanındaki varlıklarıyla, adaletin ihtiyaç duyduğu methüsenayı ona yapmış olmaktadırlar; beden ve azabın cezalandırmaya yönelik eyleminin nihai amacı olmadığı konusunda ona güvence vermektedirler. Bunun üzerinde durmak gerekir: bugün ölüm mahkûmlarının son ana kadar hekim gözetiminde olmaları gerekmektedir, böylece hekim onun hayatını sona erdirmekle görevli memurlara, mahkûmların rahatını sağlayan bir eza-dışı unsur olarak katılmış olmaktadır. İnfaz saati yaklaşınca, mahkûmlara teskin edici bir iğne yapılmaktadır. Adli ar duygusunun üst yapısı: hayata acının hissedilmesine engel olarak son vermek, bütün haklardan mahrum bırakırken acı çektirmemek, acıdan arındırılmış cezalar vermek. Sakinleştirici ilaçlara ve çeşitli teskin etme usullerine başvurarak, bunların etkileri geçici olsa bile, bu "bedendışı" ceza verme sisteminin doğrultusu üzerinde yer almaktadır.

Modern idam infaz ayinleri bu çifte süreç –seyrin ortadan kaldırılması, acının iptali– konusunda tanıklık etmektedirler. Çeşitli Avrupa ülkelerindeki yasama faaliyetlerinin herbiri kendi ritminde kalmak üzere, aynı hareket tarafından taşınmışlardır: bunların hepsi için de, suçlunun suçuna veya toplumsal statüsüne özgü bir işaret taşımayan aynı ölüm; hiçbir aşırılığın önceden artırmadığı ve ceset üzerindeki bir hareketin sonradan uzatmadığı bir an süren bir ölüm; bedenden çok hayata müdahale eden bir infaz. Ölümün aynı anda hem

hesaplanmış kesintilerle geciktirildiği, hem de birbirini izleyen bir dizi saldırıyla ağırlaştırıldığı şu uzun süreçler artık söz konusu değildir. Hükümdar katillerini öldürmek için sahneye konulan veya XVIII. yüzyılın başında *Hanging not punishment*[10] yazarının düşünü kurduğu, mahkûmu tekerlek üzerinde gererek parçalara ayıran, sonra onu bayıltana kadar kamçılayan, daha sonra açlıktan yavaş yavaş ölsün diye zincirlerle asan düzenlemeler artık söz konusu değildir. Mahkûmun bir toprak kalburunun içinde sürüklendiği (kafası kaldırım taşlarına çarparak patlamasın diye), karnının deşilerek, ateşe atıldıklarını kendi gözleriyle görmesi için bağırsaklarının aceleyle çıkartıldığı; nihayet kafasının kesildiği ve vücudunun parçalara ayrıldığı azaplar artık söz konusu değildir[11]. Bu "bin kere ölme"nin sadece idam haline indirgenmesi, cezalandırma eylemine özgü yeni bir ahlâkın bütününü tanımlamaktadır.

İngiltere'de daha 1760'ta (Lord Ferrer'in asılması olayında) bir asma makinesinin denemesi yapılmıştır (mahkûmun ayaklarının altındaki destek çekilerek, uzun can çekişmeler ve kurban ile cellat arasındaki sert çekişmeler engellenecekti). Bu makine geliştirilmiş ve 1783'te tam olarak benimsenmiştir; aynı yıl esnasında mahkûmların Newgate'ten Tyburn'e kadar olan geleneksel geçitleri de kaldırılmış ve Gordon Riots'daki hapishanenin yeniden inşa edilmesinden yararlanılarak, Newgate'e darağaçları kurulmuştur[12]. 1791 tarihli Fransız Ceza Kanununun ünlü 3. maddesi –"her ölüm mahkûmunun kafası kesilir"– bu üçlü anlamı taşımaktadır: herkese eşit ölüm ("aynı cinsten suçlar, suçlunun mertebe ve du-

10 1701'de yayınlanan yazarı bilinmeyen metin.

11 W.Blackstone tarafından tasvir edilen, hainlere azap çektirme, *Commentaire sur le code criminel anglais*, çev.1776,c. I, s. 105. Çeviri, 1760 tarihli eski kararnamenin zıddına, İngiliz yasamasının insaniliğini öne çıkartmaya yönelik olduğundan, yorumcu şunu eklemektedir: "Seyri dehşet verici olan bu azap çektirmede, suçlu ne çok, ne de uzun süre acı çekmektedir"

12 Krş., Ch. Hibbert, *The roots of evil*, 1966 yay., s. 85-86.

rumu her ne olursa olsun, aynı cins cezalarla cezalandırılırlar", daha 1 Aralık 1789'da Guillotin'in önerisiyle oylanan hüküm böyle demekteydi); mahkûm başına tek bir ölüm ve bu ölüm tek bir darbede ve Le Peletier'nin dediği gibi "uzun ve buna bağlı olarak gaddar" azap çektirmeler olmadan sağlanacaktır; son olarak da ceza yalnızca mahkûma verilecektir, çünkü soyluların cezası olan kafa kesme, suçlunun ailesi için en az yüz kızartıcı olanıdır[13]. Mart 1792'den itibaren kullanılmaya başlanan giyotin bu ilkelere uygun mekanizmadır. Ölüm bu makinede görülebilen, ama anlık bir olay haline indirgenmiştir. Yasa veya yasayı uygulayanlarla suçlunun bedeni arasındaki temas bir ana indirgenmiştir. Artık fizik çarpışma yoktur; cellat burada artık özenli bir saatçininkinden başka bir rol oynamamaktadır. "Deney ve mantık, eskiden bir suçlunun kafasını kesmek için uygulanan usulün, yasanın isteği olan hayattan mahrum bırakmaktan daha korkunç bir azap çektirmeye yöneldiğini kanıtlamaktadırlar; yasa infazın tek bir darbede ve bir an içinde yapılmasını istemektedir; deneyler bunu başarmanın ne kadar zor olduğunu kanıtlamaktadırlar. Uygulanan usulün kesinliği açısından, bu uygulamanın sabit mekanik araçlara bağlı olması ve bunların güç ile etkilerinin belirlenebilmesi gerekir. Etkisi hep aynı olan böylesine bir makine yaptırtmak rahatlık sağlayacaktır; kafa kesmek yeni yasanın hükmüne göre bir anda gerçekleşecektir. Bu alet gerekli olmasının yanı sıra, hiç heyecan yaratmayacak ve ancak şöyle bir farkedilecektir"[14]. Giyotin, tıpkı hapishanenin özgürlüğü kaldırması veya maddi bir cezanın mallara el koyması gibi, adeta bedene hiç dokunmadan hayata son vermektedir. Yasayı,acı çekebilen bir bedenden çok, diğer hakları arasında varolma hakkına da sahip olan bir hukuk öznesine karşı uygulamaktadır. Bizzat yasanın soyutlan-

13 Le Peletier de Saint-Fargeau, *Archives Parlementaires*, c. XXVI, 3 Haziran 1791, s. 720.

14 A.Louis, Giyotin hakkında rapor, zikr. Saint-Edme, *Dictionnaire de pénalité*, 1825, c. IV, s. 161.

masıdır.

Ancak, eza çektirmeye yönelik birşey kendini Fransa'da infazların ılımlılığına bir süre dayatmıştır. Baba katilleri –ve onlarla aynı düzlemde görülen hükümdar katilleri– darağacına kara bir örtüyle götürülüyorlar; 1832 tarihine kadar burada elleri kesiliyordu. O tarihte ise el kesme kaldırılmış, yalnızca matem tülü kalmıştır. Örneğin 1836'da Freschi için böyle olmuştur: "İnfaz yerine üzerinde bir gömlek, yalın ayak, başında kara bir tül örtülmüş olarak götürülecektir; bir kapıcı halka mahkûmiyet ilâmını okurken o darağacının üzerinde teşhir edilecek ve ardından hemen idam edilecektir". Damiens'i hatırlamak gerekir. Ve ölüm cezasına yapılan sonuncu eklentinin bir matem tülü olduğuna dikkat etmek gerekir. Mahkûm artık görülmemektedir. Mahkûmiyet ilâmının darağacının üzerinde okunması, yalnızca çehresi olmaması gereken bir cinayetin duyurulmasından ibarettir.[15] Bedensel işkencelerin sonuncu kalıntısı bedenin iptali olmuştur: beden bir kumaşın altında saklanmaktadır. Üç kere yüz kızartıcı olan –anne katili, eşcinsel, katil– Benoit'nın idamı, yasanın el kesmeyi uygulamaktan vazgeçtiği ilk ebeveyn katli suçudur: "mahkûmiyet ilâmı okunurken, o cellatlar tarafından tutulmuş olarak darağacının üzerinde ayakta duruyordu. Bu manzaranın sergilenmesinde dehşetli olan birşeyler vardı; geniş beyaz bir kefene sarılmış, yüzü siyah bir matem tülüyle örtülmüş olan anne katili sessiz kalabalığın bakışından kurtuluyor ve bu esrarlı ve yaslı kıyafetin altında hayat kendini artık, ancak biraz sonra bıçak altında sona erecek olan müthiş ulumalar halinde belli ediyordu".[16]

Demek ki fizik cezanın büyük seyirlik unsur olmaktan çıkması XIX. yüzyılın başında gerçekleşmiştir; bedene azap

15 O dönemdeki sık bir tema: bir suçlu ne kadar canavarca bir iş yapmışsa, o kadar ışıktan mahrum kalmalıdır: Görmemek, görülmemek. Baba katili için "demir bir kafes imal etmek veya onun ebedi sığınağı olacak, girilemez bir hücre kazmak gerekirdi. De Molène, *De l'humanité des lois criminelles*, 1890, s. 275-277.

16 *Gazette des tribunaux*, 30 Ağustos 1832.

çektirilmemekte, acının sahnelenmesi artık ceza kapsamından çıkartılmaktadır. Azap çektirmenin ortadan kalkması, 1830-1848 arasında tamamen yerleşik hale gelmiş olarak kabul edilebilir. Tabii ki bu bütünsel önermenin bazı düzeltmelere ihtiyacı vardır. Öncelikle, dönüşümler ne tek bir blok halinde, ne de tek bir süreç doğrultusunda olmuşlardır. Gecikmeler olmuştur. İngiltere azap çektirme uygulamasının kaldırılmasına, paradoksal olarak en fazla karşı çıkan ülke olmuştur: herhalde jüri kurumunun, kamuya açık yargılamanın, *habeas corpus*'a saygı gösterilmesinin bu ülke adaletini model haline getirmiş olmasından ötürü; ama herhalde esas neden olarak, ceza yasalarının sertliğini 1780-1820 döneminin büyük toplumsal karışıklıkları sırasında azaltmak istememiş olmasından ötürü. Remilly, Macintosh ve Fowell Buxton, İngiliz yasaları tarafından öngörülen cezaların sayısını ve ağırlığını hafifletme konusunda –Rossi bu cezalar için şu "korkunç kasaplık" demekteydi– uzun süre başarısız olmuşlardır. İngiliz yasalarının katılığı (en azından öngörülen cezalara ilişkin olarak, çünkü yasanın jüri üyelerine aşırı görünmesi ölçüsünde uygulaması gevşemekteydi) bir miktar artmıştır bile, çünkü Blackstone 1760'ta İngiliz hukukunda yer alan idamlık 160 suç saymaktaydı ve bu rakam 1819'da 223'e çıkmıştı. Bütünsel sürecin 1760-1840 arasında izlediği hızlanma ve gerilemeleri; Avusturya, Rusya, ABD, Kurucu Meclis dönemindeki Fransa gibi bazı ülkelerdeki ıslahat hızını; sonra Avrupa'da Karşı-Devrim ve 1820-1848 yıllarının büyük toplumsal korkusu sırasındaki gerilemeyi; istisna mahkemeleri veya yasaları tarafından getirilen az veya çok geçici değişiklikleri; yasalarla mahkemelerin gerçek uygulamaları arasındaki uyumsuzlukları (mahkemeler yasamanın gerçek durumunu her zaman yansıtmamaktadırlar) da hesaba katmak gerekir. Bütün bunlar, XVIII. ile XIX. yüzyılların dönemecindeki evrimi çok düzensiz hale getirmişlerdir.

Eklenmesi gereken nokta, dönüşümün esas bölümünün 1840'lara doğru tamamlanmış olmasına rağmen, cezalandırma me-

kanizmalarının o sıralarda yeni bir işleyiş tarzına kavuşmuş olmalarına rağmen, sürecin henüz tamamlanmanın uzağında olduğudur. Azap çektirmenin azalması 1760-1840'lı yılların büyük dönüşümü esnasında kök salan bir eğilimdir; fakat tamamlanmamıştır ve azap çektirme uygulamasının Fransız ceza sistemini uzun süre işgâl ettiği ve bugün bile onun içinde yerinin olduğu söylenebilir. Hızlı ve saklı ölümlerin makinesi olan giyotin Fransa'da yasal ölüme ilişkin yeni bir ahlâkı belirlemiştir. Fakat Devrim onu hemen büyük bir tiyatro ayininin kıyafetine büründürmüştür. Yıllar boyunca bir gösteri unsuru olmuştur. Onu Saint-Jacques engeline aktarmak, üstü açık arabanın yerine üstü kapalı bir başkasını geçirmek, mahkûmu arabadan hemen idam yerine geçirmek, herkese uygun olmayan saatlerde hızlı infazlar düzenlemek, son olarak da giyotini hapishane duvarlarının içine yerleştirmek ve onu halkın ulaşamayacağı bir konuma koymak (1939'da Weidmann'ın idamından sonra), darağacının saklandığı ve infazın gizlice yapıldığı (Buffet ve Bontemps'ın 1972'de Santé Hapishanesi'ndeki idamları) hapishaneye çıkan yolların kapatılmaları, infazın adalet ile mahkûmun arasındaki garip bir sır halinde kalması ve seyirlik bir unsur olmaktan çıkması için, olayı anlatan tanıklar hakkında dava açmak gerekmiştir. Adli ceza olarak ölümün bugün bile derinliği itibariyle, yasaklanması gereken bir seyir olarak kaldığını anlayabilmek için, alınan bu çok sayıdaki tedbirleri hatırlatmak yeterlidir.

Bedene yönelik müdahale de XIX. yüzyılın ortasında tamamen çözülmüş değildir. Ceza kuşkusuz bir acı çektirme tekniği olarak artık eza üzerinde merkezlenmemektedir; esas nesnesi bir mala veya bir hakka yönelik hale gelmiştir. Fakat zorunlu çalışma veya hatta hapis -tam bir özgürlükten mahrumiyet- gibi bir ceza, hiçbir zaman bizzat bedenin kendini hedefleyen ek bir ceza olmadan uygulanmamıştır: gıda tayınlaması, cinsel yoksunluk, dayak, hücre. Acaba bu, kapatmanın istenmeyen, ama kaçınılamayan sonucu mudur? Ha-

pishane fiili durumda en açık düzenleri itibariyle, her zaman belli bir fizik acıya yer vermiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında ceza sistemine sıklıkla yöneltilen eleştiri (hapishane yeteri kadar cezalandırmamaktadır: tutuklular daha az aç kalır, daha az üşürler, sonuç olarak fakirlerin veya işçilerin çoğundan daha az yoksunluk çekerler), aslında hiçbir zaman yok edilemeyen bir postülayı işaret etmektedir: bir mahkûmun diğer insanlardan daha fazla acı çekmesi adildir. Ceza ek bir fizik acıdan ayrılamamaktadır. Bedene ulaşmayan bir ceza nedir ki?

Demek ki modern ceza adaleti mekanizmalarının "azaba yönelik" bir dip tarafı varlığını sürdürmektedir –bu dip tarafa tamamen egemen olunamamıştır, ama bedene yönelik olmayan bir cezalandırma anlayışı tarafından giderek daha geniş ölçüde olmak üzere üstü örtülmektedir–.

★★★

Cezalardaki sertliğin son yüzyıllar esnasında hafiflemesi hukuk tarihçilerinin iyi bildikleri bir olgudur. Fakat bu durum uzun zaman bütüncül bir şekilde, miktara ilişkin bir olgu olarak algılanmıştır: daha az gaddarlık, daha az acı, daha fazla yumuşaklık, "insanlığa" daha fazla saygı. Fiili durumda ise, bu dönüşümlere cezalandırma işleminin bizatihi nesnesinde meydana gelen bir kayma eşlik etmiştir. Yoğunluk azalması mı? Belki. Kesinlikle olanı ise, amaç değişikliğidir.

Ceza eğer artık en katı biçimleri itibariyle bedene yönelmiyorsa, neye müdahale etmektedir? Kuramcıların cevabı –bugün hâlâ sona ermemiş olan yeni bir dönemi 1760'lar civarında başlatanlarınki– basit, adeta aşikârdır. Bu cevap doğrudan doğruya sorunun içinde yer alıyormuşa benzemektedir. Madem ki bedene değil, o halde ruha müdahale edilmektedir. Bedeni kudurtan kefaret cezasının yerine kalp, düşünce, irade, ruhsal durum üzerine derinlemesine etki eden bir ceza

geçmelidir. Mably ilkeyi bir keresinde ebediyen geçerli olarak formüle etmiştir: "Eğer deyim yerindeyse, ceza bedenden çok ruha yönelik olmalıdır"[17].

Önemli an. Gösterişli cezalandırma törenlerininin eski çifti beden ve kan yerlerini bırakmaktadırlar. Sahneye yeni bir kişi, maskeli olarak girmektedir. Belli bir trajedi artık sona ermiştir; gölge halindeki siluetler, çehreleri olmayan sesler, dokunulmaları olanaksız varlıklarla birlikte bir komedi başlamaktadır. Adaletin cezalandırıcı aygıtı artık bu bedeni olmayan gerçeğe taşmak zorundadır.

Acaba bu, ceza uygulamasının yalanladığı basit bir teorik iddia mıdır? Bunu böyle kabul etmek acelecilik olacaktır. Bugün cezalandırmanın bir ruhu doğru yola döndürmekten ibaret olmadığı doğrudur; ama Mably'nin ilkesi mümince bir istek olarak kalmamıştır. Modern ceza uygulaması boyunca onun etkilerini izlemek mümkündür.

Öncelikle nesnelerde meydana gelen bir ikâme. Bu sözle, aniden başka suçların cezalandırılmaya başladıklarını söylemek istemiyorum. Yasa ihlallerinin tanımlanması, bunların ağırlık hiyerarşisi, hoşgörü sınırları, fiilen hoşgörülen ve yasal olarak izin verilen şeyler kuşkusuz iki yüz yıldan bu yana büyük ölçüde değişmişlerdir; birçok suç dinsel otoritenin belli bir kullanılış tarzına veya belli bir ekonomik hayat tarzına bağlı olduklarından ötürü suç olmaktan çıkmışlardır; dine hakaret suç olma durumundan çıkmış, kaçakçılık ve eviçinde yapılan hırsızlık suç değerlerinin hafiflemesine tanık olmuşlardır. Fakat bu kaymalar herhalde en önemli olgu değillerdir: izin verilen ile yasaklanan bir yüzyıldan diğerine belli bir sabitlikte kalmıştır. Buna karşılık, ceza uygulamasının yöneldiği "suç" nesnesi derinlemesine değişmiştir: cezalandırılan unsurun biçimsel tanımından çok niteliği, cinsi ve bir bakıma özü değişmiştir. Yasaların nisbi sabitliği, hızlı ve ince nöbet devirlerine barınaklık etmiştir. Suçlar ve kabahat-

17 G.de Mably, *De la legislation*, *Toplu Eserler*, 1789, c. IX, s. 326.

ler adı altında, hep yasa tarafından tanımlanmış hukuki nesneler yargılanmaktadır; ama aynı zamanda tutkular, içgüdüler, anormallikler, sakatlıklar, uyumsuzluklar, ortam ve kalıtımın etkileri de yargılanmaktadır; ırza geçmeler, ama aynı zamanda cinsel uyumsuzluklar da yargılanmaktadır. Aynı zamanda damar atışları ve arzu da olan cinayetler yargılanmaktadır. Şöyle söylenecektir: yargılananlar bunlar değildir; eğer bunlar anılıyorsa, bunun nedeni yargılanması gereken olayları açıklayabilmek ve öznenin iradesinin suç içinde ne denli bir yer tuttuğunu belirleyebilmektir. Bu cevap yetersizdir. Çünkü yargılananlar ve cezalandırılanlar bal gibi onlardır, neden unsurlarının; arkasında yer alan bu gölgelerdir. Bunlar, mahkeme kararının içinde yalnızca eylemin "koşullara bağlı" unsurlarını değil de, aynı zamanda tamamen başka şeyleri dahil eden "hafifletici nedenler" aracılığıyla yargılanmaktadırlar: suçlunun tanınması, ona karşı duyulan beğeni, onun ile geçmişi ve suçu arasında bilinebilecek şeyler, ondan gelecekte beklenebilecek şeyler. Bu gölgeler aynı zamanda, XIX. yüzyıldan beri tıp ile hukuk arasında tedavül etmiş olan ve bir eylemi açıklama bahanesiyle aslında bir bireyi niteleme biçimi olan tüm bu kavramlar tarafından da yargılanmışlardır (Georget'nin döneminin "canavarları", Chaumié sirkülerinin "psişik anormallikleri", çağdaş uzmanların "kötülüğe eğilimli" ve "uyumsuzları"). Bu gölgeler, kendilerine, suçluyu "yalnızca yasaya saygı duyma arzusuna sahip değil, aynı zamanda bu yasaya saygı duyarak yaşar ve kendi ihtiyaçlarını kendi karşılar" kılma işlevini yükleyen bir ceza ile cezalandırılmaktadırlar; bu gölgeler, suçun yaptırımı olmakla birlikte, mahkûmun hal ve gidişinin dönüşmesiyle değişebilen (kısalarak veya gerektiğinde uzayarak) cezanın iç ekonomisi tarafından cezalandırılmaktadırlar; bu gölgeler ayrıca, cezaya eşlik eden ve yasa ihlalinin yaptırımı olmayı değil de, bireyi denetlemeyi, onun tehlikeli olma halini ortadan kaldırmayı, suç eğilimini azaltmayı hedefleyen ve ancak bu değişimlerin sağlanmasıyla sona erebilen

"güvenlik önlemleri" (ikâmet yasağı gözetim altında serbest bırakma, cezai vesayet, zorunlu tıbbi müdahale) tarafından cezalandırılmaktadırlar. Mahkemede suçlunun ruhuna yalnızca suçunu açıklaması ve onu hukuki sorumluluklar arasına dahil edebilme kastıyla başvurulmamaktadır; eğer ruh bu kadar büyük bir vurguyla, bu kadar büyük bir anlama kaygısı ve bu kadar büyük "bilimsel" bir özenle davet ediliyorsa, bu onu suçla beraber yargılamak ve ceza esnasında onu da hesaba katmak için yapılmaktadır. Haber alınmasından karara ve cezanın son kalıntılarına varana kadar, cezalandırma ayininin tüm süreci esnasında, hukuki olarak tanımlanmış ve yasaklanmış konuları iki katına çıkartan, ama aynı zamanda çözen bir nesne alanı bu sürece dahil edilmiştir. Psikiyatrik deney, ama aynı zamanda daha genel bir biçim altında olmak üzere, suç antropolojisi ve suçbilimin ince eleyip sık dokuyan söylevi burada belirgin işlevlerinden birini bulmaktadırlar: yasa ihlallerini büyük bir cafcafla, bilimsel bilgiler elde edinilebilir nesneler alanına dahil ederek, yasal cezalandırma mekanizmalarının yalnızca ihlallere değil, aynı zamanda bireylere de müdahale etmelerini meşrulaştırmak; yalnızca bireylerin yaptıklarına değil kendilerinin ne olduklarına, ne olacaklarına, ne olabileceklerine de müdahale etmelerini meşrulaştırmak. Adaletin kendine sağladığı ruh eklentisi görünüşte açıklayıcı ve sınırlayıcı, fiili durumda ilhak edicidir. Demek ki yargıçlar, Avrupa'nın yeni ceza sistemlerini devreye soktuğu 150-200 yıldan beri yavaş yavaş, ama kökleri çok gerilere giden bir süreç içinde, suçlardan başka birşeyi, suçluların "ruhu"nu yargılamaya başlamışlardır.

Ve bizzat bu durumdan ötürü, yargılamaktan daha başka bir iş yapmaya başlamışlardır. Veya daha kesin olmak üzere, başka değerlendirme biçimleri bizzat hukuki yargılama tarzının içine dahil olmuşlar ve bunlar yargılamanın esas kurallarını değiştirmişlerdir. Orta Çağın hiç de kolay olmayan ve yavaş yavaş geliştirdiği büyük soruşturma usulünden beri yargılamak bir suçun gerçekliğini ortaya koymak, failini be-

lirlemek, bu kişiye yasal bir yaptırım uygulamaktı. İhlalin bilinmesi, sorumlunun bilinmesi, yasanın bilinmesi bir yargının gerçek üzerinde temellenmesini sağlayan üç koşuldu. Oysa ceza yargılamasının içine şimdi tamamen başka bir gerçeklik sorusu dahil olmuştur. Artık yalnızca "olay saptanmış mıdır ve bir suç oluşturmakta mıdır?" diye sorulmamakta, "bu olay nedir, bu şiddet ve cinayet nedir? Bunu hangi gerçeklik düzeyine veya alanına dahil etmek gerekir? Bu bir düş kurma, psikolojik tepki, bir çılgınlık anı mıdır, yoksa bir ahlâk bozukluğu mudur?" diye sorulmaktadır. Artık yalnızca "bunun faili kimdir?" diye sorulmamakta, aynı zamanda "bunu meydana getiren nedensel süreç işe nasıl dahil edilmelidir? Failin bu süreç içindeki yeri nedir? Köken nedir? İçgüdü, bilinçdışı, ortam, kültür?" diye sorulmaktadır. Artık yalnızca "bu ihlalin yaptırımı hangi yasada yer almaktadır?" diye sorulmamakta, aynı zamanda "en uygun çözüm hangisidir? Öznenin gelişimi nasıl öngörülebilir? En kesin olarak hangi şekilde ıslah edilebilir?" diye sorulmaktadır. Bireye ilişkin olarak değerlendirmeye, teşhise, öngörüye, kurallara yönelik bir yargılama ceza yargılamasının bütün yapısının içine yerleşmiştir. Hukuki mekanizma tarafından aranan bir başka gerçek daha bu alana dahil olmuştur: birincisiyle iç içe geçmiş olan bu gerçek, suçun doğrulanmasını garip bir bilimsel-hukuki kompleks haline getirmektedir. Anlamlı bir olgu: delilik sorununun ceza uygulaması içindeki gelişme biçimi. 1810 tarihli yasada yalnızca 64. maddenin bir hükmü olarak yer almaktaydı. Öte yandan bu hüküm, eğer yasayı ihlal eden kişi eylem esnasında delilik durumundaysa, ne suç, ne de kabahat bulunmadığını belirtmekteydi. Demek ki deliliğin saptanması bir eylemi suç olarak nitelendirilmekten çıkartabilmekteydi: failin deli olması halinde yaptığı işin ağırlığı azalmıyor ve cezasının da bu nedenden ötürü hafififletilmesi gerekmiyordu; suçun kendisi ortadan kalkıyordu. Demek ki bir kişiyi aynı anda deli ve suçlu olarak ilân etmek mümkün değildi; bu durum yargılama sürecini durduruyor ve adaletin eyle-

min faili üzerindeki müdahalesini ortadan kaldırıyordu. Yalnızca deli olmasından kuşku duyulan suçlunun incelenmesinin değil, aynı zamanda bu incelemenin etkilerinin de mahkemenin kararından önce ve onun dışında olması gerekiyordu. Oysa, XIX.yüzyıl mahkemeleri 64. maddenin anlamı konusunda çok erkenden yanılgıya düşmüşlerdir. Yargıtayın delilik halinin ne hafif bir cezaya, ne hatta beraate yol açmayacağını, yalnızca davanın düşmesine neden olacağını hatırlatan birçok kararına rağmen, mahkemeler bizzat hükümlerinin içine delilik sorusunu katmışlardır. Hem deli, hem de suçlu olunabileceğini kabul etmişlerdir; ne kadar fazla deli olunursa, o kadar az suçlu olunduğunu düşünmektedirler; kuşkusuz suçludur, ama cezalandırılmaktan çok kapatılması ve tedavi edilmesi gerekmektedir; tehlikeli bir suçludur, çünkü göze görünür bir şekilde hastadır vs. Ceza yasası açısından bunların hepsi de hukuki saçmalıklardı. Fakat içtihat ile bizzat yasamanın izleyen 150 yıl boyunca hızlandıracakları bir gelişmenin hareket noktası burada yer almaktaydı: daha 1832 reformu, hafifletici nedenleri devreye sokarak, kavramın bir hastalığın derecelerine veya bir yarı deliliğin biçimlerine göre basamaklandırılmasına izin vermekteydi. Ve ağır ceza mahkemelerinin bazen asliye ceza mahkemelerine kadar yaygınlaşan, psikiyatri alanında bir bilirkişiye başvurma konusundaki genel uygulamaları, mahkeme kararının her zaman yasal yaptırımlara uygun olarak formüle edilmesine rağmen, az veya çok gizli bir şekilde olmak üzere, normallik yargıları, nedensellik bağlantıları, muhtemel değişiklik değerlendirmeleri, suçluların geleceği konusunda tahminler içerdiğini göstermektedir. Bu işlemlerin, iyi dayanakları olan bir yargılamaya dıştan katıldıklarını söylemek hata olacaktır; bunlar kararın oluşma süreciyle doğrudan bütünleşmektedirler. 64. maddenin ilk anlamına göre deliliğin suçu ortadan kaldırmasının yerine, şimdi her suç ve limitte de her yasa ihlali meşru bir kuşku olarak, ama aynı zamanda talep edilebilecek bir hak olarak delilik veya hiç değilse anormallik var-

sayımını taşımaktadır ve mahkûm eden veya beraat ettiren karar yalnızca bir suçluluk yargılaması, yaptırım uygulayan yasal bir karar olmakla kalmamakta; kendi içinde bir normallik değerlendirmesi ve mümkün bir normalleştirmeye yönelik teknik bir hüküm taşımaktadır. Günümüz yargıcı -hakim veya jüri üyesi- "yargılamak"tan çok daha başka birşey yapmaktadır.

Ve artık yargılamakta tek başına değildir. Ceza usulünün uygulanması ve cezanın infazı sırasında koskoca bir dizi ek kararın kaynaşması vardır. Ama yargılamanın çevresindeki küçük adaletlerin ve paralel yargıçların sayıları artmıştır: uzmanlar, psikiyatrlar ve psikologlar, infaz yargıçları, eğitmenler, ceza yönetimi memurları yasal cezalandırma yetkisini parçalara ayırmaktadırlar: sanki bunlardan hiçbiri yargılama hakkını gerçekten paylaşmıyormuş gibidir, sanki bunların bazılarının karardan sonra mahkeme tarafından saptanan cezayı infaz etmekten başka bir yetkileri yokmuş ve özellikle de geriye kalanları -uzmanlar- bir yargıda bulunmak için değil de, yargıca kararlarında yardımcı olmak üzere müdahale ediyorlarmış gibidir. Fakat mahkeme tarafından tanımlanan cezaların ve güvenlik tedbirlerinin mutlak olarak belirlenmediği andan itibaren, bu hükümlerin süreç esnasında değiştirilebilir hale gelmesinden itibaren; mahkûmun yarı-serbest konuma getirilmeye veya şartlı tahliyeye "layık" olup olmadığına karar verme hakkının yargılamayı yapan hakimlerin dışındaki kişilere bırakıldığı, bunların cezaya son verebilir hale geldikleri andan itibaren, yasal cezalandırma mekanizmaları onlara verilmiş olmakta ve durum onların değerlendirmelerine terkedilmektedir: bunlar yardımcı yargıçlardır, ama gene de yargıçtırlar. Yıllardan beri cezaların infazı ve bunların bireylere uyarlanması çerçevesinde gelişen tüm aygıt, hukuki karar süreçlerini yavaşlatmakta ve karar almayı mahkeme ilâmının çok uzaklarına kadar götürmektedir. Psikiyatri uzmanlarına gelince, bunlar yargıda bulunmayı kendilerine istedikleri kadar yasaklasınlar, 1958

genelgesinden beri cevap vermek zorunda oldukları üç soru bir incelensin: sanık tehlikeli bir durum arzetmekte midir? Cezai yaptırım uygulanabilecek durumda mıdır? Tedavi edilebilir ve uyum sağlayabilir durumda mıdır? Bu soruların ne 64. maddeyle, ne de sanığın eylem esnasındaki muhtemel deliliğiyle bir ilişkileri vardır. Bunlar "sorumluluk" terimleri içinde yer alan sorular değillerdir. Yalnızca infaz yönetimini, onun gerekliliğini, yararını, mümkün etkinliğini ilgilendirmektedirler; bu sorular ancak şöylesine bir kodlanmış durumdaki bir kelime haznesi içinde tımarhanenin hapishaneden daha iyi olup olmadığını; kısa mı yoksa uzun süreli bir hapsetmenin mi daha iyi olacağını; tıbbi bir tedavinin mi yoksa güvenlik önlemlerinin mi daha iyi olacağını işaret etmeye olanak vermektedirler. Psikiyatrın ceza alanındaki rolü nedir? Sorumluluk konusunda bilirkişi değil de, cezalandırma işinde danışman olmaktadır; söz konusu kişinin "tehlikeli" olup olmadığını, ona karşı nasıl korunulacağını, onu değiştirmek üzere nasıl müdahale edileceğini, azarlamanın mı yoksa tedavi etmenin mi daha iyi olacağını söyleme işi ona aittir. Psikiyatrik bilirkişilik, tarihinin iyice başlangıcında yasayı ihlal eden kişinin yaptığı eylemdeki özgürlük payına ilişkin gerçek "önermeler" formüle etmek durumunda olmuştur; şimdi ise "tıbbi-hukuki tedavi" adı verilebilecek konuda bir hüküm ilham etmesi söz konusudur.

Özetleyelim: yeni ceza sisteminin -XVIII. ve XIX. yüzyılların büyük ceza kanunları tarafından tanımlananı- işler hale gelmesinden beri, bütüncül bir usul süreci yargıçları suçlardan başka birşeyi yargılamaya yöneltmiştir; kararlarında yargılamaktan başka birşey yapmaya yönelmişlerdir; ve yargılama erki bir kesimi itibariyle, yasa ihlalini yargılayan yargıçlarınkinden başka kararlara aktarılmıştır. Bütün cezai işlem hukuk dışı unsurlar ve kişileri bünyesine almıştır. Bunda olağanüstü birşey olmadığı, hukukun kendine yabancı unsurları yavaş yavaş özümlemesinin onun kaderi olduğu söylenecektir. Ama modern ceza adaleti alanında bir nokta kendine

özgüdür: eğer modern ceza adaleti keşimi bu kadar çok hukukdışı unsuru yükleniyorsa da, bu onları hukuki olarak nitelemek ve onları yavaş yavaş yalnızca ceza erkiyle bütünleştirmek için olmamaktadır; tamamen tersine bu, onları cezai işlem içinde hukuki olmayan unsurlar olarak işletmek üzere olmaktadır; bu, bu işlemin yalnızca yasal bir cezalandırma olmasından kaçınmak için olmaktadır. "Tabii ki bir karar veriyoruz, fakat bunun kökeninde istendiği kadar bir suç bulunsun, gördüğünüz gibi bu karar bizim için bir suçluyu tedavi etmenin bir yolu gibi işlev görmektedir. Cezalandırıyoruz, ama bu bir ifade biçimidir, aslında bir tedavi sağlamak istiyoruz". Bugün ceza adaleti ancak bu kendinden başka olan şeye yapılan sürekli atıfta, hukuki olmayan sistemlere sürekli olarak katılmayla işlemekte ve kendini meşrulaştırmaktadır. Bu yeniden nitelemeye bilgi yoluyla bağlanmıştır.

Böylece cezaların artan yumuşamasının altında, onların uygulama noktalarının bir kaymasını saptamak mümkündür; ve bu kayma boyunca koskoca bir yeni nesneler alanı, koskoca bir yeni hakikat rejimi ve ceza adaletinin uygulanması konusunda şimdiye kadar hiç görülmemiş bir sürü rol ortaya çıkmaktadır. "Bilimsel" bir bilgi, teknikler, söylemler oluşmakta ve cezalandırma erkinin uygulanmasıyla iç içe geçmektedirler.

Bu kitabın amacı: modern ruhun ve yeni yargılama erkinin birbirleriyle bağlantılı tarihini; cezalandırma erkinin desteklerini bulduğu, meşruluk noktalarını ve kurallarını sağladığı, etkilerini yaydığı ve onun aşırı özgüllüğünü maskeleyen, bugünkü bilimsel-hukuki bütünün soy ağacını çıkartmak.

Fakat bu modern ruhun yargı içindeki tarihi nereden itibaren yapılabilir? Hukuk veya ceza usulü kurallarının evrimiyle yetinilecek olursa; ortaklaşa duyarlıktaki değişmeyi kitlesel, dışsal, hareketsiz ve birinci bir olgu olarak, insanlığın bir gelişmesi veya insan bilimlerinin bir gelişmesi olarak değerlendirme tehlikesi bulunmaktadır. Durkheim'in

yaptığı gibi[18], yalnızca genel toplumsal biçimlerin incelenmesi halinde ise, cezaların yumuşamalarının ilkesi olarak bireyselleşme süreçlerini ortaya koyma tehlikesini taşımaktadır, bunlar aslında daha çok yeni iktidar taktiklerinin ve bunların arasında da yeni ceza mekanizmalarının etkilerinden biridirler. Burada sunduğumuz inceleme dört genel kurala uymaktadır:

1. Cezai mekanizmaları yalnızca "baskıcı" etkilerinin, yalnızca "yaptırım"a yönelik yanlarının üzerinde merkezlendirmemek, onları, ilk bakışta marjinal olsalar bile, yolaçabilecekleri tüm olumlu etkiler dizisinin içine yerleştirmek. Buna bağlı olarak cezalandırmayı karmaşık bir toplumsal işlev olarak ele almak.

2. Cezalandırma yöntemlerini yalnızca hukuk kurallarının sonuçları veya toplumsal yapıların göstergeleri olarak değil de; iktidarın diğer usullerinin daha genel olan alanı içinde, kendi özgüllüklerine sahip teknikler olarak çözümlemek. Cezalandırmanın üzerinden, siyasal taktik açısını ele almak.

3. Ceza hukuku tarihini ve insan bilimleri tarihini, kesişmeleri birine veya diğerine -veyahut belki de her ikisine- tercihe göre bozucu veya yararlı etki yapan iki ayrı dizi olarak almak yerine, ortak bir matrisin olup olmadığını ve bunların her ikisinin birden "epistemolojik-hukuki" bir oluşum sürecine bağlı olup olmadıklarını aramak; kısacası iktidar teknolojisini, cezalandırmanın ilkesi ve insanileşmesi ile insanın tanınmasına yerleştirmek.

4. Ruhun ceza adaleti sahnesine bu girişinin ve onunla birlikte koskoca bir "bilimsel" bilginin hukuki uygulama alanına katılmasının, bizzat gövdesi iktidar ilişkileri tarafından kuşatılmış olan bir tarz dönüşümünün etkisinin sonucu olup olmadığını aramak.

Sonuç olarak, cezalandırma yöntemlerinin dönüşümünü,

18 E. Durkheim, "Deux lois de l'évolution pénale", *Année sociologique*, IV, 1899-1900.

içinde iktidar ilişkilerinin ve nesne bağlantılarının ortak tarihinin okunabileceği bir beden siyasal teknolojisinden itibaren incelemek. Böylece iktidar tekniği olarak ceza yumuşamasının çözümlenmesi aracılığıyla, aynı anda hem insanın, ruhun, normal veya anormal bireyin cezai müdahale nesneleri olarak suçu nasıl katladıklarını ve hem de kendine özgü bir tabi kılma tarzının, "bilimsel" statülü bir söylemin bilgi nesnesi olarak insanı nasıl ortaya çıkardığı anlaşılabilir.

Fakat ben bu yönde çalışan ilk kişi olduğum iddiasında değilim.[19]

★★★

Rusche ve Kirchheimer'ın büyük kitaplarından[20] belli sayıda esas atıf noktasını akılda tutmak mümkündür. Öncelikle, cezalandırmanın herşeyden önce (eğer tamamen değilse) suçları bastırmanın bir biçimi olduğu, ve bu rol içinde toplumsal figürlere, siyasal sistemlere veya inançlara göre sert veya hoşgörülü olacağı, kefaret ödetmeye dönük olacağı veya bir telâfi elde etmeye bağlı kalacağı, bireylerin takibine veya ortaklaşa sorumlulukların işe katılmasına yaslanacağı yanılsamasından kurtulmak gerekir. Yapılması gereken daha çok, "somut cezalandırma sistemleri"ni çözümlemek, onları yalnızca toplumun hukuki donanımının, ne de temel ahlâki tercihlerinin açıklayabildiği toplumsal olgular olarak incelemek; onları suçlara uygulanan yaptırımların tek unsur olmadığı işleyiş alanında yeniden yerleştirmek; cezai tedbirlerin yalnızca bastırmaya, engellemeye, dışlamaya, yoketmeye olanak veren "olumsuz" mekanizmalar olmadıklarını, bunların desteklemekle yükümlü oldukları koskoca bir dizi olum-

19 Bu kitabın G.Deleuze'e ve F. Guatteri'yle birlikte yaptığı çalışmaya neler borçlu olduğunu atıflar veya dipnotlarla hiçbir şekilde ölçemem. R.Castel'in *Psychanalisme*'ini de birçok sahifede zikretmem ve P. Nora'ya ne kadar borçlu olduğumu söylemem gerekirdi.

20 G. Rusche ve O. Kirchheimer, *Punishment and social structures*, 1939.

lu ve yararlı dizgeye bağlı olduklarını göstermek (ve bu yönde, eğer yasal cezalar yasa ihlallerinin yaptırımları olarak gösterilmişlerse, bunun karşılığı olarak ihlallerin ve bunların takibinin tanımı cezalandırma mekanizmalarını ve bunların işleyişlerini desteklemek için yapılmıştır). Rusche ve Kirchheimer çeşitli cezalandırma rejimlerini, etkilerine kaynaklık eden üretim sistemleriyle bu hat üzerinde ilişkilendirmişlerdir. Böylece köleci bir ekonomide, cezalandırma mekanizmaları ek bir emek-gücü sağlamak –ve savaşlar veya ticaret ile sağlananının yanı sıra "sivil" bir kölelik oluşturmak– gibi bir role sahip olacaktır; feodaliteyle ve para ile üretimin pek gelişmedikleri bir dönemle birlikte, bedeni cezalarda ani bir artışa tanık olunacaktır –örneklerin çoğu itibariyle beden ulaşılabilir tek mal varlığıdır–; ıslahane –genel Hastane, Spinhuis veya Rasphuis–, zorunlu çalışma, ceza olarak çalışılan manüfaktürler ticari ekonominin gelişmesiyle ortaya çıkacaklardır. Fakat endüstriyel sistem serbest bir emek-gücü piyasası talep ettiğinden, zorunlu çalışmanın cezalandırma mekanizmaları içindeki payı XIX. yüzyılda azalacak ve onun yerine ıslah amaçlı bir hapiste tutma geçecektir. Hiç kuşkusuz bu katı korelasyona ilişkin olarak birçok itirazda bulunulabilir.

Fakat herhalde, bizim toplumlarımızda cezalandırma sistemlerinin belli bir beden "ekonomi politiği"nin içine yerleştirilmesi gerektiğine, bu sistemlerin şiddetli veya kanlı cezalara başvurmasalar bile, hapseden veya ıslah eden "yumuşak" yöntemler kullandıklarında bile bedenin söz konusu olduğuna –bedenin ve güçlerinin, yararının, yumuşak başlılığının ve boyun eğmesinin söz konusu olduğuna– ilişkin şu genel konu akılda tutulabilir. Ahlâki fikirler veya hukuki yapılar tabanı üzerinde yer alan bir ceza tarihi yapmak kesinlikle meşrudur. Fakat acaba bu tarihi, artık amaç olarak yalnızca suçluların gizli ruhunu hedeflemediklerini iddia etmelerinden sonra, bir beden tarihi temeli üzerinde yapmak mümkün müdür?

Tarihçiler beden tarihine el atalı uzun zaman olmuştur. Bedeni bir nüfus veya tarihsel bir patoloji alanında incelemişlerdir; bedeni ihtiyaçların ve iştahların makamı, fizyolojik süreçlerin ve metabolizmaların yeri, mikrop veya virüs saldırılarının hedefi olarak incelemişlerdir: tarihsel süreçlerin varoluşun tamamen biyolojik tabanı olarak kabul edilebilecek şeyle ne kadar bağıntılı olduklarını ve toplumların tarihinde, basillerin dolaşımı veya ömür süresinin uzaması gibi biyolojik "olaylar"a hangi yerin tanınması gerektiğini göstermişlerdir[21]. Fakat beden aynı zamanda siyasal bir alanın içine de doğrudan dalmış durumdadır; iktidar ilişkileri onun üzerinde doğrudan bir müdahale meydana getirmektedirler; onu kuşatmakta, damgalamakta, terbiye etmekte, ona azap çektirmekte, onu işe koşmakta, törenlere zorlamakta, ondan işaretler talep etmektedir. Bedenin bu siyasal olarak kuşatılması karmaşık ve karşılıklı ilişkilere göre, onun ekonomik kullanımına bağlıdır; bedenin iktidar ve egemenlik ilişkileri tarafından kuşatılmasının nedeni büyük ölçüde, üretim gücü olmasından kaynaklanmaktadır, fakat buna karşılık bedenin iş gücü olarak oluşması ancak, onun bir tabiyet ilişkisi içine alınması halinde mümkündür (burada ihtiyaç aynı zamanda özenle düzenlenen, hesaplanan ve kullanılan siyasal bir araçtır); beden ancak hem üretken beden, hem de tabi kılınmış beden olduğunda yararlı güç haline gelebilmektedir. Bu tabi kılma durumu yalnızca ya şiddet, ya da ideoloji araçlarıyla elde edilebilmektedir; doğrudan ve fizik de olabilir, güce karşı güç kullanılabilir, maddi unsurlara yönelebilir ama bu yüzden şiddete yönelik olmayabilir; hesaplanmış, düzenlenmiş, teknik olarak düşünülmüş olabilir; ince olabilir ve ne silaha, ne de teröre başvurabilir, ama gene de fizik düzlemde kalabilir. Yani tam olarak bedenin işleyişinin bilimi olmayan bir beden "bilgisi", ve onları yenme yeteneğinden daha fazla birşey olmak üzere, onun güçlerine bir egemen olma ola-

21 Krş.E.Le Roy-Ladurie,"L'Histoire immobile", *Annales*, Mayıs-Haziran 1976.

bilir: bu bilgi ve bu egemen olma, bedenin siyasal teknolojisi olarak adlandırılabilecek şeyi oluşturmaktadırlar. Bu teknoloji tabii ki dağınık, sürekli sistematik söylemler halinde nadiren formüle edilmiş durumdadır; çoğu zaman yamalı bohça gibidir; çok dağınık usuller ile aletleri devreye sokmaktadır. Sonuçlarının tutarlığına rağmen, çoğu zaman çok biçimli bir düzenlemeden ibarettir. Üstelik onun yerini ne belirli bir kurumun tarzı içinde, ne de bir devlet aygıtı içinde belirlemek mümkündür. Bunlar ona başvurmakta; onun bazı süreçlerini kullanmakta, değerlendirmekte veya dayatmaktadırlar. Fakat bizzat kendisi, mekanizmaları ve etkileri itibariyle tamamen başka bir düzeyde yer almaktadır. Bir bakıma aletlerin ve kurumların devreye soktukları, ama geçerlik alanı bir bakıma bu büyük işleyişler ile maddilikleri ve güçleriyle birlikte bizzat bedenlerin arasında yer alan bir iktidar mikrofiziği söz konusudur.

Oysa bu mikrofiziğin incelenmesi burada uygulanan iktidarın mülkiyet olarak değil de, bir strateji olarak kabul edilmesini; iktidarın egemenlik etkilerinin bir "sahiplenmeye" değil de, düzenlemelere, manevralara, taktiklere, tekniklere, işleyişlere bağlanmalarının; onda elde tutulabilen bir ayrıcalıktan daha çok, her zaman gergin, her zaman faaliyet halinde olan bir ilişkiler ağının keşfedilmesini; ona model olarak bir devir işlemini gerçekleştiren sözleşme veya bir alanı ele geçiren fetihten çok, sürekli çapışmayı almak gerekmektedir. Sonuç olarak, bu iktidarın kendini tutmaktan çok icra edildiğini; egemen sınıfın kazanılmış veya muhafaza edilmiş "ayrıcalığı" değil de, onun stratejik konumlarının bütünsel sonucu olduğunu kabul etmek gerekir –egemen olunanların konumunun dışa vurduğu ve bazen de sürdürdüğü etki–. Öte yandan bu iktidar "ona sahip olmayanlar"a yalnızca bir zorunluk veya yasaklama olarak uygulanmamaktadır; onları kuşatmakta, onların içinde ve onların uzantısından geçmektedir; tıpkı onların ona karşı olan mücadelelerinde, onların üzerindeki mücadelelerinden destek aldıkları gibi, bu iktidar da egemen

olunanlardan destek almaktadır. Bunun anlamı, bu ilişkilerin toplumun iyice derinliklerine indiği, bunların devletin yurttaşlarla ilişkilerinde veya sınıflar arasındaki sınırda yerleşmedikleri ve bunların bireyler, bedenler, hareketler ve tavırlar, yasanın veya yönetimin genel biçiminde yeniden üremekle yetinmedikleridir; süreklilik varsa da (nitekim bunlar bu biçim üzerinde, koskoca karmaşık bir çarklar dizisine uygun olarak iyice eklemleşmektedirler), benzerlik ve türdeşlik değil de, mekanizmanın ve tarzın özgüllüğünün olduğudur. Nihayet bunlar tek bir anlam taşımamaktadırlar; sayılamayacak kadar çok karşılaşma noktasının; herbirinin kendi çatışma, mücadele ve güç ilişkilerinde hiç değilse geçici olan tersine dönme tehlikesini taşıyan istikrarsızlık odaklarını tanımlamaktadırlar. Bu "mikroiktidar'ların devrilmeleri demek ki, ya hep ya hiç yasasına uymamaktadırlar; bu devrilme aygıtların yeni bir denetimi veya yeni bir işleyişi veyahut kurumların bir tahribi tarafından bir kerede ebediyen geçerli olmak üzere kazanılmış durumda değildir; buna karşılık bu yerelleşmiş olaylardan hiçbiri, içine hapsedildiği şebekenin tümünün üzerinde meydana getirdiği etkilerin dışında, tarihin kapsamı içinde yer almamaktadır.

Belki de, bilginin ancak iktidar ilişkilerinin askıya alındığı yerde olacağını ve bilginin ancak onun emirlerinin, taleplerinin ve çıkarlarının dışında gelişebileceğini düşündüren koskoca bir gelenekten de vazgeçmek gerekmektedir. Daha çok, iktidarın bilgi ürettiğini (ve bunu yalnızca bilgiyi yararlandığı için teşvik ederek veyahut da yararlı olduğu için uygulayarak yapmadığını), iktidar ve bilginin birbirlerini doğrudan içerdiklerini; bağlantılı bir bilgi alanı oluşturmadan iktidar ilişkisi olamayacağını, ne de aynı zamanda iktidar ilişkilerini varsaymayan ve oluşturmayan bir bilginin ve bilgi alanının olamayacağını kabul etmek gerekir. Demek ki bu "iktidar-bilgi" ilişkilerini iktidar sistemine nazaran serbest olacak veya olmayacak bir bilgi öznesinden itibaren çözümlemek gerekir; bunun tersine, bilen öznenin, bilinecek nes-

nelerin ve bilme tarzlarının, iktidar-bilgi arasındaki bu karşılıklı temel kapsamların ve onların tarihsel dönüşümlerinin etkileri olduklarını gözönüne almak gerekir. Kısacası, iktidara yararlı olan veya ona ayak direyen bir bilgiyi üretecek olan bilgi öznesinin faaliyeti değil de; iktidar-bilgi, onları kat'eden ve onları oluşturan, mümkün bilgi biçimi ve alanlarını belirleyen süreçler ve mücadelelerdir.

Bedenin siyasal olarak kuşatılmasının ve iktidarın mikrofiziğinin çözümlenmesi, böylece şiddet-ideoloji zıtlığından -iktidara ilişkin olarak-, mülkiyet istiaresinden, sözleşme veya fetih modelinden vazgeçilmesini; bilgiye ilişkin olarak, "ilgili" ile "ilgisiz" arasındaki zıtlıktan, bilgi modelinden ve öznenin önceliğinden vazgeçilmesini gerektirir. Kelimeye Petty ve çağdaşlarının XVII. yüzyılda yükledikleri anlamdan farklı bir anlam yükleyerek, siyasal bir "anatomi"nin düşünü kurmak mümkündür. Bu, bir "beden" olarak kabul edilen (unsurları, kaynakları ve güçleriyle birlikte) bir devletin incelenmesi olmayacaktır, ama küçük bir devlet gibi kabul edilen bedenin ve çevresinin de incelenmesi olmayacaktır. Bu siyasal "anatomi"de "siyasal beden", insan bedenlerini kuşatan ve onları bilgi nesneleri haline getirerek tabi kılan iktidar ve bilgi ilişkilerine silah, menzil, iletişim yolu ve destek noktası olarak hizmet eden maddi ve teknik unsurların bütünü olarak ele alınacaktır.

Söz konusu olan, cezalandırma tekniklerini -ister azap çektirme ayini içinde bedeni ele geçirsinler, ister ruha hitap etsinler- bu siyasal bedenin tarihinin içine yerleştirmektir. Cezalandırma uygulamalarını hukuki teorilerin sonucu olmaktan çok, siyasal anatominin bir bölümü olarak ele almaktır.

Kantarowitz[22] eskiden, "kralın bedeni"ne ilişkin, dikkat çekici bir çözümleme yapmıştır: Orta Çağda oluşmuş olan hukuki teolojiye göre bu çifte bir bedendir, çünkü doğan ve ölen

22 E. Kantarowitz, *The king's two bodies*, 1959.

geçici unsurun dışında, zaman boyunca yerli yerinde kalan ve krallığın fizik, ama buna rağmen ele gelmeyen nitelikteki dayanağı olan bir unsuru daha içermektedir; başlangıçta İsa modeline yakın olan bu ikiliğin çevresinde bir kutsal yazılar bütünü, monarşiye ilişkin siyasal bir teori, kralın kişisini ve Tacın taleplerini hem birbirlerinden ayıran, hem de birbirlerine bağlayan hukuki mekanizmalar ve taç giydirme, cenaze törenleri, boyun eğme törenlerinde en güçlü anlarına kavuşan koskoca bir ayinsel çerçeve örgütlemiştir. Diğer kutba ise, mahkûmun bedeninin konulması düşünülebilir; onun da kendi hukuki statüsü vardır; kendi törensel çerçevesini yaratmakta ve koskoca bir teorik söyleme yol açmaktadır; hükümdarın kişisini ilgilendiren "daha fazla iktidar"ı kurmak için değil de, bir cezaya maruz bırakılanları dengeleyen "daha az iktidar"ı şifrelemek için yapılmaktadır. Mahkûm siyasal alanın en karanlık bölgesinde, kralın simetrik ve tersine döndürülmüş resmini çizmektedir. Kantarowitz'e bir saygı belirtisi olarak "mahkûmun en küçük bedeni" denilebilecek şeyi çözümlemek gerekir.

Eğer iktidar erki kralın cephesinde, bedenin çift hale gelmesine yol açıyorsa, mahkûmun tabi kılınmış bedeni üzerinde icra edilen ek iktidar, başka bir tipten çift hale gelmeye yol açmamış mıdır? Bir beden-olmayan, Mably'nin dediği gibi bir "ruh" ile çift hale gelme. Cezalandırma iktidarının bir "mikrofiziği"nin tarihi bu durumda modern "ruh"un bir soy ağacı veya soy ağacının bir parçası olacaktır. Bu ruhta bir ideolojinin toplumsal kalıntılarının yerine, beden üzerindeki belli bir iktidar teknolojisinin güncel bağlantısı görülecektir. Ruhun bir yanılsama veya ideolojik bir etki olduğunu söylememek gerekir. Onun varolduğunu, bir gerçekliğe sahip olduğunu, cezalandırılanlar üzerinde –daha da genel olarak gözetim altında tutulanlar, terbiye ve ıslah edilenler, deliler, çocuklar, okullular, sömürge halkları üzerinde, bir üretim aracının üzerinde sabitleştirilen ve tüm varoluşları boyunca denetlenenler üzerinde– uygulanan bir iktidarın işleyişi ara-

olduğuyla bedenin çevresinde, yüzeyinde, içinde sürekli olarak üretildiğini söylemek gerekir. Bu ruhun tarihsel gerçekliği, hristiyan ilâhiyatı tarafından temsil edilen ruhun tersine, suçlu ve cezalandırılabilir olarak değil de, daha çok ceza verme, gözetim altında tutma, cezalandırma ve zorlama usullerinden ötürü doğmaktadır. Bu gerçek ve bedensiz ruh öz de değildir, belli tipten bir iktidarın etkileriyle bir bilginin atıf çerçevesinin eklemleştikleri unsur, iktidar ilişkilerinin mümkün bir bilgiye yer verdikleri ve bilginin de iktidarın etkilerini taşıdığı ve güçlendirdiği dişli düzenidir. Bu gerçeklik-atıf üzerinde çeşitli kavramlar kurulmuş ve çözümleme alanları oluşturulmuştur: psike, öznellik, kişilik, bilinç vs.; gene onun üzerinde teknikler ve bilimsel söylemler inşa edilmiştir; ondan hareketle hümanizmanın ahlâki taleplerine geçerlik kazandırılmıştır. Fakat bu konuda yanılmamak gerekir: ilâhiyatçıların yanılsaması olan ruhun yerine bilginin veya felsefi düşüncenin veyahut teknik müdahalenin nesnesi olan gerçek bir insan ikâme edilmemiştir. Bize sözü edilen ve özgürleştirmeye davet edilen insan, çoktan beri bizatihi kendinden daha derin bir tabi kılmanın sonucudur. Bir "ruh" onda ikâmet etmekte ve onu, kendi de bizatihi iktidarın beden üzerinde uyguladığı egemenlik içinde bir parça olan varoluşa taşımaktadır. Bir siyasal anatominin sonucu ve aleti olan ruh; bedenin hapishanesi olan ruh.

★★★

Genel olarak cezaların ve hapishanenin bir beden siyasal teknolojisinin içinde yer almasını bana tarihten çok şimdiki zaman öğretmiştir. Şu son yıllar esnasında, dünyanın hemen her yerinde hapishane ayaklanmaları meydana gelmiştir. Bunların hedefleri, parolaları, cereyan ediş tarzları kesinlikle paradoksal bir yana sahip olmuşlardır. Bunlar, geçmişi bir yüzyıldan daha fazla gerilere giden koskoca bir fizik yoksunluğa karşı olan ayaklanmalardır; soğuğa karşı, boğulmaya

ve üst üste yığılmaya karşı, sıvası dökük duvarlara karşı, açlığa karşı, dayağa karşı. Ama bunlar aynı zamanda model hapishanelere, sakinleştiricilere, tecrite, tıbbi veya eğitsel hizmete de karşı olmuşlardır. Bunlar amaçları yalnızca maddi olan ayaklanmalar mıdır? Hem sefalete, hem konfora, hem gardiyanlara, hem de psikiyatrlara karşı olan çelişkili isyanlar mıdır? Aslında bütün bu hareketlerde söz konusu olan, tıpkı hapishanenin XIX. yüzyılın başından beri ürettiği şu sayılamayacak kadar çok söylevde de söz konusu olduğu gibi, beden ve maddi nesnelerdi. Bu söylevleri ve bu isyanları, bu anıları ve bu sövgüleri taşımış olan şey tamamen şu küçük, şu önemsiz maddiliklerdi. İsteyen burada yalnızca körlemesine talepler görebilir veya yabancı stratejilerden kuşkulanabilir. Söz konusu olan kesinlikle bedenler düzeyinde, bizzat hapishanenin bedenine karşı olan bir isyandı. Gündemdeki konu hapishanenin aşırı kaba veya aşırı arındırılmış, aşırı ilkel veya aşırı gelişken çerçevesi değildi; iktidarın aleti ve vektörü olması ölçüsünde, onun maddiliğiydi; "ruh" teknolojisinin –eğitimcilerin, psikologların ve psikiyatrlarınki–, onun araçlarından birinden ibaret olması gibi iyi bir nedenden ötürü ne örtmeyi, ne de telâfi etmeyi başaramadığı iktidarın beden üzerindeki şu teknolojisinin tamamıydı. Ben, kapalı mimarisi içinde biraraya getirdiği bedene yönelik tüm siyasal kuşatmalarla birlikte, işte bu hapishanenin tarihini yapmak isterim. Tam bir anakronizmadan ötürü mü? Eğer bu sözden, geçmişin tarihini şimdinin terimleriyle yapmak anlaşılırsa, hayır. Eğer şimdinin tarihini yapmak anlaşılırsa, evet.[23]

23 Hapishanenin doğuşunu yalnızca Fransız ceza sistemi içinde inceleyeceğim. Tarihsel gelişmelerdeki ve kurumlardaki farklılıklar, yazarın ayrıntıya girme ödevini çok ağırlaştıracaklar ve bütünsel olguyu kurma girişimini aşırı şematik hale getireceklerdir.

İKİNCİ AYIRIM
AZAP ÇEKTİRMENİN GÖRKEMİ

1670 Kararnamesi ceza uygulamasının genel biçimlerini Devrim'e kadar hükmü altında tutmuştur. Hükme bağladığı cezaların hiyerarşisi şöyledir: "Ölüm, konunun kanıt gerektirmesiyle birlikte, sürekli kürek, kamçılama, suçunu herkesin önünde itiraf etme,sürgün". Demek ki fizik cezaların payı büyüktür. Örfler, suçların cinsi, mahkûmların statüleri bu cezaları daha da çeşitlendirmektedir. "Doğal ölüm cezası her tür ölümü içerir: bazıları asılmaya, diğerleri de elleri kırıldıktan veya dilleri kesildikten veyahut delindikten sonra asılmaya mahkûm edilebilirler: diğer bazıları doğal ölüme kadar (organlarının) kopartılmasına; başkaları boğulmaya ve sonra da (organlarının) kopartılmasına, başkaları canlı canlı yakılmaya, başkaları önce boğulup sonra yakılmaya; diğer bazıları dilleri kesildikten veya delindikten sonra diri diri yakılmaya; diğer başkaları dört at tarafından çekilmeye, başkaları kafalarının kesilmesine, son olarak da diğer bazıları kafaları kırılmaya mahkûm edilebilirler"[1]. Ve Sou-

1 J. A. Soulatges, *Traité des crimes*, 1762, I, s. 169-171.

latges sanki geçerkenmiş gibi, Kararnamenin sözünü etmediği hafif cezaların da bulunduğunu eklemektedir: saldırıya uğrayan kişinin tatmin edilmesi, uyarı, kınama, bir süre için hapsetme, bir yerde bulunmasının engellenmesi ve nihayet parasal cezalar –nakdi ceza veya müsadere–.

Ancak bu konuda yanılmamak gerekir. Bu dehşet takım taklavatıyla, cezaların gündelik uygulanışı arasındaki açıklık büyüktür. Asıl azap çektirmeler en sık rastlanılan cezalar olmanın uzağında kalmaktadırlar. Klasik çağın verdiği cezaların içinde ölüm kararlarının oranı bugün bize kuşkusuz büyük olarak gözükmektedir: Châtelet'nin 1755-1785 döneminde kararlarının %9-10'u idam cezası içermektedir –tekerlek, darağacı veya odun yığını–[2]; Flandre parlamentosu 1721-1730 arasında verdiği 260 karardan 39'unda idama mahkûm etmiştir (ve 1781-1790 arasında 500 karardan 26'sı)[3]. Fakat mahkemelerin ya çok ağır bir şekilde cezalandırılan yasa ihlallerini takip etmeyi reddederek, ya da suçun nitelenmesini değiştirerek, yasalarca öngörülen sertlikleri azaltmak için birçok yol buldukları; bazen de bizzat krallık iktidarının çok katı bir karamamenin uygulanmamasını bildirdiğini unutmamak gerekir.[4] Mahkûmiyet kararlarının çoğu her halükârda sürgüne veya para cezasına yönelik olmaktaydı: Châtelet'ninki gibi bir içtihadın içinde (burada nisbeten ağır suçlara bakılmaktaydı), sürgün 1755-1785 arasında verilen cezaların yarısından fazlasını meydana getirmiştir. Öte yandan, bu bedeni olmayan cezaların büyük bir bölümüne, bir azap çektirme boyutu içeren cezalar eklenmekteydi: teşhir, kazığa bağlama, pranga, kamçı, damgalama; bu ilâveler küreğe, veya kadınlar için bunun eşdeğerlisine –hastaneye kapatma– mahkûm edilenler için kuraldı; sürgünden önce çoğu zaman teşhir ve dam-

2 Krş. P. Petrovitch'in makalesi, in, *Crime et criminalité en France XVIIe - XVIIIe siecles*, 1971, s. 226 ud.

3 P. Dautricourt, *La criminalité et la répression au parlement de Flandre*, 1721-1790, 1912.

4 Chorseul'un serserilere ilişkin 3 Agustos 1764 bildirgesine dair olarak işaret ettiği buydu (*Mémoire expositif*, B.N., Ms. 8129 fol. 128-129).

galamaya başvurulmaktaydı; para cezasına bazan kamçılama eşlik etmekteydi. Azap çektirme yalnızca törensel idam infazında değil, aynı zamanda bu ilâve biçimi altında olmak üzere, cezalandırma içinde sahip olduğu anlamlı yeri belli etmekteydi: biraz ciddi her ceza, kendiyle birlikte azap çektirmeye ilişkin birşey getirmek zorundaydı.

Azap nedir? Jaucourt "Dayanılması az veya çok olanaksız olan, acı veren bedeni ceza" demekte ve şunu eklemekteydi: "insanların hayal gücünün genişliğinin, barbarlığı ve gaddarlığı bu hale getirmiş olması açıklanamaz bir olgudur"[5]. Belki açıklanamazdır, ama kesinlikle kural dışı ve vahşi değildir. Azap çektirme bir tekniktir ve yasasız bir öfkenin azgınlığıyla özdeşleştirilmemesi gerekir: öncelikle, kesin olarak ölçülemese bile, en azından değerlendirilebilen, kıyaslanabilen ve hiyerarşik hale getirilebilen belli bir miktarda acı üretmelidir; ölüm sadece yaşama hakkından mahrum bırakma olmaması ve hesaplı bir acı çektirmenin basamaklarının fırsatı ve sonu olması ölçüsünde azaptır: kafa kesmeden –bütün bu acılar tek bir harekete indirgenmektedir: azabın sıfır derecesi–, asılmadan, odun yığını üzerinde yakılmadan ve üzerinde uzun süre can çekişilen tekerlekten geçerek, onları adeta sonsuza taşıyan bedenin parçalanmasına varana kadar, ölüm-azap hayatı "binlerce ölüm"e bölerek ve varoluşun sona ermesinden önce *"the most exquisite agonies"*i elde ederek[6], onu acı içinde tutma sanatıdır. Azap çektirme koskoca bir niceliksel acı sanatı üzerinde yer almaktadır. Ama bundan da fazlası vardır: bu üretim kurala bağlanmıştır. Azap çektirme bedene saldırı tipini; acının niteliğini, yoğunluğunu, uzunluğunu suçun ağırlığıyla, suçlunun kişiliğiyle, kurbanlarının mertebesiyle ilişkilendirmektedir. Bunun hukuki bir kodu vardır; ceza azap çektirmeye yönelik olduğunda, bedenin üzerine raslantıyla veya blok halinde inmemektedir; ayrıntılı kurallara uygun olarak hesaplanmıştır: vurulan kamçı

5 *Encyclopédie*, "Azap" maddesi.
6 Terim Olyffe'e aittir, *An essay to prevent capital crimes*, 1731.

sayısı, kızgın demirin basılacağı yer, odun yığını veya tekerlek üzerindeki can çekişmenin uzunluğu (mahkeme işkence gören kişinin ölüme terkedilme yerine hemen boğulmasına mahal olup olmadığını ve bu merhamete yönelik hareketin ne kadar zaman sonra olması gerektiğine karar vermektedir), uygulanacak sakatlamanın tipi (el kesme, dil veya dudak delme). Bütün bu çeşitli unsurlar cezaları artırmakta ve bunlar mahkemesine veya suçuna göre biribirleriyle birleşmektedirler. Rossi "yasa haline getirilmiş Dante şiiri" demekteydi; her halükarda uzun bir fizik-cezai bilgi. Azap çektirme bunun dışında, ayinsel bir çerçevenin içinde yer almaktadır. Cezalandırma ibadetinin bir unsurudur ve iki talebe cevap vermektedir. Kurbana nazaran belirleyici olmalıdır: bu uygulamanın kurbanı olan kişiyi ya beden üzerinde bıraktığı yara iziyle, ya ona eşlik eden gösteriş ile lekelemeye yöneliktir; azap çektirme, suçu "temizlemek" gibi bir işleve sahip olsa bile, bir uzlaşma sağlamamaktadır; bizzat mahkûmun bedeninin çevresine, daha doğrusu üzerine silinmeyecek işaretler çizmektedir; insanların belleği hiç değilse teşhirin, kazığa bağlanmanın, usulüne uygun olarak seyredilen işkence ve acının anısını koruyacaktır. Ve onu dayatan adalet cephesinden, azap çektirme parlak olmalı, herkes tarafından farkedilmeli ve biraz da bir zafer olarak algılanmalıdır. İcra edilen şiddetin aşırılığı, bizzat onun şanının parçalarından biridir: yakılan cesetler, rüzgâra savrulan küller, kaldırım taşları üzerinde sürüklenen, yol kenarında teşhir edilen vücutlar. Adalet bedeni, mümkün her acının ötesinde de takip etmektedir.

Ceza amaçlı azap çektirme her bedeni cezayı kapsamına almamaktadır: o farklılaştırılmış bir acı üretimi, kurbanların damgalanmaları ve ceza veren iktidarın dışa vurumu için düzenlenmiş ayinsel bir çerçevedir ve hiç de ilkelerini unutarak tüm itidalini kaybeden bir adaletin öfke bunalımının ürünü değildir. Azap çektirmenin "aşırılıkları"nın içinde koskoca bir iktidar ekonomisi yer almaktadır.

★★★

Azap çektirilen beden öncelikle, suçun gerçekliğini gün ortasında üretmek zorunda olan yargısal tören çerçevesinin içinde yer almaktadır.

İngiltere'nin meydana getirdiği büyük istisnanın dışında, birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi Fransa'da da tüm ceza usulü karar aşamasına kadar gizli kalmaktaydı; yani yalnızca halka değil, aynı zamanda bizzat sanığa da gizli kalmaktaydı. Bu usul o olmadan veya en azından onun ithamı, yüklemeleri, tanıklıkları, kanıtları bilmesine olanak olmadan cereyan etmekteydi. Cezai adalet düzeninde bilgi, takibatı yapanın mutlak ayrıcalığıydı. 1498 fermanı, bilgi toplamaya ilişkin olarak "olabildiğince özenle ve gizlice" demekteydi. Bir önceki dönemin sertliğini özetleyen ve bazı noktalarda da güçlendiren 1670 kararnamesine göre, sanığın usul sürecinin parçalarına dahil olması olanaksızdı, muhbirlerin kimliğini bilmesi olanaksızdı, tanıkları reddetmeden önce tanıklıkların yönünü bilmesi olanaksızdı, kendi yanındaki doğrulayıcı olguları davanın sonuna kadar geçerli saydırtması olanaksızdı, ister usule uyulup uyulmadığını gözetmek, ister savunmaya katılmak üzere bir avukat bulundurması olanaksızdı. Yargıç ise kendi cephesinden, kimlikleri gizli tutulan muhbirleri kabul etmek, davanın cinsini sanıktan saklamak, onu aldatarak suçlamak, imalardan yararlanmak hakkına sahipti[7]. Tek başına ve tamamen muktedir bir durumda olmak üzere, sanığı kuşattığı bir gerçek oluşturmaktaydı; ve yargıçlar bu gerçeği, yazılı raporlar ve parçalar halinde, tamamen oluşmuş bir biçimde almaktaydılar; onlara göre yalnızca bu unsurlar kanıt oluşturmaktaydılar; sanıkla kararların açıklanmasından önce yalnızca bir kere, onu sorgulamak üzere karşılaşmaktaydılar. Usulün gizli ve yazılı olan biçimi, suçlar alanında gerçeğin belirlenmesinin hükümdar ve yargıçlar

7 XVIII. yüzyıla kadar, sanığı aldatmaya yönelik sorgulamalar esnasında, yargıcın sahte vaadlere, yalanlara, çift anlamlı sözlere başvurmasının meşru olup olmadığı üzerinde uzun uzadıya tartışılmıştır. Adli kötü niyete ilişkin koskoca bir vicdani ilâhiyat.

için mutlak bir hak ve yalnızca onlara ait bir güç olduğu ilkesine gönderme yapmaktaydı. Ayrault bu usulün (esas itibariyle daha XVI. yüzyılda yerleşik hale gelmiştir) kökeninin "halkın olağan olarak yaptığı gürültü, patırtı ve alkışlardan duyulan korku; düzensizlik, taraflara ve hatta yargıçlara karşı şiddet ve taşkınlık olmasından duyulan korku"dur; kral böylelikle cezalandırma hakkının içinde yer aldığı "hükümran güç"ün hiçbir şekilde "kalabalığa" ait olamayacağını göstermek istemiştir[8]. Hükümdarın adaletinin karşısında bütün sesler kesilmek zorundadır.

Fakat gizlilik, gerçeğin ortaya konulması için bazı kurallara uyulmasını engellemiyordu. Hatta gizlilik sağlam bir cezai kanıtlama modelinin tanımlanmasını gerektirmekteydi. Orta Çağın ortalarına kadar geri giden, ama Rönesans dönemi hukukçuları tarafından geniş ölçüde geliştirilmiş olan koskoca bir gelenek, kanıtların cins ve etkinliklerinin ne olması gerektiğini hükme bağlamaktaydı. XVIII. yüzyılda bile aşağıdaki gibi ayırımlara hâlâ düzenli olarak rastlanmaktaydı: doğrudan, dolaysız veya meşru kanıtlar (örneğin tanıklıklar) ve dolaylı, karineye dayalı, yapay (deliller) kanıtlar; veyahut aşikar kanıtlar, önemli kanıtlar, tam olmayan veya hafif kanıtlar[9]; veyahut da olayın gerçekliğinden kuşku duyulmasına yer bırakmayan "acil veya gerekli" kanıtlar (bunlar "tam" kanıtlardır: örneğin kuşku duyulması olanaksız iki tanığın sanığın elinde kınından çekilmiş ve kan bulanmış bir kılıç olduğu halde, ölünün bulunduğu evden çıktığını gördüklerini iddia etmeleri); sanığın ters bir kanıtla çürütmediği sürece inanılır olarak kabul edilebilen yakın belirtiler veya yarı-tam kanıtlar (olayı bizzat gören tek bir tanık veya bir cinayet öncesindeki tehditler gibi "yarı-tam" kanıtlar); son olarak da ancak insanların kanılarına dayalı olan uzak belirtiler veya "yardımcı kanıtlar" (halk arasındaki söylentiler,

8 P. Ayrault, *L'ordre, formalité et instruction judiciaire*, 1576, I, III, bl. LXXII ve lol. LXXIX.

9 D. Jousse, *Traité de la justice criminelle*, 1771, I, s. 660.

kuşkulu kişinin kaçışı, sorguya çekildiği zaman gösterdiği rahatsızlık vs.)[10]. Öte yandan, bu ayırımlar teknik inceliklerden ibaret değillerdir. İşlemsel bir görevleri vardır. Çünkü öncelikle, bu belirtilerden herbiri kendi olarak ele alındığında ve soyutlanmış halde kaldığında, belli bir tanımlanmış yargısal etki tipine sahip olabilir: tam kanıtlar her mahkûmiyete olanak vermektedirler; yarı-tam kanıtlar bedeni cezalara yol açabilirler, ama bunlara dayanarak asla ölüm cezası verilemez; tam olmayan ve hafif kanıtlar kuşkululuk halini "karara bağlamaya", ona karşı daha geniş bir soruşturma açılmasına veya ona bir para cezası verilmesine yeterli olabilir. Gene çünkü, bunlar aralarında belli hesaplama kurallarına göre birleşmektedirler: iki yarı-tam kanıt bir tam kanıt edebilir: çok sayıda olmaları ve uyuşmaları halinde "küçük kanıtlar" bir yarı-tam kanıt oluşturmak üzere birleşebilirler; fakat ne kadar çok olurlarsa olsunlar, asla tek başlarına bir tam kanıtla eşdeğerli olamazlar. Demek ki, birçok noktada kılı kırk yaran, fakat birçok tartışmaya yer bırakan bir ceza aritmetiği vardır: bir idam kararı vermek için yalnızca tam bir kanıtla yetinilebilir mi, yoksa daha hafif başka göstergelerin de ona eşlik etmeleri gerekir mi? Yakın iki gösterge her zaman tam bir kanıtla eşdeğerli midirler? Bunlardan üç tanesi gerekmez mi veya bu ikisini uzak göstergelerle birleştirmek gerekmez mi? Acaba yalnızca bazı suçlar için, bazı koşullarda ve bazı kişilere nazaran (örneğin tanık bir serseriyse tanıklığı geçersiz sayılmakta; bunun tersine eğer "önemli bir kişi" veya evde işlenen bir suç için evin efendisi tanıksa, bu tanıklık güçlenmektedir) gösterge olabilen unsurlar var mıdır? Vicdan durumlarına göre ayarlanan bu aritmetiğin, hukuki bir kanıtın nasıl oluşturulacağını tanımlama işlevi vardır. Bu "yasal kanıtlar" sistemi bir yandan hakikati ceza alanında, karmaşık bir sanatın sonucu haline getirmekte; yalnızca uzmanların bilebilecekleri kurallara uymak-

10 P. F. Muyart de Vouglans, *Institutes au droit criminel*, 1757, s. 345-347.

ta; ve buna bağlı olarak sır ilkesini güçlendirmektedir. "Yargıcın tüm makul insanların sahip olabilecekleri kanaate sahip olması yetmez... Gerçekte az veya çok dayanağı olan bir kanaattan başka birşey olmayan bu yargılama biçiminden daha hatalı birşey olamaz". Ama öte yandan bu "yasal kanıtlar" sistemi yargıç için katı bir zorlamadır; bu kuralların olmaması halinde "her mahkûmiyet kararı gözüpek olacaktır ve sanığın suçlu olması gerçekte bir bakıma adaletsiz olacaktır".[11] Bir gün gelecek ve bu yargılama gerçeğinin kendine özgülüğü bir rezalet olarak gözükecektir: sanki adalet ortaklaşa hakikat kurallarına uymak zorunda değilmiş gibi: "kanıtlamaya dayalı bilimlerde yarım bir kanıt için ne denilecektir? Geometrik veya cebirsel bir yarı-kanıt ne olacaktır?"[12]. Fakat yargısal kanıtın bu biçimsel zorlamalarının bilginin mutlak ve tekelci iktidarının iç bir düzenlemesi olduğunu unutmamak gerekir.

Yazılı, gizli, kanıtlarını oluşturmak üzere bazı kurallara tabi olan cezai bilgi toplama, gerçeği sanığın gıyabında üretebilen bir makinedir. Ve bu olgudan ötürü: kesin hukuk açısından böyle birşeye ihtiyacının olmamasına rağmen, bu usul zorunlu olarak itirafa yönelecektir. İki nedenden ötürü, çünkü öncelikle itiraf o kadar güçlü bir kanıt oluşturmaktadır ki, ona başkalarını eklemenin, ne de göstergelerin zor ve kuşkulu işinin gerçekleştirilmesinin hiç gereği yoktur; itiraf usulü içinde yapılmış olması halinde, iddia makamını başka kanıtlar sağlama yükünden (en azından en güçlerinden) adeta kurtarmaktadır. Sonra da, bu usulün tüm tekyanlı otorite tarafını kaybetmesi ve sanık üzerinde fiilen kazanılan bir zafer haline gelmesi için tek yol, gerçeğin tüm gücünü icra etmesi için tek yol, suçlunun kendi suçunu kendi hesabına yüklenmesi

11 Poullain du Parc, *Principes du droit français selon les coutumes de Bretagne*, 1767-1771, c. XI, s. 112-113. Krş., A.Esmein, *Histoire de la Procédure criminelle en France*, 1882, s. 260-283; K.J.Mittermaier, *Traité de la preuve*, çev., 1848, s. 15-19.

12 G.Seigneux de Correvon, *Essai sur l'usage, l'abus et les inconvénients de la torture*, 1768, s. 63.

ve bilgi toplama işlemi tarafından bilgince ve karanlık bir şekilde inşa edilmiş olanı bizzat imzalamasıdır. Bu gizli usulleri hiç sevmeyen Ayrault'nun dediği gibi "kötülerin adil bir şekilde cezalandırmaları için bu yetmez. Eğer mümkünse kendilerini yargılamaları ve mahkûm etmeleri de gerekir"[13]. Yazılı olarak yeniden oluşturulan suçun içinde, itiraf eden suçlu yaşayan gerçek rolünü oynamış durumdadır. Suçlu, sorumlu ve konuşan öznenin eylemi olan itiraf, yazılı ve gizli bilgi toplamanın tamamlayıcı parçasıdır. Buna bağlı olarak, bu engizisyon tipinden usulün itirafla uyum içinde olması önem kazanmaktadır.

İtirafın rolünün ikircikliği de buradan kaynaklanmaktadır. Bir yandan onu kanıtların genel hesaplanmasına dahil etmeye çalışılmaktadır; onun kanıtlardan birinden daha fazla birşey olmadığı söylenmektedir: *evidentia rei* değildir; kanıtların en güçlüsü de değildir, mahkûmiyete tek başına neden olamaz, ek göstergelerin ve karinelerin ona eşlik etmeleri gerekir, çünkü işlemedikleri suçları üstlenen birçok sanık görülmüştür; demek ki yargıç eğer yalnızca suçlunun kuralına uygun itirafına sahipse, ek araştırmalar yapmak zorundadır. Fakat öte yandan itiraf, hangisi olursa olsun, diğer her kanıta üste gelir. Belli bir noktaya kadar onlara aşkındır; gerçeğin hesaplanmasında bir unsur olan itiraf, aynı zamanda sanığın ithamı kabul ettiği ve kanıtlanmış olduğuna katıldığını belli ettiği eylemdir; sanık olmadan gerçekleştirilen bir bilgi toplama işini iradi bir kabul haline dönüştürmektedir. Sanık itiraf aracılığıyla, cezai gerçeğin üretim ayini sürecinde bizzat yer almaktadır. Daha Orta Çağ hukukunun söylediği üzere, itiraf olayı belli ve aşikâr kılar. Bu ilk ikircikliğin üzerine bir ikincisi yerleşmektedir: çok güçlü bir kanıt olan, mahkûmiyet kararı için ancak birkaç ek göstergeye ihtiyaç gösteren, bilgi toplama işini ve kanıtlama mekaniğini en düşük düzeye indiren itiraf, böylece istenilen, aranılan birşey ol-

13 P. Ayrault, *op. cit.*, I,I, bl. 14.

maktadır; onu elde etmek için mümkün bütün zorlamalara başvurulacaktır. Fakat usul içinde yazılı bilgi toplamanın canlı ve sözel karşılığıysa, onun cevabı ve itham edilen tarafın hakikileştirilmesi gibiyse, o halde güvenceler ve formalitelerle donatılması gerekir. Uzlaşmaya ilişkin bir yanını korumaktadır: bu nedenle "kendiliğinden" olması, yetkili mahkeme önünde yapılması, tamamen bilinçliyken yapılması, olanaksız şeyler içermemesi vs. istenmektedir[14]. Sanık itiraf aracılığıyla usule karşı yüklenime girmektedir; toplanan bilgilerin altına imza atmaktadır.

İtirafın bu çifte ikircikliği (kanıt unsuru ve bilgi toplamanın karşılığı; zorlama ve yarı iradi uyuşma etkisi) klasik ceza hukukunun onu elde etmek için kullandığı iki büyük aracı açıklamaktadır: sanıktan, sorgulanmasından önce istenilen yemin (buna bağlı olarak insanların ve Tanrının adaleti karşısında yeminini bozma tehtidi altında kalmaktadır; ve bu aynı zamanda ayinsel bir angajman eylemi olmaktadır); işkence (bir gerçeğe sahip olmak üzere uygulanan fizik şiddet, ama bu gerçeğin kanıt olabilmesi için daha sonra yargıçların önünde "kendiliğindenmiş" gibi her halükarda tekrarı gerekmektedir). İşkence XVIII. yüzyılın sonunda başka bir çağın barbarlığının kalıntısı; "gotik" olarak suçlanan bir vahşetin işareti olarak gösterilecektir. İşkence uygulamasının kökeninin uzaklarda yer aldığı doğrudur: tabii ki engizisyon ve hiç kuşkusuz ondan da ötelerde, kölelere çektirilen azaplar. Fakat işkence klasik hukukta bir iz veya bir leke olarak yer almamaktadır. Engisizyon tipinden ceza usulünün, ithama yönelik sistemin unsurlarıyla tıkabasa dolu olduğu; yazılı kanıtlamanın sözlü bir karşılığının bulunmak zorunda olduğu;

14 Adli kanıt kataloglarında, itiraf XII.-XIV. yüzyıllara doğru ortaya çıkmaktadır. Bernard de Pavie'de yer almamakta, ama Hustiemis'te bulunmaktadır. Zaten Crater'in formülü karakteristiktir: *"Aut legitime convictus aut sponte confessus"* Orta çağ hukuğunda itiraf, ancak yetişkin biri tarafından ve hasmın karşısında yapılması halinde geçerliydi. krş, J.Ph. Lévy, *La Hiérarchie des preuves dans le droit savant du Moyen Age*,1939.

yargıçlar tarafından düzenlenen kanıt tekniklerinin sanığa meydan okuyan işkence usullerine karıştığı; sanıktan -gerektiğinde en şiddetli zorlamalarla- yargılama usulü içinde iradi ortak rolünü oynamasının istendiği; sonuç olarak gerçeğin iki unsurlu bir mekanizma ile -adli yetkililer tarafından gizlice yürütülen soruşturma ve sanık tarafından ayinsel olarak gerçekleştirilen eylem- üretilmesinin söz konusu olduğu karmaşık bir ceza mekanizmasının içinde kesinlikle belirli bir yere sahiptir. Konuşan ve gerektiğinde acı çeken beden olan sanığın bedeni, bu iki mekanizmanın çarklarının birbirlerine uydurulmalarını sağlamaktadır; işte bu nedenden ötürü klasik ceza sistemi derinlemesine olarak ele alınmadıkça, işkenceye yönelik olarak çok az sayıda kökten eleştiri alacaktır[15]. Çoğu zaman basit temkinlilik önerileri alacaktır: "Sorgulama gerçeğin bilinmesine ulaşma konusunda tehlikeli bir araçtır; bu nedenden ötürü yargıçlar buna iyice düşünmeden başvurmamalıdırlar. Bundan daha tek yanlı birşey olamaz. Gerçek bir suçu saklayacak kadar soğukkanlı olan suçlular vardır...; masum olan bazıları ise böyle şeylere dayanamadıklarından, işlemedikleri suçları itiraf etmektedirler".[16]

Buradan hareketle, sorgulamanın işleyişini gerçeğin elde edilmesi olarak yeniden yerleştirmek mümkündür. Sorgulama öncelikle gerçeği ne pahasına olursa olsun öğrenmenin bir biçimi değildir; modern sorgulamaların; zincirinden boşanmış işkencesi hiç değildir; hiç kuşkusuz gaddardır, ama vahşi değildir. İyice tanımlanmış bir usule uyan, kurallara bağlı bir uygulama söz konusudur; anlar, süre, kullanılan aletler, iplerin uzunluğu, ağırlıkların çekimi, köşebentlerin sayısı, sorgulayan yargıcın müdahaleleri, bütün bunlar çeşitli örflere göre özenle kurala bağlanmışlardır.[17] İşkence çok titizlikle uygula-

15 Bu eleştirilerin en ünlüsü Nicolas'ya ait olanıdır: *Si la torture est un moyen à vérifier les crimes*, 1682

16 Cl. Ferrière, *Dictionnaire de pratique*, 1740, C.II, s.612

17 Aguesseau 1729'da, Fransa'da uygulanan işkence araç ve kuralları konusunda bir araştırma yaptırtmıştır. Bu Joly de Fleury tarafından özetlenmiştir, B,N., Fonds Joly de Fleury, 258,c. 322-328.

nan adli bir oyundur. Ve bu niteliğinden ötürü, Engizisyon tekniklerinin ötesinde, çeşitli eski iddia usulleri içinde geçerli olan işkencelere bağlanmaktadır: adli deneyler, adli düello, Tanrı yargısı. Sorgulama emrini veren yargıçla işkenceye tutulan kuşkulu kişi arasında, adeta bir cins düello olmaktadır; işkenceden geçen *"patient"* (: sabırlı, hasta, ameliyat olan) -azap çektirilen kişi bu terimle ifade edilmektedir- katılığı basamak basamak artan bir dizi deneyden geçmekte ve "dayanarak" başarmakta veya itiraf ederek başarısız olmaktadır.[18] Fakat yargıç işkenceyi kendi hesabına riske girmeden dayatamamaktadır (ve bu yalnızca kuşkulu kişinin ölmesi tehlikesi değildir); oyunun içine bir ödülü, yani daha önceden topladığı kanıt unsurlarını katmaktadır; çünkü kural sanığın "dayanması" ve itiraf etmemesi halinde yargıcın vazgeçmesini gerektirmektedir. İşkence gören kazanmıştır. Bunun sonucunda, en ağır durumlar için sorgulamanın "kanıtlar saklı" olmak üzere yapılması adeti benimsenmiştir: bu durumda yargıç işkenceden sonra topladığı kanıtları geçerli saymayı sürdürebilir; kuşkulunun masumiyeti direnmesi sayesinde kanıtlanmış değildir; ama bu zaferi sayesinde artık asla ölüme mahkûm edilemeyecektir. Yargıç en önemlisi hariç, bütün kozları elinde tutmaktadır. *Omnia citra mortem*. Bu nedenden ötürü, en ağır suçları işledikleri konusunda yeterli kanaat edinilmiş olan kuşkulu kişilerin sorgulamaya sokulmaması konusunda yargıçlara öneride bulunulmaktadır, çünkü eğer bu gibi kişiler işkenceye dayanmayı başarabilirlerse, yargıcın onlara, haketmelerine rağmen idam cezası verme olanağı olmayacak; bu düelloda kaybeden taraf adalet olacaktır: eğer kanıtlar "herhangi bir suçluyu ölüme mahkûm etmeye" yeterliyseler, "mahkûmiyeti, çoğu zaman bir yere ulaştırmayan geçici bir sorgulamanın kaderine ve raslantısına terketmemek" gerekir; "çünkü ağır suçları dehşetli ve başat örnekler haline getirmek ni-

18 Azap çektirmenin ilk basamağı bu araçların seyredilmesiydi. Çocuklar ve yetmiş yaşından büyük ihtiyarlar için bu basamaktan öteye geçilmiyordu.

hayette kamunun selâmetine ve yararınadır".[19]

Bir gerçeği hızla ve inatla arama görüntüsü altında, klasik işkencede bir sınamanın kurala bağlı mekanizması yer almaktadır: gerçeği ortaya koyacak fizik bir meydan okuma; işkence gören kişi eğer suçluysa, çekeceği acılar adaletsiz olmayacaktır; ama eğer masumsa bu acılar onun suçtan arınmasının işaretleri olacaklardır. Acı, çarpışma ve gerçek, işkence uygulaması içinde birbirlerine bağlıdırlar: bunlar işkence görenin bedeni üzerinde ortaklaşa olarak iş görmektedirler. Gerçeğin "sorgulama" yoluyla aranması, bir kanıtı ortaya çıkartmanın en ağır biçimidir –gerçeği ayinsel olarak "üreten" suçlunun itirafı; fakat aynı zamanda çarpışma ve taraflardan birinin diğerine karşı kazandığı bir zafer olmaktadır–. İtiraf ettirmek için yapılan işkencede sorgulama vardır, ama aynı zamanda düello da vardır.

Herşey, bu konuda bir sorgulama eylemi ile bir ceza unsuru birbirlerine karışıyormuş gibi cereyan etmektedir. Ve bu onun en küçük paradokslarından biri değildir. Nitekim "davada yeterli cezalar olmadığın"da, kanıtlamayı bir tamamlama biçimi olarak tanımlamıştır. Ve cezalarla birlikte tasnif edilmiştir, ve o kadar ağır bir cezadır ki, 1670 kararnamesi onu ceza hiyerarşisi içinde hemen ölümün arkasına yerleştirmektedir. Daha ileri tarihlerde, bir ceza nasıl bir araç olarak kullanılabilir diye sorulmaktadır. Kanıtlamaya ilişkin bir usul nasıl ceza değerine sahip olabilir? Bunun mantığı, ceza adaletinin klasik dönemde, gerçeğin üretilmesi konusunu işletme biçiminde yer almaktadır. Kanıtın çeşitli tarafları, bu niteliklerinden ötürü tarafsız unsurlar oluşturmakta değillerdir; suçluluktan kesin olarak emin olunması için tek bir demet halinde biraraya getirilmeyi beklememekteydiler. Her gösterge kendiyle birlikte bir iğrençlik derecesi getirmekteydi. Suçluluk ancak tüm kanıtların biraraya getirilmesiyle başlamaktaydı; suçluluk bir suçlunun teşhisine olanak veren

19 G. du Rousseaud de la Combe, *Traité des matiéres criminelles*, 1741, s. 503.

unsurların herbiri tarafından parça parça oluşturulmaktaydı. Böylece bir yarı-kanıt, tamamlanmadığı sürece kuşkuluyu masum hale getirmiyor, onu bir yarı-suçlu yapıyordu; ağır bir suça ilişkin yalnızca hafif bir gösterge, birini "biraz" suçlu olarak damgalıyordu. Kısacası, ceza alanında kanıtlama, doğru veya yanlış gibi ikili bir sisteme değil de, sürekli bir artış ilkesine boyun eğiyordu: kanıtlama süreci esnasında ulaşılan bir basamak bir suçluluk derecesi oluşturuyor ve buna bağlı olarak bir cezalandırma derecesini gerektiriyordu. Kuşkulu, bu sıfatından ötürü her zaman belli bir cezayı haketmekteydi; hem masum olup, hem de kendinden kuşku duyulması olanaksızdı. Kuşku aynı anda hem yargıcın cephesinden bir kanıt unsuru olmakta, hem kuşkulu açısından belli bir suçluluk işareti, hem de cezalandırma cephesinden sınırlı bir ceza biçimi olmaktaydı. Kuşkulu olarak kalmayı sürdüren bir kuşkulu, bu konumundan ötürü beraat etmiş oluyor, ama kısmen cezalandırılıyordu. Belli bir karine derecesine ulaşıldıktan sonra, demek ki çifte rolü olan uygulamayı meşru olarak devreye sokmak mümkündü; daha önce toplanmış olan işaretlere dayanarak cezalalandırmaya başlamak; ve henüz eksik kalmış olan gerçeğin geri kalanını çekip çıkartmak için bu başlangıçtan yararlanmak. XVIII. yüzyılda adli işkence, gerçeği üreten ayinsel çerçevenin cezayı dayatan ayinsel çerçeveyle atbaşı gittiği bu garip ekonominin içinde işlev görmektedir. İşkence içinde sorguya çekilen beden, suçun uygulama noktasını ve gerçeğin çekilip çıkartıldığı yeri meydana getirmektedir. Ve karine hem bir soruşturma unsuru, hem de suçluluğun bir parçası olduğu için, sorgulama sırasındaki kurallı acı çektirme aynı anda hem bir cezai önlem, hem de bir sorguya çekme eylemidir.

★★★

Öte yandan, bu iki ayinsel çerçevenin beden boyunca gerçekleşen çarklarının birbirine geçmesi, kanıtlar oluşturulup,

karar verildikten sonra, bizzat infazın içinde ilginç bir şekilde sürmektedir. Ve mahkûmun bedeni, kamusal cezalandırmanın törensel çerçevesinin yeniden esas bir parçası olmaktadır. Suçlu mahkûmiyetini ve işlediği suçun gerçeğini gün ışığına taşımaktadır. Gösterilen, dolaştırılan, teşhir edilen, azap çektirilen bedeni, o zamana kadar karanlıkta kalmış olan bir yargılama usulünün kamusal desteği gibi olmak durumundadır; adalet eylemi onda, onun üzerinde herkes için okunabilir hale gelmek zorundadır. Gerçeğin cezaların kamuya açık infazı içindeki bu fiili ve görkemli dışa vurumu, XVIII. yüzyılda birçok çehreye bürünmektedir.

1. Önce suçluyu kendi mahkûmiyetinin habercisi haline getirmek. Mahkûm bir bakıma bu mahkûmiyeti ilân etme ve böylece kendisine yöneltilen suçlamayı teyid etme yükümlülüğü altına sokulmaktadır: sokaklarda dolaştırma, kararı hatırlatmak üzere sırtına, göğsüne veya kafasına yapıştırılan yafta; çeşitli kavşaklarda duraklama, mahkûmiyet ilâmının okunması, kiliselerin kapılarında suçun herkesin önünde itiraf edilmesi, suçlu suçunu bu arada törensel bir şekilde kabul etmektedir: "yalınayak, üzerinde yalnızca bir gömlek, elinde bir meşale olduğu halde, diz çökmüş bir durumda olmak üzere çok nefret verici suçu kötülükle, korkunç bir şekilde, haince ve önceden tasarlanmış bir şekilde vs. işlediğini söylemektedir"; bir direğe bağlanarak teşhir edilmekte, bu esnada olaylar ve karar anılmaktadır; ilâmın darağacının dibinde bir kez daha okunması; söz konusu olanın direk, odun yığını veya tekerlek olmasına göre, mahkûm bunları gövdesi üzerinde fizik olarak taşıyorsa, suçun ve adaletin yerine getirilmesini kamuya ilân etmektedir.

2. İtiraf sahnesini bir kez daha sürdürmek. Suçun herkesin önünde itiraf edilmesinin meydana getirdiği zorlamayı, kendiliğinden ve kamuya açık bir ilânla iki katına çıkartmak. Azap çektirmeyi gerçeklik ânı olarak ihdas etmek. Suçlunun artık kaybedecek hiçbir şeyinin olmadığı bu son anların, gerçeğin tamamen gün ışığına çıkması için kazanıl-

masını sağlamak. Mahkeme mahkûmiyet kararını verdikten sonra, muhtemel suç ortaklarının adını zorla almak üzere yeni bir işkenceye karar verebilirdi. Aynı şekilde, mahkûmun darağacına çıktığı sırada, yeni açıklamalar yapmak üzere bir ara talep edebilmesi öngörülmüştü. Halk gerçekte meydana gelebilecek bu değişikliği beklemekteydi. Silahlı saldırıdan suçlu bulunan Michel Barbier gibi birçok kimse, bundan biraz zaman kazanmak için yararlanıyordu: "bunun herhalde kendi için kurulmadığını, çünkü masum olduğunu söyleyerek darağacına küstahça baktı, önce odaya çıkmak istedi ve burada yarım saat boyunca hep kendini haklı çıkartmaya uğraşarak zırvalamaktan başka birşey yapmadı; daha sonra işkenceye gönderilerek, darağacına kararlı bir şekilde çıktı, ama elbiselerinin çıkartıldığını ve demir çubukla vurulmak üzere çarmıha gerildiğini görünce, ikinci kez odaya çıkmak istedi ve burada nihayet suçunu itiraf etti ve hatta başka bir cinayetin daha suçlusu olduğunu açıkladı"[20]. Gerçek azap çektirmenin hakikati açığa çıkartma işlevi vardır ve bu açıdan sorgulama işini halkın gözü önünde bile sürdürmektedir. Mahkûmiyete, ona maruz kalanın imzasını getirmektedir. Başarıya ulaşan bir azap çektirme, adaleti bizzat işkenceye uğrayanın bedeninde kamuya açık hale getirdiği ölçüde meşrulaştırmaktadır. İyi bir mahkûmun örneği olan, posta idaresi genel veznedarlığı yapan ve 1792'de karısını katleden François Billiard; cellat onu hakaretlerden kurtarmak üzere yüzünü saklamak istemiştir: hakettiğim bu ceza bana halk tarafından görülmemem için verilmedi dedi... Üzerinde hâlâ karsının matemini tutmak için giydiği kıyafet bulunmaktaydı.... ayaklarında yepyeni ayakkabılar vardı, saçlarını kıvırtmış ve bembeyaz pudralatmıştı, o kadar mütevazi ve etkileyici bir görünümü vardı ki, onu daha yakından seyretmeye gelen insanlar onun ya en mükemmelinden bir hıristiyan, ya da iki yüzlülerin en büyüğü olduğunu söylüyorlardı. Göğsünde taşıdığı (mahkû-

20 S. P. Hardy, *Mes loisirs*, B.N., ms. 6680-87, C.IV, s.80, 1778.

miyet) yaftası bozulduğunda, herhalde daha iyi okunsun diye bunu bizzat düzelttiği farkedildi"[21]. Cezalandırma töreni, oyuncularından herbirinin rolünü iyi oynaması halinde, kamuya hitaben yapılan uzun bir itirafın etkinliğine sahiptir.

3. Azap çektirmeyi bizzat suçun üzerine eklemek; birinden diğerine bir dizi şifresi çözülebilir bağlantı kurmak. Mahkûmun cesedinin suçu işlediği yerde veya buralara en yakın kavşaklardın birinde teşhir edilmesi. İnfazın tam da suçun işlendiği yerde gerçekleştirilmesi –1723'te birçok kişiyi öldüren ve Nantes mahkemesinin darağacının onun cinayetleri işlediği hanın kapısının önünde kurulmasına karar verdiği şu üniversite öğrencisi gibi–[22]. İnfaz biçiminin suçun cinsine gönderme yaptığı "simgesel" azap çektirme tarzlarının kullanılması: dine küfredenlerin dili delinmekte, iffetsizler yakılmakta, cinayet işleyenin eli kesilmektedir; bazen suç aleti mahkûma alenen taşıttırılmaktadır –örneğin Damiens'e kükürte bulanmış ve hem kendini, hem de elini yaksın diye suçlu eline bağlanmış olan ünlü küçük bıçak taşıttırılmıştır–. Vico' nun dediği gibi, bu eski içtihat "koskoca bir şiirsellik" olmuştur.

En uç noktada, suçlunun infazı esnasında suçun adeta tiyatrovari bir şekilde yeniden üretildiğine ilişkin birkaç örnek bulunmaktadır. Adalet herkesin gözünün önünde, suçu azap çektirme yoluyla tekrarlamakta, suçu gerçekliği içinde kamuya göstermekte ve aynı zamanda onu suçlunun ölümünün içinde iptal etmektedir. XVIII. yüzyılın ileri bir tarihinde, 1772'de hâlâ şu aşağıdaki gibi kararlara rastlanmaktadır; Cambraili bir hizmetçi hanımını öldürdüğü için, işkence göreceği yere "her kavşaktaki çöpleri toplayan bir arabayla" götürülmeye mahkûm edilmiştir; burada "hanımı de Laleu'yü katlettiği esnada hanımının oturduğu koltuğun aynısının ayağının dibine konulduğu bir darağacı olacak ve (suçlu kadın) buraya yerleş-

21 *Ibid.*, C.I, s. 327 (yalnızca I.cilt basılıdır).
22 Nantes belediye arşivleri, F.F. 124.Krş.P. Parfouru, *Mémoires de la société archéologigue d'Ile -ef-Vilaine*, 1896, C.XXV.

tirildikten sonra, ağır ceza mahkemesi celladı onun sağ elini kesecek ve onun gözünün önünde ateşe atacak ve bunun arkasından, adı geçen de Laleu'yü katletmek için kullandığı satırla ona dört darbe indirecektir; bu darbelerden birincisi ve ikincisi başa, üçüncüsü sol bileğe ve dördüncüsü göğse indirilecektir; sonra da adı geçen darağacında asılacak ve ölene kadar gırtlaklanacaktır; ve bundan iki saat sonra ölü bedeni çözülecek ve kafası aynı darağacının üzerinde, aynı direğin dibinde, hanımını katletmek için kullandığı aynı satırla gövdesinden ayrılacak ve bu kafa bu Cambrai kentinin Douai'ye giden yola açılan kapısından yirmi fersah uzaklıktaki bir tepenin üzerinde teşhir edilecek ve gövdenin geri kalanı bir çuvala konulacak ve adıgeçen bu tepenin yakınında, on ayak derinliğe gömülecektir"[23].

4. Nihayet azap çektirmenin yavaşlığı, uygulama sırasında meydana gelen beklenmedik olaylar, mahkûmun feryat ve acıları yargısal ayinin sonunda, bir sınav rolü oynamaktadırlar. Her can çekişme gibi, darağacının üzerinde cereyan edeni de belli bir gerçeği dile getirmektedir: ama acının onu hızlandırması ölçüsünde daha büyük bir yoğunlukla, daha büyük bir sertlikle, çünkü tam da insanların yargısıyla Tanrının yargısının bitişme noktasıdır; daha büyük bir görkem içinde, çünkü kamunun önünde cereyan etmektedir. İşkencenin acıları, hazırlık soruşturmasındakilerin uzantısı olmaktadır; ancak hazırlık soruşturmasında oyun henüz oynanmamıştır ve hayatını kurtarmak mümkündür; ama şimdi kesinlikle ölünmektedir, artık ruhu kurtarmak söz konusudur. Ebedi oyun başlamıştır bile: çekilen azaplar öte dünyanın acıların düşündürtmekte, onların neler olduklarını göstermektedir: Fakat bu dünyadaki acılar aynı zamanda, öte dünyanın cezalarını hafifletecek kefaret olarak da değer kazanmaktadırlar: Tanrı, eğer tevekkül içinde çekilmişse, böylesine bir acıyı hesaba katmaktan geri kalmayacaktır. Dünyevi cezanın gaddardığı,

23 Zikr., P. Dautricourt, *op. cit.* s.263-270.

gelecekteki cezalardan düşülmek üzere kaydedilmektedir: af vaadi burada kendini göstermektedir. Ama şu da söylenebilir: bu kadar büyük acılar, Tanrının suçluyu insanların eline terkettiğinin işareti değil midir? Ve bunlar gelecekteki bir bağışlamanın işareti olmaktan çok, içkin bir lânetlemeyi belli etmektedirler; öyleyse mahkûm uzun uzadıya can çekişmeden çabucak ölürse, bu Tanrı'nın onu korumak ve umutsuzluğa düşmesini engellemek istediğinin kanıtı olmayacak mıdır? Demek ki hem suçun gerçekliğini veya yargıçların hatasını, hem suçlunun iyiliğini veya kötülüğünü, hem de insanların yargısıyla Tanrının yargısı arasındaki uyum veya uyumsuzluğu işaret edebilen bu acı çekmenin ikircikliği söz konusudur. Darağacının ve seyirlik olarak sunduğu acıların etrafındaki seyircileri saran şu müthiş merak işte buradan kaynaklanmaktadır; bu seyir esnasında suç ve masumiyetin, geçmiş ve geleceğin, bu dünyanın ve ebedi olanın şifreleri çözülmektedir. Her seyircinin sorguladığı gerçeklik anı: her söz, her haykırış, can çekişme süresi, direnen beden, bedenden kopmak istemeyen hayat bütün bunlar birer işarettir: "onu herhalde kendi isteğiyle teselli eden ve cesaretlendiren celladın kendini bir an için bile terketmesini istemeyen biri tekerlek üzerinde altı saat yaşamıştır"; "tekerlek üzerine konulduktan bir saat sonra öleni" vardır; "onun çektiği azabı seyredenlerin, dine bağlılığını göstermesi ve pişmanlık getirmesi karşısında duygulandıkları söylenmiştir"; darağacına giden tüm yol boyunca çok büyük bir tövbekarlık işaretleri gösteren, ama tekerleğe diri diri bağlanınca "korkunç ulumalar çıkartmaya" hiç ara vermeyeni vardır; veyahut da "ilâmın okunmasına kadar soğukkanlılığını koyuyan, ama o andan itibaren aklını kaçırmaya başlayan" şu kadın vardır, "asıldığında tam bir çılgınlık halindedir"[24].

Devre tamalanmıştır: beden sorgulamadan infaza kadar, suçun gerçekliğini üretmiş ve yeniden üretmiştir. Veya daha

24 S. P. Hardy, C. I, s. 13; C. IV, s.42; C. V, s.134

doğrusu beden, koskoca bir ayinsel çerçeve ve sınavlar boyunca suçun meydana geldiğini itiraf eden, bu suçu kendinde ve kendi üzerinde yazılı olarak taşıdığını gösteren, cezalandırma işlemine dayanan ve onun etkilerini en görkemli biçimiyle dışa vuran unsuru meydan getirmektedir. Birçok kereler azap çektirilen beden, olayların gerçekliği ile toplanan bilginin gerçekliği, usul eylemleri ile suçlunun söylevi, suç ile ceza arasındaki sentezi sağlamaktadır. Bunun sonucu olarak, hükümdarın izleme ve gizlilik gibi müthiş haklarının çevresinde düşünülmüş olan bir ceza ayininin esas parçası olmaktadır.

★★★

Adli işkence aynı zamanda siyasal bir ayinsel çerçeve olarak da anlaşılmalıdır. Hatta düşük bir tarzda olmak üzere, iktidarın kendini dışa vurduğu törenler arasında yer almaktadır.

Klasik çağın hukuğuna göre, yasa ihlali muhtemel olarak yol açabileceği zararın ötesinde, hatta çiğnediği kuralın ötesinde, yasayı geçerli kılanın hakkına zarar vermektedir: "bireye ne zarar verildiği, ne de hakaret edildiği varsayımı altında, yasanın yasakladığı bir iş yapılırsa, bu telâfi edilmesi gereken bir suçtur, çünkü üst konumdakinin hukuku çiğnenmiştir ve bu onun karakterinin yüceliğine yönelik bir hakarettir"[25]. Suç asıl kurbanın dışında, hükümdara da saldırmaktadır; ona kişisel olarak saldırmaktadır, çünkü yasa hükümdarın iradesi olarak geçerlidir; ona fizik olarak saldırmaktadır, çünkü yasanın gücü hükümdarın gücüdür. Çünkü "bir yasanın bu krallıkta yürürlükte olması için, zorunlu olarak doğrudan kraldan kaynaklanması veya hiç değilse otoritesinin nührü tarafından teyid edilmesi gerekmekteydi"[26]. Demek ki hükümdarın müdahalesi iki hasım arasındaki bir hakemlik

25 P.Risi, *Observations sur les matières de Jurisprudence criminelle*, 1768,s.9; Coccius, *Dissertationes ad Gratium*, XII, parag. 545'e atıf.

26 P. F. Muyart de Vouglans, *Les Lois criminelles de France*, 1780, s. XXXIV.

değildir; hatta herkesin haklarına saygı duyulmasını sağlamaya yönelik bir eylemden çok daha fazla birşey olup, ona karşı saldırıda bulunmuş olana doğrudan verilen bir karşılıktır. "Hükümdarlık gücünün suçların cezalandırılmasındaki kullanımı, hiç kuşkusuz adalet yönetiminin en esaslı unsurlarından birini meydana getirmektedir"[27]. Böylece ceza zararın telâfisiyle özdeşleştirilemez, hatta ona göre ölçülemez; cezanın içinde hükümdara ait olan en azından bir parça yer almalıdır: ve bu parça öngörülen telâfiyle birleştirildiğinde bile, suçun ceza ile tasfiyesinin en önemli unsurunu meydana getirmektedir. Öte yandan hükümdara ait olan bu parça da bizatihi tekdüze değildir: bir yandan onun krallığına verilen zararın tazmin edilmesini (meydana gelen düzensizlik, oluşturduğu örnek yüzünden bu büyük zararın özel bir kişiye verilen zararla hiçbir ortak ölçüsü yoktur); öte yandan da kralın kendi kişisine yönelik bir saldırının intikamının peşini sürmesini gerektirmektedir.

Demek ki cezalandırma hakkı, kralın elinde tuttuğu düşmanlarıyla savaşma hakkının bir cephesi gibi olacaktır: cezalandırmak, şu "kılıç hakkına, Roma hukukunda *merum imperium* adı altında sözü edilen şu mutlak hayat ve ölüm hakkına, hükümdarın ona dayanarak, yasasını suçun cezalandırılması emrini vererek icra ettirdiği hakka" dahil olmaktadır[28]. Fakat ceza aynı zamanda içinde bir bakıma hükümdarın fizik-siyasal gücünün mevcut olmasından ötürü hem kişisel, hem de kurumsal olan bir intikamın takibinin de bir biçimidir: "Bizzat yasanın tanımından, onun savunduklarını çiğneyenlerin cezalandırılması yoluyla, yalnızca otoritesini savunmaya değil, aynı zamanda bu otoriteyi hiçe sayanlardan intikam almaya yönelik olduğu görülmektedir"[29]. En kuralına uygun ceza infazında, yargı biçimlerine en tam uyumda bile intikamın faal güçleri hüküm sürmektedir.

---

27 D. Jousse, *Traité de la justice criminelle*, 1777, s.VII.
28 P. F. Muyart de Vouglans, *Les Lois ...*, 1780, s. XXXIV.
29 *Ibid.*

Demek ki azap çektirmenin hukuki-siyasal bir işlevi vardır. Bir an için yaralanmış olan hükümdarlığı yeniden oluşturmaya yönelik törensel bir çerçeve söz konusudur. Onu tüm görkemi içinde dışa vururuken ihya etmektedir. Kamuya açık infaz ne kadar hızlı ve gündelik olursa olsun, gölgelenmiş ve ihya edilmiş iktidarın büyük ayinlerinin dizisi içinde yer almaktadır (taç giyme, kralın fethedilen bir kente girmesi, isyan eden uyrukların boyun eğmeleri); hükümdarı küçük düşüren bir suçun üzerinden, yenilmez bir gücü herkesin gözleri önüne sermektedir. Ancak bir dengeyi yeniden kurmaktan çok; yasayı ihlal etmeye cüret eden uyrukla, gücünü geçerli kılan hakimi mutlak hükümdar arasındaki benzemezliği en uç noktasına kadar götürmektedir. Suç tarafından yol açılan özel zararın telafisinin zararla orantılı olmasının gerekmesine, mahkeme kararının adil olmasının gerekmesine rağmen, cezanın infazı bu ölçünün seyircilere sunulması için değil de, dengesizliğin ve aşırılığın gösterilmesi için yapılmaktadır; bu ceza ayininde iktidarın ve kendi içinde taşıdığı üstünlüğün tumturaklı bir gösterimi yer almalıdır. Ve bu üstünlük yalnızca hukuğun değil, aynı zamanda hasmına darbe indiren ve ona egemen olan hükümdarın fizik gücünün üstünlüğüdür: yasayı ihlal eden kişi yasa hükümlerini çiğneyerek bizzat hükümdarın kişisine ulaşmıştır; mahkûmun bedenini damgalanmış, yenilmiş, parçalanmış olarak göstermek üzere ele geçiren o –veya en azından gücünü devrettikleri– olacaktır. Demek ki ceza töreni bütünü itibariyle "dehşet verici"dir. XVIII. yüzyıl hukukçuları ıslahatçılarla olan polemikleri başlayacağı sıralarda, cezaların fizik gaddarlığına ilişkin olarak kısıtlayıcı ve "modernist" bir yaklaşım getireceklerdir: eğer katı cazalar gerekiyorsa, bunun nedeni bu cezaların örneğinin insanların herbirinde derin bir iz bırakması zorunluğudur. Ancak fiili durumda, bu azap çektirme uygulamasının altında yer alan şimdiye kadar bir örnek olma ekonomisi olmamıştır –ideologlar döneminde anlaşıldığı anlamıyla (cezanın sunumunun suça duyulan ilgiye üste gelmesi)–, bunun tersine bir

devlet siyaseti olmuştur: herkesi hükümdarın suçlunun bedeni üzerindeki sınır tanımayan varlığı konusunda hassas hale getirmek. Azap çektirme adaleti yerine getirmemekteydi, iktidarı yeniden işler kılmaktaydı. XVIII. yüzyılda ve XVII. yüzyılın başında bile demek ki, tüm dehşet tiyatrosuyla birlikte, başka bir çağın henüz yokolmamış bir kalıntısı değildi. Gözü dönmüşlüğü, görkemi, bedensel şiddet, dengesiz güçler arasındaki bir oyun, özenle düzenlenen törensel bir çerçeve, kısacası tüm aygıtı cezalandırmanın siyasal işleyişinin içinde yer almaktaydı.

Buradan hareketle, azap çektirme ayininin bazı özelliklerini anlamak mümkündür. Ve herşeyden önce de, dehdehesini halkın önünde sergileyecek olan ayinsel bir çerçevenin önemini anlamak mümkündür. Yasanın zaferine ilişkin hiçbir şeyi gizlememesi gerekmekteydi. Bu zaferin bölümleri geleneksel olarak hep aynıydı, ama mahkûmiyet ilâmları bunların ceza mekanizmaları içindeki önemlerini koruduktan sürece, onları gene de sıralamayı sektirmiyorlardı: resmi geçitler, kavşaklarda duraklamalar, kilise kapılarında molalar, kararın halka okunması, diz çöktürme, Krala ve Tanrıya yönelik saldırıdan duyulan pişmanlığın yüksek sesle ilân edilmesi. Öncelik ve mertebe sorunlarının bizzat mahkeme tarafından çözüme bağlandığı da olmaktaydı. "Subaylar ata aşağıdaki düzene uygun olarak bineceklerdir: yani başta iki polis çavuşu; sonra işkenceden geçen kişi; işkenceye uğrayandan sonra, onun solunda Bonfort ve Le Corre birlikte yürüyecekler, onları izleyecek olan mahkeme kâtibine yer vereceklerdir ve bu şekilde, kararın infaz edileceği Büyük Pazar meydanına gideceklerdir"[30]. Öte yandan, bu özenli törensel çerçeve, yalnızca hukuki değil, aynı zamanda askeri açıdan da, bir bakıma çok açıktır. Kralın adaleti kendini silahlı bir adalet olarak göstermektedir. Suçluyu cezalandıran kılıç aynı zamanda düşmanları yokeden kılıçtır. Azap çektirme koskoca bir askeri

30 Zikr., A. Corre, *Documents pour servir à l'histoire de la torture judiciaire en Bretagne*, 1896, s.7.

aygıt tarafından çevrelenmektedir; muhafız süvarileri, okçular, muaflar (vergiden muaf askerler), askerler. Tabii ki her tür kaçışın veya güç denemesine girişilmesinin engellenmesi söz konusudur; bunun yanı sıra halkı mahkûmları kurtarmaya yöneltecek bir sempati hareketine ve onları hemen öldürmeye yönelik bir öfke atılımına karşı uyarmak söz konusudur; ama aynı zamanda, her suçta yasaya karşı isyana benzer bir yan olduğunun ve suçlunun hükümdarın bir düşmanı olduğunun hatırlatılması söz konusudur. Bütün bu nedenler -ister belli bir konjonktürün içindeki tedbirler olsun, isterse belli bir ayinin cereyanı içindeki işlevler olsun- halk önünde yapılan infazı adaletin yerine getirilmesinden çok, gücün bir dışa vurumu haline getirmektedirler; veya daha doğrusu, burada seferber edilen hükümdarın korkunç ve maddi fizik gücü olarak adalet olmaktadır. Azap çektirme töreni, yasaya iktidarını veren güç ilişkisini gün ışığına çıkatmaktadır.

Hükümdarın kendini aynı anda birbirlerinden çözülmez bir şekilde hem adaletin başı, hem de savaş başkanı olarak çifte bir çehre altında gösterdiği silahlı yasa ayini gibi, halkın önüde gerçekleştirilen infazın da iki gücü vardır: biri zafer, diğeri mücadele. Bir yandan suçluyla kral arasındaki sonu önceden belli bir savaşı törensel olarak bitirmektedir; hükümdarını güçsüz duruma düşürdüklerinin üzerindeki ölçüsüz iktidarını dışa vurmak zorundadır. Benzemezlik, güçler arasındaki tersine döndürülmez dengesizlik, azap çektirmenin işlevleri arasında yer almaktaydı. Yok edilen, un ufak edilen ve rüzgâra savrulan bir beden; hükümdar iktidarının sonsuzluğu tarafından parça parça yok edilen bir beden, cezanın yalnızca ülküsel değil, aynı zamanda gerçek sınırın da meydana getirmektedir. Avignon'da uygulanan ve çağdaşların öfkesini uyandıran ilklerinden biri olan, La Massola'ya uygulanan ünlü azap çektirme buna tanıktır; bu görünüşte paradoksal bir azap çektirmedir, çünkü adeta tamamiyle ölümden sonra cereyan etmiştir ve adalet burada muhteşem tiyatrosunu, gücünün ayinsel tapınısını bir cesedin üzerinde sergilemekten başka

birşey yapmamıştır: mahkûm gözleri bağlı olduğu halde bir direğe bağlanmıştır; darağacının üzerinde, etrafı çepeçevre üzerinde demir kancalar olan kazıklarla kaplıdır. "Günah çıkartıcı işkence gören kişinin kulağına konuşmaktadır ve onu kutsadıktan hemen sonra, elinde mezbahalarda kullanılanları gibi demir bir gürz olan cellat, talihsizin şakağına bütün gücüyle bir darbe indirmiş ve o da yere cansız düşmüştür: o anda, elinde büyük bir bıçak olan *mortis exactor* hemen onun boğazını kesmiş ve her tarafına kan bulaşmıştır, bu da bakanlara dehşet veren bir manzara olmuştur; onun sinirlerini iki topuğuna doğru yarmış, sonra karnının deşerek kalbini, karaciğerin, dalağını, akciğerlerini sökmüş, bunları demir bir kancaya takmış ve onları tıpkı hayvan sakatatına yapıldığı gibi parçalara böldükçe başka kancalara asmıştır. Böylesine birşeye kimin bakabildiğine bak"[31]. Bedenin, gayet açık bir şekilde hatırlatılan kasaplık biçimi içinde sonsuz parçalara bölünerek yokedilmesi burada seyir unusuruna eklenmektedir: her parça sergiye konulmaktadır.

Azap çektirme tam bir zafer töreni içinde tamalanmaktadır; ama tekdüze akışı içinde aynı zamanda dramatik çekirdek olarak, bir çarpışma sahnesini de içermekteydi: bu, celladın "işkence gören üzerindeki hemen ve doğrudan eylemidir. Tabii ki bu kuralları olan bir eylemdir, çünkü örf ve mahkûmiyet ilâmı -çoğu zaman açık bir şekilde- bunun başlıca bölümlerini hükme bağlamaktadırlar. Cellat yalnızca yasayı uygulayan kişi olmakla kalmamakta, aynı zamanda gücü sergileyen kişi de olmaktadır; suçun şiddetine egemen olmak için, ona karşı uygulanan bir şiddetin ajanıdır. Bu suçun maddi ve fizik olarak karşıtıdır. Bazen acıyan, bazen de gözü dönmüş bir karşıt, bir hasımdır. Damhourdière çağdaşlarının birçoğuyla birlikte, cellatların kötülük yapmış olan işkence gören kişileri elleri altındaki bir hayvanmış gibi tekmeleyerek ve öldürerek, onlara karşı her tür gaddarca muameleyi yaptık"larından yakınmaktaydı[31]. Ve bu alışkanlık uzun süre kaybol-

31 A.Bruneau, *Observations et maximes sur les matières criminelles*, 1715, s. 259.

mayacaktır[33]. Azap çektirme töreninde hâlâ meydan okuma ve düello vardır. Eğer cellat galip gelirse, eğer ondan kesilmesi istenilen kelleyi bir darbede uçurursa, "onu halka göstermekte, yere koymakta ve sonra kendini el çırparak çok alkışlayan halkı selamlamaktadır"[34]. Bunun tersine eğer başarısız olursa, gerektiği gibi öldürmeyi başaramazsa, ceza alabilir duruma gelmektedir. Kurbanını kurallara uygun bir şekilde parçalamayı başaramadığı için, onun organlarını bıçakla kesmek zorunda kalan Damiens'in celladının durumu böyle olmuştur; ona vaad edilmiş olan işkence atları, bedeli fakirlere tahsis edilmek üzere müsadere edilmişlerdir. Bundan birkaç yıl sonra Avignon celladı, aslında korkunç kişiler olan ve asması gereken üç hayduta çok fazla acı çektirince, seyirciler kızmışlar, celladı kınamışlardır; bu durumda onu cezalandırmak, hem de halkın intikamından kurtarmak üzere hapse atmışlardır[35]. Ve beceriksiz celladın bu cezalandırılışının arkasında, henüz çok yakın tarihlere kadar süren bir geleneğin profili belirmektedir: bu gelenek infazın başarısızlığa uğraması halinde mahkûmun affedilmesini talep etmekteydi. Bu bazı ülkelerde açıkça yerleşik olan bir örftü[36]. Halk bunun uygulanmasını bekliyordu ve bu yolla ölümden kurtulan bir mahkûmu koruduğu da oluyordu. Hem bu örfü, hem de bu beklentiyi yokedebilmek için eski "darağacı avını kaçırmaz" sözünü geçerli kılmak gerekmişti; idam kararlarına açık hükümlerin dahil edilmesine dikkat etmek gerekmişti: "Ölüm gerçekleşene kadar asılacak ve boğulacak", "hayatın sona er-

32 J. de Damboudére, *Pratique judiciaire ès causes civiles*, 1572, s. 219.

33 6 Temmuz 1837 tarihli *la Gazette des tribunaux, Journal of Glaucester*'e dayanarak, bir mahkumu asıktan sonra "cesedi omuzlarından kutup, onu kendi etrafında şiddetle döndüren ve ona birçok defa "gülünç ihtiyar, bu şekilde yeteri kadar öldün mü?" diyerek vuran ve sonra kalabalığa dönerek en utanmazca sözleri alaycı bir havada söyleyen" bir celladın "canavarca ve mide bulandırıcı" tutumunu aktarmaktadır.

34 1737'de vergiden muaf asker Montigny'nin infazı sırasında sahneyi kaydeden, T.S. Gueulette'tir. Krş., R.Anchel, *Crimes et châtiments au XVIIIe siècle*, 1933, s. 62-69.

35 Krş., L.Duhamel, *Les exécutions capitales á Avignon*, 1890, s.

36 Örneğin Burgonya'da, krş., Chassanée, *Burgundi, fol.* s.5.

mesine kadar". Ve Serpillon veya Blackstone gibi hukukçular XVIII. yüzyılın ortasında, celladın başarısızlığa uğramasının mahkûm açısından hayatının kurtulduğu anlamına gelmediği olgusu üzerinde ısrar etmişlerdir[37]. İnfaz töreninde hâlâ tanrı sınaması ve yargısına ilişkin, şifresi çözülebilir birşeyler bulunmaktaydı. Cellat mahkûm ile olan çarpışmasında biraz da kralın silahşörü gibiydi. Ancak iğrenç ve kınanan bir silahşör: Gelenek görünüşe göre cellatlık beratının mühürlendikten sonra masaya konulmayıp, yere atılmasını gerektirmekteydi. Bu "çok gerekli", ama "doğaya aykırı görev"i çevreleyen tüm yasaklar bilinmektedir[38]. İstediği kadar bir bakıma kralın kılıcı olsun, cellat iğrençliği hasmıyla paylaşmaktaydı. Ona öldürme yetkisi veren ve onun aracılığıyla mahkûma vuran hükümdarlık gücü onda mevcut değildi; hükümdarın gücü onun gözü dönmüşlüğüyle özdeşleşmiyordu. Ve tam da bu nedenden ötürü, kral celladın hareketini bir af mektubuyle kestiği zaman çok daha görkemli olarak gözükmekteydi. Olağan durumda, karar ile infaz arasındaki kısa süre (çoğunlukla birkaç saat), affın tamamen son anda gelmesine yol açıyordu. Fakat herhalde törenin yavaş cereyan etmesi, bu olasılığın hesaba katılmasının sonucuydu[39]. Mahkûmlar bu olasılığın gerçekleşmesini ummakta ve işlerin uzaması için, darağacının dibinde bile bazı ifşalarda bulunacaklarını iddia etmekteydiler. Halk böyle bir durumu temenni ettiğinde, bağırarak af istemekte, son anı geciktirmeye uğraşmakta, yeşil balmumu mü-

37 F.Serpillon, *Code criminel*, 1767, c. III, s. 1100. Blackstone : "Eğer bir suçlu ölene kadar asılmaya mahkûm olmuşsa, celladın beceriksizliği yüzünden bazıları tarafından ölümden kurtarılırsa, şerifin infazı yenileteceği açıktır, çünkü karar uygulanmamıştır ve eğer bu sahte merhamete kapılınacak olursa, birçok ihtilata kapı açılmış olacaktır", *Commentaire sur le code criminel al'Angleterre*, Fra. Çev., 1776, s. 201.

38 Ch. Loyseau, *Cinq livres du droit des offices*, 1613 yay., s. 80-81.

39 Krş. S.P. Hardey, 30 Ocak 1769, s. 125, basılı cilt; 14 Ara. 1779, IV, s. 299; B. Anchel, *Crimes et Châtiments au XVIIIe siècle*, s. 162-163'te, bir süvarinin gelerek mahut parşömeni getirdiği sırada çoktan darağacının dibine varmış olan Antoine Boulleteix'in öyküsünü aktarmaktadır. "Yaşasın kral" diye bağırılmış; Boulleteix meyhaneye götürülmüş, bu arada kâtip onun için şapka dolaştırmıştır.

hürlü af belgesini getiren habercinin yolunu gözlemekte ve gerektiğinde onun gelmek üzere olduğu sanısını yaratmaktaydı (3 Ağustos 1750'de isyan ederek çocuk kaçıran mahkûmların infazı esnasında, bir an için böyle olmuştur). Hükümdar infazda yalnızca yasanın intikamını alan güç olarak değil, aynı zamanda yasayı ve onun intikamının alınmasını askıya alabilen güç olarak da mevcuttur. Ona karşı yapılan saldırıları silme kararını vermede tek başına olmalıdır; yargı iktidarını icra etme işini mahkemelere bırakmışsa da, bu yetkisini onlara devretmemiştir; bu gücü hem cezaları kaldırmak, hem de icra edilmesine izin vermek üzere, eksiksiz bir biçimde korumaktadır.

Azap çektirmeyi, XVIII. yüzyılda hâlâ sürmekte olan ayinselleşmiş biçimiyle, siyasal bir işlemci olarak kavramak gerekir. Azap çektirme mantıken, hükümdarın suçun yasa aracılığıyla kendine ulaşmış olması ölçüsünde cezaları doğrudan veya dolaylı olarak talep ettiği, bunlara karar verdiği ve bunları infaz ettirdiği bir cezalandırma sisteminin içinde yer almaktadır. Her yasa ihlalinde bir *crimen majestatis* vardır ve suçluların en küçüğünde bile muhtemel bir kral katili yer almaktadır ve kral katili de kendi hesabına, tam ve mutlak suçludan başka birşey değildir, çünkü herhangi bir suçlunun tersine hükümdarlık iktidarının özel bir karar veya iradesine saldırmak yerine, hükümdarın fizik kişisinde, onun ilkesine saldırmaktadır. Hükümdar katilinin ideal cezası, mümkün tüm azapların toplamını oluşturmalıdır. Bu sonsuz intikam olacaktır: Fransız kanunları her halükârda bu cins bir canavarlığa karşı sabit bir ceza öngörmüyorlardı. Ravaillac'a verilen cezayı, Fransa'da uygulanan en gaddarlarını birbirleriyle birleştirerek icat etmek gerekmişti. Damiens için çok daha dehşetlilerini düşünmek gerekmişti. Bazı projeler ortaya çıktı, ama bunlar yetersiz bulundu. Bunun üzerine Ravaillac sahnesi yeniden ele alındı. Ve eğer Guillaume d'Orange'ın katilinin 1584'te intikamın sonsuzluğuna nasıl terkedildiği hatırlanacak olursa, ılımlı kalındığını kabul etmek gerekir. İlk

gün fokur fokur kaynayan bir kazanın bulunduğu meydana götürüldü, darbeyi indirdiği kolu bunun içine sokuldu. Ertesi gün kolu kesildi. Kol ayağına düşünce o da bunu hemen ayağıyla darağacının altına itti; üçüncü gün memeleri ve kollarının etleri kerpetenle çekildi; dördüncü gün kollarının arkası ve butları kerpetenle çekildi; ve böylece bu adam birbiri peşi sıra onsekiz gün işkence gördü". Sonuncu gün tekerleğe bağlandı ve "kundağa sarıldı". Altı saat sonra hâlâ su istiyor ve bu ona verilmiyordu. "Nihayet ruhu umutsuzluğa kapılmasın ve kendini kaybetmesin diye, cellattan onun işini bitirmesi ve onu boğması istendi"[40].

★★★

Azap çektirmelerin varlığının bu iç örgütlenmeden başka daha birçok şeye bağlandığında hiçbir kuşku yoktur. Rusche ve Kirchheimer burada, işgücünün yani insan bedeninin kendine endüstriyel tipten bir ekonomide atfedilecek olan yarara ve ticari değere sahip olmadığı bir üretim rejiminin etkisini görmekte haklıdırlar. Aynı zamanda, bedenin "küçümsenmesi"nin de ölüm karşısındaki genel bir tutuma atıfta bulunduğu kesindir; ve bu tutumun içinde hıristiyanlığa özgü değerler kadar, demografik ve bir bakıma biyolojik bir konum da keşfedilecektir: hastalık ve açlığın yol açtığı yıkıntılar, salgınların devrevi katliamları, müthiş bir çocuk ölümü oranı, biyo-ekonomik dengelerin narinliği; bütün bunlar ölümü alışılmış birşey haline getirmekte ve çevresinde onu bütünleştirmek, kabul edilebilir kılmak ve sürekli saldırganlığına bir anlam vermek için yapılan ayinlere neden olmaktaydı. Azap çektirme uygulamasının varlığını uzun bir zaman sürdürmüş olmasını çözümlemek için, konjonktür olgularına başvurmak da gerekir; ceza adaletini Devrim arefesine kadar yönetmiş olan 1670 kararnamesinin, eski fermanların katığını bazı nok-

40 Brantôme, *Mémoires. La vie des hommes illustres*, 1722 yay., c. II, s. 191-192.

talarda daha da ağırlaştırmış olduğunu unutmamak gerekir; metinleri hazırlamakla yükümlü devlet görevlileri arasında, kralın niyetlerini temsil etmekte olan Pussort, Lamoignon gibi bazı yargıçlara rağmen bunun böyle olmasını dayatmıştır; klasik çağın ortasında hâlâ çok sayıda ayaklanmanın olması, iç savaşların yaklaşan uğultusu, hükümdarın iktidarını parlamentoların aleyhine artırmak istemesi, "katı" ceza rejiminin sürüp gitmesini büyük bölümü itibariyle açıklamaktadırlar.

Azap çektirmeye yönelik bir ceza sistemini açıklamak üzere, burada genel ve bir bakıma dışsal nedenler bulunmaktadır, bunlar fizik cezaların uzun zaman sürmelerini ve olabilirliklerini, onlara yöneltilen itirazların zayıflığını ve oldukça soyutlanmış durumda kalmak özelliklerini açıklamaktadırlar. Ama bu tabanın üzerinde. onun belirgin işlevlerini ortaya çıkartmak gerekir. Azap çektirme eğer adli uygulamaya bu kadar derinlemesine işlediyse, bunun nedeni gerçeği açığa çıkartan ve iktidarı gerçekleştiren unsur olmasıdır. Yazılının sözel olana, gizlinin halka açık olana, soruşturma sürecinin itiraf işlemine eklemleşmesini sağlamakta; suçun suçlunun göze görünür bedeni üzerinde yeniden üretilmesine ve oraya geri döndürülmesine olanak vermekte; suçun aynı dehşet içinde açığa çıkmasını ve kendini iptal etmesini sağlamaktadır. Ayrıca mahkûmun bedeni hükümdarlık kovuşturmasının yeri, iktidarın dışa vurumu için bir demirleme noktası, güçler arasındaki benzemezliği belirtmenin fırsatı haline gelmektedir. İleride, gerçek-iktidar ilişkisinin tüm cezalandırma mekanizmalarının merkezinde yer aldığını ve çağdaş ceza uygulamalarında da bulunduğunu –ama çok başka bir biçim altında ve çok farklı etkilere sahip olarak– görülecektir. Aydınlanma çağı onların "canavarlık"larını ilân ederek, azap çektirmeye yönelik uygulamaları küçük düşürmekte gecikmeyecektir. Azaplar bizzat yargıçlar tarafından da çoğu zaman bu "canavarlık" terimiyle ifade edilmekteydiler, ama burada eleştirel bir niyet bulunmamaktaydı. "Canavarlık" kavramı eski ceza uygulamasının içinde herhalde azap çek-

tirme ekonomisini en iyi işaret edenlerden biridir. Canavarlık öncelikle bazı büyük suçlara özgü bir karakterdir: bu suçların saldırıda bulundukları doğal veya pozitif, tanrısal veya insani yasalara; bunların yol açtıkları rezaletli gürültü patırtıya veya tersine, işlenirken gösterilen gizli kurnazlıklar; bu suçların faili ve kurbanları olanların mertebe ve statülerine; onlara atfedilen veya yol açtıkları düzensizliklere; yarattıkları dehşet duygusuna atıfta bulunmaktadır. Öte yandan ceza, suçu herkesin gözleri önüne tüm ağırlığı içinde sermek zorunda olduğu ölçüde bu canavarlığı yüklenmek durumundadır: onu kamuya açık hale getiren itiraflar, söylevler ve yapıtlar aracılığıyla gün ışığına taşımak zorundadır; onu suçlununu bedenine aşağılama ve acı biçiminde uygulayan törenlerde yeniden üretmek zorundadır. Canavarlık cezanın, onu gün ışığına çıkartmak üzere azap çektirme halinde geri döndürdüğü suçun bir parçasıdır. Azap çektirme, cezalandırılan şeyin gerçekliğini oluşturan süreç içinde yer almaktadır. Ama daha fazlası da vardır: bir suçun canavarlığı, aynı zamanda hükümdara meydan okumanın şiddetidir; işte bundan ötürü hükümdarın bu canavarlığı aşmaya, ona egemen olmaya, onu bir aşırılıkla iptal ederek ona üste gelmeye yönelik bir işlevi olan karşılığı harekete geçirecektir. Azap çektirme süreci içinde hiç eksik olmayan canavarlık, demek ki çifte bir rol oynamaktadır: suçun ceza ile bağlantılı olması ilkesi olmasının yanı sıra, cezanın suça nazaran daha azgın olmasıdır. Canavarlık aynı anda hem gerçeğin, hem de iktidarın gözler önüne serilmesini sağlamaktadır; sona eren soruşturmanın ayinsel çerçevesi ve hükümdarın zafer kazandığı törendir. Ve bu ikisini suçlunun bedeninde birleştirmektedir. XIX. yüzyıl ceza uygulaması, gerçeğin "soğukkanlı" araştırılması ile cezanın içinden tam anlamıyla yokedilemeyen şiddet arasına mümkün olduğunca mesafe koymaya çalışacaktır. Yaptırım uygulanması gereken suç ile kamusal iktidar tarafından dayatılan cezayı birbirlerinden ayıran benzeşmezliği vurgulamaya özen gösterilecektir. Gerçek ile ceza arasında artık yalnızca meşru bir tutar-

lıhk ilişkisi olacaktır. Yaptırım uygulayan iktidarın artık kendini, cezalandırmaya kalktığından daha büyük bir suçla lekelememesi gerekmektedir. Verdiği ceza konusunda masumiyetini koruması gerekmektedir. "Bu cins işkenceleri yasaklamak için acele edelim. Bunlar yanlızca Romalıları yöneten taçlı canavarlara layıktı"[41]. Fakat bir önceki dönemin ceza uygulamasına göre, hükümdarın azap çektirmesi ile suçun yakınlıkları, bu esnada "kanıtlama" ile ceza arasında meydana gelen karışma barbarca bir karışıklığın ürünü değildi; burada gündemde olan şey canavarlığın mekanizması ve zorunlu bağlantılarıydı. Cezanın canavarca olması, alçaklığın mutlak güç tarafından ayinsel olarak giderilmesini örgütlüyordu.

Hata ve cezanın birbirleriyle bağlantılı olmalarını ve canavarlığın biçimi içinde birbirlerine bağlanmaları, belli belirsiz bir şekilde kabul edilmiş olan bir kısasa kısas yasasının sonucu değildi. Cezalandırma ayinlerindeki belli bir iktidar mekaniğinin sonucuydu: etkisini yalnızca beden üzerinde doğrudan gösterdiğini gizlemeyen, aynı zamanda fizik dışa vurumlarıyla kendini yücelten ve güçlendiren bir iktidar; kuralları ve yükümlülükleri, ihlal edilmeleri bir saldırı oluşturan ve bir intikama yol açan kişisel bağlar olarak değerlendiren bir iktidar; itaatsizliği bir husumet, onun ilkesi içinde iç savaştan çok farklı olmayan bir ayaklanma başlangıcı sayan bir iktidar; yasaların neden uygulandığını kanıtlamak zorunda olmayan, ama düşmanlarının kimler olduklarını ve onları tehdid eden hangi güç boşalmalarının bulunduğunu gösterme durumunda olan bir iktidar; kesintisiz bir gözetim altında tutmayı sağlayamadığı için, etkisini yenilemeyi kendine özgü dışa vurumların parlaklığı içinde arayan bir iktidar; üst iktidar olma gerçeğini gözler önüne ayinsel olarak sererek yeniden güç kazanan bir iktidar.

★★★

41 C.E.de Pastoret, hükümdar katilleri hakkında, *Des lois pénales*, 1790, II, s.61.

Öte yandan, "canavarca" olma ayıbını taşımayan cezaların yerine "insani olma şerefini üstlenecek olan cezaların ikâme edilmelerine yol açacak tüm nedenler arasında bir tanesi vardır ki, hemen çözümlenmesi gerekir, çünkü bizzat azap çektirmenin içindedir: Hem onun işleyişinin unsurudur, hem de sürekli düzensizliğinin ilkesidir.

Azap çektirme törenlerindeki baş kişi, bu törenlerin gerçekleşmesi için gerçek ve dolaysız mevcudiyeti talep edilen halktır. Bilinecek, ama nasıl cereyan ettiği bir sır olarak kalacak olan bir azap çektirmenin hiçbir anlamı olamazdı. Azap çektirmenin örnek oluşturması yalnızca en küçük yasa ihlâlinin bile güçlü bir cezalandırılma tehlikesi taşıdığının bilincinin uyandırılması için değil, aynı zamanda suçlunun üzerinde şiddet uygulayan iktidarın seyri yoluyla bir dehşet etkisini harekete geçirmesi için de istenilen birşeydi: "Ceza alanında en güç nokta cezanın verilmesidir: bu sürecin amacı ve sonudur, ve suçluya iyi uygulandığı taktirde yaratacağı örnek ve dehşetle elde edilen tek üründür"[42].

Fakat bu dehşet sahnesinde halkın rolü ikircikliidir. Seyirci olarak çağrılmıştır: gösterilere, suçun herkesin önünde itiraf edilmesine davetlidir; kazıklar, darağaçları, idam direkleri meydanlarda veya yol kenarlarında kurulmaktadır; işkenceden geçenlerin cesetlerinin, büyük bir olasılıkla suçu işledikleri yer olan noktalarda günlerce bırakıldığı olmaktadır. İnsanların bilmeleri yetmez, gözleriyle görmeleri de gerekir. Çünkü korkmaları gerekir; ama aynı zamanda çünkü, cezalandırmanın kefilleri olarak tanık olmaları ve çünkü belli bir noktaya kadar bu işe katılmaları gerekir. Tanık olmak, onların sahip oldukları ve üstlendikleri bir haktır; gizli tutulan bir azap çektirme, ayrıcalıklı kişiye uygulanan işkencedir, ve böylesine durumların çoğunda işkencenin tüm katılığıyla uygulanmadığından kuşku duyulmaktadır. Kurbanın son anda bakışlardan gizlenmesine itiraz edilmektedir. Karısını

42 A. Bruneau, *op.cit.*, 1715, birinci bölümünün sahife numarasız önsözü.

öldürdüğü için teşhir edilen posta idaresi genel veznedarı, sonra kalabalıktan uzaklaştırılmıştır: "onu kapalı bir arabaya bindirdiler; eğer iyi korunuyor olmasaydı, onu yuhalayan halkın kötü muamelesine karşı güvenceye almak zor olurdu"[43]. Lescambot kadın asıldığında, yüzü "bir cins tülbentle" gizlenmeye çalışılmıştır; "boynunda ve başında bir mendil vardır, bu durum halkın çok mırıldanmasına ve onun Lescambot olmadığını söylemesine yol açmıştır"[44]. Halk işkenceleri ve azap çektirilenlerin kim olduğunu görme hakkına sahip çıkmaktadır[45]. Bu azap çektirmeye katılma hakkı da vardır, uzun uzadıya dolaştırılan, teşhir edilen, aşağılanan mahkûm, suçunun defalarca hatırlatılan dehşetiyle birlikte, seyircilerin hakaretlerine, bazen de saldırılarına sunulmaktadır. Halkın intikamı, hükümdarın intikamının içine sızmaya davet edilmekteydi. Bu hiç de halkın intikamının kralın intikamının temeli olmasından ve kralın halkın kinini kendi doğrultusuna yöneltmek istemesinden olmamaktaydı; bunun böyle olmasının nedeni, kralın "düşmanlarından intikam almaya" giriştiğinde, halkın yardım etme durumunda olmasından ve özellikle de bu düşmanları halkın içinde yer aldığında, bu katkıda bulunma durumunun artmasından kaynaklanmaktaydı. Sanki halk kralın intikamına bir "darağacı hizmeti" ile katkıda bulunmak zorundaymış gibi olmaktaydı. Bu "hizmet" eski karamamelerde öngörülmüştü. Dine küfür edenlere ilişkin 1347 tarihli ferman, bunların "sabah duasından ölüm saatine kadar" kazığa bağlı olarak teşhir edileceklerini..." ve bunların suratına çamur ve diğer pisliklerin atılabileceğini, ama taş ve diğer yaralayıcı şeylerin olmayacağını..." öngörmekteydi. "Eğer aynı suçu tekrar işlerse, ikinci keresinde resmi pazar kurulduğu günde kazığa bağlanmasını ve üst dudağının yarılarak, dişlerinin

43 S.P.Hardy, c.I., s. 328.
44 T.S. Gueulette, Zikr., R. Anchel, op.cit., s. 70-71.
45 Giyotinin ilk kullanılışında, Chronique de Paris halkı hiçbir şey göremediğinden yakınıyor ve "işkence yerimizi bize geri verin" diye şarkı söylüyordu. Krş., J.Laurence, *A History of capital punishment*, 1432, s.71 vd.

görülmesini irade ederiz." Azap çektirmeye bu katılış biçimi klasik dönemde artık kuşkusuz, sınırlandırılmak istenilen bir hoşgörüden ibaret hale gelmiştir: yol açtığı barbarlıklardan ve cezalandırma yetkisinde meydana getirdiği aşındırmalardan ötürü. Fakat bu katılım tamamen kaldırılamayacak kadar azap ekonomisinin içinde yer almaktaydı. XVIII. yüzyılda hâlâ, Montigny'ye uygulanan işkencelere eşlik edenleri gibi sahneler görülmekteydi; cellat mahkûmu idam ederken, haldeki balıkçı kadınlar kafasını kestikleri bir manken dolaştırıyorlardı[46]. Ve arasında yavaş yavaş dolaştırdıkları suçluları halka karşı birçok kereler "korumak" gerekmişti –hem örnek, hem de hedef olarak; hem ileriye yönelik bir tehdit, hem de aynı anda hem vaad edilen, hem de yasaklanan av olarak–. Hükümdar kalabalığı iktidarının dışa vurumuna çağırarak, kendine bağlılık işareti haline getirdiği şiddet gösterilerine bir an için hoşgörü göstermekte, ama bunlara hemen kendine ait ayrıcalıkların oluşturduğu sınırları koymaktaydı.

Oysa, halk kendini dehşete düşürmek için düzenlenmiş bir gösteri tarafından cezbedilerek, işte tam bu noktada cezalandırıcı iktidara yönelik reddini ve bazen de isyanını hızlandırabilir. Adaletsiz olarak kabul edilen bir infazı engellemek, bir mahkûmu celladın elinden çekip almak, onun affedilmesini zor kullanarak sağlamak, cellatları daha sonradan izlemek ve onlara saldırmak, yargıçları lânetlemek ve kararlara karşı gürültü patırtı çıkartmak; bütün bunlar azap çektirme ayinlerini çoğu zaman kuşatan, onların içinden geçen ve onları sarsalayan halk hareketlerinin içinde yer almaktadırlar. Bu durum tabii ki mahkûmiyetlerin ayaklanmalara karşı verildiği hallerde sıklaşmaktadır: Kalabalığın, isyan ettikleri kabul edilen üç mahkûmun infazını önlemek istediği çocuk kaçırma olayında böyle olmuştur; bunlar "daha az çıkışı ve korunacak geçit yeri olduğu için" Saint-Jean mezarlığında

46 T.S.Gueulette, Zikr. R.Anchel, s. 63. Olay 1737'de geçmektedir.

önünde duyuramıyorlardı[51]. İşte ancak adaletin kendini halkın önünde dışa vurduğu yerde, halkın tanık ve adeta bu adaletin yardımcısı olarak davet edildiği yerde müdahale edebilmekte ve bunu ancak fizik olarak yapabilmekteydiler: cezalandırma mekanizmasının içine zorla girmek ve onun etkilerini yeniden bölüştürmek; cezalandırma ayinlerinin şiddetini başka bir yönde yeniden başlatmak. Cezalar arasında toplumsal sınıflara göre fark olmasına karşı çalkantı: 1781'de Champré köyü papazı oraların senyörü tarafından öldürülmüştü ve bu adam deli olarak yutturulmaya çalışılıyordu: "papazlarına aşırı bağlı olduklarından ötürü öfkeye kapılan köylüler, önce senyörlerine karşı her türlü aşırılığa başvurmaya hazırmış gibi görünerek, şatoyu yakacakmış gibi yapmışlardı... Herkes, bu kadar korkunç bir cinayetin cezalandırılma olanaklarını ortadan kaldıran bakanlığın hoşgörüsüne karşı haykırıyordu"[52]. Sık meydana gelen ve fazla ağır sayılmayan suçlara (kapısı kırılarak girilen evden yapılan hırsızlık gibi) verilen çok ağır cezalara karşı da çalkantı; veya hizmetçilerin yaptıkları hırsızlık gibi toplumsal konumlara bağlı olan bazı yasa ihlâllerini cezalandıran bazı cezalara karşı çalkantı; bu suça verilen ölüm cezası çok fazla memnuniyetsizliğe yol açmaktaydı, çünkü hizmetçiler çok sayıdaydılar, böylesine bir konumda masumiyetlerini kanıtlamaları güçtü, patronlarının kötü niyetine kolaylıkla kurban gidebilirlerdi ve böylesine durumlara göz yuman bazı efendilerin hoşgörüsü, suçlanan, mahkûm edilen ve asılan hizmetkârların başına gelenleri çok daha haksız kılmaktaydı. Bu hizmetçilerin infazları çoğu zaman itirazlara yol açmaktaydı[53]. 1761'de Paris'te, efendisinden yünlü bir kumaş parçası çalan bir hizmetçi kadın için ufak bir ayaklanma olmuştu. Çalınan şeyin geri verilmesine rağmen yalvarmalara rağmen efendi şikâyetini geri al-

51 C.Dupaty, *Mémoires pour trois hommes condamnés à la roue*, 1786, s. 247.
52 S.P.Hardy, 14 Ocak 1781, c. IV, s. 394.
53 Bu cins mahkûmiyetlerin yarattığı memnuniyetsizlik konusunda, krş., Hardy, c.I, s. 319, 367; c. III, s. 227-228; c. IV, s. 180.

mayı istememişti: infaz günü mahalleli asılmayı engellemiş, tüccarın dükkânını istila etmiş, burayı yağmalamıştı: Hizmetçi sonunda affedildi; fakat kötü efendiyi iğnelerle delik deşik eden bir kadın üç yıl sürgün cezasına çarptırıldı[54].

XVIII. yüzyıla ilişkin olarak, aydın kamu oyunun filozoflar ve bazı yargıçlarla -Calas, Sirven, La Barre şövalyesi- birlikte müdahale ettiği büyük adli olaylar bilinmektedir. Ama ceza uygulaması etrafında meydana gelen şu halk hareketlerinin tümünden daha az söz edilmektedir. Nitekim, bu hareketler bir kentin, bazen de bir mahallenin ölçeğini nadiren aşmışlardır. Ancak gene de gerçek bir öneme sahip olmuşlardır. Ya bu alttan kaynaklanan hareketlerin yayılması daha iyi konumdaki insanların dikkatini çekerek, onların da katılmalarıyla yeni bir boyut kazanmalarından ötürü (Devrimi önceleyen yıllar esnasında, 1785'te babasını öldürdüğüne yanlış olarak kanaat getirilen Catherine Espinas; Dupaty'nin onlar için 1786'da ünlü muhtırasını yazdığı Chaumont'da tekerleğe gerilen üç kişi, veya Rouen parlamentosunun 1782'de zehirle adam öldürme suçundan yakılmaya mahkûm ettiği, ama cezası 1786'da hâlâ infaz edilmemiş olan şu Marie-Françoise Salmon olayları böyle olmuştur), ya da özellikle, bu çalkantıların ceza adaletinin ve onun örnek olması gereken dışa vurumlarının etrafında sürekli bir kaygıyı beslemelerinden ötürü bu öneme sahip olmuşlardır. Darağaçlarının çevresinde sükûneti sağlamak için kaç kere "halk için üzücü" önlemlerin ve "otorite için aşağılayıcı" tedbirlerin alınması gerekmiştir[55]. Büyük ceza gösterisinin, bizzat bunun yönelik olduğu kişiler tarafından tersine döndürülme tehlikesini taşıdığı iyice görülmekteydi. İşkencelerin yarattığı büyük dehşet, fiili durumda yasadışı ocakları tutuşturmaktaydı: İnfaz günlerinde çalışmaya ara veriliyor, meyhaneler doluyor, yetkililere küfür ediliyor, cellada, muhafızlara ve askerlere hakaretler

54 Aktaran R.Anchel, c.226.
55 Marquis d'Argenson, c. IV, s. 241.

veya taşlar fırlatılıyordu; ya kurtarmak, ya da daha acımasız bir şekilde öldürmek üzere mahkûm ele geçirilmeye çalışılıyordu; kavga ediliyordu ve hırsızlar için darağacı çevresindeki bu itiş kakış ve meraktan daha iyi hiçbir fırsat çıkmıyordu[56]. Ama özellikle –ve bu sakıncalar işte bu noktada siyasal bir tehlike haline gelmekteydiler–, halk en çok, suçu iğrenç ve iktidarı yenilmez olarak gösterme durumunda olan bu ayinler esnasında kendini cezaya çarptırılanlara yakın hissetmekteydi; kendini en çok bu anlarda, tıpkı mahkûmlar gibi ne dengesi, ne de ölçüsü olan yasal bir şiddetin tehdidi altında hissetmekteydi. Halkın bir tabakasının tümünün, bizim küçük suçlular adını verecek lerimizle –serseriler, sahte dilenciler, kötü fakirler, yankesiciler, yataklık edenler ve çalıntı mal satanlar– olan dayanışması oldukça sürekli bir şekilde dışa vurulmuştur: Polis kuşatmalarına direnme, muhbirlerin peşine düşülmesi, gözcüler veya dedektiflere saldırı gibi olaylar bu duruma tanıklık etmekteydiler[57]. Oysa, ceza ve polis baskısının amacı haline gelmekte olan nokta, bu dayanışmanın kırılmasıydı. Ve işte bu azap çektirme töreninden, şiddetin aniden tersine dönebildiği bu belirsiz bayramdan, hükümdarın iktidarından daha çok bu dayanışmanın güçlenmiş olarak çıkması tehlikesi vardı. Ve XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl ıslahatçıları, infazların sonuçta halkı yalnızca korkutmakla kalmadıklarını unutmayacaklardır. Bu ıslahatçıların ilk feryatlarından biri bunların kaldırılması yönünde olmuştur.

Azap çektirme oyununda halkın müdahalesiyle ortaya çıkan siyasal sorunu çerçeveleyebilmek için iki sahnenin zikredilmesi yeterli olacaktır. Bunlardan biri XVII. yüzyılın sonunda meydana gelmiştir; olay Avignon'da geçmiştir. Burada canavarlık tiyatrosunun başlıca unsurları karşımıza yeniden çıkmaktadır: Cellat ile mahkûmun fizik çarpışmaları, düellonun tersine dönüşü, halkın celladın peşine düşmesi, mahkû-

56 Hardy buna ilişkin birçok örnek aktarmaktadır. Örneğin, ceza teğmeninin bir infazı seyretmek için yerleştiği evdeki şu büyük hırsızlık, s. IV, s. 56.

57 Krş. D.Richet, *La France Moderne*, 1974, s. 118-119.

mun isyan ile ceza makinesinin şiddetle tersine döndürülmesi sayesinde kurtarılması. Pierre du Fort adındaki bir katilin asılması söz konusuydu. "Ayakları basamaklarda" birçok kereler "birbirlerine dolanmıştı" ve onu boşlukta sallandırmak mümkün olmamıştı. "Celladın onun ceketinin önünü açtığı ve dizinin altıyla miğdesine ve karnına vurduğunu görünce; halk ona çok fazla acı çektirdiğini görünce ve hatta onu bir süngüyle boğazladığını sanınca... İşkenceden geçene karşı merhamet ve cellada karşı duyulan öfkeden heyecanlanarak, ona taş attılar ve aynı anda cellat iki merdiveni açarak işkenceden geçeni aşağıya attı ve omuzlarının üzerine atlayarak onu ezdi, o sırada bu celladın karısı mahkûmun ayaklarını direğin altından çekiyordu. Aynı anda onun ağzından kan gelmesine neden oldular. Fakat ona yönelik taş yağmuru arttı, hatta asılmışın kafasına gelenleri bile oldu, bu da celladı merdivene koşarak, hızla aşağı inmeye zorladı, o kadar hızla indi ki, merdivenin ortasındayken düştü ve yere önce kafası çarptı. Bunun üzerine halk ona saldırdı. Elinde süngüsü olduğu halde ayağa kalkarak, kendine yaklaşanları öldüreceği tehdidini savurdu; fakat birkaç kere düşüp kalkıp iyi dövüştü, çayda tamamen çamura bulandı ve nefes nefese kaldı ve halkın büyük bir heyecan ve öfkesi içinde üniversiteye kadar ve buradan da Cordeliers mezarlığına kadar sürüklenerek götürüldü. Uşağı da iyi dövüştü, kafası ve vücudu yaralanmıştı, götürüldüğü hastanede birkaç gün sonra öldü. Bu arada bazı yabancı ve tanınmadık kişiler merdivene çıkarak asılmışın ipini keserlerken, diğerleri de büyük bir *Miserere* duası süresince asılı kalmış olan bu kişiyi aşağı aldılar. Ve aynı anda direk devrildi ve halk celladın merdivenini parçaladı. Çocuklar direği büyük bir acceleyle Rhône'a taşıdılar". Mahkûma gelince, "adaletin eline geçmesin diye" onu bir mezarlığa, "ve buradan da Saint-Antoine kilisesine" taşıdılar. Başpiskopos onu affetti, hastaneye naklettirdi ve görevlilerin ona çok özel bir bakım göstermelerini istedi. Tutanağı kaleme alan kişi son olarak şunu eklemektedir: "Orada yeni bir elbise, iki çift çorap, ayak-

kabılar yaptırdık, onu tepeden tırnağa yeniden giydirdik. Meslekdaşlarımızdan kimi gömlekler, kimi çamaşır, kimi eldiven, kimi de bir peruka verdi"[58].

Diğer sahne, bir yüzyıl sonra Paris'te meydana gelmiştir. 1775'te, buğday isyanının ertesinde olmuştur. Halk arasındaki aşırı gerginlik, "temiz" bir infaz beklentisi yaratmıştır. Darağacı ile özenle uzakta tutulan halkın arasında çift sıra asker, bir yandan yapılacak infazı, diğer yandan da mümkün bir isyanı gözetim altında tutmaktadır. Bağlantı kopmuştur: Halka açık azap çektirme, ama bunun içindeki seyirlik kısım etkisizleştirilmiş veya daha doğrusu soyut bir korkutma haline indirgenmiştir. Adalet boş bir meydanda, silahların gölgesinde, aşırıya kaçmadan infaz yapmaktadır. Öldürdüğünü gösteriyorsa da, bunu yukarıdan ve uzaktan yapmaktadır: "18 ayak uzunluğundaki iki direk ancak öğleden sonra saat üçte dikildi ve herhalde bu iş büyük bir ders olsun diye yapıldı. Grève meydanı ve bütün çevre saat ikiden itibaren çeşitli süvari veya piyade birliklerine mensup takımlar tarafından tutulmuştu; İsviçreliler ve Fransız muhafızlar buraya açılan caddelerde devriye gezmeyi sürdürüyorlardı. İnfaz sırasında Grève'e kimse sokulmadı ve çevrede askerlerin çifte bir saf oluşturdukları, tüfeklerine süngülerini takmış olarak sırt sırta durdukları, böylece bir sıranın meydanın dışına bakarken, diğerinin de içine baktığı görülmekteydi; iki talihsiz yol boyunca masum olduklarını haykırıyorlar ve merdiveni çıkarlarken de aynı itirazı sürdürüyorlardı"[59]. Azap çektirme ayininin terkedilmesinde, acaba mahkûmlara karşı duyulan insani duyguların ne gibi bir rolleri olmuştur? Bu ikircikli ayinlerin etkisi karşısında, iktidar cephesinde her halükârda siyasal bir korku oluşmuştur.

---

58 L.Duhamel, *Les exécutions capitales à Avignon au XVIIIe siècle*, 1890, s. 5-6. Bu cinsten sahnelere XIX. yüzyılda hâlâ rastlanmıştır. J. Laurence, *A History of capital punishment*, 1932, s. 195-198 ve s. 56'da bunlardan bazılarını zikretmektedir.

59 Hardy, c. III, 11 Mayıs 1775, s. 67.

★★★

Bu cinsten bir kaypaklık, "darağacı söylevi" denilebilecek şeyin içinde açıkça görülebilmekteydi. İnfaz ayini mahkûmun suçluluğunu, halkın önünde itirafta bulunarak, yafta taşıyarak ve hiç kuşkusuz onu zorladıkları açıklamaları yaparak ilân etmesini gerektiriyordu. İnfaz esnasında ona ayrıca bir de konuşma fırsatı verilmekteydi; bu konuşmayı suçsuzluğunu haykırmak için değil, suçunu ve mahkûm edilmesinin adil olduğunu onaylamak için yapması gerekiyordu. Kronikler bu cins söylevlerden bir sürüsünü aktarmaktadırlar. Bunlar gerçek söylevler midir? Belli sayıda örnek itibariyle kesinlikle öyle. Daha sonra örnek ve teşvik oluştursun diye dolaştırılan yapay söylevler mi? Kuşkusuz bu cinsten olanları çok daha fazladır. Örneğin, XVIII. yüzyılda Brötanya'daki ünlü çetenin reisi olan Marion Le Goff'un ölümüne ilişkin olarak aktarılanlara ne kadar inanılabilir? Darağacının üzerinden şöyle bağırdığı söylenmektedir: "Beni işiten babalar ve anneler, çocuklarınıza iyi bakınız. Onları iyi eğitiniz; çocukluğumda yalancı ve tembeldim; işe altı *liard* değerinde bir bıçak çalarak başladım... Daha sonra çerçileri, sığır tüccarlarını soydum, nihayet bir hırsız çetesini yönettim ve işte bu yüzden buradayım. Bunları çocuklarınıza anlatınız ki, hiç olmazsa onlar için örnek olsun"[60]. Böylesine bir söylev, terimlerine varıncaya kadar, halka yönelik edebiyatın içinde geleneksel olarak görülen ahlâka o kadar yakındır ki, ancak düzmece olabilir. Fakat "bir mahkûmun son sözleri" gibi bir türün varlığı başlı başına anlamlıdır. Adalet, kurbanının maruz kaldığı işkenceyi bir bakıma gerçek haline getirmesine ihtiyaç duymaktaydı. Suçludan, suçunun iğrençliğini ilân ederek, kendi cezasını kendinin onaylaması istenmekteydi; tıpkı üç kez katil olan Jean-Dominique Langlade'a yapıldığı gibi, ona "hepiniz Avignon kentinde yapılan korkunç, iğrenç ve

(60) Corre, *Documents de criminologie rétrospective*, 1896, s. 257.

ağlanacak eylemimi dinleyiniz, kutsal dostluk hukukunu insanlık dışı bir şekilde çiğneyerek bu kente bıraktığım anı iğrençtir" dedirtilmektedir[62]. Halk arasında dolaşan, olayı anlatan tek yapraklık yazılar ve ölüm destanları, belli bir bakış açısından davanın devamıdırlar; veya bunlar, azap çektirmenin gizli ve yazılı gerçeği ceza usulünden suçlunun bedenine, hareketine ve söylevine geçirdiği şu mekanizmayı sürdürmektedirler. Adaletin gerçek üzerinde temellenmek için, bu cins düzmece söylevlere ihtiyacı vardı. Kararları böylece, bunların alınmasından sonra ortaya çıkan tüm bu "kanıtlar" la çevrelemekteydi. Suç öykülerinin ve iğrenç hayat hikâyelerinin, davanın başlamasından önce ve çok hoşgörülü olduğundan kuşkulanılan bir adaleti zorlamak üzere, tamamen propagandaya yönelik olarak yayınlandıkları da olmaktaydı. İltizam Kumpanyası kaçakçıları gözden düşürmek üzere, onların suçlarını anlatan "bültenler" yayınlamaktaydı. 1768' de, bir çetenin başı olan Montagne adındaki birine karşı tek yapraklı yazılar dağıtılmaktaydı, bizzat bunları yayına hazırlayan kişi şöyle demekteydi: "Gerçeklikleri oldukça kuşkulu bazı hırsızlıklar onun üzerine yıkıldı...; Montagne vahşi bir hayvan, avlanması gereken ikinci bir sırtlan olarak gösterildi; Auvergnelilerin kafası kızgın olduğundan bu fikir tuttu"[62].

Fakat bu edebiyatın kullanımı gibi, etkisi de kaypaktı. Mahkûm, geniş ölçüde sergilenen bu suçların çapı ve bazen de gecikmiş olarak getirilen pişmanlık yüzünden kahramanlaştırılmış oluyordu. Yasaya karşı, zenginlere, güçlülere yargıçlara, vergi memurlarına veya gözetleme noktalarına karşı, iltizama ve görevlilerine karşı, insanların içinde kendini kolaylıkla tanıdıkları bir kavga yürütmüş olarak gözüküyordu. İlân edilmiş suçları, karanlığın hergün koruduğu minik mücadeleleri destan haline gelecek kadar genişletiyorlardı.

61 Zikr., Duhamel, s. 32.

62 Puy-de-Dôme arşivleri. Zikr. M.Juillard, *Brigandage et contrebande en haute Auvergne au XVIIIe siècle*, 1937, s. 24.

Eğer mahkûm pişmanlık getiren, kararı kabul eden, suçlarından ötürü tanrıdan ve insanlardan özür dileyen bir şekilde görünürse, onun arınmış olduğu kabul edilmekteydi: kendi tarzında bir aziz gibi ölmekteydi. Fakat onun şanını meydana getiren yenilmezliğiydi: işkenceler esnasında teslim olmayarak, hiçbir iktidarın kırmayı başaramadağı bir güç göstermekteydi. "İnanılır gibi gelmeyecek ama, infaz günü beni suçumu halkın önünde itiraf ederken heyecansız olarak gördüler, sonunda çarmıhın üzerine hiçbir korku belirtisi göstermeden oturdum"[63]. Kara kahraman mı, yoksa uzlaşmaya varan suçlu mu; gerçek hak savunucusu mu, yoksa boyun eğdirilmesi olanaksız güç mü; halk efsanelerinin, söylentilerinin, almanakların, mavi kitaplıkların (Fransa'da XVIII. yüzyılda halka dönük edebiyat yayınlarının genel adı MAK) suçlusu, görünüşte izlememesi gereken örneğin ahlâkı altında, bütün bir çarpışma ve mücadele belleğini kendinde taşımaktadır. Öldükten sonra, anıları şerefli bir şekilde saklanan ve mezarları saygıyla korunan, bir cins aziz haline gelen mahkûmlar görülmüştür[64]. Bunlardan bazılarının adeta tamamen olumlu kahraman tarafına geçtikleri görülmüştür. Bunlardan bazıları için şan ve iğrençliğin birbirlerinden ayrı şeyler değil de, tersine dönebilir bir çehre içinde uzun süre birarada kalan şeyler olduğu görülmüştür. Bazı önde gelen çehrelerin[65] çevresinde çoğalan bütün bu suç edebiyatının içinde kuşkusuz ne saf halinde bir "halkın ifadesi"ni, ne de yukarıdan gelen uyumlu bir propaganda ve ahlâkileştirme girişimini görmek gerekir; bu

63 Avignon'da 12 Nisan 1768'de infaz edile J.D. Langlade'ın yakınması.

64 Brötanya'da 1740'a doğru infaz edilen Tanguy'nin örneği böyle olmuştur. Mahkûm edilmeden önce, günah çıkarıcısının emri üzerine uzun bir tövbeye başladığı doğrudur. Sivil adalet ile dinsel kefaret arasında bir çatışma mı? Bu konuda bkz. A.Corre, *op.cit.*, s. 21. corre, Trevedy, *Une Promenade á la montagne de justice et á la tombe* Tanguy'ye atıf yapmaktadır.

65 R.Mandrou'nun iki büyük dedikleri: Cartouche ve Mandrin, bunlara Guilleri'yi de eklemek gerekir; *De la culture populaire aux XVIIe at XVIIIe siécles*, 1964, s. 112. İngiltere'de Jonathan Wild, Jack Sheppard, Claude Duval oldukça benzer bir rol oynamışlardı.

edebiyat ceza uygulamasını kuşatan iki unsurun karşılaştıkları yerdi; suç çevresinde, bu suça verilen ceza ile onun anısı arasındaki mücadeleninin cereyan ettiği bir cins cepheydi. Bu anlatılanların basılabilmiş ve dağıtılabilmiş olmalarının nedeni, tam da onlardan ideolojik denetime yönelik etkilerin beklenmiş olması[66], bunların küçük tarihin gerçeğe yakın öyküleri olmalarıdır. Ancak bunların bu kadar dikkate alınmış olmalarının, halk sınıflarına yönelik temel okuma parçalarının içinde yer almış olmalarının nedeni, bu sınıfların bu eserlerde yalnızca anıları değil, aynı zamanda destek noktaları buluyor olmalarıdır; "merak"tan kaynaklanan ilgi, aynı zamanda siyasal bir ilgidir. Böylece bu metinler aktardıkları olaylar, verdikleri yankı ve "ünlü" olarak ifade edilen bu suçlulara atfettikleri şan, ve herhalde bizatihi kullandıkları kelimeler içinde, iki çehreli söylevler olarak okunabilir ("talihsizlik", "iğrençlik" gibi kategorilerin veya "ünlü", "ağlanası" gibi nitelemelerin "Gallieri ve arkadaşlarının hayatı, büyük hırsızlıkları ve kurnazlıklarının ve ağlanası ve talihsiz sonlarının öyküsü" gibi anlatılardaki kullanımını incelemek gerekirdi[67].

Azap çektirilen kişinin bedeni boyunca, mahkûm eden iktidar ile tanık katılımcı, bu infazın muhtemel ve "çıkıntı yapan" kurbanı olan halkın karşılaştıkları "darağacı heyecanları" nı da herhalde bu edebiyata yaklaştırmak gerekir. Koskoca bir söylev kitlesi, ayinselleştirmek istediği iktidar ilişkilerini iyi kanalize edemeyen bir törenin izinden koşarak aynı çatışmaya göğüs germişti; suçların suçlunun ölümünden sonra ilânı adaleti haklı çıkartıyor, ama aynı zamanda suçluyu şanlı kılıyordu. Bu yüzden ıslahatçılar, kısa bir süre sonra bu yaprak halindeki anlatıların iptalini istediler[68].

66 Almanakların, tek yapraklık destanların vs. basım ve dağıtımı ilke olarak sıkı bir denetime tabi kalınmıştı.

67 Bu başlık Normandiya Mavi kitaplığında olduğu kadar Troyes'dakinde de bulunmaktadır. Krş., R. Helot, *La Bibliothèque bleue en Normandie*, 1928.

68 Örneğin bkz. Lacretelle: "bize işleyen bu güçlü duyguları tatmin etmek,

Gene bu nedenle, biraz da yasadışılığın küçük ve gündelik destanlarının rolünü oynayan şeylere karşı halkın büyük bir ilgisi bulunmaktaydı. Buradan kaynaklanan bir olgu olarak, halkın yasadışılığının siyasal işlevi değiştikçe, bunlar da önemlerini kaybetmişlerdir.

Bunlar, tamamen başka bir suç edebiyatının gelişmesi ölçüsünde yok olmuşlardır: bu suçun yüceltildiği bir edebiyattır, ama bu yüceltme suçun bir güzel sanat olmasından, suçun istisnai doğasından ötürü bir eser olmasından, suçun güçlülerin ve iktidar sahiplerinin canavarlığını açığa çıkartmasından, haydutluğun hâlâ ayrıcalıklı olmanın bir biçimi olmasından ötürü yapılmaktaydı: kara romandan Quincey'ye veya *Otranto Şatosu*'ndan Baudelaire'e kadar, suçun koskoca bir estetik olarak yeniden yazılışı vardır, bu aynı zamanda suçluluğun kabul edilebilir biçimler altında sahiplenilmesidir. Bu görünüşte, suçun genelliğinin ve yüceliğinin keşfidir, bundan ötürü, yüceliğin de suç işlemeye hakkının olduğunun ve hatta suçun gerçekten büyük olanların tekelci olarak sahip oldukları ayrıcalık haline geldiğinin iddia edilmesidir. Güzel cinayetler, yasadışı alanın küçük adamlarının harcı değildir. Polisiye edebiyata gelince, Gaboriau'dan itibaren, bu ilk yer değiştirmenin peşinden gitmiştir: hileleri, kurnazlıkları, zekâsının aşırı keskinliğiyle sunduğu suçlu, kendini kuşku duyulamayacak bir konuma getirmiştir; ve iki yüksek zekâ -katilinki ve dedektifinki- arasındaki mücadele, çarpışmanın esas biçimini oluşturacaktır. Suçlunun hayatını ve yaptığı kötülüklerin ayrıntılarını veren, suçlarını kendiliğinden itiraf edilen bir biçimde sunan ve çekilen azapları sayıp döken şu anlatıların iyice uzağında kalmaktadır: olayların veya itirafın sergilenmesinden yavaş bir keşif sürecine; azap anından

---

büyük bir örneğin bıraktığı izlenimi derinleştirmek için bu korkunç öykülerin dolaşımına izin verilmekte, halk şairleri bunları ele geçirmekte ve bunların önünü heryere yaymaktadırlar. Bu aile birgün kapısında, oğullarının suçlarını ve uğradıkları işkencelerin sölendiğini duymaktadır." *Discours sur les peines infamantes*, 1784, s. 106.

araştırma safhasına; iktidarla olan fizik çarpışmadan suçlu ile dedektif arasındaki entelektüel mücadeleye geçilmiştir. Polisiye edebiyatın doğmasıyla ortadan yokolan yalnızca tek sahifelik suç destanları değildir; aynı zamanda köylü caninin şanı ve azabın karanlık bir şekilde kahramanlaştırılması da yokolmuştur. Halk çocuğu şimdi, ince gerçeklerin hasmı olamayacak kadar basit kalmıştır. Bu yeni edebi tür içinde artık ne halk kahramanları, ne de büyük infazlar vardır; suçlular burada kötü, ama akıllıdırlar; ve ağır ceza verilirse, bunun içinde acı çekmenin yeri yoktur. Polisiye edebiyat, suçluyu çevreleyen parıltıyı başka bir toplumsal sınıfa aktarmaktadır. Gazeteler ise gündelik olaylar başlığı altında, suçları ve bunların cezalandırılmalarının tekdüzeliğini destansız bir şekilde ele alacaklardır. Paylaşım yapılmıştır; halk suçlarından duyduğu eski gururundan vazgeçsin; büyük cinayetler bilgelerin sessiz oyunu haline gelmiştir.

II
CEZA

BİRİNCİ AYIRIM
GENELLEŞMİŞ CEZA

"Cezalar ılımlı ve suçlarla orantılı olsunlar, ölüm cezası yalnızca cinayet işleyenlere verilsin ve insanlığı isyan ettiren azap çektirmeler kaldırılsın"[1]. Azap çektirmelere karşı olan itirazlar, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında her yerde karşımıza çıkmaktadırlar : hukuk felsefecileri ve kuramcılarında; hukukçularda, yasa adamlarında, meclislerdeki kanun koyucularında. Başka şekilde cezalandırmak gerekir: hükümdarın mahkûmla olan bu fizik çarpışmasını bozmak; hükümdarın intikamı ile halkın zaptedilen öfkesinin azap çektirilen ve cellat aracılığıyla olan göğüs göğüse mücadelesini çözmek gerekir. Azap çektirme çabucak dayanılamaz hale gelmiştir. Eğer tiranlığı, aşırılığı, intikam tutkusunu ve "gaddar bir cezalandırma zevkini"[2] açık ettiği iktidarın cephesinden bakılacak

1 Krallık kamçılaryası şikâyet defterlerinin azap çektirmeler konusundaki konumlarını 1789'da böyle özetlemektedir. Krş, E. Seligman, *La justice sous la Révolution*, C.I 1901, ve A Desjardin, *Les Cahiers des Etats généraux et la justice criminelle*, 1883, s.13-20

2 J. Petion de Villeneuve, Kurucu meclisteki nutku, *Parlamento arşivleri*, c. XXVI, s. 641.

olursa, isyan ettiricidir. Umutsuzluğa düşenler ve buna rağmen hâlâ "tanrıyı ve ellerine düşmüşe benzediği yargıçlarını"[3] kutsaması beklenen kurban açısından bakıldığında, utanç vericidir. Kralın şiddeti ile halkın şiddetinin birbirlerine karşı burada bulacakları destek nedeniyle, her halükârda tehlikelidir. Egemen güç bu canavarca rekabette, bizzat kendinden kaynaklanan bir meydan okuma olduğunu ve ona birgün karşılık verilebileceğini göremiyormuşa benzemektedir: "kanın oluk gibi aktığını görmeye" alışan halk, "intikamın ancak kanla alınabileceğini" çabuk öğrenmektedir[4]. Birçok hasmane kuşatmaya konu olan bu törenlerde, silahlı adalet ile tehdit edilen kurban arasındaki ölçüsüzlüğün birbirleriyle kesiştikleri görülmektedir; Joseph de Maistre bu ilişkide, mutlak iktidarın temel mekanizmalarından birini bulacaktır: cellat, hükümdar ile halk arasındaki dişli görevini görmektedir ; onun taşıdığı ölüm, serf haline getirilmiş köylülerin Saint-Petersburg'u bataklıkların ve salgın hastalıkların üzerinde inşa ederken taşıdıkları ölüm gibidir: bu ölüm evrensellik ilkesidir ; despotun tekil iradesini herkes için bir kanun ve bu yokedilen bedenlerin herbirini devletin yapısı için bir taş haline getirmektedir; masumlara darbe indiriyor olmasının bir önemi yoktur! XVIII. yüzyıl ıslahatçıları raslantısal ve ayinsel olan bu aynı şiddetin içinde bunun tersine, iktidarın meşru kullanımını aşan şeyleri ifşa etmişlerdir: bunlar birbirlerini davet etmektedirler. Çifte tehlike. Ceza adaletinin artık intikam almak yerine, cezalandırması gerekir.

İşkencesiz bir ceza konusundaki bu ihtiyaç önce gönülden gelen bir çığlık veya öfkeli bir haykırış olarak yükselmiştir: katillerin en beterine bile ceza verilirken, onda en azından birşeye karşı saygı duyulması gerekmektedir. "İnsanlığı"na. XIX. yüzyılda birgün gelecek, suçlunun içinde keşfedilen bu "insan" müdahalenin hedefi, düzelttiğini ve dönüştürdüğünü

3 A. Boucher d'Argis, *Observations sur les lois criminelles*, 1781,s.125.
4 Lachèze, Kurucu meclisteki nutku, 3 Haziran 1791, *Parlamento arşivleri*, c. XXVI.

iddia ettiği nesnesi, bir sürü garip bilim ve uygulamanın alanı –"cezaevleri bilimi", "suçbilim"– haline gelecektir. Fakat bu Aydınlanma döneminde insanın azap çektirmenin barbarlığının karşısına konulması, hiç de pozitif bir bilginin teması olarak değil de, hukukun sınırı olarak olmaktadır: cezalandırma yetkisinin meşru sınırı. Eğer onu dönüştürmek istiyorsa, onda ulaşması gereken. *Noli me tangere* . Hükümdarın intikamına dur denilen noktayı belirlemektedir. Islahatçıların darağacı despotluğuna karşı geçerlik kazandırdıkları "insan" da bir ölçü-insan'dır: ama nesnelerin değil de, iktidarın ölçüsü. Demek ki sorun vardır: bu sınır-insan geleneksel ceza uygulamasının karşısına nasıl konulmuştur? Islahat hareketinin nasıl büyük ahlâki meşrulaştırma noktası haline gelmiştir? Azap çektirme karşısında herkesin duyduğu bu dehşet ve "insani" olacak cezalar konusunda neden böylesine bir ısrar vardır? Veya aynı anlama gelmek üzere, yumuşak hale getirilmiş cezalandırma sistemi talebinin her yerinde mevcut olan bu iki unsur, tek bir strateji halinde birbirleriyle nasıl eklemleşeceklerdir?

Büyük "ıslahatçılar" –Beccaria, Servan, Dupaty veya Lacretelle, Duport, Pastoret, Target, Bergasse, *Şikâyet defterleri* yazarları veya Kurucu meclis üyeleri–, XVIII. yüzyılın sonlarında bile bunu artan bir katılıkla hâlâ reddetmekte olan adli bir aygıta ve "klasik" kuramcılara bu yumuşaklığı dayatmış olmalarından ötürü şana garkedilmişlerdir[5].

Ancak bu ıslahatı, tarihçilerin yakınlarda adli sicillerde yaptıkları incelemeler sonucunda ortaya çıkarttıkları bir sürecin içine yerleştirmek gerekir: cezaların XVIII. yüzyıl süresince gevşemeleri veya daha kesin olarak, bu dönemde suçların şiddetlerinin azalmışa benzediği ve bu arada bunun karşılığı olarak cezaların yoğunluklarının bir bölümünü kaybettikleri, ama bunun artan müdahaleler sayesinde gerçek-

5 Özellikle krş., Muyart de Vouglans ile Beccaria arasındaki polemik, *Réfutation du Traité des délits et des peines*, 1766.

leştiği çifte bir hareket. Nitekim XVIII. yüzyılın sonundan itibaren kanlı suçlarda ve genel olarak da fizik saldırılarda büyük bir azalma kaydedilmektedir; mülkiyete karşı suçlar şiddetli suçların yerini alıyora benzemektedirler: hırsızlık ve dolandırıcılık bayrağı cinayet, yaralama ve darptan almaktadırlar; en fakir sınıfların yaygın, fırsatlara bağlı, ama sık olan suçluluğunun yerine sınırlı ve "becerikli" bir suçluluk nöbeti devralmıştır; XVII. yüzyıl suçluları "bitkin, iyi beslenemeyen, anlık, öfkesi burnunda, yaz suçlularıdır"; XVIII. yüzyılınkiler ise "hesaplı kitaplı, çok bilmiş, kurnaz, hin oğlu hindirler", "marjinallerin" suçluluğu[6]; son olarak da suçun iç örgütlenmesi değişmektedir: büyük haydut çeteleri (küçük silahlı örgütler halinde ortaya çıkan yağmacılar, iltizam görevlilerine ateş açan kaçakçı çeteleri, birlikte serserilik eden terhisli veya kaçak askerler) çözülme eğilimine girmişlerdir; bunlar kuşkusuz daha iyi takip edildiklerinden ötürü, göze batmamak için küçülmek zorunda kalmışlardır –çoğu zaman bir avuç insandan daha fazla değillerdir–, daha kaçamak işlerle, daha az güç gerektiren ve katliama uğrama tehlikesi daha az olan işlerle yetinmektedirler. "Büyük çetelerin fizik olarak tasfiyeleri veya kurumsal açıdan çözülmeleri.... 1755' ten sonra, artık bireyci olarak ortaya çıkan veya soyguncular ile hırsızlardan oluşan tüm küçük grupların işi haline gelen bir mülkiyet karşıtı suçluluğa serbest alan bırakmıştır: bu grupların mevcudu dört kişiyi geçmemektedir"[7]. Bütüncül bir hareket, yasadışılığı bedene yönelik saldırılardan, mallara yönelik az veya çok doğrudan saldırılara döndürmüş; ve "kitle suçluluğundan", büyük bölümü itibariyle profesyonellere ait olan "uçlar ve marjlar suçluluğuna" doğru bir geçişe neden olmuştur. Demek ki herşey sanki suçların tedrici bir çekilmesi olmuşçasına –"insan ilişkilerine egemen olan gerilimlerin gevşemesi... şiddet atılımlarının daha iyi denetlenmesi"–[8] ve

6 P. Chaunu, *Annales de Normandie*, 1962, s. 236 ve 1966, s. 107-108
7 E. Le Roy-Ladurie, *in, Contrepoint*, 1973
8 N.W. Morgensen, *Aspects de la societé augeronne aux XVII e et XVIII e*

sanki yasadışı uygulamalar beden üzerindeki baskılarını kendiliklerinden gevşeterek, başka hedeflere yönelmişlermiş gibi cereyan etmektedir. Yasaların yumuşamasından önce suçların yumuşaması. Öte yandan, bu dönüşümü onun sınırları içinde yer alan birçok süreçten ayırmak mümkün değildir; ve öncelikle de, P. Chaunu'nün kaydettiği üzere, ekonomik baskılar oyunundaki bir değişmeden, hayat düzeyindeki genel bir yükselmeden, yüksek bir nüfus artışından, zenginliklerin ve mülklerin artışından ve "bunun bir sonucu olan güvenlik ihtiyacından" ayırmak mümkün değildir[9]. Ayrıca, XVIII. yüzyıl boyunca metinlerin birçok noktada katılığını artırdığı adaletin belli bir ağırlaşması farkedilmektedir. İngiltere'de XIX. yüzyılın başında tanımlanan 223 idamlık suçtan 156'sı son yüzyıl boyunca yürürlükte olmuşlardır[10]; Fransa'da serseriliğe ilişkin yasalar XVII. yüzyıl boyunca birçok kereler yenilenmiş ve ağırlaştırılmıştır; adaletin daha sıkı ve daha özenli olarak uygulanmasıyla, eskiden elinden kaçmasına daha kolayca göz yumduğu koskoca bir küçük suçluluğu gündeme alma eğilimine girilmiştir: "(adalet) XVIII. yüzyılda nisbi sıklığı artan hırsızlığa karşı daha katı olmuş ve ona karşı artık burjuva sınıf adaleti edasına bürünmüştür"[11]; örgütlü ve

---

siècles , 1971. Daktilo tez, s.326.
Yazar Auge ülkesindeki şiddetli suçların Devrim arefesinde, XIV. Louis dönemindekinden dört hat daha az sayıda olduklarını göteriyor. Pierre Chaunu tarafından yönetilen Normandiya'daki suçluluğa ilişkin araştırmalar, genel olarak şiddetin aleyhine sahtekârlık alanında meydana gelen bu yükselişi açığa çıkartmaktadırlar. 1962,1966 ve 1972 tarihli *Annales de Normandie* 'de yer alan B. Boutelet, J.Cl.Gégot ve V. Boucheron'un makalelerini krş. Paris için bkz., P. Petrovitch, *in, Crime et criminalité en France aux et XVIIe et XVIIIe siècles*, 1971. Aynı olgu İngiltere'de de varmışa benzemektedir; bkz, Ch. Hibbert, *The Roots of evil*, 1966, s. 72 ve J. Tobias,*Crime and industiral society*, s. 37 vd.

9 P. Chaunu, *Annales de Normandie*, 1971,s.56

10 Thomas Fowel Buxton, *Parliamentary Debate* 1819,XXXIX.

11 E. Le Roy-Ladurie,*Contrepoint*, 1973. A.Farge'ın *Le vol d'aliments à Paris au XVIIIe siècle*, 1974 incelemesi bu eğilimi teyid etmektedir: 1750-1755 arasında bu cinsten kararların %5'i kürek cezasıdır, ama aynı oran 1755-1790 arasında %15'e çıkmıştır: "mahkemelerin sertliği zamanla artmaktadır... Topluma yararlı olan ve düzenli ve mülkiyete saygılı olmak isteyen değerlerin üzerine bir tehtid çökmüştür" (s. 130-142).

açıkta gerçekleşen bir suçluluğu önleyen, onun daha gizli biçimlere doğru kaymasına yol açan bir polis aygıtı Fransa'da, ama özellikle Paris'te gelişmiştir. Ve bu tedbirler bütününe, suçlarda sürekli ve tehlikeli bir artış olduğuna ilişkin genellikle kabul gören bir inancı eklemek gerekir. Bugünün tarihçileri büyük suç çetelerinde bir azalma farkederlerken, Le Trosne onları çekirge sürüleri gibi tüm Fransa kırlarının üzerine çöküyor olarak görmekteydi: "Bunlar çiftçilerin geçimliklerini gündelik olarak yalayıp yutan kıyıcı böceklerdir. Benzetmesiz konuşursak, bunlar tüm ülkeye yayılmış ve sadaka adı altında gerçek vergiler toplayan işgâl ordularıdır"; en fakir köylülere, devletin aldığı biçme vergisinden daha pahalıya mal olmaktadırlar: verginin en yüksek olduğu yerde, bu vergiden en az üçte bir daha fazla[12]. Gözlemcilerin çoğu suçluluğun arttığını savunmaktadır; bunu tabii ki daha büyük bir sertlikten yana olanlar iddia etmektedirler; ama daha ölçülü şiddete başvuracak bir adaletin daha etkin olacağını, kendi sonuçları karşısında daha az gerileyeceğini düşünenler de aynı şeyi iddia etmektedirler[13]; davaların çokluğundan boğulduklarını iddia eden yargıçlar da bunu iddia etmektedirler: "halkların sefaleti ve adaletin yozlaşması suçluların ve suçların sayısını çoğaltmıştır"[14]; mahkemelerin gerçek uygulamaları ise, bunun böyle olduğunu her halükârda göstermektedirler. "Devrim ve İmparatorluk çağı Eski Rejim'in son yıllarını ilân etmişlerdi bile: 1782-1789 yılları arasında görülen davalarda, tehlikenin artışı çarpıcı olacaktır. Fakirlere karşı sertlik, tanıklığın bilinçli olarak reddi, buna karşılık olarak çekinmenin, kinin ve korkunun artışı"[15].

Bir kan suçluluğundan, bir sahtekârlık suçluluğuna doğru olan sapma fiili durumda, üretimin gelişmesinin, zenginlikle-

12 Le Trosne, *Mémoires sur les vagabonds*, 1764, s.4

13 Örneğin bkz, C. Dupaty, *Mémoire justificatif pour trois hommes condamnés à la roue* 1786, s 247

14 Tournelle Odası başkanlarından birinin krala verdiği bir söylevden, 2 Agustos 1768, Zikr. Arlette Farge, s 66.

15 P. Chaunu, *op.cit.* 1966, s.108.

rin artmasının, mülkiyet ilişkilerinin daha yoğun bir adli ve ahlâki değerlendirilmesinin, daha sıkı gözetim yöntemlerinin, halkın daha sıkı çerçevelenmesinin, daha uygun saptama, yakalama ve haber alma tekniklerinin kendilerini gösterdikleri koskoca bir karmaşık mekanizmanın içinde yer almaktadır: yasadışı uygulamaların yer değiştirmesi, cezalandırma uygulamalarının yaygınlaşması ve incelmesiyle bağlantılıdır.

Tutumlarda genel bir dönüşüm, "zihin ve bilinçaltı alanına ait olan bir değişim"[16] mi? Belki, ama daha kesin ve daha dolaysız olarak, bireylerin varlıklarını kuşatan iktidar mekanizmalarını uyarlamak üzere bir çaba; bunların hergünkü davranışlarıyla, kimlikleriyle, faaliyetleriyle, görünüşte oransız olan hareketleriyle ilgilenmeyi üstlenen ve bunları gözetim altına alan aygıtların bir uyumu ve bir incelmesi; bir halkı meydana getiren bu gövde ve güç çoğulluğuna ilişkin başka bir siyaset. Resmolmakta olan hiç kuşkusuz, mahkûmların insanlığına karşı yeni bir saygıdan çok –hafif cezalarda bile azap çektirme henüz sıklıkla uygulanmaktadır–, daha becerikli ve daha incelmiş bir adalete, toplumsal bünyeyi daha sıkı bir şekilde kuşatan bir cezalandırmaya doğru olan eğilimdir. Dairesel bir sürece göre, şiddetli suçlara geçiş eşiği yükselmekte, ekonomik suçlara karşı hoşgörüsüzlük artmakta, cezai müdahaleler hem daha erken, hem da daha çok sayıda olmaktadırlar.

Eğer bu süreç ıslahatçıların eleştirel söylemleriyle karşılaştırılacak olursa, dikkat çekici bir stratejik rastlaşmayı kaydetmek mümkün olacaktır. Nitekim ıslahatçıların yeni bir ceza sisteminin ilkelerini oluşturmadan önce, geleneksel adalet sistemi içinde saldırdıkları şey, tam da cezaların aşırılığı olmaktadır; fakat bu aşırılık cezalandırma yetkisinin kötüye kullanımından çok, bir kuralsızlığa bağlıdır. Thouret 24 Mart 1790'da Kurucu meclis'te, yeni adli örgütlenme konu-

16 Terim N.W. Mogensen'e aittir, *loc. cit*.

sundaki müzakereleri açmıştır. Ona göre adli güç Fransa'da üç biçimde "bozulmuş"tur. Özel bir sahiplenmeden ötürü: yargıçlık görevleri satılmaktadır; bunlar miras yoluyla aktarılmaktadır; ticari bir değerleri vardır ve bu nedenden ötürü adalet iyi gelir getirmektedir. İki yetki tipi arasındaki karışmadan ötürü: adaleti yerine getiren ve yasayı uygulayarak karar veren kişi, bizzat yasayı yapan kimsedir. Son olarak da, adaletin icra edilmesini belirsiz kılan koskoca bir ayrıcalıklar dizisinden ötürü: "ayrıcalıklı" olan ve kamu hukuku dışında kalan mahkemeler, ceza usulleri, davacılar, hatta suçlar vardır[17]. Bu, en azından yarım yüzyıldan beri yapılmakta olan ve hepsi de bu bozulmanın içindeki kuralsız bir adalet ilkesinin varlığını ihbar eden, sayılamayacak kadar çok eleştirel formülden yalnızca biridir. Ceza adaleti öncelikle, onu sağlamakla yükümlü mercilerin, tek ve sürekli bir hiyerarşi oluşturamamanın yanı sıra, çok sayıda olmalarında ötürü kuralsız olmaktadır[18]. Dinsel yargı makamları bir yana bırakılsa bile, farklı adaletler arasındaki süreksizlikleri, koşuşturmaları ve çatışmaları hesaba katmak gerekir: küçük suçların bastırılmasında hâlâ önemli olan senyörlerin adaleti; hem çok sayıda, hem de iyi eşgüdümlenmemiş olan kralın adaletleri (egemen mahkemeler, kâhyalık mahkemeleri ve özellikle de ara kademe mahkemesi olarak yakın tarihlerde kurulmuş olan sulh mahkemeleriyle sık sık çatışmaya girmektedirler); bunlara ayrıca kralın veya temsilcilerinin kuraldışı olarak kapatma ve sürgün kararlarını verebilme konusundaki her tür haklarını eklemek gerekir. Bu çok sayıdaki merci, bizatihi bolluklarından ötürü birbirlerini etkisizleştirmekte ve toplumsal bünyeyi tüm genişliği içinde kapsamaktan aciz kalmaktadırlar. Bunların biribirlerine arapsaçı gibi dolanmış olmaları, bu ceza adaletinde paradoksal olarak

17 *Parlamento arşivleri*, c.XII, s.344.

18 Bu konuda, diğerleri arasında S.Linguet, *Necessité d'une réforme dans l'administration de la justice*, 1764 veya A. Boucher d'Argis, *Cahier d'un magistrat*, 1789'a atıf yapılabilir.

boşluklar yaratmaktadır. 1670 genel Kararnamesine rağmen, örf ve usul farklarından ötürü boşluklar; her mercinin kendini savunmak durumunda hissetiği özel çıkarlardan –siyasal veya ekonomik– ötürü boşluklar; son olarak da, affederek, cezaları hafifleterek, yargıçlara önerilerde bulunarak veya doğrudan baskı yaparak, adaletin düzenli ve ağırbaşlı akışını engelleyebilen krallık iktidarının müdahalelerinden ötürü.

Islahatçaların eleştirilerinde zayıflık veya gaddarlıktan çok, kötü bir iktidar ekonomisi söz konusu olmaktadır. Mahkûmların cehalet ve fakirliklerinin de yardımıyla, hukuğun çağrılarını ihmal edebilen ve keyfi kararları denetimsiz bir şekilde infaz ettirebilen alt düzeydeki yargılama faaliyetinde aşırı yetki vardır; karşısındaki sanığın savunmasız olmasına karşılık, adeta sınırsız bir takibat olanağına sahip olan iddia makamının aşırı yetkisi vardır, bu da yargıçların bazen aşırı sert, bazen de buna tepki duyarak aşırı hoşgörülü olmalarına yol açmaktadır; eğer "yasal" iseler uyduruk kanıtlarla yetinebilen ve ceza seçiminde oldukça büyük bir serbestiye sahip olan yargıçlar aşırı yetki sahibidirler; "kralın adamları"na yalnızca sanıklara yönelik olarak değil, aynı zamanda diğer yargıçlara yönelik olarak da aşırı yetki tanınmış durumdadır; son olarak da kral tarafından kullanılan yetki aşırıdır, çünkü mahkemeleri askıya alabilmekte, bunların kararlarını değiştirebilmekte, yargıçların yetkilerini geri alabilmekte, onları görevden alabilmekte veya sürgüne yollayabilmekte, onların yerine kral adına yetkili yargıçlar görevlendirebilmektedir. Adaletin felçolması bir zayıflamadan çok, yetkilerin iyi düzenlenmemiş bir dağılımına, bu yetkilerin belli noktalarda ve ihtilaflarda, bunlardan kaynaklanan süreksizliklerde yoğunlaşmış olmalarına bağlıdır.

Öte yandan, yetkinin bu işleme güçlüğü merkezi bir aşırılığa gönderme yapmaktadır: bu da cezalandırma yetkisini hükümdarın kişisel iktidarıyla özdeşleştiren "üst-iktidar" denilebilecek şeydir. Bu teorik özdeşleştirme kralı *fons justitiae* haline getirmektedir; ama bunun uygulamadaki sonuç-

larını, ona karşı çıkıyora ve istibdadını sınırlıyora benzeyen noktaya kadar keşfetmek mümkündür. Bunun nedeni, kralın mali nedenlerden ötürü, kendine "ait olan" adli makamları satma hakkını kendinde görmesi; karşısında görevlerinin maliki olan, yalnızca itaatsiz olmakla kalmayıp, aynı zamanda cahil de olan ve el altından uzlaşmalarla ilgili ve bunlara hazır yargıçların bulunmasıdır. Bunun nedeni kralın sürekli olarak yeni görevler yaratarak, yetki ve sorumluluk çatışmalarını artırmasıdır. Bunun nedeni kralın kendi "adamları" üzerinde çok sıkı bir yetki uygulaması ve onlara adeta sınırsız yetkiler vermesi ve böylece yargıçlıklardaki çatışmaları yoğunlaştırmasıdır. Bunun nedeni kralın aşırı ölçüde hızlı usulle (polis, kâhya veya komutanlarının yargı yetkileri) veya yönetsel tedbirlerle adaleti rekabet haline sokarak, kurala bağlı adaleti felcetmesi, bu adaleti bazen hoşgörülü ve belirsiz, ama bazen de aceleci ve katı hale getirmesidir[19].

Yalnızca adaletin ayrıcalıkları, keyfiliği, köhne ısırganlığı, denetimsiz hakları eleştirilmektedir veya bunlar o kadar fazla eleştirilmemektedir; asıl eleştirilen noktalar adaletin zayıflıkları ile aşırılıkları arasındaki, abartıları ve boşlukları arasındaki karışma ve özellikle de bizzat bu karışmanın ilkesi olarak krallığın üst-iktidarıdır. Islahatın, daha en genel formülleştirmelerinden itibarenki asıl amacı, daha eşitlikçi ilkelerden hareketle yeni bir ceza hukuku kurmaktan çok, yeni bir cezalandırma "ekonomisi" kurmak, onu en iyi dağıtımını sağlamak, bunun ne birkaç ayrıcalıklı elde yoğunlaşmamasına, ne de birbirleriyle zıtlaşan merciler arasında aşırı bölünmemesine özen göstermek; bunu heryerde icra edilebilir türdeş akımlar halinde ve toplumsal bünyenin en küçük parçalarına ulaşacak şekilde dağıtmak olmuştur[20]. Ce-

19 Bu "aşırı iktidar" ve bunun adli aygıt içindeki kötü dağılımına yönelik eleştiri konusunda özellikle bkz. , C.Dupaty, *Lettres sur la procédure criminelle*, 1788. P.C. de Lacretelle, "Dissertation sur le ministère public", *Discours sur le préjugé des peines infamantes*, 1784. G.Target, *L'Esprit des cahiers presentés aux Etats généraux*,1789.

20 Bkz. N. Bergasse, adli yetki konusunda: "Devletin siyasal rejimine karşı

za hukuku ıslahatı, cezalandırma iktidarının, onu daha düzenli, daha etkili, daha sabit ve etkileri itibariyle daha ayrıntılı hale getiren tarzlara göre yeniden düzenlemesi konusundaki bir starteji olarak okunmalıdır; kısacası, etkilerini artırırken, ekonomik maliyetini (yani onu mülkiyetten, alımsatımdan, görevlerin ve kararların satılık olmasından kopartarak) ve siyasal maliyetini (onu krallık iktidarının keyfiliğinden kopartarak) düşürme stratejisi olarak okunmalıdır. Yani ceza hukuku teorisi fiili durumda, yeni bir cezalandırma iktidarı "ekonomi politiğini" kapsamaktadır. Bu durumda, bu "ıslahat"ın neden tek bir noktada, tek bir kökene sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Islahat hareketinin yola çıkış noktasında yer alanlar ne en aydın yargılanabilir uyruklar, ne istibdat düşmanı ve insanlık dostu filozoflar, hatta ne de parlamanterlere karşı olan toplumsal gruplar olmuşlardır. Veya daha doğrusu sadece bunlar olmamışlardır; cezalandırma iktidarının yeni bir dağıtımına ve bu iktidarın etkilerinin yeni bir dağılımına ilişkin aynı bütünsel projenin içinde birçok farklı çıkar kesişmiş durumdadır. Islahat adli aygıtın dışında ve onun tüm temsilcilerine karşı olarak hazırlanmıştır; bu ıslahat esas itibariyle çok büyük sayıda yargıç tarafından içeriden ve onların ortak hedefleriyle, onları aralarında zıtlaşmalı hale getiren yetki çatışmalarından itibaren hazırlanmıştır. Kuşkusuz ıslahatçılar yargıçların çoğunluğunu meydana getirmemekteydiler; ama ıslahatın genel ilkelerini belirleyenler gene de yasa adamları olmuşlardır: yargı yetkisinin üzerinde hükümdar egemenliğinin dolaysız icrasının ağırlığı olmayacaktır; bu yetki cezayı hafifletmeye yönelik iddialardan kurtarılacaktır; mülkiyet ilişkilerinden kopar-

---

her tür faaliyetten arınmış olarak ve bu rejimi oluşturmak veya onu sürdürmek için işbirliği yapan iradeler üzerinde hiçbir etkisi olmayarak, bütün bireyleri ve bütün hakları korumak üzere öylesine büyük güce sahiptir ki, savunmak ve yardım etmek için mutlak bir güç sahibiyken, hedefini değiştirerek onu ezmek için kullanılmaya kalkışıldığında hiç mertebesine inmektedir", *Rapport à la Constituante sur le pouvoir judiciaire* , 1789, s.11-12.

tılacaktır; ve yargılama dışında bir işlevi olamayacağından, yetkisini tam olarak kullanacaktır. Tek kelimeyle, yargılama yetkisinin artık hükümdarlığın çoklu, kesikli, bazen de çelişkili ayrıcalıkları arasında değil de, kamusal gücün sürekli olarak dağıtılmış olan etkileri arasında yer almasını sağlamak. Bu genel ilke, çok sayıda farklı kavgayı barındırmış olan bütünsel bir stratejiyi tanımlamaktadır. Voltaire gibi filozofların ve Brissot ve Murat gibi yayıncıların kavgalarını; ama aynı zamanda çıkarları çok farklı olan yargıçlarınkini: Orléans sulh mahkemesinde danışman Le Trosne ve parlamentoda genel avukat Lecretelle; parlamentolarla birlikte Maupeou ıslahatına karşı çıkan Target; ama aynı zamanda krallık iktidarını parlamentolara karşı destekleyen J. N. Moreau; her ikisi de yargıç olan, ama meslekdaşlarıyla çatışma halinde bulunan Servan ve Dupaty vs.

XVIII. yüzyılın tümü boyunca adli aygıtın içinde ve dışında, kurumların eleştirisinde olduğu kadar, gündelik ceza uygulamasında da, cezalandırma yetkisinin icrası için yeni bir stratejinin biçimlendiği görülmektedir. Ve hukuk teorilerinde formüle edildiği veya projelerde şemalaştırıldığı haliyle asıl "ıslahat" bu stratejinin, ilk hedefleriyle birlikte siyasal ve felsefi açıdan yeniden ele alınmasıdır: yasadışı hareketlerin cezalandırılmasını ve bastırılmasını krala bağlı, toplumun tümüne aynı derecede yayılmış bir işlev haline getirmek; daha az cezalandırmak değil de, daha iyi cezalandırmak; belki yumuşamış bir sertlikle cezalandırmak, ama bunu daha fazla evrensellik ve gereklilik içinde ceza vermek için yapmak; cezalandırma yetkisini toplumsal bünyenin daha derin noktalarına ulaştırmak

★★★

Islahatın ortaya çıkışına tanık olan konjonktür, demek ki yeni bir duyarlığın değil de, yasadışılık karşısındaki başka bir siyasetin konjonktürüdür.

Şematik olarak, Eski Rejim'de her toplumsal tabakanın kendine ait, hoşgörülen bir yasadışılık marjına sahip olduğu söylenebilir: kuralın uygulanmaması, sayılamayacak kadar çok ferman ve kararnamenin kaale alınmaması toplumun siyasal ve ekonomik işleyişinin koşullarından biriydi. Bu özellik Eski Rejime mi özgüdür? Herhalde değil. Fakat bu yasadışılık o sıralarda o kadar derinlere kök salmıştı ki ve her toplumsal tabakanın hayatı için o kadar gerekliydi ki, bir bakıma kendi tutarlığına ve kendi ekonomisine sahipti. Bazen kurallara tamamen uygun bir biçime bürünmekteydi -bu durum onu bir yasadışılıktan çok, kurala bağlı bir yasadışılık haline getiriyordu-: bunlar bireylere ve topluluklara tanınmış olan ayrıcalıklardır. Bazen, kararnamelerin onyıllar, hatta yüzyıllar boyunca sürekli olarak yayınlanıp, yenilenmelerine rağmen asla uygulanmamalarına yol açan kitlesel ve genel bir kulak asmama biçimini almaktaydı. Bazen, arada sırada ani canlandırmalara yer bırakan tedrici kullanımdan düşme söz konusu olmaktaydı. Bazen de iktidarın sessiz bir rızası, bir ihmali veya yalnızca bir yasayı dayatma ve ihlalleri bastırma konusundaki fiili olanaksızlık söz konusu olmaktaydı. Halkın en talihsiz tabakaları ilke olarak ayrıcalıklara sahip değildi; fakat bunlar kendilerine yasalar ve örflerle dayatılmış olan hususların kıyılarında, zor kullanarak veya inad ederek fethedilmiş bir hoşgörü alanına sahiplerdi; ve bu alan bu tabakalar için o kadar vazgeçilmez bir varoluş koşuluydu ki, onu savunmak için çoğu zaman ayaklanmaya hazırdılar; bu alanı daraltmak için eski kuralları tekrar yürürlüğe sokarak veya baskı usullerini inceltérek girişilen denemeler, tıpkı soyluluk, ruhban ve burjuvazinin ayrıcalıklarını kısma denemelerinin bu sınıfların çalkalanmalarına yol açtığı gibi, bunlar da her halükârda halk çalkantılarını tahrik etmekteydiler.

Öte yandan, her toplumsal tabakanın özel biçimlerine sahip olduğu bu gerekli yasadışılık bir dizi paradoksa yakalanmış durumdaydı. Bu yasadışılık alt bölgelerde, hukuki

olarak değilse bile ahlâki olarak ayırmanın güç olduğu suçlulukla birleşmekteydi: mali konudaki yasadışılıktan gümrük alanındaki yasadışılığa, kaçakçılığa, yağmaya, maliye görevlileriyle silahlı çatışmaya, sonra da bizzat askerlerle mücadeleye ve nihayet isyana doğru, sınırlarını belirlemenin güç olduğu bir süreklilik vardı; veyahut serserilik (hemen hiç uygulanmayan kararname hükümleri tarafından sert bir şekilde cezalandırılmaktadır), soygun, nitelikli hırsızlık, bazen de cinayet gibi içerdiklerinin tümüyle birlikte işsizlere, patronlarını kurallara uygun olmadan terkeden işçilere, efendilerinden kaçmakta bazı nedenleri olan hizmetçilere, kötü muamele gören çocuklara, kaçak askerlere, zorunlu askere alınmadan kurtulmak isteyen herkese bir sığınak görevi görüyordu. Böylece suçluluk, halk tabakalarının tıpkı varoluş koşullarına oldukları gibi bağlı oldukları daha geniş bir yasadışılığın içinde temellenmekteydi; ve bunun tersine, bu yasadışılık suçluluk artışının sürekli bir faktörüydü. Buradan, halkın tutumlarında bir ikircikllik ortaya çıkmaktaydı: bir yanda suçlu –özellikle bir kaçakçı veya bir efendinin zulmü sonucu toprağından kovulan bir köylü söz konusu olduğunda– kendiliğinden bir değer kazanmadan yararlanmaktaydı: onun başvurduğu şiddet hareketlerinin kökünde, doğrudan eski mücadeleler görülmekteydi; ama öte yandan, halk tarafından kabul edilmiş olan bir yasadışılığın şemsiyesi altında olan biri, örneğin çalan ve cinayet işleyen serseri dilenci gibi, onun aleyhine suç işlerse, özel bir kinin konusu haline gelmekteydi: bu kişi en talihsiz tabakaların varoluşlarıyla bütünleşmiş olan bir yasadışılığı onlara karşı döndürmüş olmaktaydı. Böylece suçların çevresinde şan ve ayıplama birbirlerine düğümlenmekteydiler; kendine çok yakın olduğu bilinen, ama suçun oradan doğabileceği hissedilen bu hareketli halka yönelik olarak fiili yardım ve korku yer değiştirip durmaktaydı. Halkın yasadışılığı, onun hem uç biçimi, hem de iç tehlikesi olan koskoca bir suçluluk çekirdeğini kaplamaktaydı.

Öte yandan bu alt kesimlerin yasadışılığı ile, diğer top-

lumsal kastlarınki arasında ne tam bir kesişme, ne de temelli bir zıtlaşma bulunmaktaydı. Her gruba özgü farklı yasadışılıklar, genel olarak birbirleriyle aynı anda hem hasımlık, hem rekabet, hem çıkar çatışması, hem de karşılıklı destek ve suç ortaklığı alanında yer alan ilişkiler yürütmekteydiler: zenaatkârların imâlata ilişkin düzenlemeleri uygulamamaları, çoğu zaman yeni girişimciler tarafından teşvik edilmekteydi; kaçakçılık -halkın tümünde kabul gören, şatolarda ağırlanan, parlamanterler tarafından korunan Mandrin'in öyküsü bunu kanıtlamaktadır- çok geniş bir destek görmekteydi. Limitte, XVII. yüzyılda çeşitli mali ödenti ödenmesi redlerinin, birbirlerinden oldukça uzak halk tabakalarının vahim sonuçları olan isyanlarında işbirliğine girdikleri görülmüştür. Kısacası, yasadışılıkların karşılıklı oyunu toplumun siyasal ve ekonomik hayatının içinde yer almaktaydı. Daha da iyisi: belli sayıdaki dönüşüm (örneğin Colbert düzenlemelerinin kullanımdan düşmeleri, krallık içindeki gümrüklere kulak asmama, lonca uygulamalarının çözülmesi), halkın yasadışılığının hergün genişleyen çatlağı içinde iş görmüşlerdi; öte yandan burjuvazinin bu dönüşümlere ihtiyacı vardı; ve ekonomik böyümenin bir bölümü onların üzerinde temellenmekteydi. Hoşgörü o sıralarda cesaretlendirme haline gelmekteydi.

Fakat XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bu süreç tersine dönme eğilimine girmiştir. Önce genel zenginlik artışıyla birlikte, ama aynı zamanda büyük nüfus artışıyla birlikte, halk yasadışılığının başlıca hedefi artık haklar değil de, mallar olma eğilimine girmiştir: arakçılık, hırsızlık kaçakçılığın ve maliye görevlilerine karşı olan silahlı mücadelenin yerini almaya yönelmişlerdir. Ve bu değişim süreci içinde, başlıca kurbanlar köylüler, çiftçiler, zenaatkârlar olmuştur. Le Trosne köylülerin serserilerin zulmü altında, eskiden senyörlerin zulmü altında olduklarından daha çok ezildiklerini tasvir ettiğinde, herhalde gerçek bir eğilimi abartmaktan başka birşey yapmıyordu: hırsızlar bugün onların üzerine bir zararlı

böcek bulutu gibi çökerek, hasatlarını yutmakta, ambarlarını yoketmektedirler[21]. Halk yasadışılığında XVIII. yüzyılda bir bunalımın çıktığı söylenebilir; ve ne Devrim başlarının hareketleri (senyörlük haklarının reddi çerçevesinde), ne de daha sonraki tarihlerde ortaya çıkan ve maliklerin haklarına yönelik redlerin, siyasal ve dinsel itirazların, askerlik yoklamasına yönelik reddin birleştikleri hareketler, bu yasadışılığı fiili olarak eski ve konuksever biçimi altında pekiştirememişlerdir. Üstelik, burjuvazinin büyük bölümü hakların yasadışılığını fazla bir sorun çıkartmadan kabul etmişse de, kendi mülkiyet hakları olarak kabul ettikleri söz konusu olduğunda buna pek razı olmamaktaydı. Bu konuda, XVIII. yüzyılın sonundaki ve özellikle de Devrim'den itibarenki köylü suçluluğu sorunu kadar belirleyici birşey olamaz[22]. Entansif bir tarıma geçilmesi kullanım haklarının, hoşgörülerin, kabul edilen küçük yasadışılıkların üzerinde giderek daha zorlayıcı hale gelen bir basınç yapmaktadır. Üstelik kısmen burjuvazi tarafından elde edilen, üzerine çökmekte olan feodal yüklerden kurtarılan toprak mülkiyeti, mutlak bir mülkiyet haline gelmiştir: köylülüğün elde ettiği veya koruduğu tüm hoşgörüler (eski zorunlukların terki veya kurala bağlı olmayan uyglamaların pekiştirilmesi: tarlalar ekili değilken hayvan otlatma hakkı, odun toplama hakkı vs.) şimdi yeni mülk sahipleri tarafından tamamen yasa ihlali statüsüne sokularak defedilmektedirler (böylece halk arasında giderek daha da yasadışı hale gelen veya eğer öylesi istenirse daha da suç kapsamına giren bir dizi zincirleme tepkiye yol açmaktadırlar: tarla çitlerinin kırılması, hayvan hırsızlığı veya öldürülmesi, yangın çıkartma, şiddet, cinayet)[23]. Çoğu zaman en yoksunların hayatta kalmalarını sağlayan, haklara yönelik yasadışılık, yeni mülkiyet statüsüyle birlikte malla-

21 Le Trosne, *op.cit*, s.4.
22 Y.M. Bercé, *Croquants et nu-pieds*, 1974, s.161.
23 Bkz. O.Festy, *Les Délits ruraux et leur repression sous la Révolution et le Consulat*, 1956. M.Agulhon, *La vie sociale en Provence*,1970.

ra yönelik bir yasadışılık haline gelme eğilimine girmiştir. Öyleyse cezalandırmak gerekecektir. Ve burjuvazi bu yasadışılığa toprak mülkiyeti alanında iyi gözle bakmıyorsa da, ticari ve endüstriyel mülkiyet alanında hiç tahammül edememektedir: limanların gelişmesi, malların yığıldığı büyük ambarların ortaya çıkması, geniş ölçekli atelyelerin örgütlenmesi (girişimciye ait ve gözetim altında tutulmaları oldukça güç olan önemli bir hammadde, alet, mamûl eşya kitlesiyle birlikte) de yasadışılığın güçlü bir şekilde bastırılmasını gerektirmektedir. Zenginliklerin tamamen yeni niceliksel ölçeklere göre mallara ve makinelere yatırılma eğilimi, yasadışılığa karşı sistematik ve silahlı ve hoşgörüsüzlük gösterilmesini gerektirmektedir. Bu olgu tabii ki, ekonomik gelişmenin en yoğun olduğu yerde çok daha duyarlıdır. Colquhoun yalnızca Londra kentine ilişkin olmak üzere, sayısal kanıtlar verme işine girişmiştir: girişimcilerin ve sigortacıların tahminlerine göre, Amerika'dan ithal edilen ve Thames kıyısındaki ambarlara konulan mallardan yapılan hırsızlık, yılda ortalama 250.000 liralık bir değere ulaşmaktadır; yalnızca Londra limanından her yıl yaklaşık 500.000 liralık mal çalınmaktaydı (ve buna tersaneler dahil değildir); ve bu rakama kentteki 700.000 liralık hırsızlığı eklemek gerekir. Ve bu sürekli yağmada, Colquhoun'a göre üç olgunun ele alınması gerekir: memurların, gözcülerin, ustabaşıların ve işçilerin suç ortaklığı ve çoğu zaman da hırsızlığa katılmaları: "aynı yerde çok sayıda işçinin toplandığı her seferinde, içlerinde zorunlu olarak birçok kötü kişi bulunmaktadır"; atelyelerden veya doklardan başlayıp, sonra yataklık edenlerden –bazı mal cinslerinde uzmanlaşmış toptancı yatakları ve sergileri yalnızca "sefil bir hurda demir, paçavra, eski elbise işportası" sunan, ama dükkânın arkasında "en değerli denizcilik mühimmatı, bakır cıvata ve çiviler, dokuma parçaları ve değerli madenler, Batı Hind adaları mamûlleri, mobilyalar ve her tür işçiden satın alınan pılı pırtılar" bulunan perakendeci yatakları–, daha sonra perakendecilerden ve çalıntı malları

kırlarda uzaklara kadar dağıtan çerçilerden geçen koskoca bir gayrimeşru ticaret örgütü[24]; son olarak da sahte para basımı (tüm İngiltere sathına yayılmış, sürekli çalışan 40-50 tane kadar sahte para imalâthanesi olmalıdır). Oysa aynı anda hem çapulculuğa, hem de rekabete dayalı bu muazzam girişimi kolaylaştıran, koskoca bir hoşgörüler bütünü olmaktadır: bunlardan bazıları sanki kazanılmış haklarmış gibi bir değere sahiptirler (örneğin gemilerin çevresindeki demir ve ip parçalarını toplamak veya şeker süprüntülerini satmak); başkaları ise ahlâki kabul düzleminde yer almaktadır: bu yağmanın, onu yapanların zihninde kaçakçılık ile olan benzerliği, onları " devasa yanlışlığını hiç hissetmedikleri bu cins suçlarla haşır neşir kılmaktadır"[25].

Demek ki bütün bu gayrimeşru uygulamaları denetlemek ve yeniden şifrelemek gerekmektedir. Yasa ihlallerinin iyi tanımlanmaları, hoşgörülen ve kesikli bir şekilde yaptırım uygulanan bu kuraldışılıklar kitlesinin içinden neyin hoşgörülemez ihlal olduğunun belirlenmesi ve ona kurtulmanın mümkün olmadığı bir cezanının uygulanması gerekmektedir. Yeni sermaye birikimi, üretim ilişkileri ve mülkiyetin hukuki statüsü biçimleriyle; ya sessiz, gündelik, hoşgörülen bir biçim içinde yer alan, ya da haklara yönelik yasadışılıklara ait şiddetli bir biçim altında yer alan tüm halk uygulamaları, zorunlu olarak mallara yönelik yasadışılıklar alanına sokulmuşlardır. Hırsızlık, emek araç ve ürünlerinden hukukisiyasal olarak pay alan bir toplumdan, bunları sahiplenen bir topluma geçişi sağlayan bu hareket içinde, yasallıktan ilk kaçış unsurlarından biri haline gelme eğilimine girmiştir. Olayları başka türlü de anlatmak mümkündür: yasadışılıkların ekonomisi, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte yeniden yapılanmıştır. Mallara yönelik yasadışılıklar, haklara yönelik olanlarından ayrılmıştır. Bu, bir sınıf zıtlaşmasını kap-

24 P. Colquhoun, *Traité sur la police de Londres*, çev.1807, C.F. 193-182 ve 292-339. sahifelerde bu bağlantılar çok ayrıntılı olarak verilmektedir.
25 *Ibid.*, s.297-298.

sayan bir paylaşımdır, çünkü halk sınıflarının en kolay ulaşabilecekleri yasadışılık olacak olanı, mallara yönelik olanı olacaktır –mülkiyetin şiddet yoluyla intikali–; öte yandan da burjuvazi haklara yönelik yasadışılıkları kendine ayıracaktır: kendi düzenlemeleri ve kendi yasalarını atlatma olanağı; ekonomik dolaşımın koskoca bir kesimini, yasamanın kıyısında seferber edilen bir oyun aracılığıyla güvenceye almak –onun ses çıkartmaması veya fiili bir hoşgörüyle serbest kalan kıyısal alanlar–. Ve hatta yasadışılıkların bu büyük yeniden dağıtımı kendini adli akımların bir uzmanlaşmasıyla gösterecektir: mala yönelik yasadışılıklar için –hırsızlık için– olağan mahkemeler ve cezalar; haklara yönelik yasadışılıklar için –hilebazlıklar, mali sahtekârlıklar, kuraldışı ticari işlemler– yumuşatılmış muameleler, uyarlamalar ve para cezalarıyla birlikte özel yasalar. Burjuvazi verimli, haklara yönelik yasadışılık alanını kendine ayırmıştır. Ve bu kırılmanın gerçekleştiği sırada, esas olarak bu mallara yönelik yasadışılığı kapsayan sürekli bir çerçeve oluşturmanın gereği ortaya çıkmıştır. Adli mercilerin karışık ve boşluklar bırakan bu çoğulluğu, fiili bir atalet ile kaçınılmaz bir hoşgörünün birbirleriyle ilişkili bir paylaşımı ve bir yoğunlaşması, dışavurumları itibariyle görkemli ve uygulamaları itibariyle raslantılara tabi cezalar gibi ilkelere sahip olan cezalandırma iktidarının eski ekonomisine yol verme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bir süreklilik ve daimilik ekonomisinin israf ve aşırılık ekonomisinin yerine geçeceği bir cezalandırma stratejisini ve tekniklerini tanımlama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak ceza ıslahatı, hükümdarın üst-iktidarına karşı olan mücadele ile fethedilen ve hoşgörülen yasadışılıkların alt-iktidarına karşı olan mücadele arasındaki bitişme noktasında doğmuştur.Ve bu ıslahatın tamamen raslantıya bağlı bir karşılaşmanın geçici sonucundan başka birşey olmamasının nedeni, bu üst-iktidar ile bu alt-iktidar arasında koskoca bir ilişkiler ağının kurulmuş olmasıdır. Monarşik egemenlik biçimi, görkemli, sınırsız, kişisel, ku-

ralsız ve kesikli bir iktidarın aşırı yükünü hükümdarın cephesine yerleştirirken; uyruklar cephesinde de sabit bir yasadışılık için serbest alan bırakmaktaydı; bu sanki bu tipten iktidarın bağlantılısı gibiydi. Öylesine ki, hükümdarın çeşitli ayrıcalıklarını suçlamak, aynı zamanda yasadışılıkların işleyişine saldırmak olmaktaydı. Bu iki amaç sürekliydi. Ve ıslahatçılar koşullara veya özel taktiklere göre bunlardan birini veya diğerini öne geçirmekteydiler. Orléans mahkemesi danışmanlığı yapmış olan şu fizyokrat Le Trosne, burada örnek olarak işe yarayabilir. 1764'te serserilik üzerine bir muhtıra yayınlamıştır: "toplumun içinde, onun üyesi olmadan yaşayan", "tüm yurttaşlara karşı gerçek bir savaş" yürüten ve bizim aramızda "sivil toplumun kurulmasından önce varolduğu kabul edilen şu durumda" olan hırsızların ve katillerin fidanlığı. Onlara en ağır cezaların verilmesini istemektedir (oldukça karakteristik bir şekilde, onlara kaçakçılara olduğundan daha hoşgörülü davranılmasına şaşırmaktadır); polisin güçlendirilmesini; il yönetimlerinin onları, bunların hırsızlıklarından muzdarip olanların yardımıyla takip etmelerini istemektedir; bu yararsız ve tehlikeli adamlara "devletin el koymasını ve bunların kölelerin efendilerine olduğu gibi, devlete ait olmalarını" istemektedir; ve gereken durumlarda onları dışarı çıkartmak üzere korularda genel aramala ra girişilmesini istemektedir, bunlardan birini yakalayan herkese ücret verilecektir: "Bir kurt başı için 10 lira ödül veriliyor. Bir serseri toplum için sonsuz kere daha tehlikelidir"[26]. Aynı Le Trosne 1777'de , *Ceza adaleti üzerine görüşler* adlı eserinde, kamu tarafının ayrıcalıklarının kısıtlanmasını, sanıkların mahkûm edilene kadar masum sayılmalarını, yargıcın onlar ile toplum arasında adil ve bir hakem olmasını, yasaların "sabit, sürekli, en kesin şekilde belirlenmiş" olmalarını, böylece uyrukların "neye maruz kaldıklarını bilmelerini"ve yargıçların "yasanın organı"ndan daha fazla

26 Le Trosne, *op.cit.*, s.8,50,54,61-62.

birşey olmamalarını istemektedir[27]. Aynı dönemde yaşayan birçok kimsede olduğu gibi Le Trosne'da da, cezalandırma iktidarını sınırlandırmak için verilen mücadele, doğrudan doğruya halk yasadışılığını daha katı ve sabit bir denetim altına alma talebiyle eklemleşmektedir. Azap çektirmeye yönelik eleştirilerin ceza ıslahatı içinde bu kadar büyük bir öneme sahip olmalarının nedeni anlaşılmaktadır: çünkü azap çektirme hükümdarın sınırsız iktidarı ve halkın her zaman uyanık yasadışılığının göze görünür bir şekilde buluştukları nokta olmaktaydı. Cezaların insani olmaları, bunların her ikisinin de sınırlarını saptama durumunda olan bir ceza rejimine getirilen kuraldı. Cezalandırma süreci içinde saygı duyulması istenilen "insan", bu çifte sınırlandırmaya verilen hukuki va ahlâki biçimdir.

Fakat ıslahatın ceza teorisi ve cezalandırma iktidarı stratejisi olarak, bu iki hedefin buluşma noktasında resmedildiği doğruysa da, gelecekteki kararlılığı bunlardan ikincisinin uzun sürecek bir önceliğe sahip hale gelmesi olgusuna bağlı olmuştur. Bu nedenden ötürü halk yasadışılıkları üzerine uygulanan baskı Devrim döneminde, sonra İmparatorluk süresince ve nihayet XIX. yüzyılın tümü boyunca esas bir emredici nokta haline gelmiş ve böylece ıslahat taslak durumundan, kurum ve uygulamalı bütün durumuna geçebilmiştir. Bunun anlamı, yeni ceza yasalarının görünüşte cezalardaki bir yumuşamayla, daha net bir yasalaştırmayla, keyfilikteki önemli bir azalışla, cezalandırma iktidarına ilişkin olarak daha iyi kurulmuş bir konsensüsle (icrasının daha gerçek bir paylaşımının olmamasından ötürü) belirlenmesine karşılık, yasadışılıkların geleneksel ekonomisi içindeki bir alt üst oluş ve bunların yeni ayarlanışlarını sürdürebilmek için ortaya çıkan sıkı bir zorlama tarafından çevrelendiğidir. Bir ceza sistemini, yasadışılıkların hepsini yoktemeye yönelen değil de, onları farklılaştırarak yönetmek için kurulan bir aygıt

27 G. Le Trosne, *Vues sur la justice criminelle*, 1777, s.31,37,103-106.

olarak kavramak gerekir.

★★★

Hedefi kaydırmak ve ölçeği değiştirmek. Şimdi daha ince, ama toplumsal bünyeye daha geniş ölçekte yayılmış olan bir hedefe ulaşmak için yeni taktikler belirlemek. Cezaları buraya uydurmak ve sonuçlarını uyarlamak üzere yeni teknikler bulmak.Cezalandırma sanatını kurala bağlamak, inceltmek, evrenselleştirmek üzere yeni ilkeler koymak. Uygulamasını türdeş hale getirmek. Etkinliğini artırarak ve akımlarını çoğaltarak ekonomik ve siyasal maliyetini düşürmek. Kısacası, cezalandırma iktidarının yeni bir ekonomisini ve yeni bir teknolojisini oluşturmak: XVIII. yüzyılın ceza ıslahatının esas varlık nedenleri herhalde bunlar olmuştur.

Bu yeni strateji ilkeler düzeyinde, genel sözleşme teorisi içinde kolaylıkla formüle edilmektedir.Yurttaş, toplumun yasalarıyla birlikte, kendini cezalandırma tehlikesini taşıyanını da bir kerede ebediyen geçerli olmak üzere kabul etmiş sayılmaktadır. Bu durumda suçlu hukuken paradoksal bir varlık olarak ortaya çıkmaktadır. Antlaşmayı bozmuştur, demek ki bütün toplumun düşmanıdır, ama kendi üzerinde uygulanan cezaya katılmaktadır. En küçük suç bile toplumun tümüne saldırıdır; ve toplumun tümü –suçlu da dahil– en küçük cezanın içinde bile mevcuttur. Demek ki cezalandırma yetkisi içindeki ceza genelleşmiş bir işlevdir ve bu işlev toplumsal bünye ile unsurlarından herbirine aynı derecede yayılmıştır. Bu durumda, cezalandırma iktidarının "ölçüsü" ve ekonomisi sorunu ortaya çıkmaktadır.

Nitekim yasa ihlali, bir bireyi toplumsal bünyenin bütünüyle karşı karşıya getirmektedir; toplumun onu cezalandırmak üzere, bütün olarak ona karşı çıkma hakkı vardır. Eşitsiz mücadele: tüm güçler, tüm iktidar, tüm haklar tek bir yanda yer almaktadırlar. Ve aslında böyle olması da gerekmektedir, çünkü herkesin savunulması söz konusudur. Böylece müthiş

bir cezalandırma iktidarı oluşmaktadır, çünkü yasayı ihlal eden ortak düşman haline gelmektedir. Hatta bir düşmandan daha da beterdir, çünkü darbelerini toplumun içinden indirmektedir -bir haindir-. Bir "canavar". Toplumun nasıl olur da onun üzerinde mutlak bir hakkı olmaz? Toplum nasıl olur da onun düpedüz yokedilmesini istemez? Ve cezaların ilkesinin antlaşmada yer alma zorunluğu bulunmasına karşılık, her yurttaşın kendilerine bütün olarak saldıran aralarından kişiler için, mantıken en ağır cezayı kabul etmesi gerekir. "Kötülük yapan her kişi toplumsal hukuka saldırarak, bu alçakça cinayetinden ötürü asi ve vatan haini haline gelmektedir; bu durumda devletin varlığını sürdürmesini onun varlığıyla uyuşturmak olanaksızdır; ikisinden birinin yokolması gerekir, ve suçlu yokedildiğinde, bu kişi bir yurttaş olmaktan çok bir düşman olarak yokedilmektedir"[28]. Cezalandırma iktidarı hükümdarın intikamından, toplumun savunulmasına kaydırılmıştır. Fakat bu durumda o kadar güçlü unsurlarla yeniden oluşturulduğu için, adeta daha ürkütücü hale gelmektedir. Suçlu, doğası gereği aşırı olan bir tehtidin elinden çekilip alınmıştır, ama şimdi neyin sınırlandıracağını görmenin mümkün olmadığı bir cezalandırmaya teslim edilmektedir. Müthiş bir üstiktidarın geri dönüşü. Ve cezalandırma iktidarına bir ılımlılık ilkesi koyma gereği.

"Tarih içinde, kendilerine bilge adını veren canavarlar tarafından icad edilen ve soğukkanlılıkla kullanılan bu kadar çok iğrenç ve yararsız işkenceyi gören kim dehşetle titremez ki?"[29]. Veyahut: "Yasalar beni suçların en büyüğünün ce-

28 J. -J. Rousseau, *Contrat social*, kit. II, bl.V. Rousseau'nun bu fikirlerinin Kurucu mecliste, çok sıkı bir ceza sistemini korumak isteyen bazı mebuslar tarafından kullanıldığın kaydetmek gerekir. Ve *Contrat*'nın ilkeleri ilginç bir şekilde, suç ile ceza arasındaki eski canavarlık karşılıklılığını desteklemeye yaramıştır. " Yurttaşlara karşı borçlu olunan koruma, cezaların suçların canavarlığına göre biçilmelerini ve insanlık adına bizzat insanlığın kurban edilmemesini gerektirmektedir". *Contrat Social*'in ilgili bölümünü zikr., Mougins de Roquefort, "Kurucu medisteki nutku", *Parlamento arşivleri*, c. XXVI. s. 637.

29 Beccaria, *Des délits et des peines*, 1856 yay. s.87.

zalandırılmasına davet ediyorlar. Oraya, bunun bana ilham ettiği tüm öfkeyle birlikte gidiyorum. Fakat bu da ne? Bunlar onu da aşıyorlar... Kendimizin ve benzerlerimizin çektiği acılardan iğrenmemizi bize ilham etmiş olan tanrım, bu kadar barbar ve bu kadar incelmiş azap çektirmeleri icad edenler demek ki senin bu kadar zayıf ve hassas olarak yarattıkların mıdır?"[30]. Toplumsal bünyenin düşmanının cezalandırılması söz konusu olduğunda bile, cezaların ılımlı olması ilkesi, önce bir gönül söylevi olarak eklenmektedir. Bundan da iyisi, aşırı gaddarlıkları gören veya hayal eden bedenin bir isyan çığlığı olarak yükselmektedir. Cezalandırmanın "insani" kalması ilkesinin formüle edilmesi, ıslahatçılar tarafından birinci şahısta yapılmaktadır. Yani sanki konuşan kişinin duyarlığı dolaysız olarak ifade ediliyormuşçasına; sanki filozofun veya kuramcının bedeni, celladın gözü dönmüşlüğü ile azap çektirilen kişinin arasına girerek, kendi yasasını ortaya koyuyormuş ve bunun sonunda tüm ceza ekonomisine dayatıyormuşçasına. Acaba bu, bir ceza hesabının akılcı temelinin bulunmasındaki güçsüzlüğü ortaya koyan bir lirizm midir? Suçluyu toplumun dışına atan sözleşme ilkesiyle, doğanın "kustuğu" canavar imgesi arasında bir sınır, eğer kendini dışa vuran insan doğasında değilse -yasanın katılığında değil-, yasayı yapan ve suç işlemeyen akılcı insanın duyarlığında değilse, acaba nerede bulunabilir?

Fakat, bu "duyarlığa" başvuru, tam olarak teorik bir olanaksızlığı dile getirmemektedir. Fiili durumda, kendiyle birlikte bir hesap ilkesini taşımaktadır. Nitekim saygı gösterilmesi gereken beden, hayal gücü, acı, gönül, cezalandırılacak olan suçlununkiler değil de, antlaşmaya katıldıkları için ona karşı birleşme yetkilerini kullanma hakkına sahip olan insanlarınkidir. Cezaların yumuşatılmasının gidermek zorunda olduğu acılar, bu cezaların katılığa, alışkanlıklar tarafından getirilen vahşete veya tersine merhamete, iyi bir temeli

30 P. C. de Lacretelle, *op.cit.*, s.129.

olmayan hoşgörüye ilişkin olarak getirebilecekleri herşeyle birlikte, yargıçların ve seyircilerin çektikleri olacaktır. "Bu korkunç azap çektirmelerin üzerlerinde bir cins işkence meydana getirdiği bu yumuşak ve hassas ruhlara acıyınız"[31]. Düzenlenmesi ve hesaplanması gereken, cezanın cezalandıran merci ve bunun icra ettiğini iddia ettiği yetki üzerine geri dönen etkileridir.

Aslında bir hain ve bir canavar olsa bile, bir suçluya asla "insani" cezalardan başkasını uygulamama ilkesi bu noktada kök salmaktadır. Yasa şimdi "doğa dışı" olana "insani" olarak muamele etmek zorundaysa da (oysa eskinin adaleti "yasadışı" kişiye insanlık dışı şekilde muamele ediyordu), bunun nedeni suçlunun içinde gizli olan derin bir insanlık değil de, iktidarın etkilerinin gerekli bir düzenlemesidir. Cezayı ölçecek ve bunun uygulanış tekniklerini hükme bağlayacak olan işte bu "ekonomik" rasyonelliktir. "İnsanlık" bu ekonomiye ve onun özenli hesaplamalarına verilmiş ona saygılı addır. "Fiili olarak, cezalarda en düşük olan insanlık tarafından emredilmiş ve siyaset tarafından önerilmiştir"[32].

Cezalandırmanın bu tekno-siyasetini anlayabilmek için uç örneği, suçların sonuncusunu ele alalım: en saygın yasaların hepsini birden çiğneyen devasa bir cinayet. Bu suç öylesine bir ölçüsüzlük içinde ve her tür olasılığın öylesine bir sınırında işlenecektir ki, her halükârda ancak türünün tek ve sonuncu

---

31 *Ibid*, s.131.

32 A. Duport, Kurucu meclisteki nutku, 22 Aralık 1789, *Parlamento arşivleri*, c.x, s.744. Aynı yönde, XVIII. yüzyılın sonunda bilgin topluluk ve akademileri tarafından önerilen yardımlar zikredilebilir: "soruşturmanın ve cezaların yumuşaklığını, hızlı ve örnek olacak bir cezalandırmanın kesinliğiyle" nasıl uyuşturmalı ve "sivil toplumun özgürlük ve insanlık alanında en büyük mümkün güvenliği bulabilmesi için" ne yapmalı. *Bern Ekonomi Cemiyeti*, 1777. Marat buna *Plan de Législation criminelle* 'iyle cevap vermiştir. "Fransa'da kamu güvenliğine zarar vermeden, ceza yasalarının sertliğini azaltmanın yolları" nelerdir. *Académie de Chalons-sur-Marne*, 1780; yarışmayı Birssot ve Bernardi kazanmışlardır; "yasaların aşırı sertliği,ahlâkı bozulmuş bir devletteki suçların sayısını ve korkunçluğunu azaltmaya mı yöneliktir?", *Académie de Marseille*, 1786, kazanan Eymar olmuştur.

örneği olabilecektir: hiçkimse onu örnek alamayacak, hatta bu suçun işlenmiş olmasından ötürü rezalet duygusuna kapılamayacaktır. İz bırakmadan kaybolacaktır. "Suçun uç noktası"na ilişkin bu ders alınacak öykü[33], biraz da eski cezalandırma sisteminde ilk günahın sahip olduğuna benzeyen bir yere sahiptir: cezaların nedeninin ortaya çıktığı saf biçim.

Böylesine bir suç cezalandırılmalı mıdır? Hangi ölçüde? Cazalandırılmasının cezalandırma iktidarı ekonomisi içindeki yararı ne olacaktır? "Topluma yapılan kötülük"ü onarabildiği ölçüde yararlı olacaktır[34]. Oysa, tamamen maddi olan zarar bir yana bırakılırsa –bir cinayette olduğu gibi telâfi edilemez olsa bile, bu cins zararın bütün bir toplumun kapsamı içindeki yeri çok dardır–, bir suçun toplumsal bünyeye verdiği zarar, onun içine soktuğu düzensizliktir: yol açtığı rezalettir, verdiği örnektir, eğer cezalandırılmazsa tekrarlanmasına yönelik teşviktir, kendinde taşıdığı genelleşme olanağıdır. Cezanın yararlı olabilmesi için, suçun yolaçabileceği düzensizlikler dizisi olarak anlaşılan sonuçlarını hedeflemelidir. "Ceza ile suçun niteliği arasındaki oran, çiğnenen antlaşmanın toplumsal düzen üzerindeki etkisi tarafından belirlenmektedir"[35]. Oysa, bir suçun bu cinsten sonucu, onun vahşetiyle zorunlu olarak doğrudan orantılı değildir; vicdana dehşet salan bir suç, çoğu zaman herkesin hoşgörü gösterdiği ve kendi hesabına tekrarlamaya hazır olduğunu hissettiği bir kötülükten daha düşük bir etkiye sahiptir. Büyük suçların nedreti, buna karşılık alışılmış küçük suçların artması. Buna bağlı olarak, suç ile ceza arasında bir dehşet eşdeğerliliği, niteliksel bir ilişki aramamak gerekir: "acılar içindeki bir talihsizin çığlıkları, çoktan işlenmiş bir eylemi, hiç geri gelmeyen bağrından çekip çıkartabilir mi?"[36]. Bu cezayı suçun

33 G. Target, *Observations sur le projet du Code pénal, in*, Locré, *La Législation de la France*, c. XXIX, s.7-8. Bu, tersine dönmüş bir şekilde Kant'ta yeniden ortaya çıkmaktadır.

34 C. F. de Pastoret, *Des lois pénales*, 1790, II, s. 21

35 G.Filangieri, *La Science de la législation*, çev. 1786, c. IV, s. 214.

36 Beccaria, *op.cit.*, s. 87.

değil de, muhtemel tekrarlanışının işlevinde hesaplamak. Geçmiş saldırıyı değil de, gelecekteki düzensizliği hedeflemek. Böylece hem suçlunun yeniden başlamaya hevesinin kalmamasını, hem de onu taklid edeceklerin bulunmamasını sağlamak[37]. Demek ki cezalandırmak bir sonuçlar sanatı olacaktır; cezanın büyüklüğünü suçun büyüklüğünün zıddına koymaktan çok, suçu izleyen iki diziyi birbirlerine uydurmak gerekmektedir: suçun kendi sonuçları ve cezanın sonuçları. Uzantıları olmayan bir suç ceza gerektirmez. Aynı şekilde –aynı örnek alınacak öykünün başka bir versiyonuna göre– çözülmenin ve yokolmanın arefesindeki bir toplumun da darağacı dikmeye hakkı olmayacaktır. Suçların sonuncusu ancak cezalandırılmadan kalabilir.

Eski kavrayış. Cezanın bu örnek olma işlevini ortaya çıkartmak için XVIII. yüzyılı beklemek gerekli değildi. Cezanın geleceğe yönelik olması ve başlıca işlevlerinden en azından birinin uyarmak olması, yüzyıllardan beri cezalandırma hakkının cari meşrulaştırma noktalarından biri olmuştur. Fakat fark şu noktada ortaya çıkmaktadır; cezanın ve bu cezanın görkemli olmasının –yani ölçüsüz olmasının– bir sonucu olarak beklenmekte olan uyarı, şimdi onun ekonomisinin ve tam oranlarının ölçüsünün ilkesi haline gelmeye yönelmektedir. Önlemek için, kesinlikle yeterli ölçüde cezalandırmak gerekir. Demek ki örnek olma mekaniğinde bir kayma, azap çektirmeye dayalı bir cezalandırma sisteminde, örnek suçun tekrarıydı; bir cins ikiz haline getirilmiş dışavurum ile, hem suçu hem de ona egemen olan hükümdarlık iktidarını göstermeye yönelmişti; kendi sonuçlarına göre hesaplanan bir cezalandırma sisteminde, örnek suça gönderme yapmalıdır, ama bu mümkün olduğunca gizli bir biçimde olmalıdır; örnek

37 A. Barnave, Kurucu meclisteki nutku: "Toplum verdiği cezalarda, insani bir varlığa acı çektirme konusundaki barbarca zevki görmüyor; bunda toplumu bir suikast tehlidinden uzaklaştırmak için, benzeri suçları önlemek için gerekli bir tedbiri görüyor", *Parlamento arşivleri*, c. XXVII. 6 haziran 1791, s.9.

iktidarın müdahalesini işaret etmelidir, ama bu en büyük tasarruf içinde olmalıdır ve ideal durumda hem suçun hem de örneğin bir daha ortaya çıkmalarını önlemeye yönelik olmalıdır. Örnek, dışa vuran bir ayin değil, engel oluşturan bir işarettir. Islahatçılar, ceza eyleminin bütün zamansal alanını tersine çevirme eğiliminde olan bu cezalandırmaya yönelik işaretler tekniği boyunca, cezalandırma iktidarına ekonomik, etkin, tüm toplumsal bünye boyunca genelleştirilebilir, tüm tavırları şifrelemeye ve buna bağlı olarak yasadışılıkların dağınık alanının tümünü küçültmeye yatkın bir aygıt vermeyi düşünmüşlerdir. Cezalandırma iktidarının onunla donatılmak istendiği semio-teknik, beş veya altı ana kurala dayanmaktadır.

En az miktar kuralı. Bir suç, avantaj sağladığı için işlenmiştir. Eğer suç fikri ile, biraz daha büyük dezavantaj fikri birbirlerine bağlanacak olursa, arzu edilir olmaktan çıkacaktır. "Cezanın ondan beklenmesi gereken sonucu doğurması için, yolaçtığı zararın, suçlunun suçtan elde ettiği yararı aşması yeterlidir"[38]. Kabul etmek gerekir ki, ceza ile suçu birbirlerine yaklaştırmak mümkündür; ama bu artık, azap çektirmenin suça yoğunluk bakımından eşdeğerli olmasının gerektiği ve meşru intikamını alan hükümdarın "daha fazla iktidarı"nı vurgulayan bir ek içeren eski biçim altında olmayacaktır; çıkarlar düzeyinde adeta bir eşdeğerlilik kurulacaktır. Suç işleme tehlikesine girmeyerek, cezadan kaçınma durumunda biraz daha fazla çıkar.

Yeterli ülküsellik kuralı. Eğer bir suçun saiki tasarlanan avantajsa, cezanın etkinliği de getirmesi beklenen dezavantajdır. "Ceza"yı cezalandırmanın kalbine yerleştiren acı çekme duygusu değil de, bir acı, bir hoşnutsuzluk, bir sakınca fikridir –"ceza" düşüncesinin "sıkıntısı"–. Demek ki cezalandırma bedeni değil de, tasarımı seferber etme durumundadır. Veya daha doğrusu, eğer bedeni seferber etmek zorundaysa, bunu

38 Beccaria, *op.cit.*, s.89

bir acı öznesi olmasından çok, bir tasarım nesnesi olması ölçüsünde yapma durumundadır: bir acının anısı, suçlunun suçunu tekrarlamasını önleyebilir; aynı şekilde fizik bir acının yapay olarak seyredilmesi bile, bir suçun yayılmasını engelleyebilir. Fakat cezalandırma tekniğinin aleti acının bizzat kendisi olmayacaktır. Demek ki mümkün olduğunca uzun bir süre için ve etkin bir temsil duygusu uyandırmanın söz konusu olduğu durumların dışına, darağaçlarının büyük oyuncak takımlarını seferber etmek yararsızdır. Bedenin ceza öznesi olarak ortadan silinmesi, ama bunun onun seyirlik bir unsur olmasını zorunlu olarak ortadan kaldırmaması. Teorinin eşiğinde ancak lirik bir şekilde formüle edilebilmiş olan azap çektirmenin reddi, burada akli bir şekilde eklemleşme olanağıyla karşılaşmaktadır: ençoka çıkartılması gereken cezanın bedensel gerçeği değil de, onun temsilidir.

Yan etkiler kuralı. Ceza en yoğun etkilerini, suç işlememiş olanların üzerinde yapmalıdır; limitte eğer suçlunun suçunu tekrarlamayacağından emin olunabilseydi, diğerlerinin onun cezalandırıldığına inandırılmaları yeterli olurdu. Etkilerin merkezkaç yoğunlaştırılması, cezaların hesaplanmasındaki en az ilgi çekici unsurun suçlunun (suçunu tekrarlamaya yatkın olması durumu hariç) olduğu bir paradoksa götürmektedir. Beccaria bu paradoksu, ölüm cezasının yerine önerdiği cezada aydınlatmıştır: müebbed kölelik. Fizik olarak ölümden daha gaddar bir ceza mı? Hiç de değil demekteydi: çünkü köleliğin verdiği ceza mahkûm için o kadar çok parçaya bölünmüştür ki, ona yaşayabileceği anlar kalmaktadır; sonsuza kadar bölünebilir ceza, Elea doktrinine uygun ceza, bu ceza bir sıçramayla azap çektirmeye kavuşan idam cezasından çoık daha az serttir. Buna karşılık bu köleleri görenler veya zihinlerinde canlandıranlar için, onların çektikleri acılar tek bir fikir halinde toplanmışlardır; köleliğin bütün anları, artık ölüm fikrinden daha dehşet verici hale gelen bir tasarım halinde büzüşmektedirler. Bu ekonomik olarak ideal cezadır: onu çeken için minimaldir (ve köle haline

getirilen suçunu tekrarlayamaz), onu zihninde canlandıran için maksimaldir. "Cezaların arasından ve onları suçlara orantılı olarak uygulama biçimi içinden, halkın zihni üzerinde en etkili ve en kalıcı izlenimi uyandıracak olan ve aynı zamanda suçlunun bedeni üzerinde en az gaddar etkiyi yapacak olan araçları seçmek gerekir"[39].

Tam olarak emin olma kuralı. Her suç ve ondan beklenen avantajlar fikrine, doğuracağı belirgin sakıncalarla birlikte belli bir ceza fikrinin ortak olması gerekir; bunların arasındaki bağın zorunlu ve kapatılamaz nitelikte olduğunun kabul edilmesi gerekir. Cezalandırma sistemine etkinliğini sağlama durumunda olan doğruluk konusundaki bu genel unsur, bazı kesin önlemler gerektirmektedir. Suçları tanımlayan ve cezaları hükme bağlayan yasaların "toplumun her üyesinin suç eylemlerini erdemli eylemlerden ayırabilmesi için"[40], tamamen açık olmaları gerekir. Bu yasaların yayınlanmaları, herkesin onlara ulaşabilmesi gerekir; sözlü gelenekler ve örfler sona ermiştir, artık "toplumsal antlaşmanın sabit anıtı" olan yazılı bir yasama, herkesin bilgisine sunulmuş olan basılı metinler vardır: "yalnızca birkaç tekil kişiyi değil de, halkın tümünü kutsal yasalar bütününün muhafızı haline getirebilecek yegâne şey matbaadır"[41]. Ceza fikrinin içinde mevcut olan gücün, bu müdahalenin olacağı umuduyla hafiflememesi için, kralın affetme hakkından vazgeçmesi gerekir: "eğer insanlara suçun affedilebileceğini ve cezanın onun zorunlu devamı olmadığını görme olanağı bırakılacak olursa, onlarda cezasız kalma umudu beslenmiş olur... Yasaların amansız, bunları uygulayanların bükülmez olmaları gerekir"[42]. Ve özellikle de, işlenen hiçbir suçun adaleti yerine getirmekle görevli olanların gözünden kaçmaması gerekir; yasalar aygıtını cezalan-

39 *Ibid.*, s.87.
40 J.P. Brissat, *Théorie des lois criminelles*, 1781, C.I., s.26.
41 Beccaria, s.26.
42 Beccaria, *ibid.* Ayrıca bkz, Brissat: "eğer af eşitse, yasa kötüdür; yasamanın iyi olduğu yerde, aflar yasaya karşı işlenen suçtan başka birşey değillerdir", *op.cit*, s.200.

dırmama umudu kadar narinleştiren birşey olamaz; eğer belli bir cezadan kurtulma katsayısı onu etkilerse, yargıdan geçeceklerin zihninde bir suç ile bir ceza arasında sıkı bir bağ nasıl kurulabilir? Cezayı, mutlaka gerçekleşeceği endişesini artırarak, yarattığı şiddet kadar korkulu hale getirmek gerekmez mi? Böylece eski sistemi taklid etmektense ve daha katı olmaktansa, daha dikkatli olmak gerekir"[43]. Buradan, adalet aygıtının kendine doğrudan bağlı olan ve, ya suçları engellemeye, ya da işlendikleri takdirde failleri tutuklamaya yarayan bir gözetim aygıtıyla iki katına çıkartılması gerektiği fikri ortaya çıkmaktadır; polis ve adalet, aynı sürecin birbirini tamamlayan iki eylemi olarak birlikte yürümelidirler -polis "toplumun her bireyin üzerindeki etkisini" sağlamakta, adalet ise "bireylerin toplum karşısındaki hakları"nı korumaktadır-[44]; böylece her suç açığa çıkacak ve tam bir güvenirlik içinde cezalandırılacaktır. Fakat bunun dışında, ceza usullerinin gizli kalmamaları, bir sanığın mahkûmiyet veya beraat nedenlerinin herkes tarafından bilinmesi ve herkesin cezalandırma nedenlerini bilebilmesi gerekir: "Yargıç kanaatini yüksek sele belirtsin, kararında suçluyu mahkûm eden yasa metnini göstermek zorunda olsun... esrarlı bir şekilde mahkeme kaleminin karanlığına gömülmüş olan usuller, mahkûmların kaderleriyle ilgilenen tüm yurttaşlara açık olsunlar[45].

Harcıâlem gerçek kuralı. Bu çok sıradan ilkenin altında önemli bir dönüşüm gizlenmektedir. Eski yasal kanıtlar sistemi, işkence uygulaması, itirafın zorla elde edilmesi, gerçeğin yeniden üretilmesi için beden ve seyir azabının kullanılması, ceza uygulamasını uzun bir süre boyunca harcıâlem kanıtlama biçimlerinden soyutlamıştır: yarı kanıtlar yarı

43 G. de Mably, *De la législation, Toplu eserler*, 1789, c.IX, s.327. Ayrıca bkz. Vattel:"Herkesi ödevi içinde tutan husus cezaların canavarlığından çok, onların talep edilmesindeki şaşmazlıktır", *Le Droit des gens*, 1768. s.163.

44 A. Duport, Kurucu meclisteki nutku, *Parlamento arşivleri*, s.45, c.XXI.

45 G. de Mably, *op.cit*, s.348.

gerçekler ve yarı-suçlular yaratıyor, acı çektirerek zorla koparılan cümleler kanıt değerine sahip oluyor, bir sanı belli bir ceza basamağına götürüyordu. Olağan kanıtlama rejimi türdeş olmayan bu sistem, ancak cezalandırma iktidarının kendi ekonomisi için çürütülemez bir kesinlik iklimine ihtiyaç duyduğu anda gerçekten bir rezalet haline gelmiştir. Eğer cezanın gerçeği tüm örnekler itibariyle suçun gerçeğini izlemiyorsa, insanların zihinlerinde suç ile ceza fikirlerini birbirlerine mutlak olarak bağlamak nasıl mümkün olacaktır? Suçu tüm aşikârlığı içinde ve herkes için geçerli yöntemlere göre ortaya çıkartmak ilk ödev haline gelmiştir. Suçun gerçekliliğinin saptanması, her gerçek için geçerli genel kıstaslara tabi olmalıdır. Adli yargı kullandığı deliller, getirdiği kanıtlar itibariyle yargılama kuralları açısından türdeş olmalıdır. Demek ki yasal kanıtlar terkedilmekte; bir gerçeği haklı kılmak üzere bir kanıtlama zorunluğu olan işkence bir kenara atılmakta; şüphelenme dereceleriyle ceza basamakları arasındaki her tür bağlantı ortadan kalkmaktadır. Suçun gerçeği tıpkı matematik bir gerçek gibi, ancak tamamen kanıtlandığında kabul edilebilecektir. Böylece sanık, suçunun nihai olarak kanıtlanmasına kadar masum sayılmak zorundadır; ve yargıç kanıtlamayı gerçekleştirmek üzere ayinsel biçimler değil de, harcıâlem araçlar, hem filozofların, hem de bilginlerinki olan, herkesin aklına uygun olanlarını kullanmak durumundadır: "yargıcı teorik olarak, ilginç bir gerçeği keşfetme işini kendine yüklemiş bir filozof olarak kabul ediyorum... Uzgörüşlü olması sayesinde sağlıklı bir şekilde yargılamak üzere, birbirlerine yaklaştırılmaları veya birbirlerinden ayrılmaları gerek tüm koşulları ve ilişkileri kavrayacaktır"[46]. Aklı selimin egzersizi olan soruşturma, eski engizisyon türü modelden vazgeçerek, çok daha esnek olan (ve bilim ile sağduyu tarafından iki kere geçerli kılınmış olan) ampirik araştırma modelini kabul etmektedir. Yargıç "(gemiyi) kaya-

46 G. Seigneux de Correvon, *Essai sur l'usage de la torture*, 1768, s.49.

lıklar arasından geçiren bir kılavuz" gibi olacaktır: "Kanıtlar neler olacaktır veya hangi göstergelerle yetinilecektir? Bunlar ne benim, ne hiçkimsenin henüz genel olarak belirlemeye cüret edemediği şeylerdir; koşullar sonsuz bir değişkenlikte olduklarından, kanıtlar ve göstergeler bu koşullardan türemek zorunda olduklarından, en açık kanıt ve göstergelerin buna orantılı olarak değişmesi zorunlu olarak gerekmektedir"[47]. Ceza uygulaması artık harcıâlem bir gerçek rejimine veya daha doğrusu, yargıcın "samimi kanaatini" oluşturmak üzere bilimsel kanıtlamının türdeş olmayan unsurlarının, hassas aşikârlıkların ve sağduyunun birbirlerine dolandıkları karmaşık bir rejime tabi hale gelecektir. Ceza adaleti eğer eşitlikçiliğini güvence altına alan biçimleri korursa, şimdi aşikâr olmaları, ortaya iyi konulmuş olmaları, herkes tarafından kabul edilebilir olmaları koşuluyla, herbir yönden gelen gerçeklere açılabilecektir. Adli ayinsel çerçeve artık bizatihi paylaşılan bir gerçeğin oluşturucusu değildir. Harcıâlem kanıtların atıf alanına taşınmıştır. Bu durumda bilimsel söylemlerin çoğulluğuyla, ceza adaletinin bugün denetlemeye hazır olmadığı zor ve sonsuz bir ilişki kurulmaktadır. Adaletin efendisi artık onun gerçeğinin efendisi değildir.

Optimal nitelik belirlenmesi kuralı. Ceza semiotiğinin azaltılmak istenilen yasadışılıkların tüm alanını tam olarak kapsayabilmesi için, bütün yasa ihlallerinin nitelenmiş olmaları gerekir; bunların, hiçbirini dışta bırakmayan türler halinde birleştirilmiş ve sınıflandırılmış olmaları gerekir. Demek ki bir yasa bütünün varolması ve bunun da içinde her türden yasa ihlalinin açık bir şekilde mevcut olması gerekir. Yasanın sessiz kaldığı yerlerde, cezasız kalma umudunun yeşermemesi gerekir[48]. Fakat cezanın etki-işaretler aracılığıyla bütüncül kapsama sahip olması konusundaki bu aynı emredicilik daha uzağa gidilmesini zorunlu hale getirmektedir. Aynı

47 P. Risi, *Observations de Jurisprudence criminelle*, çev. 1758, s.53.

48 Bu konu hk. diğerleri arasında bkz., S. Linguet, *Necessité d'une réforme de l'administration de la Justice criminelle*, 1764, s.8.

cezanın herkesin üzerinde aynı güce sahip olmadığı fikri: ne para cezası, ne de daha önce maruz kaldığı yüz karası zengin için korkutucudur. Bir suçun zararlılığı ve sonuç değeri, yasayı ihlal eden kişinin statüsüne göre değişmektedir; bir soylunun işlediği suç toplum için, halktan birinin işlediği suçtan daha zararlıdır[49]. Nihayet madem ki ceza suçun tekrarlanmasını engellemek zorundadır, o halde suçlunun doğasının derinlikleri itibariyle ne olduğunu, kötülüğünün varsayılabilir derecesini, iradesinin içsel niteliğini hesaba katmak zorundadır: "aynı hırsızlık suçunu işlemiş olan iki kişiden, gerekene ancak sahip olanı, gereksiz fazlalara boğulmuş olanından ne kadar daha az suçlu olacaktır? Yalan yere yemin etme suçunu işleyen iki kişiden, ta çocukluğundan beri şeref duygusunu edinmesi için uğraşılmış olanı, doğaya terkedilerek hiçbir eğitim almamış olanından ne kadar daha suçlu olacaktır?"[50]. Suçlar ile cezaların paralel olarak sınıflandırılması ihtiyacıyla aynı anda; her suçlunun kendine özgü karakterine uygun olmak üzere, cezaların bireyselleşmesi ihtiyacının filizlendiği görülmektedir. Bu bireyselleşme modern ceza hukuku tarihi üzerinde çok büyük bir ağırlığa sahip olacaktır, bu bireyselleşmenin kök salma noktası burasıdır; kuşkusuz hukuk teorisi terimleri içinde olmak üzere ve gündelik uygulamaların taleplerine göre yasaların sıraya sokulması ilkesiyle kökten bir zıtlaşma halindedir; ama aşırılığa kaçmadan ve boşluk bırakmadan, iktidarın yararsız "israfı" olmadan, ama çekingenlik de göstermeden, birbirlerine tam olarak ayarlı hale getirilen cezalandırma işaretlerinin toplumsal bünyenin tümü içinde onların aracılığıyla dolaşıma sokulmak istendiği bir cezalandırma iktidarı ve teknikleri açısından, suç-ceza sisteminin düzenlenmesinin ve suçlu-ceza çiftinin değişmelerinin atbaşı gittikleri görülmektedir. Bireyselleştirme, tam olarak uyarlanmış bir yasa bütünün nihai hedefi olarak ortaya çıkmaktadır.

---

49 P. C. de Lacretelle, s.144.

50 J. P. Marat, *Plan de Législation criminelle*, 1780, s.34.

Oysa bu bireyselleştirme doğası itibariyle, eski içtihat içindeki ceza çeşitlendirilmesinden çok farklıdır. Eski içtihat -ve bu noktada hıristiyan kefaret uygulamasına uygundur- cezayı suça uyarlamak için iki değişken dizisi kullanmaktaydı; "koşul" ve "niyet" değişken dizileri. Yani eylemin kendine olanak veren unsurlar. Cezaların çeşitlendirilmesi, geniş anlamda bir "vicdan incelemesi" alanında yer almaktaydı[51]. Fakat şimdi taslağı çizilmeye başlayan şey, bizzat yasayı ihlal eden kişinin kendine, doğasına, yaşama ve düşünme tarzına, geçmişine, iradesinin niyetine değil de, "niteliği"ne atıfta bulunan bir ceza çeşitlendirilmesidir. Ceza uygulamasında, psikolojik bilginin nöbeti vicdan incelemesine dayalı içtihattan devralacağı yer, henüz boş bırakılan bir alan olarak farkedilmektedir. XVIII. yüzyılın sonunda tabii ki bu anın henüz uzağında bulunulmaktadır. Yasa-bireyselleştirme bağı o dönemin bilimsel modellerinin içinde aranmıştır. Kuşkusuz en uygun şema doğa tarihi tarafından sunulmaktaydı: türlerin kesintisiz bir basamaklandırmaya göre sınıflandırılmaları. Her tekil yasa ihlalcisinin ve cezalandırabilir her bireyin, hiçbir keyfiliğe uğramadan genel bir yasanın hükmüne tabi olabilmeleri için, bir suçlar ve cezalar Linné tablosu oluşturmanın çareleri aranmaktadır. "Çeşitli ülkelerde görülen bütün suç türlerinin bir tablosunu oluşturmak gerekir. Suçların dökümüne göre, türler halinde bir bölümleme yapmak gerekecektir. Bu bölümleme için bana göre en iyi kural, suçları amaç farklarına göre ayırmaktır. Bu bölümleme öyle olmalıdır ki, her tür bir diğerinden iyice ayrı olmalıdır ve tüm bağlantıları içinde ele alınan her tekil suç, onu öncelemek zorunda olanla onu izlemek zorunda olanın arasında ve en doğru basamakta yer almalıdır; nihayet bu tablo öyle olmalıdır ki, cezalar için yapılmış başka bir tabloyla yakınlaştırılabilmeli ve bunlar birbirlerine tam denk düş-

51 Vicdan ilahiyatının bireyi dışlayan karakteri konusunda bkz. P. Cariou, *Les idéalités casuistiques*, daktilo tez.

melidirler"[52]. Suçların ve cezaların teorideki veya daha doğrusu, düşteki çifte sınıflandırılmaları iki sorunu çözebilir: tekil bireylere sabit yasaları nasıl uygulamalı?

Fakat bu spekülatif modelin çok uzağında olmak üzere, aynı dönemde antropoloji bireyselleştirme biçimleri daha da kaba bir şekilde kurulmaktaydılar. Önce suç tekrarı kavramıyla birlikte. Bunun nedeni, bu kavramın eski ceza yasaları tarafınadan bilinmemesi değildir[53]. Fakat bu kavram, verilen cezayı değiştirmesi mümkün olan suçlunun niteliklerinden biri haline gelmeye başlamıştı: 1791 yasasına göre, suçlarını tekrar edenlerin, cezaları hemen her durum itibariyle iki katına çıkartılabilmekteydi. X.yıl Floréal kanununa göre, bunlar R harfiyle damgalanacaklardı ve 1810 tarihli ceza kanunu ya en yüksek cezayı, ya da hemen bir üst cezayı veriyordu. Oysa suç tekrarının üzerinden hedeflenen, yasa tarafından tanımlanmış bir eylemin faili değildi; suçlu özne, içsel olarak suçlu olan karakterini dışa vuran belli bir irade hedefleniyordu. Suçun yerine suçluluğun yavaş yavaş cezai müdahalenin hedefi haline gelmesi ölçüsünde, ilk kez suç işleyen ile, tekrar suç işleyen arasındaki zıtlık daha da önemli olma eğilimine girecektir. Ve bu zıtlıktan hareketle,aynı dönemde onu güçlendirmek üzere "ihtiras" suçu –irade dışı, düşünülmeden işlenen, olağandışı koşullara bağlı olan suçlar, bunlar delilik gibi bir mazeret oluşturmaktadırlar, ama gene de alışılmış suçlardan sayılmamaktadırlar– kavramının oluştuğu görülmektedir. Le Peletier daha 1791'de, Kurucu meclise sunduğu raporda, suçların inceden inceye basamaklandırılmasının "kötü bir eylemi soğukkanlılıkla tasarlayan kötü bir kişiyi" suçtan vazgeçirtebileceğini ve bunun

52 P.C. de Lacretelle, *op.cit.*, s.351-352.

53 Carnot'nun veya F. Helie ve Chauveau'nun konu hakkında söylediklerinin tersine, suç tekrarı birçok Eski Rejim yasasında açıkça cezalandırılmaktadır. 1549 Kararnamesi, yeniden aynı şeye başlayan suçlunun "iğrenç, mide bulandırıcı, kamusal davaya çok zararlı bir kişi" olduğunu ilân etmektedir; dine küfür, hırsızlık, serserilik vs. suçlarının tekrar edilmeleri halinde özel cezalar verilebilmekteydi.

ceza korkusuyla kendini tutabileceğini; buna karşılık bu basamaklandırmanın hesap kitap yapmayan şiddetli ihtiraslardan" kaynaklanan suçlar karşısında çaresiz kalacağını; ama bunun pek bir öneminin olmadığını, çünkü bu cins suçların faillerinde "hiçbir tasarlanmış kötülüğü" ortaya koymadığını işaret etmekteydi[54].

Cezaların insanileştirilemelerinin altında bulunan, "cezaların yumuşaklığı"nı cezalandırma iktidarının hesaplanmış bir ekonomisi olarak talep eden, bunlara daha iyi izin veren tüm bu kurallardır. Fakat bunlar aynı zamanda, bu iktidarın uygulanma noktasındaki bir bir yer değiştirmeyi de davet etmektedirler: azap çektirme ayinlerinin içindeki görkemli damgalarla, aşırı acıların ayinsel oyunuyla artık beden söz konusu olmasın; zihin veya daha doğrusu herkesin zihninde gizlice, ama gerekirlik ve aşikârlık içinde dolaşan işaretlerin ve hayalde canlandırılan bir oyun söz konusu olsun. Mably, artık beden değil, ruh söz konusu olsun diyordu. Ve bu terimden ne anlaşılmasının gerektiği iyice görülmektedir: bir iktidar tekniğinin bağlantısı. Eski cezalandırmaya yönelik "anatomiler"e yol verilmiştir. Ama acaba bu nedenden ötürü, bedensel olmayan cezalar dönemine gerçekten geçilmiş olmakta mıdır?

★★★

Demek ki başlangıç noktasına, yasadışılıkları tam olarak çerçevelemek, cezalandırma işlevini genelleştirmek ve denetleyebilmek üzere ceza iktidarını sınırlandırma projesini yerleştirmek mümkündür. Oysa burada, suç ve suçlunun nesnelleştirilmesinin iki hattı ortaya çıkmaktadır. Bir yandan, herkesin düşmanı olarak işaret edilen, herkesin takip etmek-

54 Le Peletier de Saint-Fargeau, *Parlamento arşivleri*, c. XXVI, s. 321-322. Bellart ertesi yıl, bir ihtiras suçu için ilk savunma olarak kabul edilebilecek şeyi telaffuz etmiştir. Bu Gras olayıdır. Bkz. *Annales du barreau moderne*, 1823, c. III, s. 34.

te yararı olduğu suçlu antlaşmanın dışına çıkmakta, yurttaş olarak oyundan atılmakta ve kendinde doğanının vahşetinin bir parçasını taşıyarak ortaya çıkmaktadır; kötülük yapan, canavar, belki deli, hasta ve bir süre sonra da "anormal" olarak görülmektedir. Birgün bilimsel bir nesnelleştirmenin ve buna bağlı olarak "tedavi'nin konusu haline, bu niteliğinden ötürü gelecektir. Öte yanadan, ceza verme iktidarının etkilerinin içten ölçülme ihtiyacı, şu andaki veya ilerideki tüm suçlulara müdahale taktiklerini hükme bağlamaktadır: bir korunma alanının örgütlenmesi, çıkarların hesaplanması, tasarım ve işaretlerin dolaşıma sokulmaması, bir kesinlik ve gerçeklik ufkunun oluşturulması, cezaların giderek daha ince bir şekilde ayarlanmaları; bütün bunlar da suçluların ve suçların nesnelleştirilmelerine götürmektedir. Her iki şıkta da, ceza uygulamasını kapsayan iktidar ilişkisinin, yalnızca ortaya konulması gereken bir olgu olarak suçun değil, aynı zamanda özgün kıstaslara göre tanınması gereken birey olarak suçlunun da içine alınacakları bir amaç ilişkisiyle ikiye katlanmaya başladığı görülmektedir. Ayrıca bu amaç ilişkisinin, duyarlık sınırları tarafından azap çektirmelerin gözü dönmüşlüğüne konulan bir yasağın veya cezalandırılan şu insan her neyse, onun üzerinde yapılacak akılcı veya "bilimsel" bir soruşturmanın yapacaklarının tersine, cezalandırma uygulamasına dıştan gelerek, onun üzerine çıkılmadığı da görülmektedir. Nesnelleştirme süreçleri bizzat iktidarı taktiklerinin içinde ve onun uygulanmasının düzenlenmesinin içinden doğmaktadırlar.

Ancak, ceza ıslahatı projeleriyle birlikte resmolan bu iki nesnelleştirme tipi birbirlerinden çok farklıdırlar: kronolojileri ve etkilerinden ötürü. Yasadışı, doğa insanı suçlunun nesnelleştirilmesi henüz yalnızca potansiyel bir mevcudiyet, siyasal eleştiri temaları ile hayali alanının şekillerinin kesiştikleri bir kaçış hattıdır. *Homo criminalis*'in bir bilgi alanı içinde tanımlanmış bir nesne haline gelebilmesi için uzun zaman beklemek gerekecektir. Diğeri ise bunun tersine,

cezalandırma iktidarının yeniden örgütlenmesine daha doğrudan bağlı olması ölçüsünde, daha hızlı ve daha doğrudan etkilere sahip olmuştur: yasaların derlenmesi, suçların tanımlanması, usul kuralları, yargıçların rolünün tanımlanması. Ve aynı zamanda, ideologların zaten oluşmuş olan söylemlerinden destek almasından ötürü. Nitekim bu söylem çıkarlar, tasarımlar ve işaretler teorisi aracılığıyla, yeniden oluşturduğu diziler ve oluşumlar aracılığıyla, iktidarın insanlar üzerinde icra edilmesine ilişkin bir cins genel reçete vermekteydi: semiolojinin araç olmasıyla birlikte "zihnin" iktidar için hayat yüzeyi olması; fikirlerin denetimi yoluyla bedenlerin tabi kılınması; azap çektirmenin ayinsel anatomisinden çok daha etkin olmak üzere, tasarımların bir beden siyaseti içinde, ilke olarak çözümlenmeleri. İdeologların düşüncesi yalnızca bir birey ve toplum teorisi olmakla kalmamış, aynı zamanda hükümdarların debdebeli harcamalarının tersine, incelemiş, etkin ve ekonomik hale gelmiş iktidarların bir teknolojisi olarak gelişmiştir. Bir kez daha Servan'ı dinleyelim: suç ve ceza fikirlerinin sıkı sıkıya bağlı olmaları ve "birbirlerini aralıksız olarak izlemeleri gerekir... Böylece yurttaşlarımızın kafasında fikir bağlantısını kurduğunuzda, onları yönetmekle ve onların efendisi olmakla övünebilirsiniz. Aptal bir müstebit köleleri zincirlerle zorlayabilir; fakat gerçek bir siyaset onları kendi fikirlerinin zincirleriyle çok daha güçlü bir şekilde bağlar; bunun ilk halkası aklın sabit düzlemine bağlıdır; dokusunu bilmezsek ve onu kendi eserimiz sanarsak bu bağ daha da güçlü olur; umutsuzluk ve zaman demirden ve çelikten bağları kemirirler, ama fikirlerin alışılmış birliğine karşı hiçbir şey yapamazlar, bunu yalnızca daha da sıkılaştırırlar; ve beynin yumuşak liflerinin üzerinde en sağlam imparatorlukların sarsılmaz temeli atılmıştır"[55].

En azından bir parçası itibariyle boşlukta kalacak olan ve nöbeti bedenin yeniden, ama o zamana kadar görülmedik

55 J. M. Servan, *op.cit.*, s.35.

bir biçim altında esas kişi haline geleceği yeni bir siyasal anatomiye bırakacak olan, işte cezalandırmanın bu semiotekniği, bu "ideolojik iktidar" olacaktır. Ve bu yeni siyasal anatomi, XVIII. yüzyılda oluştukları görülen, birbirlerinden uzaklaşan iki nesnelleştirme hattının yeniden kesişmelerine olanak sağlayacaktır: suçluyu "öte tarafa" atan –doğa karşıtı bir doğanın tarafına– hat; ve suçluluğu cezaların hesaplı kitaplı bir ekonomisiyle denetlemeye uğraşan hat. Yeni cezalandırma sanatına bir bakış, cezalandırmaya yönelik semiotekniğin nöbeti yeni bir beden siyasetine devrettiğini gösterecektir.

İKİNCİ AYIRIM
CEZALARIN YUMUŞAKLIĞI

Demek ki cezalandırma sanatı koskoca bir tasarım teknolojisine dayanmak zorundadır. Bu girişim ancak, doğal bir mekaniğin içinde yer alması halinde başarıya ulaşabilir. "Kitlelerin birbirlerini çekmelerine benzeyen bir güç bizi hep kendi refahımıza doğru itmektedir. Bu itiş yalnızca, yasaların karşısına diktiği engellerden etkilenmemektedir. İnsanın çeşitli eylemlerinin tümü bu içsel eğilimin sonuçlarıdır". Bir suça uygun düşen cezayı bulmak , bir kötülük yapma düşüncesini çekici olmaktan kesinlikle çıkartan bir dezavantajı aramak demektir. Çarpışan enerjiler sanatı, birbirleriyle ortak olan imgeler sanatı, zamana meydana okuyan sabit bağlantıların imal edilmesi: zıt değerli tasarım çiftleri oluşturmak, varolan güçlerin arasında niceliksel farklar meydana getirmek, güçlerin hareketini bir iktidar ilişkisine tabi kılarak bir işaretler-engeller oyunu kurmak söz konusudur. "Azap fikri zayıf insanın kalbinde hep mevcut olsun ve onu suça iten duyguya egemen olsun"[1]. Tıpkı eski damgalar-in-

1 Beccaria, *Des Delits et des peines* ,1856 yay., s. 119.

tikamlar'ın eski azap çektirmeleri örgütledikleri gibi, bu işaretler-engeller de yeni ceza donanımını oluşturmaktadırlar. Ama işleyebilmeleri için birçok koşula boyun eğmeleri gerekmektedir.

1. Mümkün olduğunca az keyfi olmak. Neyin suç olarak kabul edilmesi gerektiğini, toplumun kendi çıkarları doğrultusunda tanımladığı doğrudur: demek ki suç doğal değildir. Fakat suç düşünülür düşünülmez, cezanın hiçbir güçlük olmadan hemen akla gelebilmesi için, bunların arasındaki bağın mümkün en dolaysız biçimde olması gerekir: benzerlikten, benzetmeden, yakınlıktan. "bir cezaya çarptırılma endişesinin zihni avantajlı bir suç açısına yönelten yoldan çıkartması için, cezaya suçun doğasıyla mümkün olduğunca uygunluk" vermek gerekir[2]. İdeal ceza, yaptırım uyguladığı suça göre şeffaf olacaktır; böylece onu seyreden kişi açısından kesinlikle, cezalandırdığı suçun işareti olacaktır; ve suç işlemenin hayalini kuran kişi için de, yalnızca suç fikri ceza işaretini uyandıracaktır. Bağlantının kararlılığı için avantaj, suç ile ceza arasındaki orantının hesaplanması ve çıkarların niceliksel okunuşu için avantaj; aynı zamanda cezanın doğal bir sonuç biçimini alarak, insani bir iktidarın keyfi sonucu gibi gözükmemesinden ötürü de avantaj: "Suçu cezadan çekmek, ceza ile suçu orantılamanın en iyi yoludur. Eğer adaletin zaferi burada yer alıyorsa, bu aynı zamanda özgürlüğün de zaferidir, çünkü cezalar artık yasa koyucunun iradesinden değil de, eşyanın tabiatından geldiğinden, insanın insana şiddet uyguladığı görülmemektedir"[3]. Kıyaslamalı ceza verme usulünde, cezalandıran iktidar gizlenmektedir.

Islahatçılar, kuruluşları gereği doğal olan ve suçun içeriğini biçimleri içinde yeniden ele alan cezalardan bir sürüsünü önermişlerdir. Örneğin Vermeil: kamusal özgürlüğü kötüye kullananlar kendi özgürlüklerinden mahrum bırakılacaklardır; yasaların iyiliklerini ve kamu görevlerinin ayrıcalık-

2 *Ibid*.
3 J.-P. Marat, *Plan de législation criminelle*, 1780, s.33

larını kötüye kullananların medeni hakları ellerinden alınacaktır; ihtilas ve tefecilik yapanlara para cezası verilecektir; "nüfuz suiistimali" suçları aşağılama ile cezalandırılacaktır; cinayete ölüm; yangın çıkartmaya yakılma cezaları verilecektir. Zehirleyerek öldürene gelince, "işlediği suçun imgesini sunarak onu dehşete boğmak üzere, cellat içindeki sıvıyı yüzüne fırlatacağı bir kupayı ona sunacak ve sonra onu kaynar bir kazanın içine devirecektir"[4]. Basit bir düş mü? Belki. Fakat simgesel bir ilişki ilkesi Le Peletier tarafından, 1791'de yeni ceza yasasını sunarken daha açık bir şekilde formüle edilmiştir:" suçun cinsi ile cezanın cinsi arasında tam oranların olması gerekir", suçunu vahşi bir şekilde işlemiş olan fizik acılara maruz kalacaktır; tembellik yapmış olan ağır işe zorlanacaktır; iğrenç olan utandırıcı bir cezaya uğrayacaktır[5].

Eski rejimin azap çektirmelerini fazlasıyla hatırlatan gaddarlıklara rağmen, bu kıyaslamalı cezalarda devreye sokulan tamamen başka bir mekanizmadır. Artık bir iktidar düellosunda, canavarlığın karşısına canavarlık çıkartılmaktadır; artık intikamın simetrisi değil de, işaretin işaret ettiğine göre şeffaflığı söz konusudur; ceza tiyatrosunda, duyular tarafından dolaysız olarak algılanabilen ve basit bir hesaplaşmaya yer verebilen bir oran kurulmak istenilmektedir. Bir cins makul ceza estetiği. "Doğayı sadık bir şekilde, yalnızca güzel sanatlarda izlememek gerekir; siyasal kurumlar, en azından bir bilgelik niteliği ve dayanıklı unsurları olanlar doğaya dayanmaktadırlar"[6]. Ceza suçtan ileri gelsin; yasa nesnelerin bir gerekliliği olma havasına sahip olsun ve iktidar kendini gizleyerek, doğanının yumuşak gücünün altında etki etsin.

---

4 F.M. Vermeil, *Essari sur les réformes à faire dans notre législation criminelle*, 1781, s.68-145. Ayrıca bkz. Ch. E. Dufriche de Valaze, *Des lois pénales*, 1784, s.349.

5 Le Peletier de Saint-Fargeau, *Parlamento arşivleri* , c. XXVI, s. 321-322.

6 Beccaria, *op.cit*, 1856, s.114.

2. Bu işaretler oyunu güçler mekaniğinin üzerine taşmak zorundadır: suçu çekici kılan arzuyu azaltmak, cezayı korkutucu yapan ilgiyi artırmak, yoğunluklar orantısını tersine çevirmek, böylece cezanını ve dezavantajlarının zihinde canlandırılmış halinin, suç ve sağladığı zevkinden daha canlı olmasını sağlamak. Demek ki ilgiye, onun hareketine, onun zihinde canlandırılma biçimine ve bu tasarımın canlılığına ilişkin koskoca bir mekanizma. "Yasa koyucu, aynı anda hem binanın sağlamlığına katkıda bulunabilecek tüm güçleri kullanmasını hem de bu binayı çökertebilecek tüm güçleri dengelemeyi bilen mahir bir mimar olmalıdır"[7].

Birçok araç. "Doğrudan kötülüğün kaynağına gitmek"[8]. Suçun tasarımına can veren yayı kırmak. Onu ortaya çıkartan çıkarı, güç kullanmadan geri göndermek. Serserilik suçlarının arkasında tembellik vardır; mücadele edilmesi gereken odur. "Dilencileri, aslında çirkef kuyuları olan iğrenç hapishanelere kapatarak başarıya ulaşılamayacaktır", onları çalışmaya zorlamak gerekmektedir. "İstihdam etmek onları en iyi cezalandırma yoludur"[9]. Kötü bir tutkuya karşı iyi bir alışkanlık; bir güce karşı başka bir güç, fakat silahlarıyla birlikte iktidarınki değil de, duyarlık ve tutkunun gücü söz konusudur. "Bütün cezaları, işlenen suça götüren tutku açısından en bunaltıcı olanının içinden seçmek gibi çok basit, çok talihli ve çoktan beri bilinen ilkeden çıkarsamak gerekmez mi?[10].

Suça götürmüş olan gücü kendine karşı oynatmak. İlgiyi bölmek, cezayı korkutucu hale getirmek için ondan yararlanmak. Ceza onu suçun verebildiği iftihar duygusundan daha fazla rahatsız etsin ve güdülesin. Eğer gurur insana bir suç işletirse, bu gurur ceza ile yaralansın, isyan ettirilsin. Küçük düşürtücü cezaların etkinliği, suçun kökünde yer alan gurura

7 *Ibid.*, s. 135.
8 Mably, *De la législation*, *Toplu Eserler*, IX, s. 246.
9 J.-P. Brissot, *Théorie des lois criminelles*, 1781, I, s.258.
10 P.L. Lacretelle, "Réflexions sur la législation pénale", *Discours sur les peines infamantes*, 1784, s.361.

dayanmaktadır. Fanatikler kanaatlerini ve bu kanaatler uğruna çektikleri azapları kendileri için şan unsuru haline getirirler. Öyleyse fanatizmi destekleyen gururlu inadı fanatizme karşı oynayalım: "(Fanatizmi) gülünç düşürerek ve utanç yoluyla önlemek; eğer fanatiklerin gururlu kendilerini beğenmişlikleri kalabalık bir seyirci topluluğunun önünde küçük düşürülecek olursa, bu cezadan talihli sonuçlar beklemek gerekir". Bunun tersine, onlara fizik acılar çektirmek işe yaramayacaktır[11].

Suçun ne kadar zayıfladığını kanıtladığı, yararlı ve erdemli bir ilgiyi canlandırmak. Mülkiyete karşı saygı duygusu –zenginliklerin, ama aynı zaman da şeref, özgürlük, hayat mülkiyeti de–, suçlu tarafından hırsızlık yapıldığında, iftira edildiğinde, adam kaçırıldığında veya öldürüldüğünde kaybedilmiştir. Demek ki bunu ona yeniden öğretmek gerekir. Ve işe bunu ona kendi için öğretmekle başlanacaktır: başkalarının bu mülkiyetlerine kendi hesabına saygı göstermesi için; ona kendi varlıklarını, şerefini, zamanını ve bedenini serbestçe tasarruf olanağını kaybetmenin ne demek olduğu hissettirilecektir[12]. Kararlı ve kolaylıkla okunabilir işaretler oluşturan ceza, çıkarlar ekonomisini ve tutkular dinamiğini yeniden oluşturmalıdır.

3. Buna bağlı olarak, zamansal bir değişmenin yararı. Ceza dönüştürmekte, değiştirmekte, işaretler koymakta, engeller çıkartmaktadır. Eğer kesin olmak zorunda kalırsa, yararı ne olacaktır? Sonu olmayan bir ceza çelişkili olacaktır: suçluya dayattığı tüm zorlamalar, onun yeniden erdemli hale gelmesiyle yararlı olmaktan çıkarak, yalnızca azap çektirme haline geleceklerdir; ve onu ıslah etmek için harcanan çaba toplum açısından kayıp zahmet ve maliyet olacaktır. Eğer ıslah edilmesi mümkün olmayanlar varsa, onları elemeye karar vermek gerekir. Kurucu meclis üyeleri tarafından kabul edilen çözümleme: 1791 Yasası hainler ve katiller için ölüm

11 Beccaria, *op.cit.*, s.113.
12 G.E. Pastoret, *Des lois pénales*, 1790, I, s.49.

cezasını öngörmektedir; diğer bütün cezaların bir sonu olmalıdır (en yüksek ceza 20 yıldır).

Fakat esas olarak, sürenin rolü ceza ekonomisiyle birleştirilebilmelidir. Azap çektirmeler şiddetleri içinde şu sonuca ulaşma tehlikesine sahiplerdi: suç ne kadar ağırsa cezası o kadar uzundur. Sürenin eski ceza sistemine de müdahalesi söz konusuydu: kazıkta bağlı kalınacak gün sayısı, sürgünde geçirilecek yıllar, tekerlek üzerinde can çekişerek geçirilen saat sayısı. Fakat bu tasarlanmış bir dönüşüm zamanı değil de, bir sınama zamanıydı. Süre şimdi cezanını kendine özgü eylemine izin vermelidir: "insanlığı işkencelerin dehşetinden kurtaran uzun ve dayanılması zor bir yoksunluklar dizisi, suçluyu geçici bir acı anından çok daha fazla etkilemektedir... Onun tanığı olan halkın gözünde, intikamcı yasaların anısını sürekli yenilmekte ve her an kurtarıcı bir dehşeti yeniden yaşatmaktadır"[13]. Cezanın uygulayıcısı zaman.

Oysa tutkuların narin mekaniği, bu tutkuların uyandıkları ölçüde ne kendilerinin aynı şekilde, ne de aynı yoğunlukta zorlanmasını istemektedirler; cezanın meydana getirdiği sonuçlarla birlikte hafiflemesi iyidir. Yasa tarafından herkes için aynı şekilde belirlenmiş olması anlamında sabit olabilir; iç mekanizması değişken olmalıdır. Le Peletier Kurucu meclise sunduğu taslağında, azalan yoğunlukta cezalar önermekteydi: en ağır cezaya çarptırılan bir mahkûm hücreye (ayaklarına ve ellerine zincir vurulmuş, karanlık, yalnızlık, ekmek ve su) ancak bir ilk safhada atılacak; haftada iki, sonra üç gün çalışma olanağı olacaktı. Cezasının üçte ikisini çektikten sonra, "sıkıntı" (aydınlatılan hücre, bel çevresinde zincir, haftada beş gün yalnız başına, ama diğer iki gün diğerleriyle birlikte çalışma; ona bu çalışma karşılığında ücret verilecek, o da böylece karavanadan gelen yiyecekleri

13 Le Peletier de Saint-Pargeau, *Parlamento arşivleri*, c. XXVI. Ölüm cezasından vazgeçen yazarlar bazı kesin cezalar öngörmektedirler: J.-P. Brissot, *op.cit.*, s. 29-30. Ch. E. Dufriche de Valazé, *op.cit.* s.344: "düzeltilemez kötüler" olarak kabul edilenler için müebbed hapis.

iyileştirme olanağına sahip olacaktı) rejimine geçebilecekti. Nihayet mahkûmiyet süresinin sonuna yaklaşınca hapishane rejimine geçilebilecekti: "her gün, birlikte çalışmak üzere diğer mahkûmlara katılabilecektir. Eğer isterse yalnız çalışabilecektir. Gıdası emeğinin ona sağladığı olacaktır".[14]

4. Ceza mahkûmun cephesinden bir işaretler, ilgiler ve süre mekaniğidir. Fakat suçlu cezanın hedeflerinden yalnıza biridir. Bu ceza özellikle diğerlerini ilgilendirmektedir: tüm muhtemel suçlular. Mahkûmun temsiline yavaş yavaş kazılan bu işaretler-engeller, böylece hızla ve geniş ölçekte dolaşıma girsinler; herkes tarafından kabul edilsinler ve yeniden dolaşıma sokulsunlar; herkesin herkese yönelik olan ve herkesin onun aracılığıyla suçu kendine yasakladığı söylemi oluştursunlar –zihinlerde suçun sahte kârının yerine geçen has para–.

Bunun sağlanması için cezanın yalnızca doğal değil, aynı zamanda ilginç de bulunması gerekir; herkesin onda kendi avantajını okuyabilmesi gerekir. Artık şu görkemli, ama yararsız cezalar yoktur. Gizli cezalar da yoktur; bunun yerine cezalar, suçlunun tüm yurttaşlara zarar vermesinin karşılığı olarak ödediği bir bedel olarak görülebilmektedir: "yurttaşların gözü önünde sürekli tekrarlanan" ve "ortaklaşa ve tekil hareketlerin kamusal yararını" ortaya çıkartan cezalar[15]. İdeal olanı, mahkûmun bir cins gelir getiren mülk olarak görülmesi olacaktır: herkesin hizmetinde olan bir köle. Bir toplum sahiplenebileceği bir hayatı ve bir bedeni neden yok etsin ki? Onu "suçunun cinsine göre az veya çok genişlikteki bir kölelik içinde, devlet hizmetinde kullanmak" daha yararlı olacaktır; Fransa ticareti engelleyen çok sayıda kötü karayoluna sahiptir; malların serbest dolaşımını engellemekte bunlardan hiç de geri kalmayan hırsızlar, böylece yol yapımında kullanılacaklardır. "Her zaman görülen, özgürlüğü elinden alınmış olan ve hayatının geri kalanını topluma verdiği zararı telafi etmek için harcamaya zorlanan bir insanın örneği"

14 Le Peletier de Saint-Fargeau, s.329-330.
15 De Valazé, s.346.

ölümden çok daha fazla birşey söyleyecektir[16].

Mahkûmların bedeni eski sistemde, hükümdarın üzerine damgasını bastığı ve iktidarın sonuçlarını dövme halinde işlediği, krala ait bir nesne haline gelmekteydi. Şimdi daha çok bir kamu malı, ortak ve yararlı bir sahiplenmenin nesnesi olacaktır. Bundan ötürü, ıslahatçıların kamusal çalıştırmayı adeta her zaman, mümkün cezaların en iyilerinden biri olarak sunmaları olgusu ortaya çıkmıştır; zaten Şikayet Defterleri de onları izlemişlerdir: "Ölüm cezasının dışında hangisine çarptırılmış olurlarsa olsunlar, mahkûmlar bunları suçlarına orantılı olarak, kamusal çalışmalarda çeksinler"[17]. Kamusal çalışma iki anlama gelmektedir: mahkûmun cezası karşısında ortak ilgi ve cezanın görülebilir, denetlenebilir karakteri; suçlu böylece iki kez ödemektedir: sağladığı emek gücüyle ve ürettiği işaretlerle. Mahkûm toplumun kalbinde, meydanlarda veya şehirlerarası yollarda bir kâr ve anlam ocağıdır. Herkese göre görünür bir şekilde hizmet etmektedir; ama aynı zamanda, herkesin zihnine suç-ceza işaretini sokmaktadır: bu tamamen ahlâki, ikincil bir yarardır, ama ne kadar da gerçektir.

5. Bunun sonucunda koskoca bir bilgince reklam ekonomisi. Azap çektirme uygulamasında, yaratılan dehşet örnek oluşturmanın desteğiydi: fizik dehşet, ortak korku, tıpkı mahkûmun yanağına veya omuzuna basılan damga gibi seyircilerin hafızasına kazınması gereken imgeler. Örneğin şimdiki desteği ise derstir, söylemdir, şifresi çözülebilen işaretler veya tablo olarak gösterilmesidir. Cezalandırma törenini ayakta tutacak olan artık hükümdarlığın dehşet verici ihyası değildir de, Yasanın yeniden etkin kılınması, suç fikri ile

16 A. Bouche d'Argis, *Observations sur les lois criminelles*, s.346.

17 Bkz., L. Masson, *La Révolution pénale en 1791*, s.139. Ceza olarak çalıştırmaya, bunun şiddete başvurmayı gerektirdiği (Le Peletier) veya çalışmanın kutsal karakterine saygısızlık yapıldığı (Duport) gerekçesiyle itiraz ediliyordu. Rabaud Saint-Etienne, "yalnızca özgür insanlara ait olan özgür çalışma"nın zıddında yer almak üzere, "zorunlu çalışma" terimini kabul ettirdi, *Parlameto arşivleri*, c. XXVI, s.710 vd.

ceza fikri arasındaki bağın ortaklaşa olarak güçlendirilmesidir. Cezalandırmada hükümdarın varlığını görmekten çok, kanunların bizzat kendileri okunacaktır. Bunlar bir suçu belli bir cezaya bağlamışlardır. Suç işlenir işlenmez, ceza hiç vakit kaybetmeden gelecek ve yasanın söylemini eyleme geçirecek ve fikirleri bağlayan yasanın aynı zamanda gerçekleri de bağladığını gösterecektir. Metinlerdeki dolaysız kesişme, eylemlerde de öyle olmalıdır. "Bazı canavarca eylemlerin haberinin kentlerimizde ve kırlarımızda yayıldığı şu ilk anları düşününüz; yurttaşlar yanlarına yıldırım düşmüş insanlara benzemektedirler; hepsi de öfke ve dehşete kapılmıştır... İşte suçu cezalandırma zamanı: kaçmasına izin vermeyiniz; onu ikna etmekte ve yargılamakta acele ediniz. Darağaçlarını, odun yığınlarını kurunuz, suçluyu meydanlarda sürükleyiniz, halkı haykırarak çağırınız; bunun üzerine onun kararlarınızın ilân edilmesini alkışladığını göreceksiniz; onun bu korkunç seyirlere, yasanın bir zaferi olarak koştuğunu göreceksiniz"[18]. Kamuya açık cezalandırma, dolaysız yeniden şifreleme törenidir.

Yasa kendini ıslah etmiştir; onu ihlâl eden kötülüğün yanındaki yerini yeniden almıştır. Buna karşılık, kötülük yapan toplumdan kopartılmıştır. ondan ayrılmaktadır. Ama bu ayrılma artık, halkın suçtan ve cezadan kaçınılmaz olarak pay aldığı eski rejimin şu ikircikli bayramlarının içinde değil de, bir matem töreninin içinde olmaktadır. Kendi yasalarını yeniden bulan toplum, bunları ihlâl eden yurttaşlarınkini kaybetmiştir. Kamusal cezalandırma bu çifte üzüntüyü dışa vurmak zorundadır: yasanın bilmezden gelinebilmiş olması ve bir yurttaştan ayrılmak zorunda kalınması. "En matemli ve duygulandırıcı aygıtı azap çektirmeye bağlayınız; bu dehşetli gün vatan için bir matem günü olsun; genel acı her yerde vurgulansın... Matem tülünü örtmüş olan yargıç halka suikasti ve yasal bir intikamın hüzünlü gerekliliğini anlatsın.

18 J. M. Servan, *Discours sur l'administration de la Justice criminelle* , 1767, s.35-36.

Bu trajedinin değişik sahneleri tüm duyuları etkilesin, yumuşak ve dürüst tüm duyguları titretsin"[19].

Anlamı herkes için açık olması gereken matem; bu matemin ayinsel çerçevesinin her unsuru suçu belirmeli, yasayı hatırlatmalı, cezalandırmanın gerekliliğini göstermeli, alınan önlemi haklı çıkartmalıdır. Anlamları herkesin öğrenebilmesi için afişlerin, yazıtların, işaretlerin, simgelerin sayıları artırılmalıdır. Cezanın kamuya ilânı fizik bir dehşet etkisini yaymamalıdır; bir okuma kitabını açmalıdır. Le Peletier halkın ayda bir kez, mahkûmları "acılı hücrelerinde" ziyaret edebilmelerini önermekteydi; "hücrenin kapısında suçlunun adını, suçunu ve verilen kararı büyük harflerle yazılmış olarak okuyacaktı"[20]. Ve Bexon bundan birkaç yıl sonra, imparatorluk törenlerinin saf ve askeri tarzı içinde, bir ceza armaları tablosu düşleyecekti: "Ölüm mahkûmu darağacına" kırmızı karışık siyah kumaşla kaplanmış veya bu renklere boyanmış "bir arabayla" götürülecektir, "eğer bir hainse, önüne ve arkasına hain" sözünün yazılı olduğu kırmızı bir gömlek giyecektir; eğer baba katiliyse, başına siyah bir bez örtülecek ve gömleğinin üzerine hançerler veya kullandığı cinayet aletleri işlenecektir; eğer zehirleyerek öldürdüyse, kırmızı gömleğine yılanlar ve diğer zehirli hayvanlar işlenecektir"[21].

Bu okunabilir dersi, bu ayinsel yeniden şifrelemeyi mümkün olduğunca tekrarlamak gerekir; cezaların bir bayramdan çok bir okul olmaları, bir törenden çok her zaman açık bir kitap olmaları gerekir. Cezayı suçlu açısından etkin hale getiren süre, seyirciler için de yararlıdır. Bunlar daimi suç ve ceza sözlüğüne her an başvurabilirler. Gizli ceza, yarı yarıya kayıp cezadır. Cezaların infaz edildiği yerlere çocukların gelebilmeleri gerekir; bunlar buralarda yurttaşlık bilgisi ders-

19 Dufau, Kurucu meclisteki nutku, *Parlamento arşivleri*, c.XXVI, s.688.
20 *Ibid.*, s.329-330.
21 S.Bexon, *Code de sûreté publique*, 1807, 2.ks., s.24-25.Bavyera kralına sunulan bir proje söz konusuydu.

lerini yapmış olacaklardır. Ve eğitimlerini tamamlamış olan insanlar buralarda yasaları devrevi olarak öğreneceklerdir. Ceza yerlerini ailelerin pazar günü ziyaret edecekleri bir Yasalar Bahçesi olarak kavrayalım. Zihinlerin mantıklı bir söylevle, toplumsal düzenin korunması, cezaların yararı konusunda hazırlanmalarından sonra, genç insanların, hatta adamların arada sırada, mahkûmların korkunç durumlarını görmeleri için madenlere ve çalışma alanlarına götürmelerini isterdim. Bu hac ziyaretleri, Türklerin Mekke'ye yaptıklarından daha yararlı olurdu"[22]. Ve Le Peletier cezaların bu görülebilir olma niteliğini, Ceza Kanunun temel ilkelerinden biri saymaktadır: "Halkın mevcudiyeti utancı çoğunlukla ve belirgin zamanlarda, suçlunun alnına taşımalıdır; ve suçlunun suçunun onu indirgediği güç durum içindeki varlığı halkın ruhuna yararlı bir eğitim getirmelidir"[23]. Suçlunun bir bilim nesnesi olarak kavranmasından çok önce, bir eğitim aracı olabileceğinin düşü kurulmuştur. Mahkûmların acılarını paylaşmak üzere yapılan merhamet ziyaretinden sonra -XVII. yüzyıl bu nu icad etmiş veya yeniden başlatmıştır-, yasanın iyiliğinin suça nasıl uygulandığını öğretmek için çocukların buraları ziyaret etmelerinin hayali kurulmuştur: düzen müzesinde canlı ders.

6. Toplumdaki geleneksel suç söylemi artık devrilebilir. XVIII. yüzyıl yasa koyucularının büyük kaygıları: suçluların kuşkulu ünlerini nasıl yoketmeli? Almanakların, tek yapraklı destanların, halk öykülerinin söyledikeri büyük haydutların destanlarını nasıl susturmalı? Eğer yeni ceza şifrelemesi iyi yapıldıysa, eğer matem töreni gerektiği gibi cereyan ediyorsa, suç artık ancak bir felâket olarak ve kötülük yapan kişi de, toplumsal hayatın yeniden öğretildiği bir düşman olarak görülebilir. İnsanların söyleminde, suçluyu kahramanlaştıran bu övgülerin yerine artık yalnızca, suç işleme ar-

22 J.-P. Brisson, *op.cit.*, 1781.
23 *Parlamento arşivleri*, c.XXVI, s.322.

zusunu hesaplı kitaplı cezaya karşı duyulan kaygıyla durduran şu işaretler-engeller tedavül edecektir. Olumlu mekanizma gündelik dilin içinde tam olarak rol oynayacaktır ve bu dil bu mekanizmayı yeni anlatılarla, sürekli olarak güçlendirecektir: evrensel yeniden şifrelemenin sabit ilkesi. Halk şairleri sonunda kendilerini "evrensel akıl misyonerleri" olarak adlandıranlara katılacaklardır; onlar da ahlâkçı olacaklardır. "Bu dehşetli imgelerle ve bu selâmete götüren fikirlerle dopdolu olan her yurttaş, bunları kendi ailesi içinde yayacak ve ne kadar ateşli bir şekilde yapıldılarsa o kadar büyük bir iştahla dinlenilen bir uzun anlatılar karşısında, onun çevresinde sıralanmış çocukları bu öykülerden suç ve ceza fikrini, yasa ve vatan sevgisini, mahkemelere saygı ve güveni sarsılmaz çizgiler halinde almak üzere, genç belleklerini açacaklardır. Kırlarda oturanlar da bu örneklere tanık olacaklar, bunları kendi kulübelerinin etrafına ekecekler, erdemli olma zevki bu kaba ruhlarda kök salacak, bu arada kamusal sevinç karşısında üzüntüye kapılan, bu kadar çok kimsenin kendine düşman olduğunu görünce korkan haydut, sonucu ölümcül olduğu kadar çabuk da gelecek olan projelerinden herhalde vazgeçecektir"[24].

İşte ceza verilen kent böyle düşünülmelidir. Kavşaklarda, bahçelerde, yeniden yapılan yolların veya inşa edilen köprülerin kenarında, herkese açık atelyelerde, ziyaret edilecek madenlerin diplerinde binlerce küçük ceza tiyatrosu. Her suça kendi yasası; her suçluya kendi cezası. Göze görünen ceza, herşeyi söyleyen, açıklayan, kendini meşrulaştıran, ikna eden gevezе ceza; yazıtlar, külahlar, afişler, yaftalar, simgeler, okunan veya yazılı metinler, bütün bunlar hiç usanmadan yasayı tekrarlamaktadırlar. Dekorlar, açılar, optik oyunlar, göz yanıltmaları bazen sahneyi büyütmekte, onu olduğundan daha korkutucu, ama aynı zamanda daha açık kılmaktadırlar. Halkın durduğu yerden bakılınca, aslında öyle

24 J. M. Servan, s.37.

olmamasına rağmen, bazı gaddarlıklar olduğunu sanmak mümkündür. Fakat bu gerçek veya şişirilmiş sertlikler açısından esas nokta, bunların katı bir ekonomiye uygun olarak her dersi vermeleridir: her ceza ders alınacak birşey olsun. Ve bütün doğrudan erdem örneklerinin karşısında, sanki canlı bir sahneymiş gibi, her an günahın talihsizlikleriyle karşılaşılabilsin. Bu ahlâki "temsiller"in herbirinin çevresinde, okul çocukları öğretmenleriyle birlikte yığılacaklar ve yetişkinler çocuklarına vermeleri gereken dersleri öğreneceklerdir. Artık azap çektirmelerin dehşet verici büyük ayinsel çerçevesi değil de, günler ve aylar boyunca birçok ikna edici sahnesiyle uzanan bu ciddi tiyatro sözkonusudur. Ve halkın belleği, yasanın sade söylevini kendi mırıldanmaları içinde yeniden üretecektir. Ama belki de, bu binlerce seyirlik unsurun ve anlatının üzerine, suçların en müthişi için cezanın en büyük işaretini dikmeye ihtiyaç olacaktır: ceza yapısının kilit taşı. Hiç değilse Vermeil, gündelik ceza tiyatrolarına egemen olacak mutlak ceza sahnesini hayal etmiştir: sonsuz cezanın aranacağı tek şık. Yeni cezalandırma sisteminde, biraz eski sistemdeki kral öldürme suçunun benzeri. Suçlunun gözleri oyulacak; açıkta demir bir kafese konulacak, bu kafes bir meydanda havada asılı olacaktır; suçlu tamamen çıplak olacak; belinin etrafında demir bir kuşak olacak, kafesin parmaklıklarına bağlanacak; ölünceye kadar ekmek ve suyla beslenecektir. "Böylece bazen alnı karla kaplanmış, bazen yakıcı bir güneş altında kavrulmuş olarak, mevsimlerin tüm sertlikleri karşısında korunaksız kalacaktır. Doğanın tüm dehşetine adanmış, saygısızlık ettiği gökyüzünü bir daha görmemeye ve küfrettiği toprakta bir daha oturmamaya mahkûm edilmiş bir şerir işte gerçekten ancak güç bir hayattan daha çok, acılı bir ölümün uzantısını sunan bu enerjik azap çektirmede tanınabilir"[25]. Ceza kentinin üstünde şu demir örümcek vardır; ve yeni yasanın çarmıha germesi gereken kişi, baba katilidir.

25 F.M. Vermeil, *op.cit.*, s. 148-149.

★★★

Koskoca bir resimlik ceza tıkımı. Mably "aynı cezalara çarptırmaktan kaçının" demekteydi. Tekdüze, yalnızca suçun ağırlığına göre çeşitlendirilmiş bir ceza fikri dışarı atılmıştır. Daha da kesin olarak: hapishanenin cezanın genel biçimi olarak kullanılması, bu spesifik, göze görünür ve konuşkan ceza projelerinde asla önerilmemiştir. Kuşkusuz hapis öngörülmektedir, ama diğer cezaların arasında; bu durumda hapis bazı suçlara, özgürlüğün kötüye kullanılmasından kaynaklananlarına (düzensizlik, şiddet) özgü ceza olmaktadır. Hapis aynı zamanda bazı cezaların (örneğin zorunlu çalışma) infaz edilebilmelerinin koşulu olarak görülmüştür. Ama, tek değişim ilkesi olan süresiyle birlikte, ceza alanının tümünü kapsamamaktadır. Bundan da iyisi, ceza için hapis fikri birçok ıslahatçı tarafından açıkça eleştirilmiştir. Çünkü suçların kendilerine özgü olma niteliğine cevap vermeye yatkın değildir. Çünkü halk üzerinde etki etme yeteneğinden yoksundur. Çünkü toplum için yararsız, hatta zararlıdır: masraflıdır, mahkûmları aylak tutmakta, onların kötülüklerini artırmaktadır[26]. Çünkü böylesine bir cezanın tamamına erdiğinin denetlenmesi zordur ve mahkûmları gardiyanların keyfine teslim etme tehlikesini taşımaktadır. Çünkü bir insanı özgürlüğünden mahrum bırakma ve onu hapishanede gözetim altında tutma mesleği tiranca bir uygulamadır. "Aranızda canavarların olmasını istiyorsunuz; ve eğer böyle iğrenç adamlar varsa, yasalar herhalde onlara katil muamelesi yapmak zorundadır"[27]. Sonuç olarak hapishane, bu ceza-etki, ceza-temsil, ceza-genel işlev, ceza-işaret ve söylem tekniğinin tümüyle uyuşmaz niteliktedir. Hapishane karanlık, şiddet ve kuşkudur. "Burası, yurttaşın gözünün kurbanları sayamayacağı, bunun sonucu olarak sayılarının örnek oluşturma işinde

26 Bkz. *Parlamento arşivleri*, c.XXVI., s.712.
27 G.de Mably, *op.cit.*, c.IX, s. 338.

kayıp haline geleceği bir karanlıklar yeridir... oysa eğer suçları artırmadan cezaların örneklerini artırmak mümkün olursa, sonuçta onları daha az gerekli kılmak mümkün olacaktır; zaten hapishanelerin karanlığı yurttaşlar için bir güvensizlik konusu olmaktadır; burada büyük haksızlıklar yapıldığını kolaylıkla düşünmektedirler... Çoğunluğun iyiliği için yapılmış olan yasa, kendine inanılmasını sağlama yerine sürekli olarak bu mıntıkları tahrik ederse, kesinlikle birşeyler kötü gidiyor demektir"[28].

Hapis tıpkı bugün olduğu gibi, cezalandırmanın ölüm ile hafif cezalar arasında kalan tüm medyan alanını kapsamalıdır; bu, ıslahatçıların hemen ulaştıkları bir fikir olmuştur.

Oysa sorun işte şudur; hapis oldukça kısa bir süre içinde, cezanın esas biçimi haline gelmiştir. 1810 tarihli Ceza Yasasında, belli bazı biçimler altında olmak üzere, ölüm ile para cezaları arasında, adeta mümkün ceza alanının tümünü işgâl etmektedir. "Yeni yasa tarafından kabul edilmiş olan cezalandırma sistemi nedir? Bütün biçimleriyle hapsetmedir. Nitekim Ceza yasasında yer alan dört esas cezayı karşılaştırınız. Kürek, bir açık hava hapsidir. Tutmak, ağır hapis, ıslah için hapis bir bakıma, tek ve aynı cezanın çeşitli adlarıdır"[29]. Ve yasanın hükmettiği bu hapsi İmparatorluk hemen bir cezalandırma, yönetim ve coğrafya hiyerarşisine göre hayata geçirmiştir: en alt basamakta, her sulh mahkemesine bağlı olan belediye polis hapishaneleri; her kent bölgesinde tutukevleri; bütün illerde birer ıslahane; tepede ağır suçlular için merkez hapishaneleri veya bir yıldan fazlaya mahkûm edilenler için ıslahaneler; nihayet bazı limanlarda kürek cezası çekilen zindanlar vardır. Büyük bir hapishane binası yapımı programa alınmıştır, bunun çeşitli düzeyleri, merkezi yönetimin katlarına tamı tamına denk düşeceklerdir. Azap çektirilen kişinin bedeninin sergilendiği darağacının, hükümda-

28 De Valaze, s.344-345.
29 C.F.M. de Remusat, *Parlamento* arşivleri, C.L.XXII,s.1 Aralık 1831, s.185.

nın ayinsel olarak dışa vurulan gücünün, cezanın tasarımının toplumsal bünyeye sürekli olarak verildiği ceza tiyatrosunun yerine, bizatihi devlet aygıtının gövdesiyle bütünleşen kapalı, karmaşık ve hiyerarşik büyük bir mimari geçmiştir. Tamamen başka bir maddeden olma durumu; tamamen başka bir iktidar fiziği; insanların bedenlerini kuşatmanın tamamen başka bir biçimi. Restorasyon'dan itibaren ve Temmuz Monarşisi döneminde, bazı sapmalar bir yana, Fransız hapishanelerinde 40 ilâ 43 bin arasında mahpus bulunacaktır (yaklaşık olarak 600 kişi başına bir mahpus). Yüksek duvar, ama artık kuşattan ve koruyan değil de, artık prestijiyle güç ve zenginliği dışarı vuran değil de, her iki yönde de aşılamaz ve cezalandırmanın artık esrarlı hale gelmiş olan işleyişinin üzerine kapanmış olan yüksek duvar XIX. yüzyıl kentlerinin çok yakınında, hatta bazen ortasında, cezalandırma iktidarının aynı anda hem maddi, hem de simgelesel, tekdüze çehresi olacaktır. Daha Konsüllük döneminde, içişleri bakanı çeşitli kentlerde zaten çalışmakta olan veya kullanılabilecek durumdaki çeşitli güvenlik yerleri hakkında araştırma yapmakla görevlendirilmiştir. Bundan birkaç yıl sonra, sivil düzenin bu yeni kalelerinin temsil edecekleri ve hizmetinde olacakları iktidara layık olacak şekilde inşa edilebilmeleri için ödenek ayrılmıştır. İmparatorluk bunları fiilen başka bir savaş için hazırlamaktadır[30]. İsrafa daha az yatkın, ama daha inatçı bir ekonomi onların inşaatını XIX. yüzyılda yavaş yavaş tamamlamıştır.

Kurucu mecliste son derece açık bir biçimde formüle edilmiş olan spesifik, suça uydurulmuş, etkin, her şık itibariyle herkes için örnek oluşturan cezalar sistemi, her halükârda yirmi yıldan daha az bir süre içinde, ölüm cezası gerektirmeyen ve biraz büyücek her tür yasa ihlali için hapsetme yasası haline gelmiştir. XVIII. yüzyılda düşü kurulan ve esas olarak adalet önüne çıkacakların zihinleri üzerinde etki et-

30 Bkz., E. Decazes, Krala hapishaneler hakkında rapor, *Le Moniteur*, 11 Nisan 1819.

mesi istenilen bu ceza tiyatrosunun yerine, devasa binalardan oluşan ağı Fransa'nın ve Avrupa'nın tümüne yayılacak olan hapishanelerin büyük tekdüze aygıtı geçmiştir. Fakat bu aldatmacaya kronoloj olarak yirmi yıl vermek herhalde gene de aşırıya kaçmak olacaktır. Bunun adeta anlık olduğu söylenebilir. Le Peletier tarafından Kurucu meclise sunulan Ceza Yasası taslağına bakmak yeterlidir. Başlangıçta formüle edilen ilke, "suçun cinsi ile cezanın cinsi" arasında tam bir oran olmasının gerektiğidir: vahşi olanlar için acı çektirme, tembeller için çalışma, ruhları gerilemiş olanlar için utanç. Oysa önerilen cezalar üç hapsetme biçimidir: hapis cezasının çeşitli önlemlerle ağırlaştırıldığı hücre (yalnızlık, ışıktan yoksun bırakma, yiyecek kısıtlamaları); bu ek önlemlerin hafifletildiği "sıkıntı", son olarak da, yalnızca kapatılmayla sınırlı olan asıl hapis. O kadar tumturaklı bir şekilde vaad edilmiş olan çeşitlilik, sonunda bu tekdüze ve geri cezalandırmaya indirgenmiştir. Zaten o sıralarda, suçlarla cezalar arasında türlerine göre bir bağlantı kurmak yerine, tamamen başka bir planın izlenmiş olmasına şaşıran mebuslar olmuştur: "ülkeme nasıl ihanet edersem edeyim, beni hapsederler; babamı öldürürsem beni hapsederler; düşünülebilecek bütün suçlar, olabilecek en tektüze şekilde cezalandırılmaktadır. Bana sanki bütün hastalıklara aynı ilacı veren bir hekim görüyormuşum gibi geliyor"[31].

Fransa'nın ayrıcalığı olarak kalmayan, aceleci bir ikâme. Bu duruma, oranların sabitliği altında, tüm yabancı ülkelerde rastlanmaktadır. II. Ekaterina, *Des délits et des peines* incelemesinin hemen ardından gelen yıllar esnasında, "yeni bir yasa derlemesi" için bir taslak yaptırtmıştır, Beccaria'nın cezaların suçluya özgü olması ve çeşitliliği konusundaki dersleri unutulmamıştır; bu ders adeta kelimesi kelimesine tekrarlanmıştır: " Ceza yasaları her cezayı her suçun kendine özgü doğasından çekip çıkardıklarında, bu medeni özgürlüğün zafe-

31 Ch. Chabroud, *Parlamento arşivleri*, c. XXVI, s.618.

ri olacaktır. Bu durumda bütün keyfilikler ortadan kalkacaktır; ceza artık yasa koyucunun kaprisine değil de, eşyanın tabiatına tabi olacaktır; artık insana şiddet uygulayan (başka) insanlar değil de, insanın kendi eylemi olacaktır"[32]. Bundan birkaç yıl sonra, yeni Toskana Ceza yasasına ve II. Joseph tarafından Avusturya'ya verilenine temel oluşturan hâlâ Beccaria'nın temel ilkeleridir; ancak bu iki yasa hapsetmeyi –süresine göre çeşitlenmiş ve bazı durumlarda damga veya prangayla ağırlaştırılmış olarak–, adeta tekdüze bir ceza haline getirmişlerdir: hükümdara suikast, sahte para basımı ve hırsızlıkla ağırlaşan cinayet suçu için en fazla otuz yıl hapis; iradi cinayet veya silahlı soygun için onbeş-otuz yıl arası hapis; basit hırsızlık için bir aydan beş yıla kadar hapis vs.[33].

Fakat eğer cezalandırma sisteminin hapishanenin sömürgesi haline gelmesinde şaşılacak birşey varsı, bunun nedeni hapis cezasının sanıldığı gibi, tam da ölüm cezasının altında yer alarak ve azap çektirmelerin bıraktığı boşluğu doldurmak üzere ceza sistemine sağlam bir şekilde yerleşmemiş olmasıdır. Gerçekte hapishane –ve birçok ülke bu konuda Fransa'yla aynı durumdaydı–, cezalar sitemi içinde ancak kısıtlı ve marjinal bir konuma sahipti. Metinler bunu kanıtlamaktadırlar. 1670 kararnamesi, ağır cezalar arasında hapse yer vermemektedir. Kuşkusuz müebbed veya geçici hapis cezaları bazı örflerin öngördükleri cezalar arasında yer almışlardı[34]. Fakat bunun da diğer azaplar gibi kullanımdan düşmesi beklenmekteydi: "Fransa'da eskiden, bugün artık uygulanmayan, örneğin bir mahkûmun yüzüne veya alnına cezasını yazma veya müebbed hapis gibi cezalar vardı, ayrıca mahkûmlar vahşi hayvanlara atılıyor veya madenlerde çalıştırılıyorlardı"[35]. Fiili durumda, hapishanenin ağır olmayan suçları

32 II. Ekaterina, *Yeni yasa derlemesi profesini düzenelemekle görevlendirilen komisyon için talimatlar*, md.67

33 Bu yasa derlemesinin bir bölümü P. Colquhoun, *Traité sur la police de Londres*, Fra. çev, 1807, I, s.84'de giriş bölümünde çevrilmiştir.

34 Örnek olarak bkz., Coquille, *Coutume du Nivernais*.

35 G. Du Rousseaud de la Combe, *Traité des matières criminelles*, 1741, s.3.

cezalandırmak üzere inatçı bir şekilde sürdüğü ve bunun yerel örf ve adetlere bağlı olduğu kesindir. Soulatges 1670 kararnamesinin zikretmediği "hafif cezalar"dan bu anlamda söz etmekteydi: uyarma, azar, suç yerinden uzaklaştırma, saldırıya uğrayanın tazmin edilmesi ve süreli hapis. Bazı bölgelerde, özellikle de hukuki alandaki özgünlüklerini en iyi korumuş durumda olanlarında hapis cezası hâlâ büyük bir yaygınlığa sahipti; ama Fransa'ya yakınlarda ilhak edilen Roussillon'da olduğu gibi, bu iş gene de bazı güçlüklerle karşılaşmaktaydı.

Fakat hukukçular bu farklılaşmalara karşılık, "hapishane bizim medeni hukuğumuzda bir ceza olarak görülmemektedir" ilkesine sıkı sıkıya bağlıydılar[36]. Hapishanenin rolü kişinin ve bedeninin rehin alınmasıydı: atasözünde *ad continendos homines, non al puniendos* denilmektedir; bu anlamda bir kuşkulunun çevresi, bir parça bir alacaklınınki gibi bir role sahiptir. Hapishane ile insan kendini birine karşı güvenceye almaktadır, cezalandırmamaktadır[37]. Genel ilke böyledir. Ve hapishane bazen ceza rolünü iyi oynuyorsa ve bunu önemli örnekler itibariyle yapıyorsa da, bu esas olarak bir ikâme olmaktadır; oralarda hizmet edemeyecekler için -kadınlar, çocuklar, sakatlar- kadırgaların yerine geçmektedir: "belli bir süre için veya müebbeden bir güç evine kapatılma cezası, kadırgalarda kürek mahkûmu olmanın eşdeğerlisidir"[38]. Bu eşdeğerliliğin içinde mümkün bir nöbet değişiminin resmolduğu

35 F. Serpillon, *Code criminel*, 1767, c. III, s.1095. Ancak Serpillon'da, hapishanenin katılığının cezanın başlangıcı olduğu fikri bulunmaktadır.

37 Hapishanelere ilişkin olan ve gardiyanların zulmünü, binaların güvenliğini ve mahkûmların iletişim kurmalarının olanaksızlığını kapsayan çok sayıdaki yönetmeliği böyle anlamak gerekir. Örneğin Dijon parlamentosunun 21 Eylül 1706 tarihli kararı. Ayrıca bkz., F.Serpillon, *Code criminel*, 1767, c.III, s.601-647.

38 Hırsızlık suçunu tekrarlayanlara ilişkin 4 Mart 1724 Beyannamesi veya serserilige ilişkin 18 Temmuz 1724 Beyannamesinin belirledikleri budur. Kadırgalara forsa olarak gönderilecek yaşta olmayan bir erkek çocuk, gönderileceği yaşa kadar, bazen de tüm ceza süresi boyunca bir güç evinde kalmaktaydı. Bkz. *Crime et criminalité en France sous l'Ancien Régime* , 1971, s.266 vd.

iyice görülmektedir. Ama bunun yapılabilmesi için hapishanenin hukuki statüsünün değişmesi gerekmiştir.

Aynı zamanda, en azından Fransa için büyük olan ikinci bir engelin aşılması gerekmiştir. Nitekim hapishane bu ülkede, uygulamada kralın keyfine veya egemen gücün aşırılıklarına ne kadar fazla bağlandıysa, niteliğinden o kadar kaybetmişti. "Güç evleri", genel hastaneler, "kralın emirleri" veya polis komutanınkiler, önde gelen kişiler veya aileler tarafından elde edilen mühürlü mektupların hepsi birden, "kurala bağlı adalet"le çakışan ve çoğu zaman da onunla zıtlaşan bir bastırma uygulaması olmuştur. Ve bu adalet dışı kuşatma hem klasik hukukçular, hem de ıslahatçılar tarafından reddedilmekteydi. Serpillon gibi bir gelenekçi, başkan Bouhier'nin otoritesinin arkasına sığınarak hapishanenin krala ait bir olgu olduğunu söylemekteydi: 'hükümdarların devlet çıkarlarından ötürü zaman zaman bu cezayı verme durumunda kalmalarına rağmen, olağan adalet bu cins mahkûmiyetleri kullanmamaktadır"[39]. Islahatçılar çok kereler, "despotizmin ayrıcalıklı çehresi ve aleti olan tutuklama" demekteydiler: "monarşizmin uğursuz zihniyeti tarafından düşünülmüş olan, esas olarak ya doğanın meşalesini ellerine verdiği ve yüzyılı aydınlatmaya cüret eden filozoflara, ya da vatanlarının sıkıntıları karşısında sessiz kalma alçaklığını göstermeyen şu gururlu ve bağımsız ruhlara ayrılmış olan bu hapishaneler hakkında ne denilecektir? Bu hapishanelerin matemli kapılarını esrarlı mektuplar açmakta ve bu talihsiz kurbanlar bunların içlerine gömülmektedirler. Her yurttaşın sahip olduğu, yargılamadan önce dinlenilme ayrıcalığını tersine çeviren bu insanlar için Phalarislerin keşfinden daha zararlı olan, şu dahiyane tiranlığın şaheserleri olan mektuplar için de ne denilecektir?..."[40].

Çeşitli çevrelerden gelen bu itirazlar kuşkusuz yasal bir

39 F. Serpillon, *Code criminel*, 1767, c.III, s.1095.
40 J.P. Brissot, s.175.

ceza olarak hapisle değil de, keyfi ve süresi belirsiz tutmanın "yasadışı" uygulanışıyla ilgilidirler. Ancak bu nedenden ötürü, hapishanenin genel olarak iktidarın kötüye kullanımlarından biri olarak görülmesi engellenmekte değildir. Ve birçok şikâyet defteri onu, iyi bir adaletle uyumlu olamayacağı için reddetmektedir. Bazen klasik hukuk ilkeleri adına "Yasanın maksadı içinde hapishaneler cezalandırmaya değil de, onların kişilerine karşı güvence alınmasına yönelik olduklarından..."[41]. Bazen de, henüz mahkûm edilmemiş kişileri cezalandıran, önlemesi gereken kötülüğü aktaran ve genelleştiren ve ailenin tümüne yaptırım uygulayarak, cezaların bireyselliği ilkesini ihlal eden hapishanenin etkileri adına; "hapishane bir ceza değildir" denilmektedir. İnsanlık, bir yurttaşın varlıklarının en değerlisinden mahrum bırakılmasından, suç ikâmetgâhının içine daldırılmasından, kendi için en aziz şeylerden kopartılmasından, belki de iflasa sürüklenmesinden ve yalnızca onun değil, talihsiz ailesinin de tüm geçim olanaklarından mahrum bırakılmasından, bunların bir ceza olmaması olarak söz eden bu korkunç düşünceye karşı ayaklanmaktadır..."[42]. Ve şikâyet defterleri, birçok kereler bu kapatma eyleminin kaldırılmasını istemişlerdir: "Güç evlerinin yerle bir edilmeleri gerektiğine inanıyoruz..."[43]. Ve nitekim 13 Mart 1790 tarihli kararname, "şatolar, dinsel binalar, güç evleri, polis binaları veya herhangi başka bir hapishanede mühürlü mektuplarla veya icra gücünün ajanlarının emirleriyle tutulan bütün kişilerin" serbest bırakılmalarını emretmiştir.

Hükümdarın iktidarına kadar varolduğu ihbar edilen bu yaşadışılıkla bu kadar açık bir şekilde bağlantılı olan hapsetme, bu kadar kısa bir zaman içinde nasıl yasal cezaların en

41 *Paris intra muros* (soyluluk), zikr. A. Desjardin, *Les Cahiers de doléance et la justice criminelle*, s.477.

42 Langres, "Trois Ordres", zikr., *ibid.*, s.483.

43 Briey, "Tiers Etat", zikr., *ibid.*, s.484. Bkz., P. Goubert ve M. Denis, *Les Français ont la parole*, 1964, s.203. Defterlerde, ailelerin kullanabilecekleri tutukevlerinin bakımına ilişkin talepler bulunmaktaydı.

genel biçimlerinden biri haline gelebilmiştir?

★★★

En sık olarak görülen açıklama, klasik çağda cezalandırmaya yönelik hapsetmeye ilişkin bazı modellern oluşmuş olmasıdır. Bunların en yenileri İngiltere ve özellikle de Amerika'dan geldiği için, daha da büyük olan prestijleri, dünyevi hukuk kuralları ile hapishanenin despotik işleyişinin çifte engellerin aşılmasına olanak vermişlerdir. Bunlar, ıslahatçılar tarafından düşünülmüş olan cezalandırma harikalarını çabucak süpürmüşler ve hapsetmenin ciddi gerçeğini dayatmışlardır. Bu modellerin öneminin büyük olduğundan kuşku duymaya gerek yoktur. Fakat bunlar çözüm getirmeden önce sorun çıkartmaktadırlar: varlıklarına ve yaygınlaşmalarına ilişkin sorunlar. Nasıl doğabilmişler ve özellikle de nasıl bu kadar genel bir kabul görebilmişlerdir? Çünkü, bunların ceza ıslahatının genel ilkeleriyle belli noktalarda uyuştuklarını, birçok noktada tamamen heterojen olduklarını ve hatta bazen de uyuşmaz nitelikte olduklarını göstermek kolaydır.

Bu modellerin en eskisi, bütün diğerlerine az çok ilham vermiş sayılanı, 1596'da açılan Amsterdam Rasphuis'idir[44]. Burası ilke olarak dilencilere ve genç suçlulara yönelikti. İşleyişi üç büyük ilkeye boyun eğmekteydi: cezanın süresi, en azından bazı sınırlar içinde bizzat yönetim tarafından ve mahpusun hal ve gidişine göre belirlenebilmekteydi (zaten

44 Bkz., Thorsten Sellin, *Pioneering in Penology*,1944, bu kitapta Amsterdam Rasphuis ve Spinhuis'ı tüketici bir şekilde incelenmektedirler. XVIII. yüzyılda sıklıkla zikredilen başka bir "model" bir kenara bırakılabilir. Bu, *Reflexions sur les prisons des ordres religieux*, yeni yay. 1845 adlı eserinde Mabillon tarafından önerilenidir. Bu metin XIX. yüzyılda, Katoliklerin Protestanların insansever hareket içinde ve bazı yönetim kademelerinde sahip oldukları yeri ele geçirmeye uğraştıkları sırada unutulmuşluktan kurtulmuşa benzemektedir. Pek tanınmadan ve etkisiz kalmışa benzeyen Mabillon'un metni "Amerikan hapishane sisteminin ilk düşüncesinin, ona Cenevre veya Pennsylvania'dan kaynaklanan bir köken atfetmek için ne denilmiş olursa olsun, tamamen manastır tipinde ve Fransız kökenli bir düşünce" olduğunu göstermektedir (L. Faucher).

idarenin bu serbestliği mahkeme kararında da öngörülebilmekteydi: bir tutuklu 1597'de oniki yıl hapis cezasına çarptırılmıştı, eğer hal ve gidişi memnuniyet verici olursa, bu süre sekiz yıla indirilebilecekti). Burada çalışma zorunluydu, ortaklaşa olarak yapılıyordu (zaten tek kişilik hücre yalnızca ek ceza amacıyla kullanılmaktaydı; mahkûmlar 4-12 kişilik hücrelerde, bir yatakta ikili veya üçlü olarak yatıyorlardı); ve mahpuslar yaptıkları iş için bir ücret alıyorlardı. Son olarak da, katı bir zaman kullanımı, bir yasak ve zorunluk sistemi, sürekli bir gözetim, teşvikler, ruhani metin okumaları vardı, koskoca bir "iyiye çekme" ve "kötülükten uzaklaştırma" araçları oyunu mahkûmu gece gündüz çevrelemekteydi. Amsterdam'daki Rasphuis'i temel bir çehre olarak ele almak mümkündür. Tarihsel olarak XVI. yüzyılın karakteristiği olan, bireylerin sürekli bir alıştırmayla pedagojik ve manevi dönüşümlerine ilişkin teori ile, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında hayal edilen hapsetme teknikleri arasındaki bağı meydana getirmektedir. Ve, o tarihlerde kurulan üç kuruma, herbirinin kendine özgü bir yönde geliştireceği temel ilkeler sağlamıştır. Gand güç evi, cezaevi çalışmasını özellikle ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlenmiştir. İleri sürülen neden, aylaklığın suçların çoğunun genel nedeni olmasıdır. Alost yargı bölgesindeki mahkûmlar üzerinde 1749'da yapılan bir anket –herhalde ilklerinden biri–, suç işleyenlerin "zenaatkâr veya çiftçi" olmadıklarını göstermektedir (işçiler yalnızca kendilerini besleyen işlerini düşünmektedirler); suç işleyenler ankete göre, kendilerini dilenciliğe adamış tembellerdir[45]. Buradan hareketle, çalışmaya yan gözle bakanlar

45 Vilan XIV, *Mémoire sur les moyens de corriger les malfaiteurs* , 1773, s.64, Gand güç evinin kurulmasına bağlı olan bu muhtıra 1841'e kadar basılmadan kalmıştır. Sürgün cezalarını sıklığı, suç ile serserilik arasındaki ilişkileri daha da vurgulamaktaydı. Flandre meclisi 1771'de "dilencilere verilen sürgün cezalarının, meclislerin kendi bölgelerinde zararlı gördükleri uyrukları birbirlerine karşılıklı olarak göndermelerinden ötürü sonuçsuz kaldıklarını" farketmekteydi; "Bundan çıkan sonuca göre, böylece bir yerden başka bir yere kovulan dilenci sonunda kendini astıracaktır, oysa eğer çalışmaya alıştırılsaydı bu kötü yola düşmezdi". L.

için bir cins çalışma evrensel pedagojisi sağlayacak olan bir kurum fikri ortaya çıkmıştır. Dört avantaj: devlet için masraflı olan suçlu takiplerinin sayısını azaltmak (bu sayede Flandre'da 100.000 liradan fazla tasarruf edilecektir); koruları serseriler tarafından tahrip edilen mülk sahiplerine artık vergi iadesi yapmak zorunda kalmamak; "rekabet yoluyla emek gücünü azaltmaya katkıda bulun"mak üzere çok sayıda yeni işçi yetiştirmek; son olarak da, fakirlerin gerekli yardımlardan, bunlarla paylaşmadan yararlanmalarını sağlamak[46]. Bu çok yararlı pedagoji tembel öznede çalışma zevkini yeniden uyandırarak, onu zorla çalışmanın tembellikten daha avantajlı olduğu bir çıkar sisteminin içine sokarak, onun çevresinde "yaşamak isteyen çalışmak zorundadır" atasözünün açıkça ortaya çıkartacağı küçültülmüş, basitleştirilmiş ve baskıcı küçük bir toplum oluşturacaktır. Çalışma zorunluğu, ama aynı zamanda mahkûmun hapislik esnasındaki ve sonrasındaki kaderini düzeltmesine olanak verecek ücret. "Geçim olanaklarını hiçbir şekilde bulamayan kişi, bunları mutlak çalışmayla sağlama arzusuna yönelmelidir; bu olanaklar ona polis ve disiplinle sağlanmaktadır; bir bakıma çalışmaya yönelmeye zorlanmaktadır; sonra kazanç hırsı onu tahrik etmektedir; adetleri ıslah edilen, çalışmaya alışan, çıktığı zaman kullanacağı bazı birikimlerle birlikte kaygısız bir şekilde beslenen" mahkûm bir meslek öğrenmiştir, bu meslek ona geçimliğini tehlikesizce sağlamaktadır[47]. Aşırı kısalıktaki cezaların uygulanmasını -bu tekniklerin ve çalışma zevkinin edinilmesini engelleyecektir- veya müebbed cezaların uygulanması -bu da her tür zenaat öğrenimini gereksiz kılacaktır- olanağını dışta bırakan *homo economicus*'un yeniden inşa edilmesidir. "Altı aylık bir süre suçluları ıslah etmek ve onları çalışma zihniyetine kavuşturmak için çok kısadır", buna karşılık müebbed cezalar onları umutsuzluğa düşürmekte, adetle-

Stoobant, *in*, *Annales de la société d'histoire de Gand*, c.III, 1898, s.228, bkz. levha no.15.

46 Vilan XIV, *ibid.*, s.68.

47 *Ibid.*,s.107.

rin ıslahına ve çalışma zihniyetine kayıtsız kalmaktadırlar; ve madem ki hayatlarına son vermeye karar verilmemiştir, öyleyse neden bu hayat bu kadar çekilmez hale getirmeye uğraşılacaktır?"[48]. Ceza süresi ancak mümkün bir ıslah ve ıslah edilmiş suçluların ekonomik kullanımıyla ilişkili olarak bir anlama sahiptir.

İngiliz modeli çalışma ilkesine, ıslah etmenin esas koşulu olarak tecriti eklemektedir. Bunun şeması, onu önce olumsuz nedenlerle meşrulaştıran Hanway tarafından 1775'te verilmiştir: hapishanedeki üst üstelik kötü örnekler ve hemen meydana gelen kaçış ile ilerisi için şantaj veya suç ortaklığı olanakları sağlamaktadır. Eğer mahkûmların ortaklaşa çalışmalarına izin verilecek olursa, hapishane fazlasıyla bir manüfaktüre benzeyecektir. Sonra olumlu nedenler: tecrit, mahkûmun oradan hareketle kötü etkilerden kurtularak, kendine geri dönebileceği ve bilincinin derinliklerinde iyiliğin sesini duyabileceği "müthiş bir şok" oluşturmaktadır; bu durumda tek başına yapılan çalışma bir çıraklık olduğu kadar, bir yön değiştirme alıştırması haline de gelecektir; yalnızca *homo economicus*'a özgü çıkar oyununu yeniden biçimlendirmekle kalmayacak, aynı zamanda ahlâki öznenin gereklerini de yeniden biçimlendirecektir. Hıristiyan manastırcılığının tekniği olan ve yalnızca katolik ülkelerde sürmekte olan hücre, bu protestan toplumda hem *homo economicus* 'u, hem de dinsel bilinci yeniden oluşturmanın aracı haline gelmektedir. Hapishane suç ile hakka ve erdeme geri dönüş arasında "iki dünya arasındaki bir mekân", devlete kaybettiği uyrukları iade edecek olan bireysel dönüşümler için bir bağ oluşturacaktır. Hanway bu bireyleri dönüştürmeye yönelik araca "ıslah yeri"[49] *(Reformatory)* adını vermektedir. Howard ve Blackstone'un 1779'da, ABD 'nin bağımsızlığını kazanmasının sürgünleri önlediği ve ceza sistemini değiştirmek üzere bir yasa hazırlandığı sırada devreye soktukları işte bu genel il-

48 *Ibid.*, s.102-103.
49 J.Hanway, *The Defects of Police* 1775.

kelerdir. Ruhun ve tavırların dönüşümü amacıyla hapsetme medeni yasalara girmeye başlamaktadır. Yasanın Blackstone ve Howard tarafından yazılan dibacesi, bireysel hapsi korkutucu örnek, yön değiştirme aracı ve bir çıraklık koşulu olma gibi üçlü işlevi içinde tasvir etmektedir: "soyutlanmış bir tutukluluk halinde, düzenli bir çalışmaya ve dinsel eğitimin etkisine tabi kılınan" bazı suçlular "onları taklid etmeye kalkışanların içine korku salmakla kalmayacaklar, aynı zamanda kendilerini düzeltecekler ve çalışma alışkanlığı edineceklerdir"[50]. Bunun sonucunda, biri erkekler, diğeri kadınlar için olan ve soyutlanmış mahkûmların "köleliğe en yakın ve suçluların cehalete, ihmalkârlık ve inatlarına en fazla uyan işlere" koşulacakları iki hapishane inşa etme kararı alınmıştır: bu işler, bir makineyi çalıştırmak üzere bir tekerleğin içinde yürümek, bir bucurgatı sabitleştirmek, mermer cilalamak, kenevir dövmek, bakam ağacı tahtası rendelemek, paçavra didiklemek, ip ve çuval yapmak gibi olanlarıdır. Fiili durumda bir tek Gloucester hapishanesi inşa edilmiştir ve bu da başlangıç şemasına ancak kısmen uymaktadır: en tehlikeli suçlular için tam bir tecrit, diğerler için gündüz ortaklaşa çalışma, gece ayırma.

Son olarak da Philadelphia modeli. Bu kuşkusuz en ünlüsüdür, çünkü Amerikan sisteminin siyasal yenileşme çabalarına bağlı olarak gözükmekteydi ve aynı zamanda, diğerleri gibi hemen başarısızlığa uğramadı ve terkedilmedi; 1830'lu yılların cezaevi ıslahatı konusundaki büyük tartışmalarına kadar sürekli olarak yeniden ele alındı ve dönüştürüldü. 1790'da quaker çevrelerinin doğrudan etkileri altında açılan Walnut Street hapishanesi, birçok noktada Gand ve Gloucester hapishaneleri modelini tekrarlamaktaydı[51]. Atel-

50 1779 *Bill*'inin dibacesi, zikr., Julius, *Leçons sur les prisons*, Fra. çev. 1831, I, s.299.

51 Quakerler Amsterdam Rasphuis ve Spinhus'ini kesinlikle biliyorlardı. Bkz. T. Sellin, *op. cit.*, s.109-110. Walnut Street hapishanesi her halükârda, 1737'de açılan Almhouse'un ve Quakerların İngiliz yönetimine rağmen yerleştirmek istedikleri yasaların devamında yer almaktaydı.

yelerde zorunlu çalışma, mahkûmların sürekli meşgûl edilmeleri, hapishanenin bu çalışmayla finanse edilmesi, ama aynı zamanda katı ekonomi dünyasına maddi ve manevi açıdan yeniden katılmalarını sağlamak üzere mahkûmlara bireysel ücret ödenmesi; demek ki mahkûmlar "hapishane masraflarını onlara karşılatmak, onları eylemsiz bırakmamak ve hapisliklerinin biteceği zaman onları hiçbir kaynakları olmadan bırakmamak için sürekli olarak üretken işlerde istihdam edilmektedirler"[52]. Böylece hayat mutlak katılıkta olan, kesintisiz bir gözetim altında tutulan bir zaman kullanımına göre çerçevelenmiştir; günün her anı birşeye tahsis edilmekte, belli bir faaliyet tarzını hükme bağlamakta ve kendi zorunluklarını ve kendi yasalarını getirmektedir: "Bütün mahkûmlar gün ağarırken kalkarlar; yataklarını yapıp, temizlenip, yıkandıktan ve diğer ihtiyaçlarıyla uğraştıktan sonra; genel olarak gün doğumuyla işlerine başlarlar. Bu andan itibaren hiçbiri, atelyeler ve işlerine ayrılmış yerler dışında, salonlara ve diğer yerlere gidemez... Gün batımında, onları işlerini bırakmaları için uyaran bir çan çalınır... Yataklarını yapmaları için onlara yarım saat tanınır, bundan sonra yüksek sesle konuşmalarına ve en ufak bir gürültü yapmalarına bile izin verilmez"[53]. Gloucester'de olduğu gibi, tek başına hücreye konulma herkesi kapsamamaktadır; bu, eskiden ölümle burun buruna gelmiş olan ve hapishanenin içinde özel bir cezayı hakeden bazı mahkûmlara uygulanmaktadır: "Orada işsiz güçsüz, vaktini geçirmesi için hiçbir şey olmadan, çıkartılacağı anın beklentisi ve belirsizliği" içindeki mahpus "tüm suçluların zihinlerinde mevcut olan düşüncelere boğulmuş olarak, uzun endişeli saatler" geçirmektedir[54]. Nihayet hapis süresi Gand'da olduğu gibi mahkûmun hal ve gidişine göre değişebilmektedir: hapishane müfettişleri dosyayı inceledikten sonra, yetkililerden iyi hal ve tavrı

52 G. de la Rochefoucauld-Liancourt, *Des prisons de Philadelphie*, 1796, s.9.
53 J. Turnbull, *Visite à la prison de Philadelphie* , Fra. çev., 1797, s.15-16
54 Caleb Lawnes, in, N.K. Teeters, *Cradle of penitentiary*, 1955, s.49.

olan mahkûmların affını sağlamaktadırlar –ve bu 1820'li yıllara kadar bir güçlük çıkmadan olmuştur–.

Walnut Street bunun dışında, kendine özgü veya en azından diğer modellerde potansiyel olarak mevcut olanlarını geliştiren bazı çizgilere sahiptir: önce cezanın halka duyurulmaması ilkesi. Mahkûmiyet ve bunu belirleyen unsurlar herkes tarafından bilinmek zorundaysa da, buna karşılık cezanını infazı gizlilik içinde yapılmalıdır; halk ne tanık, ne de cezanın güvencesi olarak müdahale etmelidir; mahkûmun cezasını duvarların arkasında çektiğine dair kesin bilgi, bir örnek oluşturmaya yetmelidir: 1786 yasasının bazı mahkûmları kentlerde veya yollarda çalışma cezasına çarptırarak yol açtığı şu sokak manzaralarına artık yer yoktur[55]. Ceza ve sağlamak zorunda olduğu ıslah, mahkûm ile onu gözetim altında tutanlar arasında cereyan eden bir süreçtir. Bu süreç bireyin tümüyle dönüşmesini dayatmaktadır –yapmak zorunda olduğu gündelik çalışmayla bedeninin ve alışkanlıklarının; ona yönelik önlemlerle zihninin ve iradesinin–: "Kitabı Mukaddesler ve diğer pratik din kitapları sağlanmıştır: kentte ve dış mahallelerde bulunan çeşitli mezheplerden ruhban, haftada bir kez ayin yaptırtmakta ve dinsel eğitime yönelik diğer tüm kişiler de mahkûmlara her an ulaşabilmektedirler"[56]. Fakat bu dönüştürme işine girişmek bizzat yönetimin görevidir. Yalnızlık ve kendine yönelmek yeterli değildir; tamamen dinsel nitelikli teşvikler de yeterli değillerdir. Mahkûmun ruhu üzerinde mümkün olduğunca sık çalışılmalıdır. Yönetsel bir aygıt olan hapishane, aynı zamanda zihinleri dönüştürecek bir makine olacaktır. Mahkûm içeri girdiğinde

---

55 Bu yasanın harekete geçirdiği düzensizlikler hk. bkz. , B. Rush, *An inquiry into the effects of public punishments*, 1787, s.5-9 Le Roberts Vaux, *Notices*, s.45. Amsterdam Rasphuis'ine ilham vermiş olan J.-L. Siegel'in raporunda cezaların kamuya ilân edilmeyeceğinin, mahkûmların hapishaneye gece götürülmelerinin, gardiyanların mahkûmların kimliklerini açıklamayacaklarına yemin etmelerinin ve hiçbir ziyarete izin verilmemesinin öngörüldüğünü kaydetmek gerekir. T. Sellin, *op.cit.*, s.27-28.

56 Walnut Street müfettişlerinin ilk raporları, zikr., Teeters, s.53-54.

ona yönetmelik okunmaktadır: "Bu arada müfettişler, onun bulunduğu yerdeki ahlâki zorunluklarını güçlendirmeye çalışmaktadırlar; ona kendilerine karşı işlediği yasa ihlalini, bunun sonucu olarak onu koruyan topluma yönelik olan kötülüğü ve meydana getireceği örnek ve ödeyeceği kefaretle, bunu telâfi etme zorunluğunu temsil etmektedirler. Daha sonra ceza süresinin sona ermesinden önce, eğer iyi bir tutum içinde olursa, bunun kısalacağını vaad ederek veya bunu umud ettirerek, onu ödevini sevinçle yapmaya, gerektiği gibi davranmaya yöneltmektedirler... Müfettişler arada sırada mahkûmlarla biribiri ardına sohbet etmeyi, insan ve toplumun üyeleri olarak sahip oldukları ödevlerin arasında bir ödev haline getirmektedirler"[57].

Fakat kuşkusuz en önemli nokta, bu tutum denetimi ve dönüşümüne, bireylere ilişkin bir bilgi oluşumunun eşlik etmesidir -aynı anda hem neden, hem de sonuç olarak-. Walnut Street hapishanesi mahkûmla birlikte, onun suçuna, bu suçun hangi koşullarda işlendiğine dair bir raporu, sanığın sorgulamasının bir özetini, mahkeme kararının verilmesinden önceki ve sonraki davranışlarına ilişkin bazı notları da almaktadır. Eğer "yokedilmesi gereken eski alışkanlıklarının hangileri olduğunun belirlenmesi" isteniyorsa, bunlar vazgeçilmez unsurlar olmaktadır[58]. Ve tüm hapislik dönemi boyunca gözlenecektir; hal ve gidişi gün be gün kaydedilecektir, ve hapishaneyi her hafta ikişer ikişer ziyaret eden müfettişler -1795'te atanan kentin ileri gelenlerinden 12 kişi-, ne olup bittiğini öğrenmek, her mahkûmun tutumu hakkında bilgi sahibi olmak ve affedilmesi istenecekleri belirlemek zorundadırlar. Bireylere ilişkin olarak bu sürekli güncelleştirilen bilgi, on-

57 J. Turnbull, s.27.

58 Müfettişlerden biri olan B. Rush bunu, Walnut Street'e yapılan bir ziyaretten sonra kaydetmektedir: "Ahlâki görevler: vaaz, iyi kitapların okunması, elbiselerin ve odaların temizliği; yüksek sesle konuşulmamakta, şarap az, tütün de mümkün olduğunca az, ayıp veya dindışı konuşma az. Sürekli çalışma, bahçeyle uğraşılıyor; sonuç iyi: 1.200 baş lâhana", N.K. Teeters, s.50.

ların hapishane içinde suçlarından çok, gösterdikleri eğilimlerin işlevinde dağıtılmalarına olanak vermektedir. Hapishane kötülük ve zayıflık çeşitlerinin dağıtımına izin veren bir cins gözlemevi haline gelmektedir. Mahpuslar 1797'den itibaren dört sınıfa ayrılmışlardır: bunlardan birincisi, açıkça hücre cezasına çarptırılmış olanlar içindir; bir diğer sınıf "eski suçlular olarak iyice tanınanlar" veya hapishanede oldukları süre içinde dışa vurdukları hal ve hareketlerle "ahlâk çöküntüsü içinde olanlara, tehlikeli karaktere, kuraldışı eğilimlere veya düzensiz hal ve gidişe sahip olarak bilinenler"e ayrılmıştır; bir başkası "karakterleri ile mahkûmiyet öncesi ve sonrasındaki koşullarının alışılmış suçlular olmadıklarını düşündürttenler" içindir. Son olarak özel ve bir kesim, karakteri henüz anlaşılamamış olanlar ve karekteri bilinip de bir önceki kategoriye girmeyi haketmeyenler için bir üretim sınıfı bulunmaktadır[59]. Bireye yönelik bir bilgi bütünü, işlenen suçu pek kaale almadan (hiç değilse soyutlanmış haliyle), ama bir bireyin taşıdığı ve gündelik tavırlar içinde dışa vurulan tehlike potansiyelini önemseyen bir şekilde örgütlenmektedir. Hapishane bu noktada bir bilgi aracı olarak işlemektedir.

★★★

Flaman, İngiliz, Amerikan modellerinin sundukları bu aygıtla, bu "ıslah yerleri"yle, ıslahatçılar tarafından düşünülen bütün cezalar arasında benzerlikler ve farklılıklar bulunabilir.

Yaklaşma noktaları: ilk önce cezanının zamansal olarak tersine dönüşü. "Islah yerleri de kendilerine ödev olarak bir suçu silme değil de, yeniden işlenmesini önleme işlevini yüklemektedirler. Bunlar geleceğe yönelik olan ve kötülüğün tekrarını engellemek için alınan önlemlerdir. Cezaların ama-

59 *Minutes of the Board*, 16 Haziran 1797, zikr., Teeters, s.39.

cı, belirlenmesi işinin Yüce Varlığa bırakılması gereken suçun kefareti değil de, aynı cinsten suçların tekrarını önlemektir"[60]. Ve Buxton, Montesquieu ve Beccaria'nın ilkelerinin Pennsylvania'da şimdi "aksiyom gücü"ne sahip olacaklarını, "cezanın tek amacının suçu önlemek olduğu"nu iddia etmekteydi[61]. Demek ki bir suçu silmek için değil de, bir suçluyu (gerçek veya potansiyel) dönüştürmek için ceza verilmektedir; ceza kendiyle birlikte belli bir ıslah tekniği taşımalıdır. Rush burada da şunu söylediğinde ıslahatçılara çok yakındır –ama kullandığı benzetme herhalde böyle değildir–: işi kolaylaştıran makineler icad edildi, "insanlığın kötülüğe en eğilimli parçasını erdeme ve mutluluğa geri götürmek ve dünyadaki kötülüğün bir bölümünü yok etmek için en hızlı ve en etkin yöntemleri" icad edecek kişiyi, bu makineleri icad edenlerden ne kadar da daha fazla alkışlamak gerekecektir[61]. Nihayet Anglo-Saxon modelleri, tıpkı yasa koyucuların ve teorisyenlerin taslakları gibi, cezayı kişiselleştirmek için usuller getirmektedirler: ceza süresi, cinsi, yoğunluğu, cereyan tarzı itibariyle bireysel karaktere ve kendinde diğerlerine yönelik tehlike olarak taşıdığı şeye karşı uyarlanmalıdır. Ceza sistemi bireysel çeşitliliklere açık olmalıdır. Genel şemaları itibariyle az çok Amsterdam Raphuis'inden türemiş olan modeller, ıslahatçıların önerdikleriyle çelişki halinde değillerdi. Hatta ilk bakışta bunların somut kurumlar düzeyinde bir gelişmeden –veya taslaktan– ibaret oldukları bile düşünülebilirdi.

Fakat bu bireyselleştirici ıslahatın tekniklerini tanım-

---

60 W.Blackstone, *Commentaire sur le Code criminel d'Angleterre*, Fra. çev., 1776, s.19.

61 W. Bradford, *An inquiry how far the punishment of death is necessary in Pennsylvania*, 1793, s.3.

62 D. Rush, *An inquiry into the effects of public punishments*, 1787, s.14. Bu dönüştürme aygıtı fikri daha Hanway'in bir "*reformatory*" kurma projesinde yer almaktadır: "Hastane ve suçlu fikirleri uyuşur nitelikte değillerdir: fakat hapishaneyi, diğerleri gibi bir günah okulu olma yerine, gerçek ve etkin bir yeniden biçimlendirme yeri (*reformatory*) haline getirmeye uğraşalım.

lamak söz konusu olduğunda, farklılık göze batar hale gelmektedir. Farklılığın ortaya çıktığı nokta, bireye ulaşma usulü, cezalandırıcı iktidarın onu nasıl ele aldığı, bu dönüşümü sağlamak için devreye soktuğu araçlardır; bu fark teorik temelde değil de, ceza teknolojisinde ortaya çıkmaktadır; hukuk sisteminin içine dahil olma tarzında değil de, bedenle ve ruhla kurduğu bağlantıda ortaya çıkmaktadır.

Islahatçıların yöntemini ele alalım. Cezanın yöneldiği nokta, bireyi yakaladığı nokta nedir? Temsiller: kendi çıkarlarının temsili, avantajlarının, dezavantajlarının, zevkinin, zevksizliğinin temsili; ve cezanın bedeni ele geçirmesi, ona azap çektirmeden hiç de aşağı kalmayan teknikler uygulanması oluyorsa, bu onun bir temsil nesnesi olması ölçüsünde olmaktadır –mahkûm için ve seyirciler için–. Temsiller üzerine hangi aletle etki edilmektedir? Başka temsiller veya daha doğrusu fikir çiftleri oluşturarak (suç-ceza; suçun düşünülen avantajı-cezaların algılanan dezavantajı); bu eşleştirmeler ancak ilân etme unsuru içinde işleyebilirler: onları herkesin gözü önünde kuran veya güçlendiren cezalandırma sahneleri; onları dolaştıran ve işaretler oyununu her an güçlendiren söylevler. Suçlunun cezalandırma içindeki rolü, işaret edilenin hakiki mevcudiyetini yasanın ve cezaların karşısında yeniden devreye sokmaktadır –yani yasanın terimlerine göre ihlale sarsılmaz bir şekilde ortak edilmesi gereken şu cezanın–. Bu işarete edileni bol miktarda ve aşikâr bir şekilde üretmek, bu sayede yasanın işaret edici sistemini canlandırmak, suç fikrini bir ceza işareti olarak işletmek; işte kötülük yapan kişi ödemelerini bu parayla yapmaktadır. Demek ki bireysel ıslah, bireyin hukuk öznesi olarak yeniden nitelendirilmesi sürecini, işaretler sisteminin güçlendirilmesi ve dolaşıma soktukları temsiller aracılığıyla sağlamalıdır.

Islah edici cezalandırma aygıtı tamamen başka bir şekilde iş görmektedir. Cezanın uygulanma noktası temsil değil, bedendir, zamandır, gündelik hareketler ve faaliyetlerdir; aynı zamanda ruhtur, ama burasının alışkanlıkların oturduk-

ları yer olması ölçüsünde. Beden ve ruh tavırların ilkeleri olarak, şimdi cezalandırıcı müdahaleye önerilen unsuru meydana getirmektedirler. Bu müdahale bir temsil sanatından çok, bireyin bilinçli bir manipülasyonuna dayanmak zorundadır: "Her suç fizik ve manevi etkiyle tedavi edilebilir", demek ki cezaları belirlemek için "sinir sisteminde meydana gelen duyular ve sempatilerin ilkesini bilmek" gerekmektedir[63]. Kullanılan aletlere gelince, bunlar artık güçlendirilen ve dolaştırılan temsil oyunları değil de; baskı biçimleri, uygulanan ve tekrarlanan zorlama şemalarıdır. İşaretler değil, alıştırmalar: saatler, zaman kullanımı, zorunlu hareketler, kurala bağlı faaliyetler, tek başına derin düşüncelere dalmalar, ortaklaşa çalışma, sessizlik, işe özen, saygı gösterme, iyi alışkanlıklar. Ve bu ıslah tekniğinde son olarak yeniden oluşturulmak istenilen şey, toplumsal antlaşmanın genel ilgi alanının içine alınmış olan hukuk öznesinden çok; boyun eğen özne, alışkanlıklara, kurallara, emirlere, etrafında ve üzerinde inşa edilen ve kendinde otomatik olarak işlemesine izin vermek zorunda olduğu bir otoriteye tabi kılınmış olan bireydi. Böylece yasa ihlaline tepki göstermenin, birbirinden iyice farklı iki biçimi söz konusudur: toplumsal antlaşmanın hukuk öznesini yeniden oluşturmak, veya herhangi bir iktidarın hem genel, hem de kılı kırk yaran biçimine tabi kılınmış bir itaat öznesi oluşturmak.

Eğer "baskıcı" cezalandırma kendiyle birlikte bazı başat sonuçlar taşımasaydı, bütün bunlar belki de oldukça spekülatif bir farklılışmadan öteye gitmeyeceklerdi –çünkü sonuç olarak her iki şıkta da, boyun eğmiş bireyler oluşturmak söz konusudur–. Hal ve gidişin zamanın tam kullanımı yoluyla terbiye edilmesi, alışkanlık kazandırılması, bedene yönelik zorlamalar, cezalandırılan ile cezalandıran arasında çok özel bir ilişki olmasını gerektirmektedir. Bu ilişki seyir boyutunu yalnızca gereksiz kılmakla kalmamakta, ayrıca onu dışla-

63 B. Rush, s.13.

maktadır da[64]. Cezalandırma ajanı, herhangi başka birinin bozamayacağı tam bir iktidarı icra etmelidir; ıslah edilecek birey kendi üzerinde icra edilen iktidar tarafından tamamen sarmalanmış olmalıdır. Ve böylece, bu cezalandırma tekniğinin hiç değilse nisbi bir özerkliği olmalıdır; kendi ölçülerini kendi saptamalı, kendi sonuçlarına kendi karar vermelidir: suçluluğu ilân eden ve cezalandırmanın genel sınırlarını saptayan adli iktidar karşısında süreksizlik veya her halükârda özgüllük. Öte yandan bu iki sonuç -cezalandırma yetkisinin icra edilmesinde gizlilik ve özerklik-, kendine iki amaç koyan bir ceza teorisi ve siyaseti açısından çok aşırıdır: tüm yurttaşları toplumsal düşmanın cezalandırılmasına ortak etmek; cezalandırma iktidarının icra edilmesini, bu cezayı kamusal olarak sınırlandıran yasalara tamamen uygun ve şeffaf kılmak. Gizli ve yasama tarafından hükme bağlanmış cezalar, denetimden kaçan kıstaslar ve araçlarla iş gören bir cezalandırma iktidarı, işte bunlarla ıslahatın bütün stratejisi tehlikeye girmiş olmaktadır. Mahkemenin kararını vermesinden sonra, eski sistemde uygulananına benzeyen bir iktidar oluşmaktadır. Cezaları uygulayan iktidar, eskiden bu cezalara karar veren iktidar kadar keyfi, onun kadar despotik olma tehtidini taşımaktadır.

Sonuç olarak farklılık şudur: cezaevi mi, yoksa baskı kurumu mu? Bir yanda tüm toplumsal mekâna dağıtılmış; heryerde sahne, seyir, işaret, söylev olarak mevcut; açık bir kitap gibi okunabilir; yurttaşların zihninin sürekli bir yeniden şifrelenmesiyle iş gören; suçun bastırılmasını suç fikrine konulan engellerle sağlayan; Servan'ın dediği gibi "beynin yumuşak lifleri" üzerinde görülmez ve yararsız bir şekilde etki eden bir ceza iktidarının işleyişi. Toplumsal şebekenin tümü boyunca koşturarak, her noktası üzerinde etki ederek ve sonunda bazılarının bazıları üzerindeki iktidarı olarak değil

64 Rush'un seyire sunulan cezalara, özellikle de Dufriche de Valazé tarafından düşünülmüş olanlarına yönelttiği eleştirilere bkz., s.5-9

de, tümün herkes üzerindeki dolaysız tepkisi olarak algılanacak bir cezalandırma iktidarı. Öte yanda ise cezalandırma iktidarının, hepsi birarada olan bir işleyişi: suçlunun zamanına ve bedenine titiz bir elkoyma, onun hareketlerinin, davranışlarının bir otorite ve bilgi sistemi aracılığıyla kuşatılması; suçluları bireysel olarak düzeltmek üzere onlara uygulanan, üzerinde düşünülmüş taşınılmış bir ortopedi; kendini toplumsal bünyeden olduğu kadar, asıl adli iktidardan da soyutlayan bu iktidarın kendini özerk olarak yönetmesi. Hapishanenin ortaya çıkışının içinde yüklenilen şey, cezalandırma iktidarının kurumsallaştırılması veya daha da kesin olarak: cezalandırma iktidarı (XVIII. yüzyılın sonunda kendine yüklediği stratejik amaç olan, halkın yasadışılıklarının azaltılmasıyla birlikte) "ceza kenti"nde genel bir toplumsal işlevin altına gizlenerek mi, yoksa "ıslah yeri"nin kapalı alanı içinde, baskıcı bir kurumun içine kapanarak mı daha iyi sağlanabilir?

Her halükârda, XVIII. yüzyılın sonunda üç cins cezalandırma iktidarı örgütleme tarzı karşısında olunduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi hâlâ işlemekte ve eski monarşik hukuktan destek almakta olanıdır. Diğer ikisi, toplumun tümüne ait olması gereken bir cezalandırma hakkının önleyici, yararcı, ıslah edici kavranışına atıfta bulunmaktadır; ama bunlar resmettikleri olanaklar düzeyinde birbirlerinden çok farklıdırlar. Fazlasıyla şemalaştırarak, cezalandırmanın monarşik hukukta bir hükümdarlık töreni olduğu söylenebilir; mahkûmun bedeni üzerine uygulanan ayinsel damgaları kullanmakta; ve seyircilerin gözleri önünde, süreksiz, kuralsız olduğu kadar yoğun olan bir dehşet etkisini seferber etmekte ve hükümdarı ve fizik mevcudiyetini kendi yasalarının üzerinde sunmaktadır. Islahatçı hukukçuların projelerinde, cezalandırma bireyleri hukuk özneleri olarak yeniden nitelemeye yönelik bir süreçtir; damgalar değil işaretler, ceza sahnesinin en hızlı bir şekilde dolaşımını ve mümkün en yaygın kabulünü sağlaması gereken şifrelenmiş temsil bütünleri kullanmak-

tadır. Son olarak da, yoğrulmakta olan hapishane kurumu taslağında, cezalandırma bireylerin bastırılmasına ilişkin bir tekniktir; bedenin -işaretlerin değil- terbiye edilmesi usullerini alışkanlıklar ve tavırlar biçiminde bıraktığı izlerle devreye sokmaktadır; ve ceza yönetimi konusunda kendine özgü bir iktidarın kurulmasını gerektirmektedir. Hükümdar ve gücü, toplumsal bünye, yönetim aygıtı. Damga, işaret, iz. Tören, temsil, uygulama. Yenilen düşman, yeniden nitelenmekte olan hukuk öznesi, dolaysız bir ıslaha tabi kılınan birey. Azap çektirilen beden, tasarımları elden geçirilen ruh, terbiye edilen beden: burada, XVIII. yüzyılın sonunda birbirleriyle çarpışan üç düzenlemeyi belirleyen üç unsur dizisi bulunmaktadır. Bunları ne hukuk teorilerine indirgemek (kesişmelerine rağmen), ne onları araçlarla veya kurumlarla özdeşleştirmek (bunlardan destek almalarına rağmen) mümkündür. Bunlar cezalandırma iktidarının onlara göre icra edildiği tarzlardır. Üç iktidar teknolojisi.

Bu durumda sorun şudur: nasıl oldu da üçüncüsü sonunda kendini dayattı? Cezalandırma iktidarının bedeni, baskıcı, yalnızlığa dayalı, gizli modeli; temsilî, sahneye dayalı, işaret eden, halka açık, ortaklaşa modelin yerine nasıl geçti? Neden cezanın fizik uygulanışı (ve bu azap çektirme biçiminde değildir), onun kurumsal desteği olan hapishaneyle birlikte ceza işaretlerinin toplumsal oyununun ve onları dolaşıma, sokan geveze bayramın yerine geçti?

III
DİSİPLİN

BİRİNCİ AYIRIM
İTAATKÂR BEDENLER

İşte gene XVII. yüzyılın başında tasvir edildiği haliyle, ideal asker görüntüsü. Asker herşeyden önce uzaktan tanınan biridir; işaretler taşımaktadır: gücününün ve cesaretinin doğal işaretleri, aynı zamanda iftihar duygusunun belirtileri; bedeni gücünün ve yavuzluğunun armasıdır; ve silah mesleğini yavaş yavaş öğrenmesi gerektiği –esas olarak çarpışarak– doğruysa da, yürüyüş gibi manevralar, başı dik tutmak gibi tavırlar büyük bölümleri itibariyle bedensel bir onur retoriğinin içinde yer almaktadırlar: "Bu mesleğe en uygun olanları tanımak için gereken işaretler canlı ve uyanık kişiler, dik baş, içeri çekilen karın, geniş omuzlar, uzun kollar, güçlü parmaklar, küçük göbek, geniş kalçalar, ince uzun bacaklar ve kuru ayaklardır, böylece böylesine ölçüleri olan bir insan ancak çevik ve güçlü olabilir"; mızrakçı olan asker, "yürüyüş esnasında mümkün olduğunca zarif ve vakar içinde uygun adımı tutturmalıdır, çünkü mızrak şerefli bir silahtır ve vakur ve cüretli bir hareketle taşınmayı haketmektedir[1].

1 L. de Montgommery, *La Milice française*, 1636 yay., s.6 ve 7.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı: asker kendi kendini imal eden birşey haline gelmiştir; şekli olmayan bir hamurdan, becerisi olmayan bir bedenden ihtiyaç duyulan bir makine yapılmıştır; duruşlar yavaş yavaş dikleştirilmiş ; hesaplı kitaplı bir zorlama bedenin herbir parçasında dolaşarak ona egemen olmuş bütüne boyun eğdirmiş, onu sürekli olarak kullanıma hazır hale getirmiştir ve kendini alışkanlıkların otomatikleştirilmesi içinde sessizce sürdürmektedir; kısacası "köylüyü avlayarak" ona "asker havası" verilmiştir[2]. Askere alınanlar "başı dik ve yukarıda tutmaya; sırtı bükmeden dik durmaya, karnı içeri çekmeye, göğsü dışarı çıkartmaya ve sırtı içeri çekmeye" alıştırılmaktadırlar; "ve bunları alışkanlık haline getirmeleri için, bir duvara topuklar, baldırlar, omuzlar ve bel buraya değecek şekilde dayanarak onları bu konuma getirmektedirler, böylece ellerin tersi kolları dışarı döndürmekte, ama bedenden uzaklaştırmamaktadırlar... onlara aynı şekilde gözlerini asla yere dikmemeleri, tersine, önlerinden geçtiklerinin yüzüne cesaretle bakmaları... emir beklerken kafa, el ve ayaklarını kıpırdatmadan hareketsiz kalmaları..., nihayet diz ve baldırları gergin, ayak burnu aşağıda ve dışarı doğru, kararlı adımlarla yürümeleri öğretilmektedir"[3].

Klasik dönem boyunca, bedenin iktidarın nesnesi ve hedefi olarak bir keşfedilişi söz konusudur. O tarihlerde bedene –manipüle edilen, biçimlendirilen, terbiye edilen; itaat eden, cevap veren, becerikli hale gelen veya güçleri artan bedene– yöneltilen bu büyük dikkatin işaretleri kolaylıkla bulunabilecektir. Makine-insanın büyük kitabı, eşanlı olarak iki sicile birden kaydedilmiştir: ilk sahifelerini Descartes'ın yazdığı ve hekimlerin, filozofların devam ettirdikleri anatomik-metafizik sicil; koskoca bir askeri, okula ve hastaneye ilişkin yönetmelikler ve bedenin işlemlerini denetlemeye ve düzenlemeye yönelik ampirik ve bilinçli usuller bütünü tarafından

2 20 Mart 1764 kararnamesi.
3 *Ibid.*

oluşturulan teknik-siyasal sicil. Bu iki sicil birbirinden iyice farklıdır, çünkü birincisinde işleyiş ve açıklama söz konusuyken, ikincisinde ise itaat ve kullanım söz konusuydu; anlaşılabilir beden, yararlı beden. La Mettrie'nin *makine-insan*'ı aynı anda hem ruhun maddeci bir indirgenişi, hem de genel bir terbiye etme teorisidir; bunların merkezinde, çözümlenebilir bedene, yoğrulabilir bedeni ekleyen "itaatkârlık" kavramı hüküm sürmektedir. Tabi kılınabilen, kullanılabilen ve geliştirilebilen bir beden itaatkâr bir bedendir. Ünlü otomatlar da kendi cephelerinden, yalnızca organizmayı aydınlatmanın bir biçimi değillerdi; bunlar aynı zamanda siyasal taşbebekler, iktidarın küçültülmüş modelleriydiler: küçük makinelerin, iyi yetiştirilmiş ve uzun eğitimden geçmiş alayların kralı II. Friedrich'in saplantısı.

XVIII. yüzyılın çok fazla ilgi gösterdiği bu itaatkârlık şemalarında bu kadar yeni olan neydi? Beden bu kadar zorlayıcı ve baskıcı kuşatmaların kesinlikle ilk kez nesnesi olmuyordu; beden her toplumda, ona zorlamalar, yasaklar veya zorunluklar dayatan çok sıkı iktidarların içine alınmıştı. Ancak bu tekniklerde birçok şey yenidir. Önce denetim ölçeği: artık bedeni çözülmez bir birim olarak, kabaca, kitle olarak ele almak değil de, onu ayrıntıda işlemek, onun üzerine ince bir baskı uygulamak, bizzat mekanik düzeyindeki –hareketler, jestler, tavırlar, hızlılık– zaptetmeleri sağlamak söz konusudur: faal beden üzerinde sonsuza kadar bölünebilen bir iktidar, daha sonra denetim nesnesi: artık hal ve gidişin veya bedenin işaret eden unsurları değil de, hareketlerin ekonomisi, etkinliği, bunların iç örgütlenmesi söz konusudur; zorlama işaretlerden çok güçlere yönelmiştir; gerçekten önemi olan yegâne tören, uygulamanınki olmaktadır. Son olarak da tarz: bu kesintisiz, sabit faaliyetin sonucundan çok sürecini gözeten bir baskı gerektirmekte, mekânı, hareketleri çok yakından çerçeveleyen bir şifrelemeye göre uygulanmaktadır. Bedene işlemlerinin özenli denetimine izin veren, onun güçlerinin sürekli olarak tabi kılınmasını sağlayan ve onlara bir itaatkârlık-

yarar oranını dayatan bu yöntemlere "disiplinler" adı verilebilir. Disipline yönelik çok sayıda usul uzun zamandan beri zaten vardır –manastırlarda, orduda, aynı zamanda atelyelerde de–. Fakat disiplinler XVII. ve XVIII. yüzyıl esnasında genel egemenlik kurma formülleri haline gelmişlerdir. Bunlar kölecilikten farklıdırlar, çünkü bedenin sahiplenildiği bir ilişkiye dayanmamaktadırlar; hatta bu masraflı ve şiddetli yöntemden vazgeçerek, en azından onunki kadar büyük yararlı sonuçlar elde etmek, disiplinin sağladığı rahatlık olmaktadır. Disiplin sabit, bütüncül, kitlesel olan –ama analitik olmayan–, sınırsız ve efendinin tekil iradesi, onun "kaprisi" biçiminde kurulmuş olan ev hizmetçiliğinden de farklıdır. Yüksek derecede şifrelenmiş, ama uzaktan uzağa bir bağımlılık ilişkisi olan ve bedeni işlemlerden çok emeğin ürünlerine ve tabi olmanın ayinsel işaretlerine yönelik olan vassaliteden de farklıdır. Yararlığı artırmaktan çok dünyadan el etek çekmeyi sağlama işlevine sahip olan ve başkasına itaat etmeyi gerektirmeseler bile, esas amaçları herkesin kendi bedeni üzerindeki egemenliğin artırmak olan çilekeşlik ve manastır tipi "disiplinler"den de farklıdır. Disiplinlerin tarihsel anı, yalnızca becerilerinin gelişmesini veya bağımlılığının ağırlaştırılmasını değil de, aynı zamanda onu aynı mekanizma içinde daha fazla yararlı hale getirdiği ölçüde daha da fazla itaatkâr kılan (ve tersine) bir ilişkiyi oluşturmayı hedefleyen bir insan bedeni sanatının doğduğu andır. Bu andan sonra artık, beden üzerinde bir çalışma, onun unsurlarının, hareketlerinin, davranışlarının hesaplı kitaplı bir manipülasyonu olan bir baskılar siyaseti oluşmaktadır. İnsan bedeni, onun derinlerine inen, eklemlerini bozan ve onu yeniden oluşturan bir iktidar mekanizmasının içine girmektedir. Aynı zamanda bir "iktidar mekaniği" de olan bir "siyasal anatomi" doğmaktadır, bu anatomi başkalarının bedenlerine, yalnızca onların istenilen şeyleri yapmaları için değil, aynı zamanda öyle istendiği üzere, hız ve etkinliğe uygun olarak belirlenen tekniklere göre iş görmeleri için nasıl el konulabileceğini

tanımlamaktadır. Disiplin böylece bağımlı ve idmanlı bedenler, "itaatkâr" bedenler imal etmektedir. Disiplin bedenin güçlerini artırmakta (faydanın ekonomik terimleriyle) ve aynı güçleri azaltmaktadır (itaatin siyasal terimleriyle). Tek kelimeyle: bedenin iktidarını çözmektedir; onu bir yandan artırmak istediği bir "yatkınlık", bir "kapasite" haline getirmekte; öte yandan da bunların sonucu olarak ortaya çıkabilecek enerjiyi, gücü tersine döndürmekte, ve onu katı bir bağımlılık ilişkisinin içine sokmaktadır. Eğer ekonomik sömürü emek gücü ile emeğin ürününü birbirinden ayırıyorsa, disipline dayalı baskı da bedende, artırılmış bir yatkınlık ile büyüyen bir egemenlik arasındaki zorlayıcı bağı kurmaktadır.

Bu yeni siyasal anatominin "icadı"nı ani bir keşif olarak anlamamak gerekir. Onu çoğu zaman küçük, farklı kökenlere sahip, dağınık bir yerleşime sahip, birbirlerini kesen, tekrarlayan veya taklid eden, birbirlerinden destek alan, birbirlerine yaklaşan ve yavaş yavaş genel bir yöntemin ölçekli çizimini resmeden çok sayıda süreç olarak kabul etmek gerekir. Bunları kolejlerde çok erkenden iş başında görmek mümkündür; daha sonra ilkokullarda devreye girmişler; hastane mekânını yavaş yavaş kuşatmışlar; ve birkaç onyıl içinde askeri örgütü yeniden yapılandırmışlardır. Bazen bir noktadan diğerine çok hızlı dolaşmışlar (ordu ile teknik okullar arasında veya kolejlerle liseler arasında), bazen de bu dolaşım yavaş ve gizli bir şekilde olmuştur (büyük atelyelerin sinsi bir şekilde askerileştirilmeleri). Her seferinde veya hemen hemen her seferinde, kendilerini konjonktürün taleplerine cevap vermek üzere dayatmışlardır: burada endüstriyel bir yenileşme, şurada bazı salgın hastalıkların artışı, başka bir yerde tüfeğin icadı veya Prusya'nın zaferleri. Bu durum onların toplam olarak, açığa çıkartılması gereken genel ve esas dönüşümlerin içinde yer almalarını engellememektedir.

Burada, herbirinin kendine özgü unsurları itibariyle, farklı disiplin kurumlarının tarihini yapmak söz konusu de-

gildir. Söz konusu olan yalnızca, herbiri çok kolayca genelleşmiş olan esas tekniklerin bazılarından oluşan bir örnek dizisi üzerinden kıstas almaktır. Bunlar her zaman özenli, çoğu zaman çok küçük tekniklerdir, ama herbiri de önemlidir; çünkü bedenin belli bir siyasal ve ayrıntılı kuşatılmasını, yeni bir iktidar "mikrofiziği"ni tanımlamaktadırlar; ve çünkü bunlar XVII. yüzyıldan beri, sanki toplumsal bünyenin tümünü kapsama eğilimindeymişler gibi, giderek daha geniş alanları kapsamlarına almaya ara vermiş değillerdir. Büyük bir yayılma gücüne sahip olan küçük kurnazlıklar, masum görünüşlü, ama derinlemesine kuşku uyandırıcı ince ayarlamalar, itiraf edilmeleri mümkün olmayan ekonomilere boyun eğen veya ihtişamı olmayan baskıları izleyen düzenler; ama cezalandırma rejiminin sıçramalı değişimini modern çağın eşiğinde taşıyanlar bunlar olmuşlardır.

Sabırsızlıkları uyarmak üzere, Maréchal de Saxe'ı hatırlatalım: "Ayrıntılarla uğraşanların sınırlı kimseler sayılmalarına rağmen, bana bu kesim önemli olarak gözükmektedir, çünkü temeli oluşturmaktadır ve ilkelerine sahip olmadan herhangi bir yapı kurmak ve herhangi bir yöntem koymak olanaksızdır. Mimari zevkine sahip olmak yetmez. Taş yontmasını da bilmek gerekir"[4]. Bu "taş yontma"ya ilişkin koskoca bir tarih yazılabilir –ayrıntının ahlâki muhasebe ve siyasal denetimin içindeki yarara yönelik olarak rasyonelleştirilmesinin tarihi–. Bunu klasik çağ başlatmamıştır; onu hızlandırmış, ölçeğini değiştirmiş, ona kesin aletler vermiş ve herhalde ona sonsuz küçüğün hesaplanmasında ve doğal varlıkların en önemsiz niteliklerinin tasvirinden bazı yankılar bulmuştur. "Ayrıntı" her halükârda uzun zamandan beri ilahiyatın ve çilekeşliğin bir kategorisi haline gelmiştir bile: her ayrıntı önemlidir, çünkü Tanrının gözünde hiçbir azamet bir ayrıntıdan daha büyük değildir, ama onun iradesi tarafından istenildiği için, çok küçük olan birşey de yoktur. Ay-

4 Marechal de Saxe, *Mes reveries*, c. I, Önsöz, s. 5.

rıntının yüceliğine dair bu büyük geleneğin içine, hıristiyan eğitiminin, okul veya askerlik pedagojisinin, son olarak da tüm terbiye biçimlerinin bütün titizlikleri kolaylıkla yerleşebileceklerdir. Tıpkı gerçek mümin için olduğu gibi, disiplinli insan için de hiçbir ayrıntı kayıtsız kalınır nitelikte değildir, ama bunun nedeni bu ayrıntının içinde saklanan anlamdan çok, onu kavramak isteyen iktidarın orada bulduğu ganimettir. Bu "küçük şeyler"e ve onların ebedi önemlerine yönelik olmak üzere, Jean-Baptiste de La Salle tarafından *Traité sur les obligations des frères des Ecoles chrétiennes* adlı eserinde terennüm edilen bu övgü karakteristiktir. Gündelik olanın mistiği burada miniğin disipliniyle birleşmektedir. "Küçük şeyleri ihmal etmek ne kadar tehlikelidir. Benimki gibi büyük eylemlere pek yatkın olmayan bir ruh için, küçük şeylere gösterilecek sadakatin, hissedilmeyen bir gelişmeyle bizi en yüce kutsallığa çıkartabileceği çok teselli edici bir düşüncedir; çünkü küçük şeyler büyüklerini hazırlarlar... Küçük şeyler denilecektir, heyhat, Allahım, biz zayıf ve özürlü yaratıklar, sizin için büyük olan ne yapabiliriz ki? Küçük şeyler; eğer büyükler kendilerini sunarlarsa, onları kullanabilecek miyiz? Onların bizim gücümüzün üzerinde olduklarını düşünmeyecek miyiz? Küçük şeyler; ve ya Tanrı onları büyük sayıyor ve öyle kabul etmek istiyorsa? Küçük şeyler; böyle mi hissedildiler? Küçük şeyler; onlara böyle bakarak, bunu reddedersek suçlu mu oluruz? Küçük şeyler; ama uzun dönemde büyük azizleri bunlar meydana getirdiler! Evet küçük şeyler; ama büyük nedenler, büyük duygular, büyük çoşkular, büyük ateşler ve bunun sonucu olarak büyük liyakatler, büyük hazineler, büyük ödüller"[5]. Yönetmeliklerin titizliği, teftişlerin kılı kırk yaran bakışları, hayatın ve bedenin en küçük parçalarının bile denetim altına alınması, kısa bir süre sonra okul, kışla, hastane veya atelye çerçevesinde, bu küçüğün ve sonsuzun mistik hesaplanmasına laikleştirilmiş bir içerik, ekono-

5 J.-B. de La Salle, *Traité sur les obligations des Ecoles chrétiennes* , 1783 yay., s.238-239.

mik veya teknik bir rasyonellik verecektir. Ve XVIII. yüzyılda Jean-Baptiste de La Salle'in damgasını taşıyan, Leibniz ve Buffon'a hafifçe temas eden, II. Friedrich'ten geçen, pedagoji, tıp, askeri taktik ve iktisadı aşan bir Ayrıntı Tarihi, yüzyılın sonunda artık gökyüzünün devasa boyutlarının veya gezegen kitlelerinin değil de, "küçük cisimlerin", küçük hareketlerin, küçük eylemlerinki olan yeni bir Newton olmayı düşleyen insana; Monge'a ("keşfedilecek yalnızca tek bir dünya vardı") "bundan ne anlıyorum? Diğerini hiç düşünmemiş olan diğerini mi? Ben onbeş yaşından beri buna inanıyorum. O sıralarda bu konuyla uğraştım ve bu anı bende, beni hiçbir zaman bırakmayan sabit bir fikir olarak yaşadı... Bu öteki dünya, keşfetmekle övündüğüm şeylerin en önemlisidir: onu düşünürken yüreğim parçalanıyor"[6] diye cevap veren insana ulaşacaktır. Bu insan onu keşfetmedi, ama onu örgütlemeye giriştiği; ve onun etrafında, yönettiği devletin en küçük olayına kadar herşeyini kavramasına olanak verecek bir iktidar düzeneğini kurmak istediği bilinmektedir; egemen kılacağı katı disiplinle "bu büyük makinenin tamamını kucaklamayı, ama gene de en küçük bir ayrıntının bile elinden kaçmasına izin vermemeyi" hedeflemekteydi[7].

İnsanların denetlenmeleri ve kullanılmaları için ayrıntının titiz bir şekilde gözleme alınması ve aynı anda bu küçük şeylerin siyasal olarak hesaba katılmaları, kendileriyle birlikte bir teknikler bütününü; koskoca bir usuller ve bilgi, tasvir, reçete ve veri *corpus*'unu taşıyarak, klasik dönem boyunca yükselmişlerdir. Ve modern hümanizmanın insanı hiç kuşkusuz, bu önemsiz şeylerden doğmuştur[8].

---

6 E. Geoffroy Saint-Hilaire bu açıklamayı Bonaparte'a atfetmektedir, *Notions synthétiques et historiques de philosophie naturelle* 'in Giriş'ine dair.

7 J.B. Treilhard, *Motifs du code d'instruction criminelle* , 1808, s, 14.

8 Örnekleri askeri, tıbbi, eğitsel ve endüstriyel kurumlardan seçeceğim. Sömürgecilik, kölecilik, bebek bakımı gibi alanlardan da başka örnekler verilebilirdi.

Disiplin önce bir eylemin mekân içinde dağıtılması işine girişmiştir. Bunun için birçok tekniği devreye sokmaktadır.

1. Disiplin bazen *çitlemeyi;* diğer hepsine nazaran türdeş olmayan ve kendi üzerine kapalı olan bir alanın özelleştirilmesini talep eder. Disipline yönelik monotonluktan korunmuş olan yer. Serserilerin ve sefillerin büyük "kapatılmaları" olmuştur; bu kapatılmalardan daha gizli, ama daha kurnazca ve daha etkili olanları da olmuştur. Kolejler: manastır modeli kendini buralarda yavaş yavaş dayatmıştır; yatılılık en sık rastlanılan değilse bile, en mükemmel eğitim yöntemi olarak gözükmektedir; Lois-le-Grand lisesinde, burası Cizvitlerin ayrılmalarından sonra örnek bir kolej haline getirildiğinde, yatılılık zorunlu hale getirilmiştir[9]. Kışlalar: orduyu, şu serseri kitleyi sabitleştirmek; yağma ve şiddet hareketlerini engellemek; geçen birliklere dayanamayan halkı sakinleştirmek; sivil otoritelerle çatışmaları önlemek; askerden kaçmaları durdurmak; harcamaları denetlemek gerekir. 1719 karamamesi Güney Fransa'da daha önceden düzene sokulmuş olanlarının benzeri yüzlerce kışlanın yapılmasını hükme bağlamıştır; burada kapalı tutma katı bir biçimde olacaktır: "Herşey on ayak yüksekliğinde olan ve herbir kenardan on ayak uzaklıktaki adıgeçen bölümleri çevreleyecek olan bir duvarla çitlenecek ve kapatılacaktır" –ve bu iş, birlikleri "düzen ve disiplin" içinde tutmak için yapılmaktadır "ve bundan subay sorumludur"–[10]. 1745'te yaklaşık 320 kentte kışla vardır; ve kışlaların 1775'teki toplam kapasiteleri 200.000 kişi olarak tahmin edilmektedir[11]. Dağınık atelyele-

9 Krş. , Ph. Ariès, *L'Enfant et la famille* , 1960, s. 303-313 Le G. Sayders, *La Pédagogie en France aur XVII e et XVIIIe siecles* , 1965, s. 35-41.

10 *L'Ordonnance militaire*, c.XII, 25 Eylül 1719, Krş. Levha no.5.

11 Daisy, *Le Royaume de France* , 1745, s. 201-209, 1775 tarihli yazarı bilinmeyen muhtıra (Savaş arşivi, 3689, f. 156). A. Navereau, *Le Logement et les ustensiles des gens de guerre de 1439 à 1789* , 1924 s. 132-135. Krş. Levha no. 5 ve 6.

rin yanı sıra, hem türdeş, hem de sınırları belirli olan büyük manüfaktür alanları gelişmektedir: önce bir araya getirilen manüfaktürler, sonra XVIII. yüzyılın ikinci yarısında fabrikalar (Chaussade dökümhaneleri Nièvre ile Loire arasında yer alan Médine yarımadasının tümünü kapmaktadırlar; Wilkinson 1777'de Indret fabrikasını kurmak için Loire üzerinde kazık çakarak ve toprak doldurarak, bir ada meydana getirmiştir; Toufait, Le Creusot fabrikasını yeniden biçimlendirildiği Charbonniére vadisinde inşa etmiş ve hatta fabrikanın içine işçi lojmanları bile koymuştur); bu bir ölçek değişimidir, aynı zamanda yeni bir denetim tarzıdır. Fabrika açık bir şekilde manastıra, kaleye, kapalı bir kente benzemektedir; muhafız "kapıları ancak işçiler girerken açacaktır ve çalışmaların başladığını bildiren zil çaldıktan sonra bundan bir çeyrek saat sonra kimsenin içeri girme olanağı olmayacaktır; gün bitiminde atelye şefleri anahtarları manüfaktürün kapıcısına teslim etme durumundadırlar, o da bunun üzerine kapıları yeniden açmaktadır[12]. Bunun böyle olmasının nedeni, üretim güçlerinin yoğunlaşmalarının ölçüsünde, bu durumdan en çok avantajı sağlamanın ve bu yoğunlaşmanın sakıncalarını önlemenin (hırsızlık, çalışmanın kesilmesi, karıştırıcı faaliyetler ve "komplolar"); malzeme ve aletleri korumanın ve emek gücüne egemen olmanın söz konusu olmasıdır: "sağlanması gereken düzen ve asayiş, manüfaktürün yönetimiyle görevli ortağın işçilerin içine sızabilecek suiistimalleri önleyebilmesi ve bunlara çare bulması ve bunların gelişmelerini daha ilkesinden itibaren durdurabilmesi için, tüm işçilerin aynı çatı altında toplanmalarını gerektirmektedir"[13].

2. Fakat "çitleme" ilkesi disipline yönelik aygıtlar içinde ne sabit, ne vazgeçilmez, ne de yeterlidir. Bu aygıtlar mekânı daha esnek ve daha ince bir şekilde işlemektedirler.

---

12 *Projet de réglement pour l'aciérie d'Amboise* , Ulisal Arşivler, f. 12 1301.

13 Angers'deki yelken bezi imalathanesine ilişkin olarak krala verilen muhtıra, *in* , V. Dauphin, *Recherches sur l'industrie textile en Anjou* , 1913, s.199.

Ve öncelikle de temel yerleştirme veya *çerçeveleme* ilkesine göre. Her kişiye kendi yeri; her yere bir kişi. Gruplar halindeki dağıtımdan kaçınmak; ortaklaşa yerleşimleri çözmek; karmaşık, kitlesel veya elden kaçan çoğullukları çözümlemek. Disiplin mekânı, dağıtıma tabi tutulacak ne kadar beden veya unsur varsa o kadar parsele ayrılmaya yönelmektedir. Belirsiz dağıtımların, bireylerin denetimsiz kayboluşlarının, karmaşık dolaşımlarının, yararsız ve tehlikeli pıhtılaşmalarının sonuçlarını ortadan kaldırmak gerekmektedir; kaçış-karşıtı, serserilik-karşıtı, yığılma-karşıtı taktikler. Mevcutları ve namevcutları belirlemek, kişilerin nerede ve nasıl bulunacaklarını bilmek, yararlı iletişimler kurmak, diğerlerine son vermek, herkesin hal ve gidişini her an gözetim altında tutabilmek, nitelikleri ve liyakatleri ölçebilmek söz konusudur. Demek ki bilebilmek, egemen olabilmek ve kullanabilmek için usuller söz konusudur. Disiplin analitik bir mekânı örgütlemektedir.

Ve burada da eski bir mimari ve eski bir dinsel usulle karşılaşmaktadır: manastırların hücresi. Tahsis ettiği hücreler tamamen ülküsel hale gelseler bile, disiplinlerin mekânı her zaman derinliği itibariyle hücreseldir. Belli bir çilekeşlik yaklaşımı "bedenin ve ruhun gerekli yalnızlığı" demekteydi: en azından bazı anlarda kendi iç dürtülerine ve belki de tanrının katılığına karşı tek başlarına göğüs germek zorundadırlar. "Uyku ölümün imgesidir, yatakhane mezarın imgesidir... yatakhanelerin ortak olmasına rağmen, yataklar öyle bir şekilde yerleştirilmişler ve perdelerle o kadar tam bir şekilde kapatılmışlardır ki, kızlar birbirlerini görmeden kalkabilir ve yatabilirler"[14]. Ama burada da hâlâ çok kaba bir biçim söz konusudur.

3. *İşlevsel yerleşimler* kuralı disipline yönelik kurumlarda, mimarinin genel olarak birçok kullanıma uygun ve hazır olarak bıraktığı bir mekânı yavaş yavaş düzene soka-

14 *Réglement pour la communauté des filles du Bon Pasteur*, in, Delamare, *Traité de Police*, Kitap III, başlık v, s. 507. Ayrıca bkz, levha no. 9.

caktır. Belirgin mekânlar yalnızca gözetim altında tutma, tehlikeli iletişimleri kopartma ihtiyacına cevap vermek için değil, aynı zamanda yararlı bir mekân yaratmak için de tanımlanmaktadır. Bu süreç hastanelerde, özellikle ordu ve bahriye hastanelerinde oldukça açıkça ortaya çıkmaktadır. Fransa'da Rochefort deney yeri ve örnek olarak iş görmüşe benzemektedir. Bir liman ve bir askeri liman; mal dolaşımları, iyilikle veya zorla askere alınmış insanlar, teknelere inen binen denizciler, hastalıklar ve salgınlarla birlikte bir asker kaçaklığı, kaçakçılık, sirayet yeridir: tehlikeli karışımlar kavşağı, yasak dolaşımların kesişme yeri. Demek ki bahriye hastanesi tedavi etmek zorundadır, ama bunu yapabilmesi için bir filtre olması, enseleyen ve çerçeveleyen bir düzenek olması gerekmektedir; yasadışılığın ve kötülüğün karışıklığını çözerken, bütün bu hareketliliğe ve kaynaşmaya egemen olması gerekmektedir. Hastalıkların ve salgınların tıbbi olarak gözetim altında tutulmaları, burada bir dizi başka denetimle dayanışma içindedir: asker kaçakları üzerinde askeri denetim, mallar üzerinde vergi denetimi, ilaçlar, tayınlar, kayıplar, iyileşmeler, ölümler, danışıklı dövüşler üzerinde idari denetim. Buna bağlı olarak, mekânın sıkı sıkıya paylaştırılması ve kapatılması ihtiyacı. Rochefort'da alınan ilk tedbirler insanlardan çok nesneleri; hastalardan çok değerli malları kapsamaktaydı. Vergisel ve ekonomik gözetim düzenlemeleri, tıbbi gözlem tekniklerini öncelemektedirler: ilaçların kapalı sandıklara yerleştirilmeleri, bunların kullanım sicilleri; biraz sonra gerçek hasta sayısını, bunların kimliklerini, bağlı bulundukları birlikleri belirlemek üzere devreye bir sistem sokulmuştur; sonra bunların gidiş gelişleri yönetmeliğe bağlanmıştır, bunlar artık kendi koğuşlarında kalmaya zorlanmaktadırlar; her yatağa içinde yatanın adı bağlanmıştır; tedavi gören her kişi hekimin viziti sırasında gözden geçireceği bir sicile kaydedilmektedir; daha sonra sarı hastalığı olanların tecrit edilmeleri, ayrı yataklar ortaya çıkacaktır. Yönetsel ve siyasal bir mekân yavaş yavaş

tedavi mekânıyla eklemleşmektedir; bu mekân bedenleri, hastalıkları, belirtileri, hayatları ve ölçümleri bireyselleştirmeye yönelmektedir; çakıştırılan ve özenle ayrı tutulan özgüllüklerin gerçek bir tablosunu oluşturmaktadır. Disiplinden, tıbbi olarak yararlı bir mekân doğmaktadır.

Bireyselleştirici çerçeveleme ilkesi XVIII. yüzyılın sonunda ortaya çıkan fabrikalarda karmaşık hale gelmiştir. Aynı anda hem bireylerin tecrit edilebilecekleri ve yerlerinin bilinebileceği bir mekânın içindeki dağılımlarını, hem de bu dağılımı kendi talepleri olan bir üretim aygıtıyla eklemleştirmeyi sağlamak söz konusudur. Bedenlerin dağılımı, üretim aygıtının mekânsal düzenlenişini ve çeşitli faaliyet biçimlerini, "postalar" halindeki dağılım içinde birbirlerine bağlamak gerekmektedir. Jouy'daki Oberkampf manüfaktürü bu ilkeye uymaktadır. Bu manüfaktür herbir büyük işlem tipine göre uzmanlaşmış bir dizi atelyeden oluşmaktadır: baskıcılar, renklendiriciler, boyacılar, resim fırçasıyla çalışanlar, oymacılar, boya imalatçıları için atelyeler. Binaların 1791'de Toussaint Barré tarafından inşa edilmiş olanı yüz on metre uzunluğundadır ve üç katlıdır. Zemin katın büyük bölümü blok baskıya ayrılmıştır; 88 penceresi olan salonda iki sıra halinde yerleştirilmiş 132 masa vardır; her baskıcı, renkleri hazırlamak ve yaymakla görevli "çekici"siyle birlikte bir masada çalışmaktadır. Her masanın ucunda, işçinin bastığı bezi kurutması için yerleştirdiği bir cins kafes bulunmaktadır[15]. Atelyenin anayolu üzerinde ilerleyerek hem genel, hem de bireysel bir gözetim yapmak mümkündür: işçinin mevcudiyetini, işine gösterdiği özeni, işinin niteliğini farketmek; işçileri birbirleriyle kıyaslamak, onları beceri ve hızlarına göre sınıflandırmak; imalatın birbirini izleyen safhalarını takip etmek. Bütün bu dizi haline getirmeler sürekli bir tablo oluşturmaktadırlar: burada bütün karışıklıklar çözülmek-

15 Saint-Maur imalathanesi yönetmeliği, B.N., kol. Delamare, *Manufactures*, III.

tedir[16]: yani üretim bölümlere ayrılmakta ve çalışma süreci bir yandan temel safhalara, aşamalara veya işlemlere göre, diğer yandan da bu işleri yapan bireylere, kendilerini bu işlere veren tekil bedenlere göre eklemleşmektedir: bu gücün her değişkeni –güç, hız, beceri süreklilik– gözlenebilmekte, böylece belirlenebilmekte, değerlendirilebilmekte, muhasebeleştirilebilmekte ve onun özel ajanı olana aktarılabilmektedir. Böylece tekil bedenler dizisinin içinden tamamen okunabilir şekilde olmak üzere cımbızla çekilen emek gücü, bireysel birimler halinde çözümlenebilmektedir. Üretim sürecinin bölümlere ayrılmasının altında, büyük endüstirinin doğumu sırasında bu bölünmeyle birlikte, emek gücünün bireyselleştirici bölünmesi de bulunmaktaydı; disiplin merakının dağılımı, çoğu zaman bunların ikisini de sağlamıştır.

4. Disiplinde unsurlar aralarında değiştirilebilir niteliktedirler, çünkü bunların herbiri bir dizi içinde işgâl ettiği yerle ve onu diğerlerinden ayıran açıklıkla tanımlanmaktadır. Burada birlik böylece ne alan (egemenlik birimi), ne yer (yerleşme birimi) değil de, *mertebe* olmaktadır: bir sıralandırma içinde işgâl ettiği yer, bir satır ile bir sütunun kesiştikleri nokta, birbiri peşisıra gerçekleşebilecek bir aralıklar dizisinin içindeki aralık. Disiplin mertebe sanatı ve düzenlemelerin dönüşümü için bir tekniktir. Onları köklü kılmayan, ama paylaştıran ve bir ilişkiler ağı içinde dolaşıma sokan bir yerleştirme aracılığıyla bireyselletirmektedir.

"Sınıf" örneğini ele alalım. Cizvit kolejlerinde hem ikili, hem de kitlesel olan bir örgütlenme o tarihlerde hâlâ görülmekteydi; iki veya üç yüz kadar öğrencisi olanabilen sınıflar onarlı gruplara ayrılmışlardı; bu grupların herbiri başlarında onbaşıları olduğu halde bir Roma ve Kartaca kampına yerleştirilmişlerdi; her onluğun rakip bir onluğu bulunmaktaydı.

16 Krş. La Métherie'nin Le Creusot'yu ziyaretinde söyledikleri: "Bu kadar güzel bir kuruluş ve bu kadar çok miktarda farklı iş için binaların, çalışma esnasında işçiler arasında karışıklık olmaması için yeteri kadar geniş olmaları gerekir", *Journal de physique*, c. XXX, 1787, s. 66.

Genel biçim savaş ve rekabet biçimiydi; çalışma, öğrenim, sınıflandırma iki ordunun çarpışması boyunca, düello biçiminde gerçekleşmekteydi; bu yükümlülükler bir kampın zafer veya bozgunlarını sağlamaktaydı; ve öğrenciler kendilerine, herkesin işlevine ve kendi onluğundaki üniter grubun içinde savaşçı olarak sahip olduğu değere denk düşen bir yer ayrıldığını görmekteydiler[17]. Zaten bu Roma oyununun ikili rekabet idmanları ile; mertebesi, heyerarşisi, piramid biçimindeki gözetimiyle birlikte *legion* örgütlenmesinden ilham alan mekânsal bir düzenlemeyi birbirlerine bağlamaya izin verdiği de kaydedilebilir. Roma modelinin Aydınlanma çağında çifte bir rol oynadığını unutmamak gerekir; cumhuriyetçi çehresi altında bizatihi özgürlük kurumuydu; askeri çehresi altında ise disiplinin ideal şemasıydı. XVIII. yüzyılın ve Devrim'in Roma'sı, Senato'nun ama aynı zamanda *legion* 'un Roma'sıdır; Forum'un, ama aynı zamanda kampların Roma'sıdır. Roma'ya yapılan atıf, yurttaşlık konusundaki hukuki ideali ve disiplin sağlama usullerinin tekniğini imparatorluk dönemine kadar ikircikli bir şekilde taşımıştır. Cizvit kolejlerinin sürekli olarak oynadıkları antik oyunda, her halükârda tamamen disipline yönelik olan nokta, bu oyun içinde yer alan düelloya ve savaş taklidine yönelik olan noktaya üste gelmiştir. Okul mekânı yavaş yavaş –ama özellikle 1762'den sonra– gevşemektedir; sınıf türdeş hale gelmektedir; artık yalnızca, öğretmenin gözü önünde birbirlerinin yanında hizaya giren bireysel unsurlardan meydana gelmemektedir. "Mertebe" XVIII. yüzyılda, bireylerin okul düzeni içindeki büyük dağılım biçimini tanımlamaya başlamıştır: sınıfta öğrenci sıraları, koridorlar, avlular; herkese her ödev ve her sınama için atfedilen mertebe; öğrencinin haftadan haftaya, aydan aya, yıldan yıla elde ettiği mertebe; sınıfların yaş sırasına göre birbirleri ardına hizaya sokulmaları; öğretilen konuların, ele alınan soruların artan bir güçlük düzeni içinde birbirlerini iz-

17 Bkz. C. de Rochemonteix, *Un collège au XVII e siècle*, 1889, c. III, s. 94 vd.

lemeleri. Ve bu zorunlu sıralamalar bütünü içinde her öğrenci yaşına, performansına, hal ve gidişine göre bazen şu, bazen de bu mertebeyi işgâl etmektedir; bu gözlerden oluşan diziler üzerinde sürekli yer değiştirmektedir –bu gözlerden bazıları ideal olup, bir bilgi veya yetenek hiyerarşisini belirlemekte; diğerleri de bu değerler ve liyakatler dağılımını sınıf veya kolej mekânının içinde maddi olarak gösterme durumunda olmaktadırlar–. Bireylerin, sıralı aralıkların vurgulu hale getirdikleri bir mekânda birbirlerinin yerine geçtikleri sürekli bir hareket.

Dizisel bir mekânın örgütlenmesi, ilk öğretimin en büyük teknik değişimlerinden biri olmuştur. Bu değişimin, geleneksel sistemin (öğretmenle birkaç dakika çalışan bir öğrenci, bu arada bekleyenlerin karışık grubu aylak ve gözetimden yoksun olarak kalmaktadır) aşılmasına olanak vermiştir. Bireysel yerleri ayırarak, herbirinin denetlenmesini ve herkesin eşanlı çalışmasını mümkün kılmıştır. Yeni bir öğrenim zamanı ekonomisini düzenlemiştir. Okul mekânının öğreten bir makine olarak, ama aynı zamanda gözeten, hiyerarşik hale getiren, ödüllendiren bir makine olarak da işlev görmesini sağlamıştır. J.-B. de La Salle mekânsal dağılımı sayesinde, aynı anda bütün bir ayırımlar dizisini sağlayabilecek bir sınıf düşlemekteydi: öğrencilerin ilerleme derecelerine göre, herbirinin değerine göre, karakterlerinin iyi veya kötü olmasına, özen gösterme derecelerine göre, temizliklerine göre ve ebeveynlerinin servetine göre. Öyleyse sınıf, öğretmenin özenli "tasnif edici" bakışları altında, birçok girişi olan tek bir büyük tablo oluşturacaktır: "Bütün sınıflarda, bütün derslerin öğrencilerine ayrılmış yerler olacaktır, böylece aynı derse mensup olanların hepsi hep aynı ve sabit bir yere yerleştirilmiş olacaklardır. En yüksek derslerin öğrencileri duvara en yakın sıralara yerleştirileceklerdir, ve sonra da diğerleri ders sırasına göre sınıfın ortasına doğru gitmek üzere yerleştirileceklerdir. Öğrencilerden herbirinin belirlenmiş bir yeri olacak ve bu öğrencilerden hiçbiri okullar müfettişinin emri ve rızası

olmadan burayı ne bırakacak, ne de değiştirecektir". Öyle bir düzenleme yapılmalıdır ki, "ebeveynleri ihmalkâr ve bitli olanlar, temiz ve bitsiz olanlardan ayrılsınlar; hafif ve aklı havalarda bir öğrenci uslu ve ağırbaşlı başka ikisinin arasına yerleştirilsin, inançsız biri ya yalnız bırakılsın, ya da iki imanlı öğrencinin arasına konulsun"[18].

Disiplinler "hücreleri", "yerleri" ve "sıraları" örgütlerlerken, karmaşık mekânlar imal etmektedirler; bunlar hem mimari, hem işlevsel, hem de hiyerarşiktirler. Bunlar sabitleştirmeyi sağlayan ve dolaşıma olanak veren mekânlardır; bireysel parçalar ayırmakta ve işlemsel bağlantılar kurmaktadırlar; yerleri belirlemekte ve değerleri işaret etmektedirler; bireylerin itaatini garanti altına almaktadırlar, ama aynı zamanda en iyi zaman ve hareket ekonomisini de garantilemektedirler. Bunlar karma mekânlardır: gerçektirler, çünkü binaların, salonların, mobilyaların düzenlenişine hükmetmektedirler; ama aynı zamanda ülküseldirler, çünkü kendilerini şu nitelemeler, değerlendirmeler, hiyerarşiler düzenlemesinin üzerine yansıtmaktadırlar. Demek ki ilk büyük disiplin işlemlerinden biri, karmaşık, yararsız veya tehlikeli kalabalıkları düzenli çokluklar haline dönüştüren "canlı tablolar"ın oluşturulmasıdır. "Tablolar" oluşturmak, XVIII. yüzyıl bilimsel, siyasal ve ekonomik teknolojisinin en büyük sorunlarından biri olmuştur: bitki ve hayvan bahçeleri düzenlemek ve aynı zamanda canlı varlıkların rasyonel sınıflandırmalarını yapmak: malların ve paranın dolaşımını gözlemek, denetlemek, düzene bağlamak bir ekonomik tablo inşa etmek; insanları teftiş etmek, varlıklarını veya yokluklarını

18 J. -B. de La Salle, *Conduite des écoles chrétiennes* , B.N., Ms 11759, s. 248-249. Bundan biraz daha önceleri Batencour, sınıfların üç bölüme ayrılmalarını önermekteydi: "En şereflisi Latince öğrenenler için... Tembellerin her zaman yol açtıkları karışıklıkları önlemek üzere, tahtalarda yazıcı sayısı kadar yer olması temenni edilir". Bir başkasında okuma öğrenenler bulunacaktır: zenginler için bir sıra, fakirler için bir sıra, "bit geçmesin diye". Üçüncü kısım yeni gelenler için"Kapasiteleri anlaşıldıktan sonra, onlara bir yer verilir" M. I. D. B. *Instruction méthodique pour l'école paroissiale* , s. 56 -57. Krş., levha no. 10 -11.

farketmek ve silahlı kuvvetlerin genel ve sürekli bir sicilini oluşturmak; hastaları dağıtmak, onları diğerlerinden ayırmak, hastane mekânını titizlikle bölümlere ayırmak ve hastalıkların sistematik bir tasinifini yapmak: iki kurucu unsurun –dağıtım ve çözümleme, denetim ve anlaşılabilirlik– birbirleriyle dayanışma içinde olduğu bir sürü ikiz işlem. Çoğulu örgütlemek, onu kat etmek ve ona egemen olmak için kendine bir araç sağlamak söz konusudur; ona bir "düzen" dayatmak söz konusudur. Tıpkı Guibert'in sözünü ettiği ordu komutanı gibi, doğabilimci, hekim, iktisatçı da "azamet karşısında körleşmiş, kalabalık tarafından serseme döndürülmüştür... nesnelerin çokluğundan kaynaklanan sayısız bileşim, çok sayıdaki dikkatin biraraya gelmesi onların güçlerinin üzerinde bir yük oluşturmaktadır. Modern savaş bilimi mükemmelleşerek, gerçek ilkelere yaklaşarak daha basit ve daha az zor hale gelebilir"; ordular "benzeşen, her harekete uyabilen basit taktiklerle... hareket ettirme ve yönetme açısından daha kolay olacaklardır"[19]. Taktik, insanların mekânsal düzenlenmesi ve bunun takibi; sınıflandırma bilimi, doğal varlıkların disiplinsel mekânı; ekonomik tablo, zenginliklerin düzenli hareketi.

Fakat tablo bu farklı sicillerde aynı işleve sahip değildir. Ekonomik düzeni içinde miktarların ölçülmesine ve hareketlerin çözümlenmesine izin vermektedir. Sınıflandırma bilimi biçimi altında, nitelik belirleme (ve buna bağlı olarak bireysel özgüllükleri azaltma) ve sınıflar oluşturma (yani sayı kabullerini dışta bırakma) işlevine sahiptir. Ama tablo haline getirmenin disipline yönelik dağıtım biçimi altındaki işlevi, bunun tersine çoğunluğu kendi için işlemek, onu dağıtmak ve ondan mümkün en fazla sonucu elde etmektir. Doğanın sınıflandırılması karakterden kategoriye giden eksenin üzerinde yer alırken, disipline yönelik taktik aynı anda hem bireyin birey olarak niteliğinin belirlenmesine, hem de belli bir

19 J.A. de Guibert, *Essai général de tactique* 1772, I, Ön Söylev, s. XXXVI.

çoğulluğun düzene sokulmasına olanak vermektedir. Bu taktik aynı unsurlardan meydana gelen bir bütünün denetimi ve kullanımının birinci koşuludur: "hücresel" denilebilecek bir iktidarın bir mikrofiziği için taban.

FAALİYETİN DENETİMİ

1. *Zaman kullanımı* eski bir mirastır. Manastır cemaatleri hiç kuşkusuz onun katı bir modelini önermişlerdi. Bu model hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bunun üç süreci –vurgulu noktaları belirlemek, belirgin meşguliyetlerin yapılmasını zorlamak, tekrar devrelerini ayarlamak– kolejlerde, atelyelerde, hastanelerde çok erkenden ortaya çıkmıştır. Yeni disiplinler, eski şemaların içine yerleştirirlerken zahmet çekmemişlerdir; eğitim kurumları ve yardım kuruluşları, çoğu zaman birer eklentisi oldukları manastırların hayat tarzlarını ve düzenliliklerini sürdürmekteydiler. Endüstriyel dönemlerin katılığı, uzun süre dinsel bir edaya sahip olmuştur; XVII. yüzyılın büyük manüfaktürlerinin yönetmelikleri, çalışmanın vurgusunu verecek olan faaliyetleri belirtmekteydiler: "sabahları işlerine gelen bütün kişiler... çalışmaya başlamadan önce ellerini yıkayacak, çalışmalarını Tanrıya adayacak, haç çıkartacaklar ve sonra çalışmaya başlayacaklardır"[20]; ama XIX. yüzyılda kır insanları endüstriyel alanda istihdam edilmek istenildiğinde, onları atelyelerde çalışmaya alıştırmak üzere, hâlâ tarikat yöntemlerine başvurulduğu görülecektir; işçiler "fabrika-manastırlar"da çerçevelenmektedirler. Maurice d'Orange ve Gustav Adolf'ün protestan ordularındaki büyük askeri disiplin, iman faaliyetleriyle vurgulanan ritmik bir zaman boyunca oluşmuştur; Boussanelle bundan çok daha sonraları bile "manastırın bazı mükemmel yanlarının" orduda bulunması gerektiğini söylemekteydi[21]. Dinsel tarikatlar yüzyıllar boyun-

20 Saint-Maur imalathanesi yönetmeliğinin 1. maddesi.
21 L. de Boussanelle, *Le Bon militaire*, 1770, S.2. İsveç ordusundaki disipli-

ca disiplin üstatları olmuşlardır; bunlar zaman zaman büyük ritm ve düzenli faaliyet teknisyenleriydiler. Fakat disiplinler miras aldıkları bu zamanı düzenleme usullerini değiştirmişlerdir. Önce onları incelterek. Artık zaman çeyrek saat, dakika, saniye cinsinden hesaplanmaktadır. Tabii ki orduda: Guibert, fikir babasının Vauban olduğu kronometreli atış talimlerini sistematik olarak uygulatmıştır. İlkokullarda zamanın bölümlere ayrılması giderek sıradan bir iş haline gelmiştir; faaliyetler hemen karşılık verilmesi gereken emirler tarafından kuşatılmıştır: "saatin son çalışında bir okul çocuğu bir zil çalacaktır ve bütün öğrenciler hemen diz çökecekler, kolları kavuşmuş ve gözleri yere doğru inik olacaktır. Dua bittikten sonra bir ikinci zil çalınarak, onlara İsa'ya selâm işareti yapmaları ve üçüncüsüyle de oturmaları emri verilecektir"[22]. XIX. yüzyılın başında, karşılıklı yardımlaşma okulu için şöyle bir zaman kullanımı önerilecektir: saat 8.45'te öğreticinin girişi, 8.52'de öğreticinin çağrısı, 8.56'da çocukların girişi ve dua, 9'da sıralara oturma, 9.04'te taştahta üzerinde ilk çalışma, 9.08'de diktenin bitişi, 9.12'de taştahta üzerinde ikinci çalışma v.s.[23]. Ücretli emeğin yaygınlaşması da kendi cephesinden zamanının sıkı bir çerçevelenişine yol açmıştır: "işçilerin zilin çalınmasından sonra onbeş dakikadan daha fazla bir süre geç kaldıkları olursa..."[24]; "kalfalardan iş sırasında çağırılıp, beş dakikadan fazlasını kaybedeni..."; "işininin başında tam saatinde olmayan..."[25]. Ama aynı zamanda, kullanılan saatin nitelikli olması da sağlanmaya çalışılmaktadır: kesintisiz denetim, gözetmenlerin baskısı, rahatsız edecek veya dikkat dağıtacak herşeyin iptali;

nin dinsel karakteri hk. bkz, *The Swedish Discipline* , Londra, 1632.

22 La Salle, *op.cit* ., 27-28

23 Bally, zikr., R.R. Tronchot, *L'Enseignement mutuel en France* , daktilo tez, I, s. 221.

24 *Projet de réglement pour la fabrique d'Amboise* , madde 2, Ulusal Arş. , f 12 1301. Bunun parça başına çalışanlar için de geçerli olduğu belirtilmiştir.

25 M.S. Oppenheim imalathanesi geçici yönetmeliği, 1809, md. 7-8, in, Hayem, *Mémoires et documents pour revenir à l'histoire du commerce.*

bütünsel olarak yararlı bir zaman oluşturmak söz konusudur: "çalışma sahasında kalfaları hareketlerle veya başka bir şekilde eğlendirmek, hangisi olursa olsun oyun oynamak, yemek yemek, uyumak, hikâye veya komiklikler anlatmak bilhassa yasaktır"[26]; ve hatta yemek molasında bile "hiçbir söylev çekilmeyecek, öykü veya macera anlatılmayacak veyahut işçileri çalışmalarından uzaklaştıracak herhangi başka bir görüşme yapılmayacaktır"; "işçilerin hangi bahaneyle olursa olsun, manüfaktüre şarap getirmeleri ve atelyelerde içmeleri bilhassa yasaktır".[27] Ölçülen ve ücret ödenen zaman, ayrıca hiçbir saf olmayan yanı ve hatası olmayan bir zaman, iyi kaliteden bir zaman olmalı, beden onun bütünleşmesi boyunca, faaliyetine karşı titizlik göstermelidir. Kesinlik ve titizlik, düzenlilikle birlikte disipline yönelik zamanın temel erdemleridir. Fakat en yeni olan husus burada değildir. Başka usuller, disiplinler konusunda daha da karakteristiriktirler.

2. *Eylemin zamansal yoğunlaşması*. Bir askeri birliğin yürüyüşünün denetlenmesinin iki yolu olsun. XVII. yüzyıl başı: "askerleri sıra halinde veya tabur nizamında yürütürken, trampetin ritmine uygun yürümeye alıştırmak ve bunu yapmak için, bütün birliğin aynı ayağı aynı anda kaldırması için sağ ayaktan başlamak gerekir"[28]. XVII. yüzyıl ortasında dört cins adım: "küçük adımın uzunluğu bir ayak; normal adımınki, çift adımınki ve yol adımınınki iki ayak olacaktır, bu adımların hepsi bir topuktan diğerine ölçülecektir; sürelere gelince, küçük adımınki ve olağan adımınki bir saniye olacak, bu süre içinde iki çifte adım atılacaktır; yol adımının süresi bir saniyeden biraz fazla olacaktır. Eğik adım da aynı bir saniyelik aralıkta atılacaktır; bu adım bir topuktan diğerine en fazla 18 parmak olacaktır... İleri doğru normal adım baş dik ve gövde düz tutularak, sırasıyla herbir bacak üzerinde den-

26 M.S. Oppeinheim... yönetmeliği, md. 16.
27 *Projet... Amboise*, md. 4.
28 L. de Montgommery, *op.cit.*, s. 86.

gelenerek ve diğerini ileri atarak, dizin arkası dik tutularak uygulanacaktır; ayak burnu, üzerinde yürünecek zemini gösterişsiz bir şekilde yalaması ve yere konulması için biraz dışa dönük ve alçak olacaktır, böylece ayağın her parçası zemine değecek, ama oraya çarpmayacaktır"[29]. Bu iki talimat arasında yeni bir zorlama demeti, jest ve hareketlerin bölünmesinde yeni bir kesinlik denemesi, bedeni zamansal emirlere uyarlamanın başka bir biçimi devreye sokulmuştur.

1766 talimnamesinin tanımladığı, bir zaman kullanımı değildir –bir faaliyet için genel bir çerçeve–; onun tanımladığı dıştan dayatılan, ortaklaşa ve zorunlu bir ritmden daha fazla birşeydir; bu bir "program"dır; eylemin kendinin yoğunlaşmasını sağlamaktadır; onun akışını ve safhalarını içeriden denetlemektedir. Jestleri ölçen veya vurgulayan bir emir biçiminden, onları bütün bağlamışları boyunca zorlayan ve destekleyen bir dokuya geçilmiştir. Bir cins anatomik-kronolojik davranış şeması kendini tanımlamaktadır. Eylem, unsurlarına bölünmüştür; bedenin, kol ve bacakların, eklemlerin konumu tanımlanmıştır;her harekete bir yön, bir genişlik, bir süre tahsis edilmiştir; bunların birbirlerini izleme düzeni hükme bağlanmıştır. Zaman bedene nüfuz etmekte, ve onunla birlikte iktidarın tüm kılı kırk yaran denetimleri de nüfuz etmektedirler.

3. Buna bağlı olarak, *beden ile jestin korelasyon içine sokulması.* Disipline yönelik denetim yalnızca bir dizi tanımlanmış jestin öğretilmesi veya dayatılmasından ibaret değildir; bu denetim bir jest ile onun etkinlik ve hızlılık koşulu olan bedenin bütüncül tutumunun arasındaki en iyi ilişkiyi dayatmaktadır. Zamanın iyi kullanılmasına olanak veren bedenin iyi kullanımında, hiçbir şey aylak veya yararsız olarak kalmamalıdır: herşey istenilen hareketin desteği olmaya davet edilmelidir. İyi bir disipline sahip bir beden, en küçük hareketin işlemsel bağlamını meydana getirmektedir. Örne-

29 *Ordonnance du 1 er Janvier 1766 pour regler L'exercice de l'infanterie.*

ğin iyi bir yazı bir jimnastiği gerektirmektedir –sağlam şifresi bedeni ayak burnundan işaret parmağının ucuna kadar tümüyle kuşatan koskoca bir rutin–. "Bedeni dik biraz sola doğru dönük ve yatık ve olabildiğince öne eğik tutmak gerekir, öylesine ki dirsek masaya dayanınca, çene görüşü engellemeyecek bir şekilde yumruğa dayansın; sol bacak masanın altında sağ bacaktan biraz önde olsun, çünkü bu konumda yalnızca daha hızlı yazmakla kalınmaz, aynı zamanda karnı masaya dayama alışkanlığı kadar sağlığa zararlı birşey olamaz; sağ kolun dirsekten ele kadar olan kısmı masanın üzerine konulmalıdır. Sağ kol vücuttan yaklaşık üç parmak uzaklıkta tutulmalıdır, ve üzerine hafifçe konulacağı masadan beş parmak kadar olan kısmı masanın üzerine konulmalıdır. Sağ kol vücuttan yaklaşık üç parmak uzaklıkta tutulmalıdır, ve üzerine hafifçe konulacağı masadan beş parmak kadar taşmalıdır. Öğretmen öğrencilere, yazarken almak veya başka bir şekilde düzeltecektir"[30]. Disiplinli bir vücut, etkin bir hareketin desteğidir.

4. *Beden-nesne eklemleşmesi*. Disiplin bedenin kullandığı nesneyle sürdürmek zorunda olduğu ilişkilerin herbirini tamamlar. Bunların arasında titiz bir çark düzeni kurar. "Silah öne. Üç harekette. Tüfek sağ elle kaldırılacak, bunu yaparken sağ dize nazaran dik bir konumda tutmak üzere, vücuda yaklaştırılacaktır, namlunun ucu göz hizasında olacaktır ve tüfek, kol bedene kemer hizasından yapışırken, sağ elle vurularak kavranacaktır. İkinci harekette tüfek sağ elle kendi önüne getirelecek, namlu iki gözün arasında dikine duracaktır, kol gerginken sağ el onu bilek hizasından kavrayacak, tetik siperi işaret parmağına dayanacak, sol el arpacık hizasında olacak, baş parmak namlu boyunca kabartma üzerinde uzatılacaktır. Üçüncü harekette sol el tüfeği bırakarak, onu kalça boyunca düşürecek; sağ el tüfeği, kundak göğsün dışma ve karşısına gelecek şekilde kaldıracaktır, bu arada

30 J. -B. de La Salle, s. 63-64 . Krş. , levha no. 8.

dirsek vücuda dayalı, baş parmak kundağa doğru uzanmış, ilk vidaya dayanmış, horoz işaret parmağına dayanmış, namlu dik olacaktır"[31]. Burada karşımızda, bedenin aletsel şifrelenmesi olarak adlandırılabilecek şeyin örneği bulunmaktadır. Bu, bütüncül hareketin iki paralel dizi halinde bölünmesine dayanmaktadır: devreye sokulacak beden unsurları dizisi (sağ el, sol el, elin çeşitli parmakları, diz, göz, dirsek vs.); kullanılan nesnenin unsurlarının dizisi (namlu, arpacık, horoz, vida vs.); bu şifreleme daha sonra bunların birbirleriyle bazı basit hareketlere göre (bastırmak, bükmek) ilişkiye sokmakta, sonra da bu ilişkilerin herbirinin belirgin bir yere sahip olduğu, adeta dinsel nitelikteki yasal bölümü saptamaktadır. XVIII. yüzyıl askeri teknisyenlerinin "manevra" adını verdikleri işte bu zorunlu sözdizimidir. Geleneksel reçete yerini açık ve zorlayıcı hükümlere bırakmıştır. İktidar, bedenle kullandığı nesne arasındaki temasın tüm yüzeyine sızmış bulunmaktadır, onları birbirlerine bağlamaktadır. Bir beden-silah, beden-alet, beden-makine bütünü oluşturmaktadır. Bedenden yalnızca işaretler ve ürünler isteyen, ifade biçimleri veya bir çalışmanın ürünlerini isteyen şu boyun eğdirme biçimlerinden, olunabilecek en uzak noktada bulunulmaktadır. İktidar tarafından dayatılan yönetmelik düzenlemesi, aynı zamanda işlemin inşa edilmesinin yasasıdır. Ve disipline yönelik iktidarın şu karakteri işte ortaya böyle çıkmaktadır: bir vergi toplamadan daha çok sentez, ürüne el koymadan daha çok üretim aygıtı içinde baskıcı bir bağ olma işlevine sahiptir.

5. *Tüketici kullanma*, Zaman kullanımının geleneksel biçiminin altında yer alan ilke esas olarak olumsuzdu; aylakolmama ilkesi: tanrı tarafından sayılan ve ücreti insanlar tarafından ödenen bir zamanı boşa harcamak yasaktı; zaman kullanımı israf tehlikesini önlemeliydi –ahlâki kusur ve ekonomik namussuzluk–. disiplin ise olumlu bir ekonomi düzen-

31 *Ordonnance du 1 er janvier 1766* ..., başlık XI, md. 2.

lemektedir; zamanın teorik olarak hep artan bir kullanımı ilkesini koymaktadır: istihdamdan çok, sonuna kadar kullanma; zamandan hep daha fazla kullanılır anlar ve her andan da hep daha fazla yararlı güç çekip almak söz konusudur. Bunun anlamı, sanki zaman bizzat kendi işleyişi içinde tükenmezmişçesine, en küçük anın kullanımının yoğunlaştırılmasının peşinde koşmanın gerektiğidir; veya sanki en azından, giderek ayrıntılı hale gelen bir iç düzenlemeyle, en yüksek hızın en yüksek etkinlikle birleştirilebileceği ideal bir noktaya yönelinebilirmişçesine zamanın yoğunlaştırılmasına çalışmanın gerektiğidir. II. Friedrich'in zaferlerinden sonra Avrupa'nın tümünün taklid ettiği ünlü Prusya piyade talimnamelerinde devreye sokulan, tam da bu teknik olmaktadır[32]: zaman ne kadar bölünürse alt birimleri o kadar çoğaltılmakta, iç unsurları onları denetleyen bir bakışın altında seferber edilirlerken, zamanın eklemleşmesi o kadar bozulmakta, bu durumda bir işlemi hızlandırmak veya en azından onu optimum bir hıza göre ayarlamak o kadar mümkün hale gelmektedir; bu yüzden eylem zamanının bu talimnameye bağlanması orduda çok büyük önem kazanmıştır ve insan faaliyetinin tüm teknolojisine ilişkin olarak da öyle olmak zorunda kalacaktır: 1743 tarihli Prusya talimnamesi silah aşağı indirmek için altı hareket, devirmek için dört hareket, omuza ters koymak için onüç hareket vs. öngörmekteydi. Karşılıklı yardımlaşma okulu da başka araçlarla olmak üzere, zaman kullanımını yoğunlaştırmak üzere bir aygıt olarak düzenlenmişti; yapılan bir örgütlenme öğretmenin doğrusal ve birbiri peşi sıra gelen nitelikteki öğretimini düzenlemesine olanak vermekteydi: bu örgütleme öğreticilerin ve yardımcıların gözetimi altında olan çeşitli öğrenci grupları tarafından aynı

32 Prusya birliklerinin başarıları "ancak disiplinlerinin ve eğitimlerinin mükemmelliğine" bağlanabilir; "demek ki eğitim biçiminin seçimi kayıtsız kalınacak birşey değildir. Prusya'da bunun üzerinde kırk yıl boyunca, işin ucunu hiç bırakmayan bir dikkatle çalışılmıştır" Marechal de Saxe'tan Argenson kontuna 25 Şubat 1750 tarihli mektup, Arsenal, MS. 2701 ve *Mes Rêveries*, c.II. s. 249. Bkz., levha no 3 ve 4.

anda yapılan işlemlerin uyumunu sağlıyordu; böylece akan zamanın her anının içinde çok sayıda, ama birbirlerine göre düzene sokulmuş faaliyetler yer almaktaydı; ve diğer yandan işaretler, ıslıklar, emirler tarafından dayatılan ritm, hem öğretim sürecini hızlandırmakta hem de hızlılığı bir erdem olarak öğretmek zorunda olan zamansal ölçütleri herkese empoze etmekteydi[33]. "bu emirlerin yegâne amacı... çocukları aynı işlemleri hızlı ve iyi yapmaya alıştırmak, bir işlemden bir başkasına geçişin yol açtığı zaman kaybını, eli çabuk tutarak mümkün olduğunca azaltmaktır"[34].

Öte yandan, bu boyun eğdirme tekniği boyunca yeni bir nesne oluşmaktadır; bu nesne nöbeti yavaş yavaş mekanik cisimden –katı nesnelerden oluşan ve imgesi, mükemmel bir disiplin düşünü kuranları uzun zaman meşgûl eden hareketlerden etkilenen cisim– devralmaktadır. Bu yeni nesne güçleri taşıyan ve bir sürenin makamı olan doğal cisimdir; kendi düzenleri, kendi zamanları, kendi iç koşulları, kendi kurucu unsurları olan özelleşmiş işlemlere uygun cisimdir. Beden yeni iktidar mekanizmalarının hedefi haline gelirken, kendini yeni bilgi biçimlerine sunmaktadır. Spekülatif fizikten çok icraata ait olan beden; hayvansal ruhların nüfuz ettiğinden çok otorite tarafından yoğrulan beden; rasyonel mekaniğe değil de, yararlı bir terbiye etmeye konu olan beden; ama bu nedenden ötürü bu bedenin içinde bazı doğal talepler ve işlevsel zorlamalar kendilerini belirteceklerdir. Guibert'in fazlasıyla yapay manevralara yönelttiği eleştirilerde keşfettiği budur. Beden kendine dayatılan alıştırmalara direnç göstermektedir ve esas korelasyonlarını bu alıştırmalar içinde resmetmekte

---

33 Yazı alıştırması :... "9: Eller diz üzerinde. Bu emir bir çıngırak çalınarak verilmektedir; 10: eller masada, baş dik; 11: Taştahtaları temizleyin: herkes tahtasını tükürükle veya daha iyisi, şerit parçasından bir tamponla silmektedir; 12: tahtaları gösterin; 13: gözcüler, denetleyiniz. Bunlar astlarının tahtalarına, sonra da kendi banklarındakilere bakacaklardır. Astlar kendi banklarındaki tahtalara bakmakta ve herkes yerinde kalmaktadır."

34 Samuel Bernard, *Karşıdaki eğitim kurumuna 30 Ekim 1816 tarihli rapor.*

ve uyumsuz olanı kendiliğinden dışarı atmaktadır: "askeri eğitim okullarımızdan çoğuna girildiğinde, bütün bu askerler zorla yaptıkları hareketler içinde görüleceklerdir; kaslarının gerildiği ve kan dolaşımlarının kesintiye uğradığı görülecektir. İnsan bedeninin doğasını ve yapısının amacını inceleyelim; bu durumda askere verilmesini açıkça hükmettiği konum ve davranışı görürüz. Baş dik, omuzlardan ayrılmış ve iki omuz arasında dik durumda olmalıdır. Ne sağa, ne sola döndürülmelidir, çünkü boyun omurları ile bunların bağlı oldukları kürek kemiği arasındaki bağlantıya bakınca bu omurlardan hiçbirinin, omuzun kollardan birini aynı tarafa hafifçe bükmeden dairesel bir hareket yapamayacağı ve beden artık düz bir konuda olmadığından, askerin öne doğru düz yürüyemeyeceği ve saf düzeninde bir unsur oluşturamayacağı görülür... Talimnamenin dipçiğin dayanacağı nokta olarak işaret ettiği kalça kemiği herkeste aynı yerde olmadığından, tüfek bazılarında daha sağda, bazılarında da daha solda taşınmalıdır. Aynı yapı eşitsizliğinden ötürü, kişilerin omuzlarının dış kesiminin az veya çok etli olmasına göre, tetik siperi bedene az veya çok yapıştırılmış olacaktır vs. "[35].

Disipline yönelik usullerin,çağdaş tasnif ve tablo halinde dökme tekniklerinde nasıl yer sahibi oldukları görüldü; bu usullerin aynı zamanda bireylere özgü sorunları ve çoğulluğu işe nasıl dahil ettikleri de görüldü. Aynı şekilde, faaliyetin disipline yönelik olarak denetlenmesi, bedenlerin doğal mekanizmalarına ilişkin olarak yapılan tüm teorik veya uygulamalı araştırmaların içinde yer almaktadırlar; ama bu denetimler aynı zamanda bu alanda özgün süreçler keşfetmeye başlamışlardır; davranış ve ona bağlı olan organik talepler yavaş yavaş basit hareket fiziğinin yerine geçeceklerdir. En ufak işlemlerine kadar itaatkâr olması talep edilen beden, bir organizmaya özgü olan işleyiş koşullarını göstermekte ve bunların zıtlaşmalarını ortaya koymaktadır. Disiplinsel ik-

35 J.A. de Guibert, *Essai général de tactique* , 1772, I, s. 21-22.

tidar, yalnızca analitik ve "hücresel" olmakla kalmayıp, aynı zamanda doğal ve "organik" olan bireysellikle bağlantılıdır.

OLUŞUMLARIN ÖRGÜTLENMESİ

1677'de Gobelins manüfaktürünü kuran ferman, bir okul örgütlenmesini öngörmekteydi. Krallık binaları başemini altmış burslu çocuk seçecek, bunlar bir süre "onların öğretim ve eğitimlerini sağlayacak" bir öğretmene teslim edilecekler, sonra da manüfaktürün çeşitli halıcı ustalarının (bu ustalar bu işlevlerinden ötürü, çocukların burslarından kesilen bir tazminat alacaklardı) yanına çırak olarak verileceklerdi; altı yıllık çıraklıktan sonra, dört yıl hizmet vereceklerdi ve bir nitelik sınavından geçtikten sonra, krallığın istedikleri kentinde "dükkân açmak ve işletmek" hakkına sahip olacaklardı. Burada lonca tarzı eğitime özgü nitelikler bulunmaktadır: ustaya karşı hem bireysel, hem de tam olan bir bağımlılık ilişkisi; nitelik belirleyen bir sınavla sona eren ve statü tarafından belirlenen yetiştirilme süresi, ama bu süre belirgin bir programa göre bölümlere ayrılmamıştır; bilgisini aktarmak zorunda olan usta ile hizmetini, yardımını ve çoğu zaman da bir ödentiyi devreye sokmak zorunda olan çocuk arasındaki bütüncül alış veriş. Hizmetkârlık biçimi, bir bilgi aktarımıyla karışmaktadır[36]. 1737 tarihli bir ferman, Gobelins çırakları için bir resim okulu örgütlemiştir; bu okul ustaların yanındaki eğitimin yerine geçmeye değil de, onu tamamlamaya yöneliktir. Ama bu eğitim tamamen başka türden bir zaman kullanımını gerektirmektedir. Öğrenciler pazar ve bayram günlerinin

36 Bu karışım çıraklık sözleşmesinin bazı hükümlerinde açıkça görülmektedir: usta öğrencisine -parası ve çalışması karşılığında-, kendine hiçbir sır ayırmadan bütün bilgisini aktarmak zorundadır; aksine davranışlara para cezası verilir. Örnek olarak bkz. F. Grosrenaud, *La Corporation ouvrière à Besançon* , s.62.

dışında, her gün iki saat süreyle okulda toplanmaktadırlar. Duvara asılı listeye göre yoklama yapılmaktadır, gelmeyenler bir sicile kaydedilmektedir. Okul üç sınıfa bölünmüştür. Birincisi hiçbir resim kavramı olmayanlar içindir; onlara herbirinin yatkınlığına göre az çok zor olan örnekler kopya ettirilmektedir. İkinci sınıf "daha şimdiden bazı ilkelere sahip olanlar" veya birinci sınıfı bitirenler içindir; bunlar "bakarak ve üzerinden gitmeden" yalnızca deseni ele alarak, tablo röprodüksiyonu yapmak zorundadırlar. Üçüncü sınıfta renkleri öğrenmekte, pastel yapmakta, boyacılık teori ve pratiğine adım atmaktadırlar. Öğrenciler düzenli olarak kişisel ödevler yapmaktadırlar; yapanın adını ve yapılma tarihini taşıyan bu alıştırmaların herbiri öğretmende durmaktadır; en iyileri ödüllendirilmektedir; yıl sonunda biraraya getirilen ve kendi içlerinde kıyaslanan bu alıştırmalar, her öğrencinin kaydettiği gelişmeyi, o andaki değerini ve diğerlerinin arasındaki nisbi yerini göstermektedir; bunun üzerine bir üst sınıfa geçecekler belirlenmektedir. Öğretmenler ve yardımcıları tarafından tutulan genel bir deftere, öğrencilerin hal ve gidişleri ile okulda geçen herşey günü gününe kaydedilmek zorundadır; bu defter belli aralıklarda bir müfettişe sunulmaktadır[37].

Gobelins okulu önemli bir olgunun bir örneğinden ibarettir: klasik dönemde, tekil varoluşların zamanıyla ilgilenmek üzere; bedenler ile güçler arasındaki zaman ilişkilerine hükmetmek üzere; ve geçen zamanın hareketini giderek artan bir şekilde kâra veya yarara dönüştürmek üzere yeni bir tekniğin geliştirilmesi. Bireylerin zamanını nasıl sermayeye dönüştürmeli, bu zamanı onların herbirinde, bedenlerinin, güçlerinin veya kapasitelerinin içinde ve kullanım ile denetime uygun bir şekilde nasıl birleştirmeli? Yararlanılabilir süreleri nasıl örgütlemeli? Mekânı çözümleyen ve faaliyetleri bölüp yeniden birleştiren disiplinler, aynı anda zamanı toplayan ve

37 Bkz., E. Gerspach, *La Manufacture des Gobelins*, 1982.

sermayeye dönüştüren aygıtlar olarak da anlaşılmalıdırlar. Ve bu iş, askeri örgütlenmenin bütün açıklığıyla gösterdiği dört usulle olacaktır.

1° Süreyi, herbiri uzmanlaşmış bir sonuca ulaşmak zorunda olan, birbilerini izleyen veya paralel olan parçalara ayırmak. Örneğin yetiştirme zamanı ile uygulama dönemini soyutlamak; çırakların eğitimi ile kıdemlilerin çalışmalarını birbirlerine karıştırmamak; silahlı hizmetten ayrı askeri okullar açmak (1764'te Paris askeri okulunun, 1776'da oniki taşra okulunun açılması); meslekten askerleri en küçük yaştan itibaren devşirmek, çocukları alarak, bunları vatan evlâtları haline getirmek, onları özel okullarda yetiştirmek"[38]; sırasıyla duruş, yürüyüş, silah kullanımı, atış eğitimleri yaptırtmak ve bir önceki tamamen kazanılmış hale gelmeden yeni bir faaliyete geçmemek: "bir askere talimin tamamını aynı seferde göstermek başlıca hatalardan biridir"[39]; kısacası zamanı ayrı ve ayarlanmış şubelere bölmek. 2° Bu şubeleri analitik bir şemaya –yani artan bir karışıklıkla birleşen, olabildiğince basit unsurların birbirlerini izlemeleri– göre örgütlemek. Bu da eğitimin benzeşmeli tekrar ilkesini terketmesini gerektirmektedir. XVI. yüzyılda askeri eğitim çarpışmanın parça veya bütün olarak taklidine ve askerin beceri veya gücünün tedricen arttırılmasına dayanmaktaydı[40]; XVIII. yüzyılda "talimname" hükümleri artık "örnek" eğitimi değil de, "temel" eğitimi izlemektedir: basit hareketler –parmakların durumu, bacağın kırılması, kolların hareketi–; bunlar en fazlasından yararlı davranışların tabanının oluşturucularıdır ve bunun dışında genel bir güç, beceri ve itaatkârlık terbiyesi-

38 Bu J. Servan'ın projesiydi, *Le Soldat citoyen* , 1780, s. 456.

39 Prusya piyadesine ilişkin 1743 yönetmeliği, Arsenal, MS. 4976.

40 F. de la Noue XVI. yüzyılın sonrada askeri akademiler kurulmasını, buralarda "at yönetmenin, kılıç ve silah kullanımının, silah atmanın, sıçramanın, atlamanın" öğretilmesini, bunlara "yüzmenin ve güreşmenin eklenmesinin en iyi yetişmeyi" sağlayacağını, "çünkü bunların insanı daha sağlam ve becerikli kılacağını" önermekteydi, *Discours politiques et militaires* , 1614 yay., s. 181-182.

ni sağlamaktadırlar. 3° Bu zamansal parçaları belli bir amaca yöneltmek; onlara, öznenin statü tarafından istenilen düzeye ulaşıp ulaşmadığını işaret etmek, onun öğreniminin diğerlerininkine uygun olduğunu garanti etmek ve her bireyin kapasitesini farklılaştırmak gibi üçlü bir işleve sahip olan bir sınav tarafından belirlenen bir son belirlemek. "Başkalarını eğitmekle yükümlü" çavuşlar, onbaşılar vb.," birini birinci sınıfa geçecek duruma getirdiklerine inandıklarında, onu önce kendi bölük subaylarına takdim edecekler, onlar da adayı dikkatle inceleyeceklerdir; onu henüz yeteri kadar idmanlı bulmazlarsa, oraya kabul etmeyi reddedeceklerdir; eğer bunun tersine takdim edilen kişi kabul edilecek durumda gözükürse, adı geçen subaylar onu bizzat alay komutanına önerecekler, o da onu görecek ve lehte karar verirse, üst rütbeli subaylara inceletecektir. En küçük hatalar bile reddedilmesi için yeterli olacaktır ve hiçkimse bu ilk sınavdan geçmeden, ikinci sınıftan birinci sınıfa geçemeyecektir"[41]. 4° Dizi dizileri kurmak; herekese düzeyine, kıdemine, rütbesine göre uygun talimleri hükme bağlamak; ortak talimler farklılaştırıcı bir role sahiptirler ve bu farklılık özel talimler içermektedir. Her dizinin bitiminde başkaları başlamakta, bir hat meydana getirmekte ve kendi hesabına alt bölümlere ayrılmaktadır. Bu bölümlenme öylesine olmaktadır ki, her birey kendini, düzeyini ve mertebesini tanımlayan bir dizinin içinde bulmaktadır. Talimlerin disiplinsel çokseslilığı: "İkinci sınıf erler her sabah çavuşlar, onbaşılar, astsubaylar, birinci sınıf erler tarafından talim ettirileceklerdir... Birinci sınıf erler her pazar günü manga komutanı tarafından talim ettirileceklerdir; onbaşılar ve astsubaylar her salı öğleden sonra kendi alaylarının çavuşları tarafından ve bunlar da her ayın 2, 12 ve 22'sinde üst rütbeli subaylar tarafından talim ettirileceklerdir"[42].

Pedagojik uygulamaya kendini yavaş yavaş dayatan,

41 *Instruction par l'exercice de l'infanterie*, 14 Mayıs 1754
42 *Ibid.*

işte bu disiplinsel zaman olmuştur –eğitimin zamanını özelleştirerek ve bu zamanı yetişkinlerin zamanından koparatarak, birbirlerinden tedrici sınamalarla ayrılan farklı aşamalar düzenleyerek; herbiri belli bir aşamada cereyan etmek zorunda olan ve artan güçlükte talimler içeren programlar belirleyerek; bireyleri bu dizileri aşma biçimlerine göre niteleyerek–. Disiplinsel zaman geleneksel eğitimin "kabul töreni tipinden" zamanının (yalnızca öğretmen tarafından denetlenen, tek bir sınavla yaptırıma bağlanan bütüncül zaman) yerine kendi çoklu ve ilerleyen dizilerini ikâme etmiştir. Ayrıntı düzeyinde çok titiz olan (eğitimin maddesini en basit unsuruna kadar bölmekte, gelişmenin her aşamasını sıkı basamaklar halinde hiyerarşikleştirmektedir) ve aynı zamanda tarih itibariyle çok erkenci olan (teknik modeli olarak ortaya çıktığı, ideologların genetik çözümlemelerine geniş ölçüde el atmaktadır) koskoca bir analitik pedagoji oluşmaktadır. Demia XVIII. yüzyılın iyice başında, okuma öğretiminin yedi düzeye bölünmesini istemekteydi: birincisi harfleri tanımayı öğrenenler için, ikincisi hecelemeyi öğrenenler için, üçüncüsü kelime oluşturmak üzere heceleri birleştirmeyi öğrenenler için, dördüncüsü Latinceyi cümleler halinde veya noktadan noktaya okuyanlar için, beşincisi Fransızca okumaya başlayanlar için, altıncısı okuma konusunda en yetenekliler için, yedincisi elyazmalarını okuyanlar için. Fakat öğrencilerin kalabalık oldukları durumlarda, daha başka alt-bölümler getirmek gerekecektir; birinci sınıf dört grup içermek durumundadır: biri "basit harfleri öğrenenler için"; bir diğeri karışık harfleri öğrenenler için; bir üçüncüsü kısaltılmış harfleri (â, ê...) öğrenenler için; sonuncusu da çift harfleri (ff, ss, tt, st) öğrenenler için. İkinci sınıf üç gruba bölünecektir: "D.O. hecesini DO olarak hecelemeden önce her harfi teker teker sayan"lar için; "*bant, brand, spinx* gibi en zor heceleri heceleyenler " için vs.[43] Bu basamaklardan herbiri, unsurların birleştirilmesi esnasın-

43 Demia, *Réglement pour les écoles de la ville de Lyon* , 1716, s.19-20.

da, aynı anda hem zihnin doğal bir ilerlemesi olan, hem de eğitsel süreçler için bir yasa niteliğinde olan büyük bir zamansal dizinin içinde yer almak zorundadır.

Birbirini izleyen faaliyetlerin "dizi" haline getirilmeleri, sürenin iktidarın hesabına kuşatılmasına izin vermektedir: ayrıntılı bir denetim ve zamanın her anına dakik bir müdahale (farklılaştırma, düzeltme, cezalandırma, eleme) olanağı; bireyleri aştıkları diziler içinde ulaştıkları düzeye göre belirleme ve buna bağlı olarak kullanma olanağı; zamanı ve faaliyeti birikimli hale getirme, onları bir bireyin nihai kapasitesi olan sonuncu bir sonuç içinde toplumsallaşmış ve kullanılabilir olarak yeniden bulma olanağı. Zamansal dağınıklık toplanarak, ondan bir yarar sağlanmakta ve elden kaçan bir süre üzerindeki egemenlik korunmaktadır. İktidar zamanla doğrudan doğruya eklemleşmekte; onun denetimini sağlamakta ve kullanımını garantilemektedir. Disiplinsel usuller, anları birbirleriyle bütünleşen, nihai ve dengeli bir noktaya doğru yönelen doğrusal bir zamanı ortaya çıkartmaktadırlar. Sonuç olarak "evrilen" bir zaman. Öte yandan, yönetsel ve ekonomik tekniklerin aynı sıralarda dizisel, yönelimli ve birikimli tipten toplumsal bir zamanı ortaya çıkardıklarını hatırlamak gerekir: "gelişme" terimleri içindeki bir evrimin keşfi. Disipline yönelik teknikler ise, bireysel dizileri açığa çıkartmaktadırlar: "oluşum" terimleri içindeki ber evrimin keşfi. Toplumların gelişmesi, bireylerin oluşumu; XVIII. yüzyılın bu iki büyük "keşfi" herhalde yeni iktidar teknikleriyle korelasyon içindedirler ve daha da kesin olarak zamanı kesitlere ayırma, dizilere dönüştürme ve sentez ile bütünselleştirme yoluyla yönetme ve daha yararlı kılma konusundaki yeni bir tarzla korelasyon içindedirler. Bir iktidar makro ve bir de mikro fiziği, kuşkusuz tarihin icad edilmesine değil (uzun zamandan beri böyle birşeye ihtiyacı yoktu) de, üniter, sürekli denetimlerin icra edilmesi ve egemenliklerin uygulanmasında birikimli olan zamansal bir boyutun bütünleştirilmesine olanak vermişlerdir. O sıralarda

oluştuğu haliyle "evrimci" tarihsellik –öylesine derinlemesine oluşmuştur ki, bu durum çoğu kimse için bir aşikârlıktır– iktidarın bir işleyiş tarzına bağlıdır. Hiç kuşkusuz tıpkı kronikler, soy ağaçları, başarılar, hanedanlar ve eylemlerin "anı-tarih"ininin uzun bir süre başka bir iktidar tarzına bağlı olması gibi. Yeni tabi kılma teknikleriyle, sürekli evrimlerin "dinamiği", törensel olayların "hanedana özgü"lüğünün yerine geçme eğilimine girmiştir.

Bireysellik-oluşum'un küçük zamansal *continuum*'u her halükârda, tıpkı bireysellik-hücre veya bireysellik-organizma gibi, disiplinin bir sonucu ve nesnesiymişe benzemektedir. Ve zamanın dizileştirilmesinin merkezinde, bireylerin dağıtımı ve hücrelere bölme için "tablo" haline getirme ne ise, onun için aynı şey olan veyahut faaliyetler ekonomisi ve organik denetim için "manevra" ne ise, onun için aynı şey olan bir usul yer almaktadır. İşte icraat, bedenlere hem tekrarlanan, hem de farklı, ama her zaman basamaklı olan görevlerin onun aracılığıyla yüklendiği bir tekniktir. Davranışı nihai bir duruma doğru artıran icraat, bireyin ya bu nihai duruma göre, ya başka bireylere göre, ya da bir güzergâh cinsine göre sürekli olarak nitelendirilmesine olanak vermektedir. Böylece, süreklilik ve zorlama biçimi altında, bir gelişmeyi, bir gözlemi, bir nitelendirmeyi sağlamaktadır. İcraat bu tamamen disiplinsel biçime bürünmeden önce, uzun bir tarihe sahip olmuştur: ona askeri, dinsel, üniversiter uygulamalarda bazen kabul ayini, bazen hazırlık töreni, bazen tiyatro provası, bazen de sınama biçiminde rastlanmaktadır. Sürekli olarak ilerlemeci olan doğrulsal örgütlenmesi, zaman içindeki oluşumsal cereyan ediş biçimi, en azından orduya ve okula geç tarihlerde girmişlerdir. Ve hiç hiç kuşkusuz, bunlar dinsel kökenlidirler. Çocuğu öğreniminin sonuna kadar izleyecek ve yıldan yıla, aydan aya artan karmaşıklıkta alıştırmalar içerecek olan bir "program" fikri, her halükârda ilk önce dinsel bir grubun içinde, Ortak Yaşam Biraderleri tarikatının içinde ortaya çık-

mışa benzemektedir[44]. İlhamlarını Ruysbroek ve Renanya mistiğinden derin bir şekilde alan bu biraderler, ruhani tekniklerin bir bölümünü eğitimle çakıştırmışlardır –ve yalnızca ruhbanın değil, aynı zamanda yargıçların ve tüccarların eğitimiyle de– örnek alınacak hocanın o yöne doğru rehberlik yaptığı bir mükemmelik teması, bu grubun içinde, öğrencilerin ogretmen tarafından otoriter bir şekilde mükemmel duruma getirilmeleri haline gelmiştir; çilekeşlik hayatının kendi için öngörülen giderek katılaşan alıştırmalar; bilginin ve iyi bir hal ve gidişin edinilmesini belirleyen, karmaşıklıkları giderek artan ödevler haline gelmiştir; cemaatin tümünün selâmete ulaşmak için sarfettiği çaba, birbirlerine nazaran tasnif edilen bireylerin ortaklaşa ve sürekli yarışları haline gelmiştir. Cemaat halinde yaşama ve selâmet usulleri herhalde bireysel olarak belirlenen, ama ortaklaşa olarak yararlı olan yatkınlıkların üretilmesine yönelik yöntemlerin ilk çekirdeği olmuşlardır[45].

İcraat mistik veya çilekeş biçimi altında, bu ölümlü dünyadaki zamanın, selâmetin elde edilmesi için düzene sokulmasının bir biçimiydi. İcraat Batı tarihinde, bazı karakteristiklerini korumakla birlikte yönünü yavaş yavaş tersine çevirecektir: icraat hayatın zamanını tasarruf etmeye, onu yararlı bir şekilde birikimli hale getirmeye ve iktidarın bu şekilde düzene sokulmuş zamanın aracılığıyla insanların üze-

---

44 Bkz. G.Codina Meir, *Aux sources de la pédegogie des jésuites* , 1968, s.160 vd.

45 Liège, Devenport, Zwolle, Wesel okulları aracılığıyla; ve ayrıca Jean Sturm'ün 1538 tarihli Strasbourg'da bir jimnazyum örgütlenmesine ilişkin muhtırasının sayesinde. Bkz., *Bulletin de la societe d'histoire du protestantisme* , c. XXV, s. 199-505.
Ordu, dinsel örgüt ve pedagoji arasındaki ilişkilerin çok karmaşık olduklarını kaydetmek gerekir. Roma ordusunun birimi olan "*decuria* ", benedikt'in manastırlarında çalışma ve harhalde gözetim birimi olarak yeniden görülmektedir. *Les Frères de la Vie commune* (Ortak yaşayan biraderler) bunu onlardan almışlar ve kendi pedagojik örgütlerine yerleştirmişlerdir: öğrenciler kendi kolejlerinin tiyatro uygulamalarında, bunu bir askeri model halinde benimsemişlerdir. Fakat *decuria* da, sıra, saf, hat gibi unsurlarıyla daha askeri bir şemanın lehine lağvedilmiştir.

rinde uygulanmasına yaramaktadır. Bir beden ve süre teknolojisinin bir unsur haline gelen icraat, öte dünyaya doğru yoğunlaşmamakta, hiçbir zaman sona ermeyen bir boyun eğdirmeye yönelmektedir.

GÜÇLERİN BİLEŞİMİ

"Bir birliğin derinliği artırılınca gücünün artırıldığına inanan eski önyargıyı yoketmekle başlayalım. Bütün fizik yasalar, taktiğe uygulanmaya kalkışıldıklarında kuruntular haline gelmektedirler"[46]. XVII. yüzyılın sonundan itibaren piyadenin teknik sorunu, fizik kitle modelinden kurtulabilmek olmuştur. Mızraklar ve alaybozanlardan oluşan ordu -bu silahlar yavaş, belirsiz, bir hedefe tam olarak nişan almaya izin vermez niteliktedirler-; bu durumda askeri bir birlik ya fırlatılan bir gülle, ya da bir sur veya bir kale gibi kullanılmaktaydı: "İspanya ordusunun korkutucu piyadesi"; askerlerin bu kitle içindeki dağılımları, onların özellikle kıdemlerine ve yavuzluklarına göre yapılmaktaydı; merkezde hacim ve ağırlık oluşturmakla, birliğe yoğunluk vermekle görevli olan en yeni askerler; önde, açılarda ve kanatlarda en cesur ve en becerikli olma ününe sahip askerler yer almaktaydı. Klasik dönem süresince, ince bir eklemleşmeler oyununa geçilmiştir. Birim -alay, tabur, takım, daha sonra "tümen"[47]-, belli bir biçime ulaşmak ve belli bir sonuç elde etmek için herbiri diğerlerine göre yer değiştiren, birçok parçadan oluşan bir cins makine haline gelmektedir. Bu değişmenin nedenleri? Bunlardan bazıları ekonomiktir: her bireyi yararlı kılmak ve birliklerin eğitimi, idaresini, silahlanmasını verimli hale

46 J.A. de Guibert, I, 18. Gerçeği söylemek gerekirse, bu çok eski sorun XVIII. yüzyılda, ileride göreceğimiz ekonomik ve teknik nedenlerden ötürü yeniden ele alınmıştır; ve söz konusu "önyargı" bizzat Guibert'in dışında (Folard, Pireh, Mesnil-Durand'ın çevresinde) sıklıkla tartışılmıştır.

47 Bu terimin 1759'dan beri kullanılan anlamında.

getirmek; değerli birim olan her ere en fazla etkinliği sağlamak. Fakat bu ekonomik nedenler ancak teknik bir dönüşümden itibaren belirleyici hale gelebilmişlerdir: tüfeğin icadı[48]: alaybozandan çok daha kesin ve hızlı olan tüfek askerin becerisini değerlendirebiliyordu; belli bir hedefi vurmaya daha elverişli olduğundan, ateş gücünün bireysel düzende kullanılmasına olanak vermekteydi; ve bunun tersine, her askeri muhtemel bir hedef haline getiriyor ve aynı anda, daha büyük bir hareketlilik gerektiriyordu; böylece bir kitle tekniğinin, birimleri ve insanları yaygın, nisbeten esnek ve hareketli hatlar boyunca dağıtan bir sanatın lehine olmak üzere yok olmasına yol açmaktaydı. Bu nedenden ötürü bireysel ve kollektif yerleşimlerin, grupların veya tekil unsurların yer değiştirmelerinin, konum değişikliklerinin, bir düzenden bir başkasına geçişin hesaplı kitaplı uygulanması gereği ortaya çıkmıştır; kısacası, artık ilkesi hareketli veya hareketsiz kitle olan değil de, temel birimi tüfeğiyle birlikte hareket halindeki bir er olan, bir bölünebilir kesitler geometrisi olan bir mekanizmayı icad etmek gerekmiştir[49]; ve hiç kuşkusuz askerin altında da en aza indirgenmiş hareketlerin, temel eylemlerin zamanlarının, işgâl edilen veya geçilen mekân parçalarının icad edilmeleri gerekmiştir.

Sonucu onu oluşturan temel güçlerin toplamından daha yüksek olması gereken üretken bir güç oluşturmak söz konusu olduğunda da ortaya aynı sorunlar çıkmaktadır: "bileşik iş günü, çalışmanının mekanik güçünün katlanmasıyla, etkisinin mekâna yayılmasıyla veya üretim alanının ölçeğine göre daraltılmasıyla, kritik anlarda büyük iş miktarlarının seferber edilmesiyle bu üst üretkenliği kazansın... bu bileşik iş gününün kendine özgü gücü toplumsal bir işgücü veya toplumsal işin

48 Tüfeğin yaygınlaşması hareketinin başlangıcını kabaca Steinkerque çarpışmasına (1699) koymak mümkündür.

49 Geometrinin bu önemi hk. bkz., J. de Beausobre: "Savaş bilimi esas olarak geometriktir... Bir taburun ve bir süvari bölüğünün cephe boyunca yerleştirilmesi, henüz bilinmeyen bir geometrinin tek sonucudur", *Commentaire sur les défenses des places* , 1757, c.II.s. 307.

gücüdür. Bizzat işbirliğinden doğar"[50].

Böylece ortaya, disiplinin karşılık vermek zorunda olduğu yeni bir talep çıkmaktadır: etkisi, onu oluşturan temel parçaların tasarlanmış eklemleşmeleri aracılığıyla ençoğa çıkartılacak olan bir makine inşa etmek. Disiplin artık yalnızca bedenleri dağıtmak, onlardan zamanı çekip almak ve bunu birikimli hale getirmekten ibaret olmayıp; etkin bir aygıt elde edebilmek için güçleri birleştirmektir. Bu talep ortaya birçok biçim altında çıkmaktadır.

1. Tekil beden, diğer bedenlerin üzerine yerleştiri-lebilecek, hareket ettirilebilecek, eklemleştirilebilecek bir unsur haline gelmektedir. Bu bedenin yılmazlığı veya gücü artık onu tanımlayan başlıca değişkenler değillerdir; onu artık işgal ettiği yer, kapladığı aralık, yer değiştirmelerini belirleyen düzenlilik ve düzen tanımlamaktadır. Asker bir cesaret veya bir şeref olmasından önce, hareketli bir mekânın bir parçasıdır. Guibert askeri şöyle nitelemektedir: "silah altında olduğu zaman, en büyük çap olarak iki ayak yer işgal etmektedir (eğer bir uçtan diğerine olarak alınırsa) ve göğüsten omuzlara olan en kalın yeri hesabıyla bir ayak yer tutmaktadır; buna bir de onunla arkasındaki kişi arasındaki bir ayaklık gerçek açıklığı eklemek gerekir; bu da asker başına her yönde iki ayak vermekte ve bir piyade birliğinin çarpışma esnasında, ister saf düzeninde olsun, ister derinlik hesabı olsun, kaç saftan oluşuyorsa o kadar adımlık yer işgal ettiğini işaret etmektedir"[51]. Bedenin işlevsel olarak indirgenmesi. Ama aynı zamanda bu kesit-bedenin eklemleştiği bütünün içine yerleştirilmesidir. Bedeni belirgin işler için

50 K. Marx, *Le Capital*, kitap I, 4. bölüm, ayırım XIII. Marx birçok kereler, işbölümü sorunları ile askeri taktik sorunları arasındaki benzeşmelerin üzerinde durmaktadır. Örneğin: "Tıpkı bir süvari bölüğünün saldırı gücünün veya bir süvari alayının direnme gücünün esas olarak bireysel güçlerin toplamından farklılaşması gibi... soyutlanmış işçilerin mekanik güçlerinin toplamı, bunların bölünmez tek bir işlemde birlikte ve aynı anda işlev görmeleriyle gelişen mekanik güçten farklılaşmaktadır..." *ibid*.

51 J.A. de Guibert, s. 27.

parça parça işlesin diye terbiye edilmiş olan asker de kendi hesabına, başka düzeyden bir mekanizmanın bir unsurunu meydana getirmek zorundadır. Askerler önce "birer birer, sonra ikişer ikişer, sonra da büyük sayılar" halinde eğitileceklerdir." ... Silah kullanmayı öğrenmeleri sırasında askerler ayrı ayrı eğitilirlerken, onların bu işi ikişer ikişer yapmalarına ve soldaki sağdakine göre ayar yapmasını öğrensin diye, sırayla yer değiştirmelerine dikkat edilecektir"[52]. Beden kendini, çok kesimli bir makinenin bir parçası olarak oluşturmaktadır.

2. Disiplinin bileşik bir zaman oluşturmak için biraraya getirmek zorunda olduğu çeşitli kronolojik diziler de, aynı şekilde bu makinenin parçalarıdır. Herkesten en fazla güç miktarının çekilip alınarak, optimal bir sonuç içinde biraraya getirilebilmesi için, bazılarının zamanının diğer bazılarının zamanına uydurulması gerekir. Örneğin Servan, ülkenin tümünü kaplayacak ve herkesin hiç kesintisiz, ama içinde yer aldığı evrimsel kesite ve oluşturucu kesime göre iş gördüğü askeri bir aygıtın hayalini kurmuştur. Askerlik hayatı çok erkenden, çocuklara "askeri çiftlik evleri"nde silah mesleği öğretildiğinde başlayacak ve emektar askerlerin son günlerine kadar gene bu aynı çiftlik evlerinde çocukları eğitmelerine, silah altına alınanlara manevra yaptırtmalarına, asker talimlerine başkanlık etmelerine, onları gözetim altında tutmalarına; kamusal yararı olan çalışmalar yaptırtmalarına ve son olarak da, birlikler sınırlarda çarpışırlarken ülke içi asayişi sağlamalarına kadar sürecektir. Eğer onu farklılaştırmak ve diğerleriyle birleştirmek bilinecek olursa, hayatın hiçbir anı yoktur ki ondan belli bir güç çekilip alınamasın. Bu yüzden büyük atelyelerde hem çocuklara, hem de ihtiyarlara başvurulmaktadır; bunun nedeni, bu gibi kimselerin, başka yatkınlıkları olan işçilerin kullanılmalarına gerek olmayan bazı basit işleri yapabilecek durumda olmalarıdır; üstelik bun-

52 Piyade eğitim yönetmeliği, 6 Mayıs 1755.

ların emek gücü ucuzdur, son olarak da, çalıştıkları zaman artık kimseye yük olmamaktadırlar. Bir maliye tahsildarı, Angers'deki bir işletmeye ilişkin olarak "çalışkan insanlık aylaklığa ve onun devamı olan sefalete karşı, bu manüfaktürde on yaşından ihtiyarlığına kadar geçim olanakları bulabilir" demekteydi[53]. Fakat bu farklı kronolojilerin ayarlanması işi, hiç kuşkusuz en incelmiş biçimine ilk öğretim alanında ulaşacaktır. İlkokulun karmaşık saat düzeni XVII. yüzyılda, XIX. yüzyılın başında Lancaster yönteminin getirilmesine kadar olan süre içinde, çarkların birbirine eklenmesi içinde inşa edilecektir: önce en büyük öğrencilere basit gözetim işleri verilmiştir; sonra bunlara yapılan işlerin denetimi, daha sonra da eğitim görevleri verilmiştir; bu iş o kadar iyi yapılmıştır ki, sonunda bütün öğrencilerin bütün zamanı ya eğitme, ya da eğitilme ile doldurulmuştur. Okul eğer iyi birleştirilirse, her öğrencinin, her düzeyin ve her anın genel eğitim süreci içinde sürekli olarak kullanıldıkları bir öğretme aygıtı haline gelmiştir. Karşılıklı yardımlaşma esasına dayalı ilkokulun en büyük yandaşlarından biri bu gelişmenin ölçüsünü vermektedir: "360 çocuğun bulunduğu bir okulda, üç saatlik bir ders esnasında her öğrenciyi teker teker eğitmek isteyen bir öğretmen bunların herbirine ancak yarım dakikasını verebilir. Yeni yöntem sayesinde 360 öğrencinin hepsi, iki buçuk saat süresince yazmakta, okumakta veya hesap yapmaktadır"[54].

3. Güçlerin titizlikle ölçülmüş olan bu bileşimi, kesin bir komuta sistemi gerektirmektedir. Disiplin altına alınmış bireyin her faaliyeti ölçü kalıplarına göre bölümlere ayrılmalı ve etkinliği, kısalığı ile açıklığına bağlı olan emirlerle desteklenmelidir; emir açıklanmayı, hatta formüle edilmeyi gerektirmemelidir; istenilen davranışın harekete geçirilmesini sağlaması gerekli ve yeterlidir. Disiplinin efendisi ve ona tabi kılınmış olan arasındaki ilişki işaretle olmaktadır: söz

53 Harvouin, *Rapport sur la généralité de Tours*, zikr., P. Marchegan, *Archives d'Anjou*, c.II, 1850, s.360.

54 Samuel Bernard, *op.cit*.

konusu olan emrin anlaşılması değil de, işaretin algılanması ve ona hemen, önceden kurulu, az çok yapay bir şifreye uygun olarak tepki gösterilmesidir. Bedenleri, herbirine zorunlu ve tek bir cevabın bağlı orlduğu küçük bir işaretler dünyasının içine yerleştirmek: "en küçük bir tasviri ve en küçük bir mırıldanmayı bile despotça, tamamen dışta bırakan" terbiye tekniği; disiplinli asker "ona hangi emir verilirse verilsin itaat ederek işe başlamaktadır; itaati hızlı ve körü körünedir; itaatsizlik havası, (emre uymada) en küçük bir gecikme suç sayılacaktır"[55]. İlkokul çocukları da aynı şekilde terbiye edilmektedirler: az söz, açıklama yok, limitte ancak işaretlerle kesintiye uğrayabilen –çan, el çırpma, hareketler, öğretmenin basit bir bakışı veya hıristiyan okullarındaki Biraderlerin kullandıkları şu küçük tahta araç; buna "işaret" adı verilmekteydi ve bu alet mekanik kısalığı içinde hem emir tekniğini, hem de itaat ahlâkını taşımak zorundaydı- tam bir sessizlik. "İşaretin ilk ve başlıca kullanımı, öğrencilerin bakışlarını tek bir hareketle öğretmene yöneltmek ve onları öğretmenin yapmak istediği şey konusunda dikkatli kılmaktı. Böylece öğretmen çocukların dikkatini çekmek ve alıştırmaları kesmek istediği her seferinde (işarete) bir kere vuracaktır. İyi bir öğrenci işaretin sesini duyduğu her seferinde öğretmenin sesini veya daha doğrusu onu adıyla çağıran Tanrının sesini duyduğunu düşünecektir. Bu durumda genç İsmail'in duygularına sahip olacak, onun gibi ruhunun derinlerinde, Tanrım işte buradayım" diyecektir. Öğrenci işaretlerin şifresini öğrenmek ve bunların herbirine otomatik olarak cevap vermek zorundadır. "Dua edildikten sonra, öğretmen işarete bir kere vurarak ve okumasını istediği öğrenciye bakarak, ona başlamasını işaret edecektir... Okumakta olan bir harfi, bir heceyi veya bir kelimeyi kötü telâffuz etmesi üzerine, bunu tekrarlatmak üzere ard arda iki kere vuracaktır. (öğrenci) tekrar başa döndükten sonra, kötü telâffuz ettiği kelimeyi

55 L. de Boussanelle, *Le Bon Militaire*, 1770, s.2.

birçok kereler okuduğu için tekrarlamazsa, öğretmen onun biraz geriye gitmesi için arka arkaya üç kere vuracak ve öğrenci kötü okuduğu hece veya kelimeye varana kadar vurmaya devam edecektir"[56]. Karşılıklı yardımlaşma okulu, anında tepki gösterilmesi gereken işaretler sistemi aracılığıyla yapılan bu denetimi daha da artıracaktır. Sözel emirler bile işaret unsurları gibi iş görmek zorundadırlar: "Sıralarınıza giriniz. Çocuklar *giriniz* kelimesinde (Fransızcanın yapısı gereği bu kelime cümlenin ilk kelimesidir MAK) çocuklar sağ ellerini masaya gürültüyle koymakta ve aynı anda sağ bacaklarını da sıranın içine geçirmekterdirler; *sıralarınıza* kelimesinde ise diğer bacaklarını da geçirmekte ve küçük yazı tahtalarının karşısına oturmaktadırlar... *Tahtaları alınız* (gene aynı şekilde, alınız Fransızcada başa gelir MAK). *Alınız* kelimesinde çocuklar sağ ellerini tahtaları önlerindeki çiviye asmaya yarayan ipe uzatmakta ve sol elleriyle tahtayı ortasından tutmaktadırlar, *tahtaları* kelimesinde tahtayı çividen kurtararak, masanın üzerine koymaktadırlar"[57].

Özet olarak, disiplinin denetlediği bedenlerden itibaren dört cins bireysellik veya daha doğrusu dört nitelikle donatılmış bir bireysellik yarattığı söylenebilir: Disiplin hücreseldir (mekânsal dağıtımlar sayesinde); organiktir (faaliyetlerin şifrelenmesi sayesinde); oluşumsaldır (zamanın birikimli hale getirilmesi sayesinde); bileştiricidir(güçlerin birleştirilmesi sayesinde). Ve disiplin bunu yapabilmek için devreye dört büyük teknik sokmaktadır: tablolar inşa etmekte; manevraları hükme bağlamakta; icraatlar dayatmakta ve son olarak da "taktikler" düzenlemektedir. Belirli yerlere konulmuş olan bedenler, şifrelenmiş faaliyetler ve biçim-lendirilmiş

56 La Salle, s. 137-138, Ayrıca bkz, Ch. Demia, s.21.

57 *Journal pour l'instruction élémentaire* , Nisan 1816, Bkz., R.R. Trouchot, *L'Enseignement mutuel en France*, daktilo tez I, öğrencilerin günde 200'den fazla emir aldıklarını hasaplamaştır (istisnai emirler hariç); yalnızca sabah boyunca 26 sesli, 23 işaretli emir, 37 zil sesi ve 24 tane de düdüklü emir, bu da 3 dakika başına bir zil veya düdük demektir.

yatkınlıklarla, çeşitli güçlerin hasılalarının, bunların hesaplanmış bileşimleri sayesinde artırıldığı aygıtlar inşa etme sanatı olan taktik, hiç kuşkusuz disiplinsel uygulamanın en yüksek biçimidir. XVIII. yüzyıl teorisyenleri bu bilginin içinde, bireysel bedenlerin denetim ve icraatından, en karmaşık çoğullukları içeren özel güçlerin kullanımına varana kadar, tüm askeri uygulamanın temelini görmekteydiler. Disipline sokulan bedenin mimari, anatomi, mekanik ve ekonomisi: "Taktik askerlerin çoğunun gözünde, geniş savaş biliminin dallarından birinden başka birşey değildir, bana göre ise bu bilim temelidir; bu bilimin bizatihi kendidir, çünkü birlikleri oluşturmayı, onları çarpıştırmayı öğretmektedir; çünkü sayının eksikliğini yalnızca o tamamlayabilir ve kalabalığı yalnızca o çekip çevirebilir; son olarak da insanlara, silahlara, gerilimlere, koşullara ilişkin bilgileri kapsayacaktır, çünkü onun hareketlerini belirleyecek olan bu bilgileri kapsayacaktır, çünkü onun hareketleri belirleyecek olan bu bilgilerin birleştirilmesidir"[58]. Veyahut: "bu (taktik) terimi... bir orduyu hareketleriyle ve eylemleriyle, ve aralarındaki ilişkilerle oluşturan çeşitli birliklerden herhangi birini meydana getiren adamların karşılıklı konumları fikrini akla getirmektedir"[59].

Savaşın strateji düzeyinde siyasetin devamı olması mümkündür. Fakat "siyaset"in savaşın tam olarak ve doğrudan devamı değilse bile, en azından iç karışıklıkları önlemek üzere, askeri modelin temel araç olarak sürdürülmesi olduğunu da unutmamak gerekir. Barış ve iç düzen tekniği olarak siyaset, mükemmel ordudan, disiplinli kitleden, itaatkâr ve yararlı birliklerden, kamptaki ve sahadaki, manevra ve talimdeki alaydan meydana gelen düzeneği devreye sokmanın çarelerini aramıştır. XVIII. yüzyılın büyük devletlerinde ordu iç barışı garanti altına almaktadır, çünkü ordu gerçek bir güç, her zaman tehtidkâr bir silahtır, ama aynı zamanda kendi

58 J.A. de Guibert, s.4.
59 P. Joly de Maizeroy, *Théorie de la guerre*, 1777, s. 2.

şemalarını toplumsal bünyeye yansıtabilen bir teknik ve bir bilgidir. Eğer stratejiden geçen bir siyaset-savaş dizisi varsa, bir de taktikten geçen ordu-siyaset dizisi vardır. Savaşı devletlerarası siyaseti yürütmenin bir biçimi olarak anlamaya izin veren stratejidir; orduyu sivil bir toplumdaki savaş yokluğunu sürdürmeye olanak veren bir ilke olarak anlamaya izin veren taktiktir. Klasik çağ, uluslararası ekonomik ve nüfussal güçlerinin onlara göre çarpıştırıldıkları büyük askeri ve siyasal stratejilerin doğumuna tanık olmuştur; ama aynı zamanda devletlerin içindeki bireysel bedenlerin ve güçlerin denetiminin onun aracılığıyla icra edildiği titiz askeri ve siyasal taktiğin doğumuna da tanık olmuştur. Asker -askerlik kurumu, askerin kişisi, askerlik bilimi eskiden "savaş adamı"nı ifade eden şeyden o kadar farklıdırlar ki- bu dönemde, bir yandan savaş ile çarpışmanın gürültüsünün; öte yandan da düzen ve barış döneminin itaatkâr sessizliğinin bitişme noktasında uzmanlaşmıştır. Düşünce tarihçileri mükemmel bir toplum hayalini XVIII. yüzyıl filozoflarına atfetmektedirler; ama aynı zamanda toplumun askeri bir hayali de olmuştur; bu hayalin temel atfı doğa durumuna değil de, bir makinenin titizlikle tabi kılınmış olan çarklarına; ilkel toplum sözleşmesine değil de, sürekli baskılara; temel haklara değil de, sonsuza kadar gelişmeye yönelen terbiye etmelere; genel iradeye değil de, otomatik itaatkârlığa yönelik olmuştur.

Guibert "disiplini ulusal kılmak gerekirdi" demekteydi.

Resmettiğim devlet basit, sağlam, yönetmesi kolay bir idareye sahip olacaktır. Çok karmaşık olmayan yaylarla büyük sonuçlar elde eden şu büyük makinelere benzeyecektir; bu devletin gücü gücünden, refahı refahından kaynaklanacaktır. Herşeyi yokeden zaman onun iktidarını artıracaktır, İmparatorlukların gerilemeye ve çökmeye maruz kalmalarının kader olduğunu düşündürten sıradan önyargıyı yalanlayacaktır"[60]. Napoléon rejimi ve onunla birlikte, onun yerine ge-

60 J.A. de Guibert, a. XXIII-XXIV. Ayrıca bkz, Marx'ın ordu ve burjuva toplum biçimleri hk. söyledikleri, Engels'e mektup, 25 Eylül 1857.

çecek olan şu devlet biçiminin hukukçular kadar askerler, devlet danışmanları, düşük rütbeli subaylar, yasa adamları ve askeri kamp adamları tarafından da hazırlandığım unutmamak gerekir. Bu oluşuma eşlik etmiş olan Roma'ya yönelik atıp, şu çifte göstergeyi kendiyle birlikte taşımaktadır: yurttaşlar ve lejyonerler, yasa ve manevra. Hukukçular veya filozoflar toplumsal bünyenin inşaı veya yeniden inşaı için antlaşmada ilkel bir model ararlarken, askerler ve onlarla birlikte disiplin teknisyenleri, bedenin bireysel ve ortaklaşa olarak baskı altına alınmasına yönelik usuller yoğuruyorlardı.

İKİNCİ AYIRIM
İYİ TERBİYE ETMENİN ARAÇLARI

Walhausen XVII. yüzyılın hemen başında "doğru disiplin"den, sanki "iyi bir terbiye etme" sanatıymışçasına söz ediyordu[1]. Nitekim disiplinsel iktidar, insanlardan birşeyler sızdırmak veya çekip almak yerine, başlıca işlev olarak "terbiye etme" görevine; veya daha doğrusu, daha fazla miktarda şey sızdırmak veya çekip almak için terbiye etme görevine sahip olan bir iktidardır. Güçleri azaltmak için onları birbirlerine eklemenin değil de, onları artırmak ve onlardan yararlanmak üzere birbirlerine bağlamanın peşindedir. Kendine tabi kılınmış olanları tekdüze ve kitlesel bir şekilde dize getirmektense; onları ayırmakta, çözümlemekte, farklılaştırmakta, bu ayrıştırma süreçlerini gerekli ve yeterli tekilliklere kadar götürmektedir. Bedenlerin ve güçlerin hareketli, karışık ve yararsız kalabalıklarını, bir bireysel unsurlar çoğulluğu –ayrı küçük hücreler, organik özerklikler, genetik kimlikler ve süreklilikler, birleşmelerden oluşan kesitler– halin-

1 J.J. Walhausen, *L'Art Militaire pour l'infanterie*, 1615, s.23.

de "terbiye etmektedir". Disiplin birey "imal etmektedir"; bireyleri kendine hem nesne olarak, hem de icraatının aracı olarak veren iktidara özgü bir tekniktir. Bu, bizzat kendi üstgücüne bel bağlayabilecek muzaffer bir iktidar değil de; mütevazi, kuşkulu, hesaplı, ama sürekli bir ekonomi tarzının üzerinde iş gören bir iktidardır. Eğer hükümranlığın muhteşem ayinleri ve devletin büyük aygıtlarıyla kıyaslanacak olursa, alçak gönüllü tarzlar ve düşük önemde usuller. Ve bu yüce biçimleri yavaş yavaş istila edenler, onların mekanizmalarını değiştirenler ve kendi usullerini dayatanlar bu düşük önemdeki usuller olacaktır. Adliye aygıtı da, pek fazla gizli kalmayan bu istiladan kurtulamayacaktır. Disiplinsel iktidarın başarısı, hiç kuşkusuz basit aletlerin kullanılmasına bağlıdır: hiyerarşik bakış, normalleştirici yaptırım, bunların bileşik hale getirilmeleri ve bu birleştirmenin bu bileşime özgü olan sınav biçimi altında gerçekleştirilmesi.

★★★

HİYERARŞİK GÖZETİM

Disiplinin icra edilmesi, bakışlar aracılığıyla zorlayan bir düzenleme; görmeye olanak veren tekniklerin iktidarın olanaklarını artırdıkları ve bunun yansıması olarak, baskı altına alma araçlarının, bu baskıların uygulandığı kişileri açıkça görülebilir kıldıkları bir makine gerektirmektedir: Klasik dönem boyunca, bilim tarihinin övgülerinden çok azını muhafaza ettiği, insanın çokluğunu gözetleyen şu "gözlemevleri"nin yavaş yavaş kuruldukları görülmektedir. Fizik ve evrenbilimin kuruluşuyla birlikte bedene bürünen büyük teleskop, mercek, ışık demetleri teknolojisinin yanı sıra, görülmeden görme durumundaki bakışların çoklu ve birbirleriyle kesişen gözetimlerinin küçük teknikleri de yer almıştır; ışığa ve görünene ilişkin karanlık bir sanat, insana boyun eğdirmeye yönelik teknikler ve onu kullanmaya yönelik usuller boyunca

insan hakkındaki yeni bir bilgiyi sessizce hazırlamıştır.

Bu "gözlemevleri" adeta ideal bir örneğe sahip olmuşlardır: askeri kamp. Bu kamp, adeta tamamen keyfe kalmış bir şekilde kurulan ve biçimlendirilen, hızla inşa edilen, yapay bir kenttir; olabildiğince fazla yoğunluğa, ama aynı zamanda gizliliğe; silahlı adamların üzerinde olabildiğince büyük etkinliğe ve önleyici değere sahip olmak zorunda olan bir iktidarın üst noktasıdır. Mükemmel bir kampta iktidarın tümü, yalnızca tek bir gözetim aracılığıyla icra edilmektedir ve her bakış iktidarın bütüncül işleyişinin bir parçası olmaktadır. Eski ve geleneksel kare biçimli plan, sayılamayacak kadar çok şema sayesinde büyük ölçüde geliştirilmiştir. Yolların geometrisi, çadırların sayı ve dağılımları, bunların girişlerinin yönü, sıra ve dizilerinin düzenlenişi tam olarak tanımlanmakta; birbirlerini denetleyen bakışların şebekesi resmedilmektedir: "talimhanede beş hat çekilir; bunlardan birincisi ikincisinden 16 ayak uzakta olur; diğerlerinin her birinin arası 8 ayaktır; ve sonuncusu silah kılıflarından 8 ayak uzaklıktadır. Silah kılıfları ast rütbeli subayların çadırlarından 10 ayak mesafede, tam olarak ilk sıranın karşısındadır. Bir birlik caddesi 51 ayak genişliğinde olur... Yüzbaşıların çadırları kendi bölüklerinin caddesine bakar şekilde konulur. Kapı doğrudan bölüğe bakar"[2]. Kamp, genel bir görülebilirlik etkisiyle hareket eden bir iktidarın diyagramıdır. Şehircilikte, işçi kentlerinin, hastanelerin, tımarhanelerin, hapishanelerin, eğitim kurumlarının yapısında bu kamp modeli veya en azından bu modelin içerdiği ilke karşımıza uzun süre çıkacaktır: hiyerarşik hale getirilmiş gözetimlerin, adımlarını mekânsal olarak birbirlerine uydurmaları. İçine "kapatma" ilkesi. Karanlık oda büyük optik bilimi

2 *Réglement pour l'infanterie prussienne*, Fra. Çev., Arsenal, ms. 4067 fo 144. Eski şemalar için bkz., Praissac, *Les Discours militaires*, 1623, s. 27-28 Montgommery, *La Milice Française*, s. 77. Yeni şemalar için bkz., Beneton de Morange *Histoire de la guerre* 1741, s. 61-64 ve *Dissertations sur les Tentes*; ayrıca bkz., *L'Instruction sur le service des réglements de Cavalerie dans les camps*, 29 Haziran 1753, levha no 7 gibi bir çok yönetmelik.

için ne olduysa, kamp da pek itiraf edilmeyen gözetim sanatı için öyle olmuştur.

O sıralarda koskoca bir sorunsal gelişmektedir: artık yalnıca görülmek (sarayların gösterişi) veya dış mekânı gözetim altında tutmak (kalelerin geometrisi) için değil de; eklemleşmiş ve ayrıntılı iç denetime –bu içeride bulunanları görünür kılmak için– izin vermeye yönelen bir mimarinin sorunsalı; daha da genel olarak, bireylerin dönüştürülmesi içinde bir işlemci olacak bir mimarinin sorunsalı: barındırdıkları üzerinde etki etmek, onların hal ve gidişine müdahale etmek, iktidarın etkilerini onlara kadar yöneltmek, onları bir bilgi edinme sürecine sunmak, onları değiştirmek. Taşlar bilinebilir ve itaatkâr kılabilirler. Kapatmanın ve çitlemenin eski basit şemasının yerine –giriş ve çıkışı önleyen kalın duvar, sağlam kapı–, açıklıkların, boşların ve doluların, geçitlerin ve şeffaflıkların hesabı geçmeye başlamıştır. Hastane-yapı işte böylece tıbbi eylemin aracı olarak, yavaş yavaş örgütlenmektedir: hastaların daha iyi gözetim altında tutulmalarına ve böylece tedavilerin daha iyi ayarlanmalarına izin verme durumundadır; binaların biçimi, hastaların titiz bir şekilde ayrılmalarıyla, hastalıkların yayılmalarını önlemek zorundadır; son olarak da havalandırma ve her yatağın etrafında dolaştırılan hava sağlığa zararlı buharların hastanın çevresinde kötü etkilerini yaymak üzere yoğunlaşmalarını engellemek zorundadırlar. Hastane –yüzyılın ikinci yarısında düzenlenmek istenileni; bu hastane türü için Hôtel-Dieu hastanesinin ikinci kez yanmasından sonra ne kadar da çok proje yapılmıştır– sefalet ve yakında gelecek ölümü barındıran bir çatıdan ibaret değildir; bizzat kendi maddiliği içinde, bir tedavi işlemcisidir.

Tıpkı okul –binanın bir terbiye etme işlemcisi olmasının gerektiği gibi. Pâris-Duverney'nin Askeri Okul'da tasarladığı ve Gabriel'e en ince ayrıntılarına varana kadar dayattığı pedagojik bir makinedir. Güçlü bedenler geliştirmek sağlığın gereğidir; uzman subaylar elde etmek nitelendirmenin

gereğidir; itaatkâr askerler biçimlendirmek siyasetin gereğidir; fuhuş ve eşcinselliği önlemek ahlâkın gereğidir. Bireylerin arasına su geçirmez engellerin, ama aynı zamanda sürekli gözetim delikleri konulmasının dörtlü nedeni. Askeri okulun bizzat binası bir gözetim altında tutma aygıtı olmak zorundaydı: yatak odaları sanki bir dizi küçük hücreymişçesine, bir koridor boyunca dağılmışlardır; düzenli aralıklarla bir subay lojmanı bulunmaktaydı, böylece "her on öğrencinin solunda ve sağında birer subay bulunmaktaydı"; öğrenciler gece boyunca bu odalarda kapatılıyorlardı; ve Paris "her odanın koridor tarafındaki bölmesinin, destek yüksekliğinden tavana bir iki ayak kalana kadarki kısmının" camlı olması konusunda ısrar etmişti. "Bu camlara şöyle bir bakmanın zevkli olmasının dışında, bu düzenlemeden kaynaklanacak disiplin nedenlerinden söz etmeden, bunun birçok bakımdan yararlı olduğu söylenebilir"[3]. Yemekhanelerde, "etüt müfettişlerinin yemek esnasında kendi kesimlerindeki tüm öğrencilerin masalarını görebilmeleri için, onların masalarını koymak üzere biraz yüksekçe bir peyke" hazırlanmıştı; bu işle görevli gözetmenlerin öğrencilerin baş ve ayaklarını görebilmeleri için, yan ayırımları yeteri kadar yüksek yüz numaralar yerleştirilmiştir"[4]. Gözetimin, mimarinin binlerce nursuz düzenekle sürdürdüğü sonsuz vesveseleri. Bunlar, ancak bu küçük ölçekli, ama hiçbir boşluğu olmayan araç takımının, bireysel davranışları giderek artan bir şekilde normalleştirmesi ve çerçevelemesindeki rolü unutulacak olursa, önemsiz sayılabilecektir. Disipline yönelik kurumlar, adeta bir hal ve gidiş mikroskobu olarak işleyen bir mekanizma salgılamışlardır; bunların gerçekleştirdikleri ince ve analitik bölmeler, insanların etrafında bir gözlem, kayıt ve terbiye aygıtı oluşturmuşlardır. Bu gözlem makinelerinin içinde, bakışları nasıl alt bölmelere ayırmalı, bunların arasındaki bağlantıları ve

3 Zikr., R. Laulan, *L' école militaire de Paris*, 1950, s. 117-118.

4 Ulusal Arş., MM 666-669. J. Bentham erkek kardeşinin ilk *Panopticon* fikrine askeri Okulu ziyareti sırasında ulaştığını anlatmaktadır.

iletişimleri nasıl kurulmalı? Bunların hesaplı kitaplı çoğulluklarından türdeş ve sürekli bir iktidarın kaynaklanması için ne yapılmalı?

Tam bir disiplinsel aygıt, tek bir bakışla herşeyi sürekli olarak görmeye olanak verecektir. Merkezi bir nokta aynı anda hem herşeyi aydınlatan ışıkların kaynağı, hem de bilinmesi gereken herşeyin yoğunlaşma yeri olacaktır: hiçbir şeyi kaçırmayan mükemmel göz ve tüm bakışların yönelik olduğu merkez, Ledoux'nun Arc-et-Senans'ı inşa ederken hayal ettiği budur: daire biçiminde düzenlenmiş olan ve hepsi de içe doğru açılan binaların merkezinde yüksek bir bina, tüm yönetsel, asayişe ve gözetime ilişkin, denetimin ekonomisine ilişkin ve itaat ile çalışmaya yönelik teşvikleri sağlayan dinsel işlevleri kendi bünyesinde toplayacaktır; bütüne emirler buradan gelecek; tüm faaliyetler burada kaydedilecek ve bütün hatalar burada farkedilecek ve yargılanacaktır; ve bütün bunlar, kesin bir geometrinin dışında başka hiçbir şeyden destek almadan, hemen gerçekleştirilecektir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında dairesel mimarilere[5] tanınan prestijin nedenleri arasında hiç kuşkusuz buna da yer vermek gerekmektedir: bu cins mimariler belli bir siyasal ütopyayı ifade etmektedir.

Fakat disiplinsel bakışın fiili durumda bağlantılara ihtiyacı olmuştur. Pramid, iki ihtiyaca bir daireden daha iyi cevap verebilirdi: boşluğu olmayan bir şebeke oluşturmak için oldukça tam olmak -buna bağlı olarak, bu şebekenin basamaklarını artırmak ve onları denetlenecek tüm yüzeye dağıtmak-; ve buna karşılık, disipline sokulacak faaliyetin üzerinde hareketsiz bir ağırlık meydana getirmemek için, oldukça gizli olmak ve bu faaliyet için bir fren veya engel oluşturmamak; disiplinsel düzenekle, onun mümkün etkilerini artıran bir işlev olarak bütünleşmek. Mercilerini artırması, ama bunu üretici işlevini büyütmek için yapması gerekmektedir. Gözeti-

5 Bkz. Levha No 12, 13, 16.

mi özelleştirmesi ve onu işlevsel kılması gerekmektedir.

Bu, yeni tipten bir gözetimin örgütlediği büyük atelyeler ve fabrikaların sorunudur. Bu gözetim, manüfaktür rejiminde, yönetmelikleri uygulatmakla görevli müfettişlerin dıştan sağladıklarından farklıdır; şimdi yoğun, sürekli bir denetim söz konusudur; bu denetim tüm çalışma sürecini kapsamaktadır; yalnızca üretime (cins, hammadde miktarı, kullanılan alet tipi, ürünlerin boyut ve nitelikleri) yönelmemekte, aynı zamanda insanların faaliyetini, yapma bilgilerini, işi ele alma biçimlerini, hızlarını, heveslerini, hal ve gidişlerini de hesaba katmaktadır. Fakat aynı zamanda işçilerin ve çırakların yanında bizzat bulunan ustanın iç denetiminden de farklıdır; çünkü memurlar, gözetmenler, "denetçiler" ve ustabaşılar tarafından yapılmaktadır. Denetim görevleri üretim aygıtının büyümesi ve karmaşıklaşması ölçüsünde, daha da gerekli ve daha güç hale gelmişlerdir. Gözetim altında tutmak o sıralarda tanımlanmış, ama üretim sürecinin ayrılmaz bir parçası olmak zorunda olan bir işlev haline gelmiştir; gözetim üretim sürecini tüm uzunluğu boyunca ikiye katlamak zorundadır. Uzmanlaşmış, sürekli olarak mevcut ve işçilerden ayrı olan bir personel vazgeçilmez hale gelmiştir: "Büyük manüfaktürde herşey çan sesiyle yapılmaktadır, işçiler zorlanmakta ve azarlanmaktadır. Aslında kalabalıklaşmayla birlikte gerekli hale gelen bir komuta durumuna ve onların karşısında bir üstünlük durumuna alışan memurlar, işçilere sert veya küçümseyerek davranmaktaydılar; bu nedenle bu işçilerin ya daha değerli, ya da manüfaktürde gelip geçici oldukları olmaktadır"[6]. Fakat işçiler bu yeni tipten gözetim rejiminin yerine lonca tipinden bir çerçeveyi tercih ediyorlarsa da, patronlar bu yeni gözetim tarzında endüstriyel üretimin, özel mülkiyet ve kâr sisteminin ayrılmaz bir unsurunu bulmaktadırlar. Bir fabrika, büyük bir demirhane veya bir maden ölçeğinde "masraf kalemleri o kadar artmıştır ki, her nesne

6 *Encyclopédie*, "Manufacture" maddesi.

üzerindeki en küçük özensizlik bile bütünün üzerinde muazzam bir zarara yol açacak ve bu da yalnızca kârları yoketmekle kalmayacak, aynı zamanda sermayenin de erimesine yol açacaktır;... farkedilmeyen ve bu yüzden hergün tekrarlanan en küçük beceriksizlik bile, işletme için onu kısa zamanda yokedecek kadar zararlı hale gelebilir"; bu olgudan ötürü yalnızca doğrudan mülk sahibine bağlı olan ve bu işle görevlendirilmiş olan kimseler "bir kuruşun bile yararsız yere harcanmamasını, günün bir anının bile kaybedilmemesini" gözetim altında tutabilirler; bunların rolleri "işçileri gözetim altında tutmak, yönetim kurulunu her olaydan haberdar etmek" olacaktır[7]. Gözetim, aynı anda hem üretim aygıtının bir iç parçası; hem de disiplinsel iktidarın uzmanlaşmış bir çarkı olduğu ölçüde, belirleyici bir ekonomik işlemci haline gelmektedir[8].

İlk öğretimin yeniden örgütlenmesinde de aynı hareket: gözetimin uzmanlaşması, ve pedagojik bağlantıyla bütünleşmesi. Köy okullarının sayısının artması, bunların öğrencilerinin çoğalması, bütün bir sınıfın faaliyetini eşanlı olarak ayarlamaya olanak veren yöntemlerin yokluğu, bu nedenden kaynaklanan düzensizlik ve karışıklık, denetimlerin devreye sokulmalarını gerekli hale getirmekteydiler. Betancour öğretmene yardım etmek üzere, en iyi öğrencilerin arasında koskoca bir "subaylar", eminler, gözlemciler, çalıştırıcılar, tekrarlatıcılar, dua okutturucular, yazı görevlileri, mürekkep alıcıları, duacılar ve ziyaretçiler dizisi seçmiştir. Böylece tanımlanan rolleri iki düzlemde yer almaktadır: bunlardan bazıları maddi görevlere (mürekkep ve kâğıt dağıtmak, artıkları fakirlere vermek, bayram günlerinde ruhani metinler okumak vb.); diğerleri de gözetim görevlerine denk düş-

7 Cournol, *Considérations d'intérêt public sur le droit d'exploiter les mines*, 1970, ulusal arş., AXII[14]

8 Krş., K.Marx: "Bu gözetim, yönetim ve aracılık işlevi, kendine bağımlı olan çalışma işlevinin ortaklaşa olduğu andan itibaren, sermayenin işlevi haline gelmiş ve kapitalist işlev olarak özel nitelikler kazanmıştır. "*Le Capital*, Kitap I, dördüncü bölüm, ayırım XIII.

mektedir: "gözlemciler" kimin sırasından ayrıldığını, kimin konuştuğunu, kimin tespih ve saatinin olmadığını, kimin ayin esnasında doğru durmadığını, kimin sokakta mütevazi davranmadığını veya konuştuğunu" kaydetmek zorundadır; ödevleri "derslerini çalışırken gevezelik eden veya mırıldananları, yazmayanları veya dolaşanları" uyarmak olan "zılgıtçılar"; okula gelmeyen veya ağır kabahatler işlemiş öğrencileri aileleri nezdinde araştıran "ziyaretçiler". "Eminler"e gelince, bunlar diğer tüm subayları gözetim altında tutmaktadırlar. Yalnızca "tekrarlatıcılar"ın pedagojik bir rolleri vardır, bunlar öğrencileri ikişer ikişer, alçak sesle okuturmaktadırlar[9]. Öte yandan, bundan birkaç onyıl sonra Demia aynı tipten bir hiyerarşiyi yeniden ele almıştır, ama şimdi gözetim işlemlerinin adeta hepsi pedagojik bir rolde yüklenerek, iki katına çıkmıştır: bir öğretmen yardımcısı kalem tutmasını öğretmekte, öğrencinin eline rehberlik etmekte, hataları düzeltmekte ve aynı zamanda "tartışıldığında, hataları işaretlemektedir"; bir başka öğretmen yardımcısı ise okuma sınıfında aynı görevlere sahiptir; diğer subayları denetleyen ve genel hal ve gidişi gözetim altında tutan emin, "yeni gelenleri okul faaliyetlerine uyarlamakla" da görevlidir; onbaşılar dersleri tekrar ettirmekte ve dersini bilmeyenleri "işaret etmekte"dirler[10].

Burada "karşılıklı yardımlaşma" tipinden bir kuruluşun taslağı söz konusudur; bu kuruluşta üç süreç tek bir düzenek içinde birleştirilmiştir: asıl eğitim, bizzat pedagojik faaliyetin uygulanmasıyla bilgi edinilmesi, son olarak da karşılıklı ve hiyerarşik bir gözlem. Tanımlanmış ve kurala bağlamış bir

9 M.I.D.B., *Instruction méthodique pour l'école paroissiale*, 1669, s.68-69.

10 Ch. Demia, op. cit., s. 27-29. Kolej örgütlenmesinde de aynı türden bir olgu kaydedilebilir: "ders nazırları" uzun süre, küçük öğrenci gruplarının ahlâki sorumluluğunu taşıyan bağımsız hocalar olmuşlardır. 1762'den sonra hem daha ileri, hem de hiyerarşiyle daha çok bütünleşmiş bir denetim tipinin ortaya çıktığı görülmektedir: gözetmenler, bölüm öğretmenleri, ast öğretmenler Bkz. Dupont - Ferrier, *Du collége de Clermont au lycée Louis - le - Grand*, I, s. 254 ve 476.

gözetim ilişkisi eğitim uygulamasının kalbinin içine yerleşmiştir: artık ekleme veya bitişik bir parça olarak değil de, ona içkin ve onun etkinliğini artıran bir mekanizma olarak.

Hiyerarşik, sürekli ve işlevsel gözetim, kuşkusuz XVIII. yüzyılın büyük teknik "icad"larından biri değildir, ama onun sinsi bir şekilde yaygınlaşmasını, önemini kendiyle birlikte taşıdığı yeni iktidar mekanizmalarına borçludur. Disiplinsel iktidar onun sayesinde "bütünleşmiş", ekonomiye ve icra edildiği düzeneğin amaçlarına içten bağlanmış bir sistem haline gelmektedir. Aynı zamanda çoklu, otomatik ve anonim bir iktidar olarak da örgütlenmektedir; çünkü gözetimin böylece dayandığı ve işleyişinin yukarıdan aşağı doğru olan bir ilişkiler ağının işleyişi olduğu doğruysa da, bu ağ aynı zamanda belli bir noktaya kadar aşağıdan yukarı ve yanlara doğru da olmaktadır; bu ağ "bütünün" tutunmasını ve iktidarın birbirlerinden destek alan etkilerinin onun içinden bütün olarak geçmelerini sağlamaktadır: sürekli olarak gözetim altında tutulan gözetmenler. Disiplinlerin hiyerarşik hale getirilmiş olan gözetimi içindeki iktidar, bir nesne gibi elde tutulmakta, bir mülkiyet gibi aktarılmakta; bir makineler bütünü gibi çalışmaktadır. Ve pramid gibi olan örgütlenmesinin ona bir "başkan" verdiği doğruysa da, aygıtın tümü "iktidar" üretmekte ve bireyleri sürekli ve daimi bir alanının içine dağıtmaktadır. Bu da disiplinsel iktidara aynı anda hem tamamen açık –çünkü her yerdedir ve hep uyanıktır, ilke olarak hiçbir karanlık alan bırakmamaktadır ve denetim yapma görevine sahip olanları bile aralıksız denetlemektedir–, hem de tamamen "gizli" –çünkü sürekli olarak işlemektedir ve bunun büyücek bir bölümü sessizlik içinde olmaktadır– olması olanağını sağlamaktadır. Disiplin, kendi kendini kendi mekanizmalarıyla destekleyen ve gösterimlerin parlaklığının yerine hesaplı bakışların kesintisiz oyununu ikâme eden ilişkisel bir iktidarı "işletmek"tedir. İktidar "fiziği", bedene ele konulması, gözetim tekniklerinin sayesinde, optik ve mekanik yasalarına göre, koskoca bir mekânlar, hatlar, perdeler, demet-

ler, devreler oyununa göre ve en azından ilke olarak aşırılığa, güce, şiddete başvurmadan icra edilmektedir. İktidar görünüşte ne kadar az "bedensel"se, o kadar bilgince "fizik" olmaktadır.

NORMALLEŞTİRİCİ YAPTIRIM

1. Şövalye Paulet'nin Öksüzler Yurdu'nda her sabah yapılan mahkeme oturumları, koskoca bir törensel çerçeveye yer vermekteydiler: "Bütün öğrencileri mükemmel bir sıralanma, hareketsizlik ve sessizlik içinde, çarpışma halinde bulduk. Onaltı yaşında genç bir soylu olan başkan elde kılıç, sıranın dışındaydı; birlik onun emriyle çember oluşturmak üzere, hızlı adımla harekete geçti. Meclis merkezde toplandı; her subay kendi birliğinin yirmi dört saatlik raporunu verdi. İtham edilenlerin kendilerini doğrulamalarına izin verildi, tanıklar dinlendi; müzakere yapıldı ve anlaşmaya varılınca, birliğin başı suçluların sayısını, suçların cinsini ve emredilen cezaları yüksek sesle bildirdi. Daha sonra birlik büyük bir düzen içinde geçit yaptı"[11].

Bütün disiplinsel sistemlerin merkezinde küçük bir ceza mekanizması işlemektedir. Bu mekanizma, kendi yasaları, kendi özelleşmiş cezaları, kendine özgü yaptırım biçimleri, kendi yargılama oturumlarıyla bir cins adalet ayrıcalığından yararlanmaktadır. Disiplinler bir "alt-ceza" sistemi kurmakta; yasaların boş bıraktıkları bir mekânı çevrelemekte; nisbi kayıtsızlıklarından ötürü büyük ceza sistemlerinin elinden kaçan bir davranış bütününü nitelemekte ve bastırmaktadırlar. "İşçiler içeri girerken birbirlerini selâmlamak zorundadırlar... ayrılırlarken, kullandıkları mal ve aletleri toplamak ve gözetim esnasında lâmbalarını söndürmek zorundadırlar"; "işçileri hareketlerle veya başka bir şekilde eğ-

11 Pictet de Rochemont, *Journal de Genève*, 5 Ocak 1788.

lendirmek bilhassa yasaklanmıştır"; işçiler "dürüstçe ve edeplice davranmak" zorundadırlar; bay Oppenheim'e haber vermeden yerinden baş dakikadan fazla ayrılan "yarım gün için not edilecektir; ve bu küçük cezai adalet içinde hiçbir şeyin unutulmadığından emin olmak üzere, "bay Oppenheim'e ve arkadaşlarına zarar verebilecek" herşeyin yapılması yasaklanmıştır[12]. Atelyede, okulda, orduda koskoca bir zaman (geç kalmalar, yerini bırakmalar, işin kesintiye uğratılması), faaliyet (dikkatsizlik, ihmal, heves yokluğu), tavır (kabalık, itaatsizlik), söylev (gevezelik, haddini bilmezlik), beden ("düzgün olmayan" tutumlar, uygunsuz hareketler, pislik), cinsellik (utanmazlık, açık saçıklık) mikrocezalandırma sistemi hüküm sürmektedir. Bununla birlikte, hafif bedeni cezadan, küçük ölçekli mahkûmiyetler ve düşük dereceli aşağılamalara varana kadar, koskoca bir ince usuller dizisi cezalandırma olarak kullanılmaktadır. Aynı anda hem tavırların en önemsiz kesirlerini cezalandırılabilir kılmak, hem de disiplin aygıtıyla ilgisizmiş gibi gözüken unsurlara cezai bir işlev vermek söz konusudur: sonunda herşey en küçük şeyin bile cezalandırılmasına yarayabilsin; her özne kendini cezalandırabilir–cezalandırır bir evrensellik içinde bulsun. "Cezalandırma kelimesinden, çocukların işledikleri kabahati hissettirebilecek herşey, onları küçük düşürebilecek, onların kafasını karıştıracak herşey anlaşılmalıdır:... belli bir soğukluk, belli bir kayıtsızlık, bir soru, bir küçük düşürme, bir görevden alma"[13].

2. Fakat disiplin kendiyle birlikte, kendine özgü bir cezalandırma biçimini taşımaktadır ve bu yalnızca mahkemenin küçültülmüş bir modelinden ibaret değildir. Disiplinsel cezalandırma alanına ait olan, kurallara uyulmaması, kurallara uygun olmayan herşey, kurallardan uzaklaşan herşeydir, sapmalardır. Uygun olmamanmın belirsiz alanı cezalandırabilir niteliktedir: asker istenilen düzeye ulaşamadığı her se-

12 *Réglement... M. Oppenheim*, 29 Eylül 1809.
13 La Salle, s. 204-205.

ferinde bir "hata" yapmaktadır; öğrencinin "hata"sı aynı zamanda küçük bir suç, ödevlerini yerine getirme yeteneksizliğidir. Prusya piyade talimnamesi tüfeğini gerektiği gibi kullanmasını öğrenememiş olan askere "olabilecek tüm sertlikle" davranılmasını dayatmaktaydı. Aynı şekilde, "bir ilkokul çocuğu bir gün önceki din dersini öğrenmemişse, bugün hiç hatasız öğrenmeye zorlanabilirdi, yarın ondan bunu tekrarlaması istenecektir; veya bu dersi ayakta veyahut diz çökmüş olarak ve elleri kavuşmuş durumda dinlemeye zorlanacaktır veyahut ona herhangi başka bir ceza uygulanacaktır"

Disiplin cezalarının sağlamak zorunda oldukları düzen karma cinstendir: bir yasa, bir program, bir yönetmelik tarafından açık bir şekilde konulmuş olan "yapay" bir düzendir. Ama aynı zamanda doğal ve gözlenebilir süreçler tarafından tanımlanan bir düzendir: öğrenim süresi, bir alıştırmanın zamanı, yatkınlık düzeyi, aynı zamanda bir kural da olan bir düzenliliğe atıfta bulunmaktadırlar. Hristiyan Okullarının öğrencileri, henüz asla beceremeyecekleri bir "ders"e konulmamalıdırlar, çünkü bu durumda hiçbir şey öğrenememe tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmış olacaklardır; ancak her safhanın süresi yönetmelikle saptanmıştır ve üç sınav sonunda bir üst mertebeye geçemeyen, açıkça "cahiller" sırasına konulmalıdır. Disiplin rejiminde ceza, çifte bir hukuki -doğal atıf içermektedir.

3. Disiplinsel cezanın işlevi sapmaları azaltmaktır. Demek ki esas olarak *ıslah edici* olmak zorundadır. Doğrudan adli modelden alınan cezaların (para cezası, kamçı, zindan) yanı sıra, disiplin cezaları alıştırmaya yönelik cezalara öncelik vermektedirler -yoğunlaştırılmış, artırılmış, birçok kereler tekrarlanan çıraklık: 1766 tarihli piyade talimnamesi, "belli bir ihmâlkârlık veya kötü niyet gösterecek" olan birinci sınıf erlerin en alt sınıfa geri gönderileceklerini ve bunların birinci sınıfa ancak yeni talimlerden ve yeni bir sınavdan sonra tekrar çıkabileceklerini öngörmekteydi-. J.-B. de La Salle'in kendi cephesinden söylediği üzere "tüm cezaların

içinde yazı cezaları bir öğretmen açısından en dürüst olanı, ebeveynler için de en avantajlı ve hoş olanıdır"; bu cezalar "bizzat çocukların yanlışlarından, bu yanlışların düzeltilmesiyle ilerlemelerini artırma olanakları sağlamaya" izin vermektedirler; örneğin "yazmaları gerekenin tümünü yazmayanlar veya bu ödevlerini iyi yapmak için özen göstermeyenlere bazı yazı veya ezber cezaları verilebilir"[14]. Disiplin cezası büyük bölümü itibariyle, zorunluluğun kendiyle aynı biçimdedir; ihlal edilen yasanın intikamından çok, onun tekrar ettirilmesi, iki katına çıkartılmış ısrarıdır. Öylesine ki, ondan beklenen ıslah etkisi sona erme veya pişmanlıklar, bir eklenti olarak geçmektedir; bir terbiye mekaniğiyle doğrudan elde edilmektedir. Cezalandırmak idman ettirmektir.

4. Ceza disiplin içinde, çifte bir sistemin bir unsurundan başka birşey değildir: ödül-yaptırım. Ve terbiye ile baskı altına alma sürecinde işlemci haline gelen bir sistem olmaktadır. Öğretmen "elinden geldiğince ceza vermekten kaçınacaktır; tersine, tembeller cezadan çok, tıpkı hamaratlar gibi ödüllendirilme arzusuyla daha çok tahrik olduklarından, ödülleri cezalardan daha sık hale getirmeye uğraşmalıdır; işte bu nedenden ötürü öğretmen ceza vermek zorunda kaldığında, bunu uygulamadan önce eğer başarabilirse çocuğun kalbini kazanması çok yararlı olacaktır[15]. Bu iki unsurlu mekanizma, disipline yönelik cezalandırmanın karakteristiği olan belli sayıda işleme izin vermektedir. Öncelikle hal ve gidişle performansların, iyi ve kötü gibi iki zıt değerden itibaren nitelenmesi; ceza adaletinin tanıdığı haliyle yasağın basit paylaşımının yerine, olumlu kutup ile olumsuz kutup arasında bir dağılım vardır; tüm hal ve gidiş iyi ve kötü notlar, iyi ve kötü puanlar alanına girmektedir. Bunun dışında, bir miktarsallaştırma ve rakamsal bir ekonomi kurmak mümkündür. Sürekli olarak güncelleştirilen bir ceza muhasebesi, herkesin ceza bilançosunun elde edilmesine olanak vermektedir. Okul

14 *Ibid.*
15 Ch. Demin, *op. cit*, s. 17.

"adalet"i, en azından ana hatlarına ordu veya atelyede rastlanılan bu sistemi çok uzaklara götürmüştür. Hristiyan Okullarındaki biraderler, koskoca bir ayrıcalıklar ve ödev cinsinden cezalar mikroekonomisi örgütlemişlerdir: "Ayrıcalıklar öğrencilerin kendilerine verilen cezalardan kurtulmalarına yarayacaklardır... Örneğin bir öğrenciden ceza olarak din dersinden dört veya altı soruyu yazması istenebilir; bu cezadan birkaç ayrıcalık puanı sayesinde kurtulabilir; öğretmen soru başına kaç puan gerektiğine karar verecektir... ayrıcalıklar belli sayıda puan ettiklerinden, öğretmen de birincilere para gibi hizmet edecek, daha düşük değerli olanlarına sahiptir. Örneğin bir öğrenci ancak altı puan karşılığında kurtulabileceği bir ödev cezası alırsa; bir de on puanlık bir ayrıcalığı varsa; bunu öğretmene sunar, o da geriye dört puan verir ve diğerleriyle de böyle olur"[16]. Ve bu miktarsallaştırma oyunuyla, borç ve alacakların bu dolaşımıyla, notların artı ve eksiler halinde sürekli olarak hesaplanması sayesinde, disiplin aygıtları "iyi" ve "kötü" özneleri birbirlerine nazaran hiyerarşik hale getirmektedirler. Bu sürekli cezalandırma sisteminin mikroekonomisi boyunca, eylemlere değil de, bizzat bireylerin kendilerine, doğalarına potansiyellerine, düzeylerine veya değerlerine yönelik bir farklılaştırma iş görmektedir. Disiplin eylemlere kesin yaptırımlar uygulayarak, bireyleri "gerçek olarak" tartmaktadır; devreye soktuğu ceza sistemi bireylerin tanınması devresiyle bütünleşmektedir.

5. Mertebelere veya rütbelere göre dağıtım yapmanın çifte bir rolü vardır: sapmaları belirlemek, nitelikleri, uzmanlıkları ve yatkınlıkları hiyerarşik hale getirmek; ama aynı zamanda cezalandırmak ve ödüllendirmek. Düzene sokmanın cezai işleyişi ve yaptırımın sıralamalı karakteri. Disiplin, rütbe veya yer kazanılmasına olanak vererek, yalnızca terfiler oyunuyla ödüllendirmektedir; gerileterek veya

16 La Salle, s. 156 vd. Burada hoşgörü sisteminin başka bir bağlama aktarılması vardır.

rütbe tenzil ederek cezalandırmaktadır. Askeri Okul'da karmaşık bir "şeref" sınıflandırması sistemi devreye sokulmuştur; bu sınıflandırmayı ve az çok soylu veya utanılacak cezaları herkesin görebileceği şekilde yansıtan kıyafetler, bu şekilde dağıtılan mertebelere ayrıcalık veya utanç işareti olarak bağlanmışlardı. Bu sınıflandırmaya veya cezaya yönelik dağıtım, subayların, hocaların, bunların yardımcılarının yaş veya rütbeyi hesaba katmaksızın "öğrencilerin ahlâki nitelikleri" ve "herkesçe bilinen hal ve gidiş işleri" hakkındaki raporlarına göre, kısa aralıklarla yapılmaktaydı. "Çok iyilerinki" denilen birinci sınıf gümüş bir apoletle ayrılmaktadır; şanı "tamamen askeri bir birlikmiş" gibi muamele görmesinden kaynaklanmaktadır; demek ki hakettiği cezalar askeri olacaktır (oda hapsi, ağır hallerde hapishane). "İyilerinki" olan ikinci sınıf kırmızı ipekli ve gümüş apolet takmaktadır; bunlara oda hapsi veya hapishaneye gönderme cezası verilebilir, ama kafese kapatılma veya diz çöktürmeye de uğrayabilirler. "Vasatlar" sınıfının kırmızı yünlü apolet takmaya hakkı vardır; yukarıdaki cezalara gerektiğinde, aba giydirme cezası eklenebilmektedir. "Kötüler"inki olan sonuncu sınıf boz yünden bir apoletle belirlenmektedir, "bu sınıftan öğrenciler Konak'ta uygulanan tüm cezalara veya buna dahil edilmek istenilen bütün diğerlerine, hatta penceresiz hücreye kapatılmaya bile çarptırılabilirler". Bunlara bir süre için "utanılacak" sınıf eklenmiş ve bu sınıf için "onu oluşturanların diğerlerinden hep ayrı tutulmaları ve aba giymeleri için" özel yönetmelikler hazırlanmıştır: çünkü öğrencinin yerini yalnızca liyakat ile hal ve gidiş belirlemelidir, "sonuncu iki sınıfın öğrencileri herkesin tanıklığıyla tavırlarındaki değişiklikler ve kaydettikleri gelişmelerle buna layık görülüp, ilk sınıflara çıkarak, onların işaretlerini taşımaya başladıklarında bundan gurur duyacaklardır, aynı şekilde ilk sınıflardaki öğrenciler eğer gevşerlerse ve eğer aleyhlerinde toplanan raporlar onların artık ilk sınıfların dağıtımına ve ayrıcalıklarına layık olmadıklarını

gösterirlerse, onlar da aşağı ineceklerdir...". Cezalandıran sınıflandırma yokolma eğilimine girmek zorundadır. "Utanılacak sınıf" ancak yokolmak için varolmuştur: "orada iyi hal ve gidiş gösteren utanılacak sınıf öğrencilerinin değişim türlerini yargılayabilmek üzere", bunlar diğer sınıflara yeniden sokulacaklardır, kıyafetleri kendilerine iade edilecektir; ama yemekler ve teneffüslerde utanç arkadaşlarıyla birlikte kalacaklardır; eğer onlardan bu sınıfta ve bu tümende memnun kalınacak olursa, buradan "tam olarak çıkacaklardır"[17]. Demek ki, bu hiyerarşik hale getiren cezalandırmanın çifte bir etkisi vardır: öğrencileri yatkınlıklarına ve hal ve gidişlerine göre, yani okuldan çıktıklarında onlardan nasıl yararlanılacağına göre dağıtıma tabi tutmak; hepsinin aynı modele uyması, hepsinin bir arada "tabiyete, itaatkârlığa, ders çalışırken ve talimhanede dikkatli olmaya ve ödevlerin ve disiplinin bütün parçalarının tam uygulanmasına" zorlanması için, onların üzerinde sürekli bir baskı uygulamak. Hepsinin birbirine benzemesi için.

Sonuç olarak, cezalandırma sanatı disiplinsel iktidar rejiminde ne kafareti, ne de hatta tam olarak bastırmayı hedeflemektedir. Birbirlerinden iyice ayrı beş işlemi devreye sokmaktadır: Bireysel eylemleri, performansları, hal ve gidişleri, aynı anda hem bir kıyaslama alanı, hem bir farklılaştırma mekânı, hem de izlenecek bir kuralın ilkesi olan bir bütüne göre değerlendirmek. Bireyleri birbirlerine nazaran ve bu bütünsel kuralın –bu kural ister en düşük eşik, ister uyulacak ortalama veya yaklaşılması gereken optimum olarak işletilsin– işlevinde farklılaştırmak. Bireylerin kapasitelerini, düzeyini, "cinsi"ni miktarsal terimlerle ölçmek ve değer terimleriyle hiyerarşik hale getirmek. Gerçekleştirilecek bir uygunluğun zorlamasını bu "değerlendirici" ölçü boyunca oynatmak. Son olarak da, tüm farklılıklara göre olan farklılığı, anormalin dış sınırını (Askeri Okul'un "utanılacak sınıf"ı)

17 Ulusal Arş. MM 656, 30 Mart 1758 ve MM 666, 15 Eylül 1763.

tanımlayacak hududu çizmek. Tüm noktalardan geçen ve disiplin kurumlarını her an denetleyen sürekli cezalandırma kıyaslamakta, farklılaştırmakta, hiyerarşik hale getirmekte, türdeşleştirmekte, dışlamaktadır. Tek kelimeyle, *normalleştirmektedir.*

Demek ki, esas işlevi gözlenebilir bir olgular bütününe değil de, hafızada tutulması gereken bir yasalar ve metinler *corpus*'una atıfta bulunmak olan; bireyleri farklılaştırmak değil de, eylemleri belli sayıda genel kategori içinde özelleştirmek olan; hiyerarşik hale getirmek değil de, sadece izin verilen ve yasaklanan ikili zıtlığının oyununu oynatmak olan; türdeş kılmak değil de, mahkûmiyetin bir kerede ebediyen kazanılan paylaşımını işletmek olan adli bir cezalandırma sistemiyle terim be terim zıtlaşmaktadır. Disipline yönelik düzenekler bir "ölçü cezalandırması" salgı-lamışlardır, bu sistem ilkeleri ve işleyişi itibariyle geleneksel yasal cezalandırmaya indirgenemez niteliktedir. Disiplin binalarında sürekli oturum halindeymişe benzeyen ve bazen de büyük adli aygıtın tiyatrovari biçimine bürünen küçük mahkeme yanılsama yaratmamalıdır: birkaç biçimsel sürekliliğin dışında, ceza adaletinin mekanizmalarını gündelik hayatın dokusuna kadar ulaştırmamaktadır; veya en azından esas nokta burada değildir; disiplinler yeni bir cezalandırıcı işleyiş imal etmişlerdir –aslında oldukça eski olan koskoca bir usuller dizisinden destek alarak–, ve mütevazi ve alaycı bir şekilde taklid ediyora, benzediği büyük dış aygıtı yavaş yavaş kuşatan o olmuştur. Modern ceza tarihinin tümünün açık ettiği hukuki –antroplojik işleyişin kökeni insan bilimlerinin ceza adaletiyle çakışmasında ve bu yeni rasyonelliğe veya kendiyle birlikte taşıyacağı hümanizmaya özgü taleplerde yer almamaktadır; oluşum noktası bu yeni normalleştirici yaptırım mekanizmalarını işleten bir disiplin tekniğinin içindedir.

Disiplinler boyunca Norm'un iktidarı ortaya çıkmaktadır. Bu modern toplumun yeni yasası mıdır? Daha doğrusu, bu yasanın eski iktidarlara eklendiğini ve onları sınırlanmak

zorunda bıraktığını söyleyelim; yani Yasa iktidarına, Söz iktidarına, Metin iktidarına, Gelenek iktidarına. Kurala uygun olan (Normal), standart hale getirilmiş bir eğitimin yerleşmesi ve normal okulların kurulmasıyla, eğitim alanına baskı altına alma ilkesi olarak yerleşmiştir; genel sağlık kurallarını işletmeye yatkın olarak, ulusal çapta tıbbi bir birim ve bir hastane çerçevesi kurma çabalarının içine yerleşmiştir; endüstriyel usuller ve ürünlerin kurala bağlanması faaliyetinin içine yerleşmiştir[18]. Normalleştirme tıpkı gözetim gibi ve onunla birlikte, klasik çağın sonunda iktidarın büyük araçlarından biri haline gelmiştir. Statüleri, ayrıcalıkları, mensubiyetleri yansıtan işaretlerin yerine koskoca bir normallik dereceleri oyununu ikâme etme veya en azından ilâve etme eğilimine girilmiştir, ama bu normallik dereceleri kendilerinde mertebelerin bir tasnifi, hiyerarşik hale getirilmesi ve dağıtımı rolüne sahiptirler. Normalleştirme iktidarı bir bakıma türdeşleşmeye zorlamaktadır; ama şapkaları ölçmeye, düzeyleri belirlemeye, özellikleri saptamaya ve farklılıkları birbirlerine uyarlayarak bunları yararlı hale getirmeye izin vererek, bireyselleştirmektedir. Norm iktidarının biçimsel bir eşitlik sistemi içinde kolaylıkla işlediği anlaşılmaktadır, çünkü kural olan bir türdeşliğin içine, yararlı bir emrin ve bir ölçünün sonucu olarak, bireysel farklılıkların tüm mertebe dışı unsurunu dahil etmektedir.

SINAV

Sınav, gözetim altında tutan hiyerarşi teknikleriyle, normalleştiren yaptırım tekniklerini birleştirmektedir. Normalleştirici bir bakış; nitelemeye, tasnif etmeye ve cezalandırmaya izin veren bir gözetimdir. Bireylerin üzerinde, onların onun boyunca farklılaştırıldıkları bir görünebilirlik

18 Bu konuda şu önemli sahifelere bkz., G. Canghilhen, *Le Normal et le Pathologique*, 1966 yay.,s. 171-191.

kurmaktadır. İşte bu nedenden ötürü, tüm disiplin düzen-lemelerinde sınav yüksek derecede ayinselleştirilmiştir. İktidar merasimi ve deneyin biçimi, güç seferberliği ve gerçeğin ortaya konulması ona burada katılmaktadırlar. Nesne olarak algılanan kişilerin tabi kılınmalarını ve tabi kılınanların nesnelleştirilmelerini disiplin süreçlerinin kalbinde açık etmektedir. İktidar ilişkilerinin ve bilgi bağlantılarının çakışmaları, sınav içinde tüm görülebilir parlaklığına kavuşmaktadır. Bilim tarihçilerinin karanlıkta bıraktık-ları, klasik çağın icatlarından biri daha. Deneylerin tarihi doğuştan körler, kurt çocuklar veya hipnozlar üzerinde yapılmaktadır. Fakat acaba kim "sınav"ın daha genel, daha bulanık ve aynı zamanda daha belirleyici olan tarihini; onun ayinlerinin, yöntemlerinin, kişilerinin ve bunların rollerinin, soru ve cevap oyunlarının, notlandırma ve sınıflandırma sistemlerinin tarihini yapacaktır? Çünkü bu dar tekniğin içinde koskoca bir bilgi alanı, koskoca bir iktidar türü angaje olmuş durumdadır. Çoğu zaman, insani "bilimleri" kendiyle birlikte sessizce ve geveze bir şekilde taşıyan ideolojiden söz edilmektedir. Fakat bizatihi bu bilimlere ait teknoloji, büyük bir yaygınlığa sahip olan (psikiyatriden pedagojiye, hastalıkların teşhisinden emek gücünün iş bulmasına kadar) bu küçük işlemsel şemada, sınavın bu çok alışılmış usulü, bilgiden pay almaya ve onu oluşturmaya izin veren iktidar ilişkilerini tek bir mekanizmanın içinde devreye sokmakta değil midir? Siyasal kuşatma yalnızca bilinç, temsiller düzeyinde ve belirlediğine inanılanın içinde değil, bir bilgiyi mümkün kılan düzeyde de meydana gelmektedir.

Tıbbın XVIII. yüzyılın sonunda epistemolojik kilitlenmeden kurtulmasının esas koşullarından biri, hastanenin "sınavdan geçirme" aygıtı olarak örgütlenmesi olmuştur. Vizite ayini bunun en görünür biçimidir. XVII. yüzyılda hekim dışarıdan gelerek, kendi teftişini çok sayıdaki diğer denetimlerle birleştirmekteydi –dinsel, yönetsel–; hastanenin gündelik idaresine hiç mi hiç katılmamaktaydı. Vizite yavaş yavaş daha

düzenli, daha sağlam, özellikle de daha yaygın hale gelmiştir: hastanenin işleyişinin giderek büyüyen bir bölümünü kapsar hale gelmiştir: Paris'teki Hôtel-Dieu'nün hekimi günde bir vizite yapmakla yükümlüydü; 1687'de "gözetleyici" bir hekim, öğleden sonraları daha ağır hastaları muayene etmek zorundaydı. XVIII. yüzyıl yönetmelikleri vizite saatlerini ve sürelerini (en azından iki saat) belirlemektedirler; bu yönetmelikler bunların "Paskalyaya gelen pazar bile dahil" hergün yapılmasını sağlayacak bir akış üzerinde durmaktadırlar; nihayet 1771'de sürekli hastanede kalan ve "dışarıdan gelen bir hekimin viziteleri arasında, ister gece, ister gündüz olsun, mesleğinin gerektirdiği hizmetleri vermekle" yükümlü bir hekimlik makamı kurulmuştur[19]. Kesintili ve hızlı olan eski teftiş, hastayı adeta sürekli bir muayene durumunun içine koyan düzenli bir gözleme dönüştürülmüştür. İki sonuçla birlikte: o zamana kadar dış bir unsur olan hekim, iç hiyerarşide dinsel personelin üstüne çıkmaya ve onlara muayene tekniği içinde belirgin, ama ast bir rol vermeye başlamıştır; o tarihlerde "hastabakıcı" kategorisi ortaya çıkmaktadır; herşeyden önce bir yardım yeri olan hastanenin kendine gelince, burası bir eğitim ve bilgi verme yeri haline gelecektir: iktidar ilişkilerinin ve bir bilgi oluşturma sürecinin tersine dönmesi. İyi "disiplinli" hastane, tıbbi "disiplin"in en uygun yerini oluşturacaktır; böylece tıbbi disiplin metne bağlı karakterini kaybederek, atıflarını belirleyici yazarların oluşturdukları gelenekten çok, sürekli olarak muayeneye sunulmuş nesnelerin oluşturdukları bir alana yapabilir hale gelebilecektir.

Okul da aynı şekilde, eğitim işlemini tüm uzunluğu boyunca ikiye katlayan kesintisiz bir sınav aygıtı haline gelmiştir. Okulda, öğrencilerin güçlerini karşılaştırdıkları şu düellolar giderek daha az söz konusu olacak, bunun yerine hem ölçmeyi, hem de yaptırım uygulamayı mümkün kılan, herkesin herkesle sürekli olarak kıyaslanması hep artarak devreye girecek-

19 *Registre des délibérations du bureau de l'Hôtel-Dieu.*

tir. Hristiyan Okullarının Biraderleri öğrencilerinin haftanın hergünü kompozisyon yapmalarını istiyorlardı: birincisi imlâ, ikincisi aritmetik, üçüncüsü, sabah din dersi ve akşam yazı için vb. olmak üzere. Ayrıca kimlerin müfettişin sınavına tabi tutulacaklarını belirlemek üzere, her ay bir kompozisyon daha yapılacaktı[20]. Köprüler ve Yollar Okulunda 1775'en itibaren yılda 16 sınav yapılmaktaydı: bunlardan üçü matematik, üçü mimari, üçü çizim, ikisi yazı, bir taş kesimi, biri uslûp, biri plan çıkartma, biri tesviye, biri bina ölçümü konusunda olacaktı[21]. Sınav bir öğrenim sürecinin yaptırımı olmakla yetinmemektedir; onun sürekli faktörlerinden biridir; onu sürekli olarak sürdürülen bir iktidar oyununa göre kapsamaktadır. Sınav öte yandan öğretmene, bilgisini aktarmanın yanısıra, öğrencilerin üzerinde bütün bir bilgi alanı kurmasına olanak vermektedir. Lonca geleneği içinde, bir çıraklık süresini sona erdiren sınav elde edilmiş bir beceriye geçerlik kazandırırken –"şaheser" gerçekleştirilmiş bir bilgi aktarımına gerçeklik kazandırmaktaydı–; sınav da okulda gerçek ve sürekli bir bilgi aktarıcısıdır: öğretmenin bilgisinin öğrenciye geçmesini garantilemektedir, ama öğretmene yönelik ve ona tahsis edilmiş olan bir bilgiyi de öğrenciden almaktadır. Okul pedagojinin yoğrulma yeri haline gelmektedir. Ve tıpkı hastanedeki muayene sürecinin tıbbın epistemolojik kilitlenmesinin kaldırılmasına izin vermiş olması gibi işlev gören bir pedagojinin başlagıcını belirlemiştir. Orduda belirsiz bir şekilde tekrarlanan teftişler ve manevralar çağı da, etkisini Napoléon savaşları döneminden alan muazzam bir taktik bilginin gelişimini belirlemiştir.

Sınav kendiyle birlikte, belli bir iktidar icraatını belli bir bilgi oluşumu tarzına bağlayan koskoca bir mekanizmayı taşımaktadır.

1. *Sınav iktidarın icra edilmesinin içinde görülebilme*

20 La Salle, s.160.

21 Bkz. *L'Enseignement et la diffusion des Sciences au XVIIIe siècle*, 1961, s. 360.

ekonomisinin sırasını değiştirmektedir. İktidar geleneksel olarak, kendini gösteren kendini dışa vuran şeydir ve paradoksal olarak gücünün ilkesini, kendini seferber ettiği hareketin içinde bulmaktadır. Üzerinde icra edildiği kişiler karanlıkta kalabilirler; bunlar ancak kendilerine bırakılmış olan iktidarın bu parçasının ışığını veya bu iktidarın ışığından bir an için yansıyanı alabilmektedirler. Disiplinsel iktidar ise, kendini görünmez kılarak icra edilmektedir; buna karşılık boyun eğdirdiklerine zorunlu bir görünürlük ilkesini dayatmaktadır. Disiplinde görülmeleri gerekenler uyruklardır. Bunların aydınlatılmaları, onların üzerinde icra edilen iktidarın egemenliğini sağlamaktadır. Disipline bağlanmış bireyi tabiyeti içinde tutan, sürekli olarak görülmesi olgusu, her zaman görülebilir olmasıdır. Ve sınav, iktidarın kendi gücünün işaretlerini yaymak yerine, damgasını uyruklarına dayatmak yerine, bu uyrukları sınav aracılığıyla bir nesnelleştirme mekanizmasının içinde yakalamasıdır. Disiplinsel iktidar egemen olduğu mekân içinde esas olarak, nesneleri düzene sokarak gücünü dışarı vurmaktadır. Sınav bu nesnelleştirmenin töreni olarak geçerlidir.

Siyasal törenin rolü buraya kadar hem iktidarın aşırı ve kurala bağlı –bu tören iktidarın gücünün debdedeli bir ifadesiydi, bir "israftı"–, hem de iktidarın gücüne yeniden kavuştuğu abartılı ve şifreli dışa vurumuna yer vermektedir. Hükümdarın şaşaalı bir şekilde ortaya çıkması kendinde, kutsamaya, taç giydirmeye, zafere geri dönüşe ilişkin birşeyler taşımaktaydı; ancak seferber edilen gücün parlaklığı içinde cereyan edebilen cenaze törenlerinin debdebesine kadar gitmiyordu. Disiplin kendi tören tipine sahiptir. Söz konusu olan, zafer değil de kıta teftişidir, "resmi geçit"tir, sınavın şatafatlı biçimidir. "Uyruklar" buraya, kendini ancak ve yalnızca bakışıyla dışa vurabilen bir iktidarın gözlem "nesneleri"olarak sunulmuşlardır. Uyruklar egemen gücün imgesini dolaysız bir şekilde alamamakta, yalnızca onun etkilerini –ve eğer deyim yerindeyse, oyuk olarak–, tam anlamıyla oku-

naklı ve itaatkâr hale gelmiş olan bedenleri üzerinde seferber etmektedirler. XIV. Louis 15 Mart 1666'da ilk kıta teftişini yapmıştır: 18.000 kişi, "saltanatın en parlak eylemlerinden biri" ve bu hareket "tüm Avrupa'yı endişeye garketmiş" sayılmaktaydı. Bundan epeyice yıl sonra, bu olayın anısına bir madalya bastırılmıştır[22]. Madalyanın üzerinde "*Disciplina militaris restitua*" ve ibare olarak da "*Prolusio ad victorias*" yazıları yer almaktadır. Kral sağda, sağ ayağı önde, elinde bir asâ olduğu halde talime bizzat komuta etmektedir. Sol yanda ise, birçok asker sırası cepheden ve derine doğru sıralanmış olarak görülmektedir; kollarını omuz hizasından germişler ve tüfekleri yere tam dik olarak tutmaktadırlar; sağ ayaklarını öne uzatmışlardır ve sol ayakları dışa dönüktür. Yerdeki çizgiler birbirlerini dik açıyla keserken, askerlerin ayaklarının altında, talimin çeşitli safha ve konumlarına kerteriz noktası olarak hizmet edecek geniş kareler oluşturmaktadırlar. Tam dip tarafta klasik bir mimarinin resmolduğu görülmektedir. Sarayın sütunları, hizaya girmiş ve tüfeklerini kaldırmış askerlerin sütunlarını devam ettirmektedirler, tıpkı binanın döşemesinin talim hatlarının devamı olması gibi. Fakat binayı taçlandıran parmaklığın üstündeki heykeller dans eden kişileri temsil etmektedirler: yılankavi hatlar, yuvarlak jestler, dokumalar. Mermer, birleştirici ilkesi uyum olan hareketler tarafından katedilmektedir. İnsanlar ise, sıradan sıraya ve saftan safa aynı şekilde tekrarlanan bir tavır, içinde donmuşlardır: taktik birim. Zirvesinde dans figürlerini serbest bırakan mimari düzen, kurallarını ve geometrisini yerde disiplinli insanlara dayatmaktadır. İktidarın sütunları. Büyük dük Michel, önünde manevra yapan birlikler için birgün "iyi" demişti, "ama nefes alıyorlar"[23].

22 Bu madalya hk. bkz. J.Jackquiot'nun *Le Club français de la médaille*, 1970, 90-94, Mevha no. 2 deki makalesi.

23 Kropotkine, *Autour d'une vie*, 1902, s. 9. Bu atıfı M.G. Canguilhem'e borçluyum.

Bu madalyayı, egemen gücün en parlak figürü ile disiplinsel iktidara özgü ayinlerin ortaya çıkışlarının birbirleriyle paradoksal, ama anlamlı bir şekilde birleştikleri anın tanıklığı olarak kabul edelim. Hükümdarın ele ancak şöylesine bir gelebilen görünürlüğü, uyrukların kaçınılmaz görünürlüğü haline dönmektedir. Ve iktidarın icra edilmesini en alt kademelere kadar güvenceye alacak olan, işte görünürlüğün disiplinlerin işleyişindeki bu yer değiştirmesi olacaktır. Sonsuz sınav ve zorlayıcı nesnelleştirme çağına girilmektedir.

2. *Sınav aynı zamanda bireyselliği belgesel bir alana sokmaktadır.* Sınav arkasında, bedenler ve güçler düzeyinde oluşan koskoca ince ve özenli bir arşiv bırakmaktadır. Bireyleri bir gözetim alanına yerleştiren sınav, onları aynı zamanda bir yazı şebekesininin içine koymakta, bu bireyleri onları yakalayan ve saptayan belgelerin tüm kalınlığı içine bağlamaktadır. Yoğun bir kayıt ve belgesel yığılma sistemi hemen sınav süreçlerine katılmışlardır. Bir "yazı iktidarı" disiplin çarklarının esaslı bir parçası olarak oluşmaktadır. Birçok noktada, yönetsel belgelemenin geleneksel yöntemlerini kendine örnek almaktadır. Ama bunu özel teknikler ve yenileştirmelerle birlikte yapmaktadır. Bunların bazıları kimlik belirleme, işaret etme veya tasvir etme yöntemlerine ilişkindir. Kaçakların bulunmasının, tekrar askere alınmanın önlenmesinin, subaylar tarafından sunulan uydurma durumların düzeltilmesinin, herkesin hizmet ve değerinin bilinmesinin, kayıp ve ölülerin bilançosunu kesin olarak çıkartmanın gerektiği ordunun sorunu, işte bu alanda yer almaktaydı. Bu aynı zamanda, herkesin yatkınlığının belirlenmesinin, düzeyinin ve kapasitesinin yerine oturtulmasının, bunların ileride nasıl kullanılabileceğinin işaret edilmesinin gerektiği eğitim kurumlarının da sorunuydu: "sicil, çocukların adetlerini; iman, din dersi, edebiyat konusunda Okul'un zamanına göre kaydettikleri ilerlemeleri, kabulünden itibaren zihin ve yargısında meydana gelen değişiklikleri bilmek için, zamanında ve ye-

rinde başvurmaya yarar"[24].

Bundan ötürü, sınav tarafından belirlenmiş olan bireysel çizgileri türdeş hale getirerek kaydetmeye olanak veren kos koca bir disiplinsel bireysellik şifreleri dizisi oluşmaktadır: işaretin fizik şifresi, belirtilerin tıbbi şifresi, hal ve gidiş ile performansların okulsal veya askeri şifresi. Bu şifreler niteliksel veya niceliksel biçimler altında henüz çok ilkeldiler, ama bireyselin iktidar ilişkileri içindeki bir ilk "biçimlendirme" anını belirlemektedirler.

Disiplinsel yazının diğer yenilikleri bu insanların bağlantılı hale getirilmelerine; belgelerin birleştirilmesine; bunların diziler haline sokulmalarına; sınıflandırmaya, kategori oluşturmaya, ortalamalar kurmaya, ölçüler saptamaya izin veren kıyaslamalı alanların örgütlenmelerine ilişkindir. XVIII. yüzyıl hastaneleri özellikle yazı ve belge toplama yöntemleri konusunda büyük labaratuarlar olmuşlardır. Sicil tutmak, bunların uzmanlaştırılmaları, bir yerden bir yere yazı aktarma tarzları, bunların viziteler esnasındaki dolaşımları, bu belgelerin hekimlerin ve yöneticilerin düzenli toplantıları sırasında karşılaştırılmaları, bunlarda yer alan verilerin merkezi organizmalara aktarılması (ya hastanede, ya da hastanelerin merkezi bürosunda), hastalıkların, iyileşmelerin ve ölümlerin bir hastane, bir kent ve limitte de ulus düzeyinde muhasebeleştirilmeleri, hastaneleri disiplin rejimine tabi kılan sürecin ayrılmaz bir parçasını oluşturmuşlardır. Kelimenin her iki anlamında da, iyi bir tıbbi "disiplin"in temel koşulları arasına, bireysel verileri biriktirme sistemleriyle bütünleştirmeye izin veren, ama bunların bu birikim içinde kaybolmalarına yer bırakmayan yazı usullerini de koymak gerekir. Bu yazı usulü öyle bir şekilde olmalıdır ki, hangi genel sicil söz konusu olursa olsun, ondan hareket ederek bir bireyi bulmak mümkün olsun ve bunun tersine, bireysel muayenelerin her verisi bütünsel hesaplara yansısın.

---

24 M.I.D.B., *Instruction* ..., s. 64.

Ona refakat eden bu yazı aygıtının tümü sayesinde, sınav birbirleriyle bağlantılı olan iki olanağa yer açmaktadır: bireyin tasvir edilebilir, çözümlenebilir nesne olarak oluşturulması, ama bunun doğabilimcilerin canlı varlıklara ilişkin olarak yaptıkları gibi, onu "özgül" çizgilere indirgemek için değil de, kendine özgü çizgiler içinde, kendine özgü evrimi içinde, kendine ait olan yatkınlıkları ve kapasiteleri içinde ve sürekli bir bilginin bakışları altında tutmak için yapılması; ve öte yandan bütünsel olguların ölçülmesine, grupların tasvirine, ortaklaşa olguların karakterinin belirlenmesine, bireylerin birbirine nazaran olan sapmalarının hesaplanmasına, bunların bu "nüfus" içinde dağılımına izin veren karşılaştırmalı bir sistemin kurulması.

Böylece alışık olduğumuz, ama birey bilimlerinin epistemolojik kilitlenmişlikten kurtulmalarına izin veren şu küçük not verme, kayıt, dosyalama, sutunlara ve tablolara dokme tekniklerinin belirleyici önlemleri ortaya çıkmaktadır. Hiç kuşkusuz, Aristoteleşçi sorunun ortaya konulması haklı olacaktır: bir birey bilimi mümkün ve meşru mudur? Büyük soruna herhalde büyük çözümler gerekir. Fakat XVIII. yüzyılın sonuna doğru, "klinik" bilimler denilebilecek olan konunun ortaya çıkmasının yarattığı küçük tarihsel sorun vardır; bu, bireyin (ve artık türün değil) bilgi alanına girmesi sorunudur; bu, tekil tasvirin, soruşturmanın, hastalık öyküsünün, "dosya"nın bilimsel söylev içindeki genel işleyişinin devreye girmesinin sorunudur. Bu basit fiili soruya, herhalde muhteşem olmayan bir cevap gerekmektedir: şu yazı ve kayıt usulleri cephesinden bakmak; sınav mekanizmaları cephesinden, disiplin düzenlerinin oluşum ve beden üzerinde yeni bir iktidar tipinin oluşması cephesinden bakmak gerekmektedir. İnsan bilimlerinin doğuşu mu? Öyle görünüyor ki bunu; bedenler, hareketler ve tavırlar üzerindeki modern baskı oyununun yoğrulduğu şu gösterişsiz arşivlerde aramak gerekiyor.

3. *Bütün bu belgesel tekniklerle çevrelenmiş olan sınav, her bireyi bir "şık" haline getirmektedir:* bir özneyi aynı

anda hem bir bilgi için, hem de iktidarın el koyması için oluşturan bir şık. Şık, artık vicdan ilahiyatı veya içtihatta olduğu gibi, bir eylemi niteleyen ve bir kuralın uygulanmasını değiştirebilecek olan bir durumlar bütünü değil de; tasvir edilebileceği, tartılabileceği, ölçülebileceği, diğerleriyle kıyaslanabileceği ve bunların bizzat onun bireyselliği içinde yapılabileceği haliyle bireydir ve aynı zamanda terbiye edilecek ve yeniden terbiye edilecek, tasnif edilecek, normalleştirilecek, dışarı atılacak vs. bireydir de.

Sıradan kişilik -aşağıdakininki ve herkesinki- uzun süre tasvir edilme eşiğinin altında kalmıştır. Bakılmak, gözlenmek, ayrıntıları itibariyle anlatılmak, kesintisiz bir yazıyla günü gününe izlenmek bir ayrıcalıktı. Bu insanın vekayisi, hayatının anlatısı, varoluşu süresince kaleme alınmış tarihçesi, onun gücünün ayinsel çerçevesinin bir parçasını oluşturmaktaydı. Oysa disiplinsel usuller bu ilişkiyi tersine döndürmüşler, tasvir edilebilir bireysellik eşiğini alçaltmışlar ve bu tasviri bir denetim aracı ve bir egemen olma yöntemi haline getirmişlerdir. Artık gelecekteki bir bellek için bir anıt değil de, muhtemel bir kullanıma yönelik bir belge söz konusudur. Ve bu yeni tasvir edilebilirlik, disiplinsel çerçeveleme ne kadar katıysa, o kadar vurgulu hale gelmiştir: çocuk, hasta, deli, mahkûm XVIII. yüzyıldan itibaren ve disiplin mekanizmalarına ait olan bir eğime göre, bireysel tasvirlerin ve biyografik anlatıların konusu haline, giderek daha kolay geleceklerdir. Gerçek hayatların bu yazıya dökülmesi bir kahramanlaştırma süreci değildir; bu yazıya dökme nesnelleştirme ve tabi kılma usulü olarak iş görmektedir. Akıl hastalarının veya suçluların özenle karşılaştırılan hayatları, tıpkı kralların vekayinameleri veya büyük halk haydutlarının destanları gibi, yazının belli bir siyasal işlevinin içine dahil olmaktadırlar; fakat tamamen farklı bir iktidar tekniğinin içinde yer alarak.

Sınav, bireysel farklılıkların aynı anda hem ayinsel, hem de "bilimsel" saptanması olarak herkesin kendi özgün-

lüğüne (statülerin, doğumdan gelen farkların, ayrıcalıkların, görevlerin, bunları işaret eden markaların tüm parlaklığıyla dışa vuruldukları törene zıt olarak) iğnelenmesi olarak aldığı ve statüsel olarak onu karakterize eden ve onu her halükârda bir "şık" haline getiren sapmalara, "notlara" bağlandığı yeni bir iktidar tarzının ortaya çıkışını iyice işaret etmektedir.

Sınav son olarak, bireyi iktidarın sonucu ve nesnesi olarak, bilginin sonucu ve nesnesi olarak oluşturan usullerin merkezindedir. Hiyerarşik gözetim ile normalleştirici yaptırımı birleştirerek, dağıtım ve sınıflandırma, maksimum güç ve zamanın çekilip alınması, sürekli genetik yığılım, yatkınlıkların optimal düzenlenmesi gibi büyük disiplinsel işlevleri sağlayan odur. Demek ki hücresel, organik, genetik ve bileşimsel bireyselliğin imal edilmesini sağlamaktadır. Bireysel farklılığın ayırıcı unsur olduğu iktidar için bir tarz olduklarının söylenmesiyle, tek bir cümleyle nitelendirilebilecek olan bu disiplinler onunla ayinsel hale gelmektedirler.

★★★

Disiplinler, bireyselleşmenin siyasal ekseni denilebilecek şeyin tersine dönmenin gerçekleştiği anı beklemektedirler. Feodal rejimin yalnızca bir örneğini oluşturduğu bazı toplumlarda, bireyselleşmenin hükümranlığın icra edildiği cephede ve iktidarın üst bölgelerinde en yüksekte olduğu söylenebilir. Burada elde ne kadar güç ve ayrıcalık tutuluyorsa; ayinsel çerçeveler, söylevler veya plastik temsiller aracılığıyla o kadar birey olarak belirlenilmektedir. Bu akrabalık yapısı içindeki yeri belirleyen "ad" veya soy zinciri, güçlerin üstünlüğünü dışarı vuran ve anlatılanların ölümsüz kıldıkları başarıların gerçekleştirilmesi, düzenleri itibariyle güç ilişkilerini belirleyen törenler, ölümden sonra yaşama olanağı sağlayan anıtlar veya bağışlar, israfın debdebesi veya aşırılıkları, birbirleriyle kesişen çoklu efendilik ve tabiyet bağları, bütün bunlar "yükselen" bir bireyselleşmeye ilişkin bir o

kadar usulü meydana getirmektedirler. Buna karşılık disiplinsel bir rejimde, bireyselleşme "alçalan" niteliktedir: iktidarın daha anonim ve işlevsel hale gelmesi ölçüsünde, bu iktidarın üzerlerinde icra edildiği kişiler daha güçlü bir bireyselleşme eğilimine girmektedirler; ve bu törenlerden çok gözetimler, anılara dayalı anlatılanlardan çok gözlemler, ataları atıf noktaları olarak veren soy zincirlerinden çok atıf noktası olarak "normlar" aracılığıyla; başarılar yerine "sapmalar" aracılığıyla olmaktadır. Bir disiplin sisteminde çocuk yetişkinden daha fazla bireyselleşmiştir, hasta sağlam insandan daha önce bireyselleşmiş hale gelmiştir, deli ve suçlu normal ve suç işlemeyenden daha fazla bireyselleşmiştir. Bizim uygarlığımızda bireyselleştirme mekanizmaları her halükârda birincilere dönüktü; ve sağlıklı, normal ve yasalara saygılı yetişkin bireyselleştirilmek istenildiğinde, bu artık hep onda hâlâ çocuk olanın, hangi gizli deliliğe sahip olduğunun, hangi temel suçu işlemek istediğinin sorulması yoluyla olmaktadır. Bütün bilimlerin; "psiko" kökü içeren bütün çözümleme veya uygulamaların bireyselleştirme usullerinin bu tarihsel alt üst oluşunda yerleri vardı. Bireyselliğin oluşmasına tarihsel-ayinsel mekanizmalardan, normalin atalara ait olanın yerine, ölçünün de statünün yerine geçtiği, böylece hatırlanabilen insanın bireyselliğinin yerine hesaplanabilen insanınkinin ikâme edildiği an, insan bilimlerinin mümkün hale geldikleri andır; işte bu an yeni bir iktidar teknolojisinin ve başka bir siyasal beden anatomisinin devreye sokulduğu andır ve Orta Çağın derinliklerinden bugüne kadar "macera" bireyselliğin anlatısı olmuşsa da, epikten romaneske, büyük işlerden gizli özgünlüğe, uzun sürgünlerden içsel çocukluğun aranmasına, düellolardan hayallere geçiş de disiplinsel bir toplumun oluşumunun içinde yer almaktadırlar. Çocukluğumuzun macerasını artık "iyi küçük Henri" değil de, küçük Hans'ın başına gelen talihsizlikler anlatmaktadır. Gülün Romanı bugün Mariy Sarnes tarafından yazılmıştır: Lancelot'nun yerine başkan Schreber.

Kurucu unsur olarak bireylere sahip olacak bir toplum modelinin, soyut hukuki sözleşme ve mübadele biçimlerini kendine model aldığı sıklıkla söylenmiştir. Burada tüccar toplum, tekil hukuki öznelerin sözleşmeye dayalı bir ortaklığı olarak sunulmuş olacaktır. Belki. Nitekim XVII. ve XVIII. yüzyılların siyasal teorisi, çoğu zaman bu şemaya boyun eğiyora benzemektedir. Ama, aynı dönemde bireyleri bir iktidarın ve bir bilginin bağlantılı unsurları olarak oluşturmaya yönelik bir tekniğin varolmuş olduğu da unutulmamalıdır. Birey hiç kuşkusuz, toplumun "ideolojik" temsilinin kurmaca atomudur; ama aynı zamanda, iktidarın "disiplin" denilen bu özgün teknolojisi tarafından imal edilmiş olan bir gerçekliktir. İktidarın etkilerin her zaman olumsuz terimlerle tasvir etmekten vazgeçmek gerekmektedir: iktidar "dışlamakta", "bastırmakta", "püskürtmekte", "maskelemekte", "soyutlamakta", "sansür etmekte", "saklamakta"dır. İktidar fiili durumda üretmektedir; hakikiyi üretmektedir; gerçeğin nesnelerinin ve ayinlerinin alanlarını üretmektedir. Birey ve ona ilişkin olarak elde edilebilecek bilgi bu üretime aittirler.

Fakat disiplinin çoğu zaman minik olan kurnazlıklarına çok büyük bir güç atfetmek, onları fazla kuvvetli saymak değil midir? Bu kadar büyük etkileri nereden elde edebilirler?

ÜÇÜNCÜ AYIRIM

GÖRÜLMEDEN GÖZETİM ALTINDA TUTAN HAPİSHANE SİSTEMİ

İşte XVII. yüzyılın sonuna ait bir yönetmeliğe göre, bir kentte veba salgını çıktığında alınması gereken tedbirler[1].

Önce tabii ki katı bir mekânsal çerçeveleme: kentin ve "mücavir alanın" kapatılması, buradan dışarı çıkmanın yasaklanması –aksine davranışlar ölümle cezalandırılır–, başıboş hayvanların hepsinin öldürülmesi; kentin, herbirinin başına yetkili bir eminin getirildiği ayrı mahallelere bölünmesi. Her cadde bir temsilcinin yönetimine verilmektedir; o da burayı gözetim altında tutmaktadır; eğer buradan ayrılırsa öldürülür. Belirtilen günde herkesin evine kapanması emredilmektedir: evden çıkmak ölümle yasaklanmıştır. Temsilci herkesin kapısını bizzat dışarıdan kapatmakta; anahtarları götürüp mahalle eminine teslim etmektedir; o da bu anahtarları karantina bitene kadar muhafaza etmektedir. Her aile erzak yığmış olmalıdır; ancak şarap ve ekmek için caddede ve

1 *Archives militaires de Vincennes* A 1 51691 sc. Parça. Bu yönetmelik esas olarak, aynı döneme veya daha eski bir döneme ait olan diğer yönetmeliklerden oluşan bir dizi bütününe uygundur.

evlerin arasında küçük tahta kanallar yapılmıştır, bunlar mal sağlayıcılarla halk arasında iletişim olmadan, herkesin ihtiyacını karşılamasını sağlamaktadırlar; et, balık ve otlar için kaldıraçlar ve sepetler kullanılmaktadır. Eğer evden mutlaka çıkmak gerekirse, bu sırayla yapılacak ve insanlar her tür karşılaşmadan kaçınacaklardır. Sokakta yalnızca eminler, temsilciler, muhafız askerleri ve ölüm olduğunda da "kargalar" (ölü gömücüler) dolaşacaklardır: bu kargalar "hastaları taşıyan, ölüleri gömen, en adi ve iğrenç işleri yapan yoksul kişilerdir". Parçalara bölünmüş, hareketsiz, donmuş mekân. Herkes kendi yerine istiflenmiştir. Eğer yerinden ayrılırsa hayatından olur; ya salgın hastalığa tutularak, ya da cezalandırılarak.

Teftiş süreklidir. Bakışlar heryerde uyanıktır: "iyi subayların ve varlıklı kişilerin komutasındaki büyücek bir milis birliği" kapılarda, belediye konağında ve bütün mahallelerde fazla aceleci olmayan halkı itaatkâr kılmak ve yöneticilerin otoritelerini daha mutlak hale getirmek ve aynı zamanda "her tür düzensizliği, hırsızlığı ve yağmayı gözetim altında tutmak" üzere muhafız birlikleri vardır. Kapılarda, gözetim yerlerinde, her caddenin bitiminde devriyeler bulunmaktadır. Emin hergün, kendi görev alanı olan mahalleyi ziyaret etmekte, temsilcilerin görevlerini yapıp yapmadıklarını, halkın onlardan yakınıp yakınmadığını denetlemektedir; halk "temsilcilerin eylemlerini gözetim altında" tutmaktadır. Temsilci de hergün sorumluluğu altındaki caddeyi gözden geçirmekte; her evin önünde durmakta; herkesi pencerelere çıkartmakta (avluya bakan tarafta oturanlar cadde tarafında, yalnızca onların kendilerini gösterebilecekleri birer pencere edinmek zorundadırlar); herkesi adıyla çağırmakta; herkesten durumları hakkında teker teker bilgi almaktadır –"halk bu sorulara doğru cevap vermek zorundadır; yoksa hayatlarını kaybederler"–; eğer birisi pencereye çıkmazsa, temsilci bunun nedenini sormak zorundadır: "bu yolla ölülerin ve hastaların saklanıp saklanmadıklarını kolayca keşfedecek-

tir". Herkes kendi kafesine kapatılmış, kendi penceresinde, adı okunduğunda cevap vermekte ve istenildiğinde kendini göstermektedir, bu canlıların ve ölülerin büyük teftişidir.

Bu gözetim altında tutma sürekli bir kayıt sisteminden destek almaktadır: temsilcilerin eminlere, eminlerin belediye meclisi üyeleri veya başkanına verdikleri raporlar. "Kilit altına alma"nın başlangıcında, kentte bulunan tüm halkın rolleri belirlenmektedir; "hiç kimseyi dışarıda bırakmayacak bir şekilde, ad, yaş, cinsiyetleri" buraya yazılmaktadır: bunun bir örneği mahalle eminine, bir diğeri de, gündelik çağrıları yapabilmesi için temsilciye verilmektedir. Ziyaretler esnasında gözlenen herşey –ölümler, hastalıklar, talepler, düzensizlikler– not edilmekte; eminlere ve yöneticilere aktarılmaktadır. Bunlar tıbbi tedavilere el koymuşlardır; sorumlu bir hekim atamışlardır; ondan "yargıçların emirlerine rağmen salgına yakalanan hastaların saklanmalarını ve tedavilerini önlemek üzere" yazılı bir pusula almayan başka hiçbir hekimin tedavi etme, başka hiçbir eczacının ilaç hazırlama, hiçbir günah çıkartıcının hasta ziyaret hakkı yoktur. Hastalığın kaydı sürekli ve merkezi olmak zorundadır. Herkesin hastalığı ve ölümüne ilişkin rapor iktidar mercilerinden geçmekte, bunlar bu raporları kaydetmekte ve kararlarını bunlara dayandırmaktadırlar.

Karantinanın başlamasından beş veya altı gün sonra evlerin teker teker arıtılmasına girişilmektedir. Halkın tümü evlerinden çıkartılmaktadır; her odada "mobilyalar veya mallar" kaldırılmakta veya askıya alınmaktadır; etrafa koku püskürtülmekte, kapılar ve balmumu doldurulan kilitlere varana kadar herşey özenle tıkandıktan sonra bu koku tutuşturulmaktadır. Son olarak evin tümü koku yanıncaya kadar kapatılmaktadır; koku püskürtücüler evin girişinde "ev halkının önünde, girerken üzerlerinde olmayan birşey çıkarken olmasın" diye aranmaktadırlar. Halk dört saat sonra evlerine geri dönebilmektedir.

Bireylerin sabit bir yere kapatılmaları; en küçük hare-

ketlerin bile denetlendiği; bütün olayların kaydedildiği; kesintisiz bir yazı faaliyetinin merkez ile çevreyi birbirlerine bağladığı; iktidarın hiyerarşik ve sürekli bir biçimine göre, hiçbir paylaşım olmadan icra edildiği; her bireyin sürekli olarak saptandığı, incelendiği ve canlılar, hastalar ve ölüler olarak dağıtıma tabi tutulduğu bu kapalı, parçalara ayrılmış ve her noktası itibariyle gözetim altında olan mekânda, bütün bu unsurlar bütüncül bir disiplinsel düzeneğin modelini meydana getirmektedirler. Vebaya düzenle karşılık verilmektedir; bu düzenin işlevi bütün karışıklıkları ortadan kaldırmaktır: bedenler birbirine karıştığında aktarılan hastalığın karışıklığı, korku ve ölüm yasakları ortadan kaldırdığında artan kötülüğün karışıklığı. Düzen herkesi yerine, bedenine, hastalığına, ölümüne, malına bağlamakta, bu işi heryerde hazır ve nazır, kendini bireyin, onu belirleyenin, ona ait olanın ve onun başına gelenin nihai belirlenmesine kadar alt birimlere düzenli bir şeklide bölen, herşeyi bilen bir iktidarın etkisiyle gerçekleştirmektedir. Disiplin, karışma alanı olan vebaya karşı, çözümleme alanı olan kendi iktidarını egemen kılmaktadır. Vebanın etrafında koskoca bir edebi bayram kurgusu gelişmiştir: askıya alınan yasalar, kaldırılan yasaklar, akıp giden zamanın çılgınlığı, saygısızca birbirlerine karışan bedenler, maskelerini çıkartan, statüden gelen kimliklerini ve kendilerini tanıttıkları çehrelerini terkeden bireyler ortaya tamamen başka bir gerçek çıkartmaktadırlar. Fakat bir de bunun tamamen tersi olan siyasal bir düş de varolmuştur: artık ortak bayram değil de, katı ayırımlar; çiğnenen yasalar değil de, iktidarın kılcal damarlar boyunca bile iş görmesini sağlayan tam bir hiyerarşi aracılığıyla, düzenlemelerin varoluşun en ince ayrıntılarına kadar nüfuz etmeleri; takılan ve çıkartılan maskeler değil de, herkese kendi "gerçek" adının, "gerçek" yerinin, "gerçek" bedeninin ve "gerçek" hastalığının yüklenmesi söz konusudur. Veba düzensizliğin hem hakiki, hem de hayali biçimi olarak, karşılık olarak tıbbi ve siyasal disiplini bulmaktadır. Disiplin sağlamaya yönelik düzenle-

melerin arkasında; veba "salgınlar"ından, isyanlardan, cinayetlerden, askerden kaçmalardan, ortaya çıkıp kayboluveren, düzensizlik içinde yaşayan ve ölen insanlardan duyulan dehşet okunmaktadır.

Cüzzamın, bir ölçüye kadar Büyük Kapatma'nın örneğini oluşturan dışlama ayinlerine can verdiği doğruysa da, veba disiplinsel şemalara hayat vermiştir. Veba iki grup arasındaki kitlesel ve ikili ayırımdan daha çok, çok yönlü ayırımlara, bireyselleştirici dağıtımlara, gözetimlerin ve denetimlerin bir örgütlenmesine, iktidarın yoğunlaştırılmasına çağrıda bulunmaktadır. Cüzzamlı bir red, bir sürgün-kapatma uygulamasının içine alınmıştır; buraya, sanki ayırmanın önemsiz olduğu bir kitlenin içine atılıyormuş gibi terkedilmektedir; vebalılar ise, bireysel farklılaştırmaların kendini çoğaltan, eklemleşen ve alt bölümlere ayrılan bir iktidarın zorlayıcı etkileri sonucu ortaya çıktığı, özenli bir taktik çerçeveleminin içine alınmışlardır. Bir yandan büyük kapatma; diğer yandan iyi terbiye. Cüzzam ve paylaşım; veba ve parçalara ayrılması. Biri vurguludur; diğeri çözümlenmiş ve dağıtılmıştır. Cüzzamlının sürgün edilmesi ve vebanın tutuklanması kendileriyle birlikte aynı siyasal düşü taşımamaktadırlar. Biri arınmış bir toplumun, diğeri disiplinli bir toplumun düşüdür. İnsanlar üzerinde iktidar icra etmenin, onların ilişkilerini denetlemenin, bunların tehlikeli karışımlarını çözmenin iki biçimi. Vebaya yakalanan kent, tamamı itibariyle hiyerarşi, gözetim, bakış, yazı tarafından katedilen kent, tüm bireysel bedenler üzerinde ayırımcı bir şekilde yaygınlaşan bir iktidarın işleyişi içinde hareketsiz kılınan kent; bu, mükemmel yönetilen kent ütopyasıdır. Veba (en azından öngörü halinde kalan), o esnada disiplinsel iktidarın icra edilmesinin ideal bir şekilde tanımlanabileceği sınavdır. Hukuğu ve yasaları saf teoriye göre işletebilmek üzere, hukukçular hayali bir doğa durumuna gitmekteydiler; mükemmel bir disiplini işletmek üzere, yönetimler veba durumunu düşlemekteydiler. Disiplinsel şemaların altında, veba im-

gesi tüm karışıklıklar ve disiplinsizlikler için geçerli olmaktadır; tıpkı cüzzam imgesinin, önlenmesi gereken temas imgesinin dışlama şemalarının altında yer alması gibi.

Demek ki farklı, ama uyuşmaz nitelikte olmayan şemalar. Bunların yavaş yavaş birbirlerine yaklaştıkları görülmektedir; ve cüzzamlının simgesel halkını (ve dilencilerin, serserilerin, delilerin, şiddete başvuranların gerçek sakinlerini oluşturdukları) oluşturduğu sürgün mekânına, disiplinsel çerçevelemeye özgü iktidar tekniğini uygulama işi XIX. yüzyıla ait olmuştur. "Cüzzamlılar"a "vebalılar"a olduğu gibi davranmak, disiplinin ince bölümlemelerini, enterne etmenin karmaşık mekânına yansıtmak, bu mekânı iktidarın analitik dağıtım yöntemleriyle işlemek, toplumdan kovulanları bireyselleştirmek, ama kovmaları işaret etmek üzere bireyselleştirme usullerinden yararlanmak; disiplinsel iktidar tarafından XIX. yüzyılın başından beri düzenli olarak başvurulan yöntemler işte bunlar olmuşlardır: akıl hastanesi, hapishane, ıslahane, gözetim altında eğitim kurumu ve bir bakıma hastaneler, genel olarak bütün bireysel denetim mercileri çifte bir tarz üzerinde iş görmektedirler: ikili ayırım ve işaretleme (deli-deli değil; tehlikeli-zararsız; normal-anormal) tarzı; ve baskı altına alıcı ayırma, farklılaştırıcı dağıtım (kimdir, nerede olmalıdır, onu neyle belirlemeli, nasıl tanımalı; onun üzerinde sürekli bir gözetim bireysel olarak nasıl uygulanmalı vb.) tarzı. Bir yandan cüzzamlılar "vebalı hale getirilmekte"; toplumdan kovulanlara bireyselleştirici disiplinlerin taktiği dayatılmakta; ve öte yandan da disiplinsel denetimlerin evrenselliği kimin "cüzzamlı" olduğunun belirlenmesine ve ona karşı ikili kovma mekanizmalarının kullanılmasına izin vermektedir. Her bireyin tabi kılındığı normal ile anormal arasındaki sabit ayırım, ikili işaretleme ve cüzzamlıların dışlanmasını, her nesneye uygulanması şartıyla bize kadar taşımaktadır; anormalleri ölçmeyi, denetlemeyi ve düzeltmeyi kendine görev edinen koskoca bir teknikler ve kurumlar bütünü, veba korkusu tarafından davet edilen disiplin-

sel düzenlemeleri işler hale getirmektedir. İktidar mekanizmalarının bugün hâlâ, onu işaretlemek kadar değiştirmek için de anormalin etrafında sahip oldukları unsurlar, uzaktan türevi oldukları bu iki biçimi meydana getirmektedirler.

★★★

Bentham'ın *Panopticon*'u bu düzenlemenin mimari biçimidir. Bunun ilkesi bilinmektedir: çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır; çevre bina hücrelere bölünmüştür, bunlardan herbiri binanın tüm kalınlığını katetmektedir; bunların, biri içeri bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğeri de dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer pencereleri vardır. Bu durumda merkezi kuleye tek bir gözetmen ve herbir hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya bir okul çocuğu kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevre binadaki hücrelerin içine kapatılmış küçük siluetleri olduğu gibi kavramak mümkündür. Ne kadar kafes varsa, o kadar küçük tiyatro vardır, bu tiyatrolarda her oyuncu tek başınadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır. Görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren düzenleme, sürekli görmeye ve hemen tanımaya olanak veren mekânsal birimler oluşturmaktadır. Sonuç olarak, hücre ilkesi tersine döndürülmekte veya daha doğrusu onun üç işlevi -kapatmak ışıktan yoksun bırakmak ve saklamak- ters yüz edilmektedir, bunlardan yalnızca birincisi korunmakta, diğer ikisi kaldırılmaktadır. Tam ışık altında olma ve bir gözetmenin bakışı, aslında koruyucu olan karanlıktan daha fazla yakalayıcıdır. Görünürlük bir tuzaktır.

Kapatma yerlerinde bulunan bu sıkışık, kaynaşan, yapış yapış kitleler, Goya'nın resmettiği veya Howard'ın tasvir ettiği kitleleri önlemeye öncelikle bunlar olanak vermektedirler -negatif etki olarak-. Herkes kendi yerinde, bir gö-

zetmen tarafından cepheden görüldüğü bir hücreye iyice kapatılmıştır; fakat yan duvarlar bu kapatılmış kişilerin kader arkadaşlarıyla temas kurmalarını engellemektedirler. Görülmekte, ama görememektedir; bir bilginin nesnesidir, ama asla bir iletişim öznesi olamamaktadır. Odasının merkezi kulenin karşısına yerleştirilmiş olması ona eksensel bir görünürlüğü dayatmaktadır; halka binanın bölümlenmesi, bu birbirlerinden iyice ayrılmış hücrelere yanlamasına bir görünmezlik getirmektedir. Ve bu durum düzenin güvencesi olmaktadır. Eğer kapalı tutulanlar mahkûmlarsa, komplo, toplu kaçış girişimi, yeni suç işleme tasarıları, karşılıklı kötü etkileşim tehlikeleri olmayacaktır; eğer söz konusu olanlar delilerse, karşılıklı şiddet kullanma tehlikesi olmayacaktır; eğer çocuklar söz konusuysa, kopya çekme, gürültü, gevezelik, dalgınlık tehlikesi olmayacaktır. Eğer kapatılanlar işçilerse, kavga, hırsızlık, anlaşma, işi geciktiren, onu daha az nitelikli hale getiren veya kazalara yol açan dalga geçmeler olmayacaktır. Kalabalık, bitişik kitle, çoklu alış verişler yeri, oluşan bireysellikler, ortak etki, bir ayrılmış bireysellikler koleksiyonu lehine olmak üzere iptal edilmiştir. Gardiyanın bakış açısına göre bu kalabalığın yerine, sayılabilir ve denetlenebilir bir çoğulluk geçmiştir; kapalı tutulanların bakış açısından ise, kapalı kapılar ve bakışlar altındaki bir yalnızlık geçmiştir[2].

Panopticon'un büyük etkisi buradan kaynaklanmaktadır: tutukluda, iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik halini yaratmak. Gözetim altında tutmanın, eylemi itibariyle kesintili olsa bile, sonuçları itibariyle sürekli olmasını sağlamak; bu mimari aygıtın, iktidarı icra edeninkinden bağımsız bir iktidar ilişkisini yaratan ve destekleyen bir makine olmasını sağlamak; kısacası tutukluların bizzat kendilerinin de taşıyıcısı oldukları bir iktidar durumunun içine alınmalarını sağlamak. Bunu sağlamak için,

2 J. Bentham, *Panopticon*, *Works*, yay. Bowring, C. IV, s. 60-64. Bkz. levha no. 17.

mekanizmanın sürekli gözetim altında tutulması aynı anda hem çok fazla, hem de çok azdır: çok azdır, çünkü esas olan gözetim altında olduğunu bilmesidir; çok fazladır, çünkü fiili durumda böyle olması gereksizdir. Bu nedenden ötürü Bentham, iktidarın görünür ve bu varlığının kanıtlanamaz olması ilkesini koymuştur. Görünür: tutuklu gözünün önünde sürekli olarak, gözlendiği merkez kulesinin siluetini bulacaktır. Varlığının kanıtlanamaz olması: tutuklu o anda kendine bakılıp bakılmadığını asla bilmemeli, ama bunun her ana olabileceğinden hiçbir kuşkusu bulunmamalıdır. Bentham bir gözcünün var mı, yoksa yok mu olduğuna karar verilememesi için, mahkûmların hücrelerinden bir gölgeyi veya tersten gelen bir ışığı bile yakalayamamaları için, merkezi gözetim salonunun pencerelerine yalnızca panjurlar konulmasını önermekle kalmamış, aynı zamanda salonu dik açılarla kesen bölmeler ve bir bölümden diğerine geçmek için kapılar değil de, zikzaklı tabya yolları öngörmüştür: çünkü en küçük bir kapı çarpması, aralıktan sızan bir ışık, bir aydınlık veya bir aralık gardiyanın varlığını ele verecektir[3]. *Panopticon* görmek-görülmek çiftini ayırmaya yarayan bir makinedir: çevre halkada tamamen görülünmekte, ama görmek asla mümkün olmamaktadır; merkezi kulede görünülmeden herşey görülmektedir[4].

Önemli bir düzenek, çünkü iktidarı otomatikleştirmekte ve bireysellikten çıkartmaktadır. Bu iktidar ilkesini bir kişiden çok, bedenlerin, yüzeylerin, bakışların hesaplı kitaplı bir dağılımından; iç mekanizmaları bireyi içine alan ilişkiyi üreten bir aygıttan almaktadır. Hükümdarın daha fazla iktidarının kendilerini onların aracılığıyla dışavurdukları tören-

3 Bentham, *Postscript to the Panopticon*, 1790'da, gözetim evini çepeçevre dolanan, her biri iki hücre katını gözlemeye olanak veren, siyaha boyanmış karanlık galeriler eklemektedir.

4 Bkz., levha no. 17. Bentham ilk *Panopticon* versiyonunda, hücrelerden merkez kuleye giden borular aracılığıyla sesli bir gözetim öngörmüştü. Herhalde disimetri getiremediğinden ve gözetmen onları dinlerken, onların gözetmeni işitmelerini engelleyemediğinden, bunu *post-script*'te terketmiştir. Julius, disimetrik bir dinleme sistemi geliştirmeye çalışmıştır. *Leçons sur les prisons*, Fra. çev., 1834, s. 18.

ler, ayinler, damgalar yararsızdır. Simetrisizliği; dengesizliği; farklılığı sağlayan bir mekanizma vardır. Buna bağlı olarak, iktidarı kimin icra ettiğinin pek bir önemi yoktur. Adeta raslantıyla buraya getirilen herhangi bir kişi bu makineyi işletebilir: müdür olmadığında ailesi, çevresi, dostları, ziyaretçileri, hatta hizmetçileri aynı işi yapabilirler[5]. Bu makine çalıştırılma nedeni konusunda da kayıtsızdır: bir densizin merakı, bir çocuğun afacanlığı, bu insan doğası müzesini dolaşmak isteyen bir filozofun bilgiye susamışlığı veya gözlemekten ve cezalandırmaktan zevk alanların kötülüğü. Bu gözlemcilerin sayısı ne kadar çok olursa, tutuklu için gafil avlanma ve gözetim altında olma kaygısının artma riski o kadar fazla olmaktadır. *Panopticon*, çok farklı arzulardan hareketle, türdeş iktidar etkileri imal eden harika bir makinedir.

Gerçek bir tabi olma durumu, hayali bir ilişkiden mekanik olarak doğmaktadır. Öylesine ki, mahkûmu iyi davranmaya, deliyi sakin olmaya, işçiyi çalışmaya, okul çocuğunu özenli olmaya, hastayı tedaviye uymaya zorlamak için güç kullanmaya gerek kalmamaktadır. Bentham *Panopticon*'daki kurumların bu kadar hafif olması karşısında büyülenmekteydi: artık demir parmaklıklar, zincirler, kocaman kilitler yoktu; ayırımların net ve açıklıkların iyi düzenlenmiş olmaları yeterliydi. Eski "güvenlik evleri"nin kale tarzındaki mimarileriyle birlikteki ağırlıklarının yerine, bir "emin olma evi"nin basit ve ekonomik geometrisi geçirilebilirdi. Bu kurûmun iktidar etkinliği, zorlayıcı gücü bir bakıma öte tarafa -uygulama yüzeyi tarafına- geçmişlerdi. Bir görünürlük alanına tabi kılınan ve bunu bilen kişi, iktidarın zorlamalarını kendi hesabına yeniden ele almaktadır; onları kendi üzerinde kendiliğinden etkili kılmaktadır; içinde aynı anda iki rolü de oynadığı iktidar ilişkisini kendinde kapsamaktadır; kendi tabiyetinin ilkesi haline gelmektedir. Bizatihi

5 J. Bentham, *Panopticon*, IV, s. 45.

bu olgudan ötürü dış iktidar kendini fizik çekimleri itibariyle hafifletebilmekte; bedeni-olmayana yönelmekte; ve sınıra ne kadar yaklaşırsa etkileri o kadar sabit, derin, bir kerede ebediyen geçerli olmak üzere kazanılmış, devamlı olarak süren hale gelmektedir: her tür fizik çarpışmayı önleyen ve her zaman önceden oynanılmış olan sürekli zafer.

Bentham bu taslağı hazırlarken, Le Vaux'nun Versailles'da kurduğu hayvanat bahçesinden ilham alıp almadığını söylememektedir: farklı unsurları geleneğin emrettiği gibi bir parka dağıtmamış olan ilk hayvanat bahçesi[6]: merkezde sekiz kenarlı bir pavyon vardır, bunun birinci katında yalnızca kralın salonu bulunmaktadır; burası geniş pencerelerden yedi kafese bakmaktadır (sekizinci kenar girişe ayrılmıştır), bu kafeslere çeşitli hayvan türleri kapatılmıştır. Bentham'ın döneminde bu hayvanat bahçesi yokolmuştur. Ama *Panopticon*'un programında aynı bireyselleştirmeci gözlem, karakter belirleme ve tasnif, mekânın analitik düzenlenmesi kaygısı bulunmaktadır. *Panopticon* bir krallık hayvanat bahçesidir; bireysel dağıtımın spesifik gruplandırılması yoluyla hayvanın yerine insan ve kralın yerine de kaçamak bir iktidar makinesi geçmiştir. Bu ikâmelerin dışında, *Panopticon* da bir doğabilimi işlevi görmektedir. Farklılıkları belirlemeye olanak vermektedir: hastalarda herkesin gösterdiği belirtileri, yatakların birbirlerine yakınlığını, çürük beden salgınlarının, salgın etkilerinin klinik tabloları birbirine karışmalarına olanak vermeden gözlemek; çocuklardaki gelişmeleri (taklid veya kopya olmadan) kaydetmek, yatkınlıkları belirlemek, karakterleri ortaya çıkartmak, sağlam sınıflandırmalar düzenlemek ve kuralara uygun bir evrime nazaran "tembellik ve inat" olanı "tedavisi mümkün olan aptallık"tan ayırmak; işçilerde herkesin yatkınlığını kaydetmek, bir işi yapmak için harcadıkları zamanı kıyaslamak ve eğer yevmiye alıyorlarsa, ücretlerini bu zamana göre hesaplamak[7].

6 G. Loisel, *Histoire des ménageries*, 1912, II, s. 104-107, Bkz., levha no. 14.

İşte bahçe cephesindeki durum. *Panopticon* laboratuvar olma yanıyla, deney yapma, tutukluları değiştirme, bireyleri terbiye veya yeniden terbiye etme makinesi olarak kullanılabilir. İlaçları denemek ve etkilerinin sağlamasını yapmak. Çeşitli cezaları mahpusların üzerinde, bunların suç ve karakterlerine göre denemek ve en etkin olanlarını araştırmak. İşçilere eşanlı olarak farklı teknikleri öğretmek, en iyisinin hangisi olduğunu belirlemek. Pedagojik deneylere girişmek ve özel olarak da, bulunmuş çocukların kullanılması yoluyla, ünlü inziva halindeki eğitim sorunu yeniden ele almak; bunlar onaltı veya onsekiz yaşlarına geldiklerinde, erkeklerle kızlar biraraya getirildiklerinde ne olacağı görülecektir; bu durumda Helvetius'un düşündüğü gibi herhangi bir kimsenin herhangi birşeyi öğrenip öğrenemeyeceğinin sağlaması yapılabilecektir; "gözlenebilir her fikrin soy zinciri" izlenebilecektir; farklı çocuklar farklı düşünce sistemleri içinde eğitilebilecekler, bazıları iki kere ikinin dört etmediğine veya ayın bir peynir olduğuna inandırılacak, sonra bunların hepsi yirmi veya yirmibeş yaşlarına geldiklerinde biraraya getirilecektir; bu durumda bir sürü masrafa malolan vaazlar veya konferanslardan daha değerli olan tartışmalar yapılacaktır; en azından metafizik alanda keşiflerde bulunma olanağına sahip olunacaktır. *Panopticon* insanlar üzerinde deney yapabilmek ve onlarda sağlanabilecek dönüşümleri çok güvenilir bir şekilde çözümlemek konusunda ayrıcalıklı bir yerdir. Hatta *Panopticon* kendi mekanizmaları üzerinde bir denetim aygıtı da oluşturabilir. Müdür merkezi kuleden, emri altındaki bütün görevlileri gözleyebilir: hastabakıcılar, hekimler, ustabaşılar, ilkokul öğretmenleri, gardiyanlar; onları sürekli olarak yargılayabilir, hal ve gidişlerini değiştirebilir, en iyisi olduğunu düşündüğü yöntemleri onlara dayatabilir; ve kendi de kolaylıkla gözlenebilir. *Panopticon*'un merkezinde aniden beliriverecek olan bir müfettiş, tek bir bakışta ve

7 *Ibid.*, s. 60-64.

ondan hiçbir şey saklanmasına imkân olmadan, kuruluşun tümünün nasıl işlediğini anlayacaktır. Ve zaten tıpkı bu kuruluş gibi, bu mimari düzeneğin ortasına kapatılmış olan müdür de, onun ayrılmaz bir parçası değil midir? Salgının yayılmasını engelleyemeyen beceriksiz hekim, beceri gösteremeyen hapishane veya atelye yöneticisi salgının veya isyanın yayılmasının ilk kurbanları olacaklardır. *Panopticon*'un efendisi "benim kaderim onlarınkine (tutuklularınkine), icad edebildiğim tüm bağlarla bağlıdır" demektedir[8]. *Panopticon* bir cins iktidar laboratuvarı gibi işlemektedir. Gözlem mekanizmaları sayesinde, insanların tutumları üzerinde daha etkin olmakta ve daha fzala nüfuz olanağı sağlamaktadır; iktidarın tüm ilerlemelerinin üzerinde bir bilgi artışı yer almakta ve bu iktidarın icra edildiği bütün yüzeylerin üzerindeki bilinecek nesneleri keşfetmektedir.

★ ★ ★

Vebaya uğrayan kent, *Panopticon* tarzında kuruluş, farklar büyüktür. Bu farklar disiplin programlarındaki dönüşümleri bir buçuk yüzyıllık aralık içinde vurgulamaktadırlar. Şıklardan birinde istisnai bir durum: iktidar olağandışı bir belânın karşısına dikilmekte; kendini heryerde mevcut ve görünür hale getirmekte; yeni çarklar icad etmekte; bölümlere ayırmakta, hareketsiz kılmakta, çerçevelemekte; aynı anda hem kent-karşıtı, hem de mükemmel toplum olanı belli bir süre için inşa etmekte; ideal bir işleyişi dayatmakta, ama bu işleyiş de sonunda, tıpkı mücadele ettiği belâ gibi basit bir hayat-ölüm ikilemine ulaşmaktadır: kıpırdayan herşey ölüm taşımaktadır ve kıpırdayan her şey öldürülmektedir. *Panopticon* bunun tersine, genelleştirilebilir bir işleyiş modeli; iktidarın insanların gündelik hayatlarıyla olan ilişkisini tanım-

8 J. Bentham, *Panopticon versus New South Wales*, *Works*, yay., Bowring, c. IV, s. 177.

lamanın bir biçimi olarak anlaşılmalıdır. Bentham onun hiç kuşkusuz, kendi üzerine iyice kapalı, özel bir kurum olarak sunmaktadır. Tam bir kapatmaya ilişkin ütopyalar sıklıkla kurulmuştur. Piranese'in resmettiği harabeye dönmüş, içi vıyıl vıyıl insan kaynayan ve azap çektirmelerin hiç eksik olmadığı hapishanelerin karşısında, *Panopticon* gaddar ve bilginee bir kafes görünümü vermektedir. Onun bizim dönemimize kadar çok sayıda taslak halinde veya gerçek değişikliğe sahne olması, iki yüzyıllık bir süre boyunca hayali bir yoğunluğa sahip olduğunu göstermektedir. Fakat *Panopticon*'u düşsel bir yapı olarak anlamamak gerekir: o, ideal biçime getirilmiş olan bir iktidar mekanizmasının diyagramıdır, her tür engelden, dirençten veya sürtüşmeden arınmış olan işleyişi saf bir mimari ve optik sistem olarak sunabilir: o fiili durumda, her tür özel kullanımdan kopartılabilen ve kopartılması gereken siyasal bir teknoloji biçimidir.

Uygulanışı itibaryile birçok görevlere sahiptir; mahpusları cezalandırmaya, ama aynı zamanda hastaları tedavi etmeye, öğrencileri eğitmeye, delileri muhafaza etmeye, işçileri gözlemeye, dilencileri ve aylakları çalıştırmaya yaramaktadır. Bu bedenleri mekâna yerleştirme, bireyleri birbirlerine nazaran dağıtıma tabi tutma, hiyerarşik örgütleme, iktidar merkezleri ve kanalları düzenleme, bir iktidarın araçlarını ve müdahale biçimlerini tanımlama tarzıdır ve bu tarz hastanelerde, atelyelerde, okullarda, hapishanelerde devreye sokulabilir. Bir ödevin veya bir hal ve gidişin dayatılmasının söz konusu olduğu bir birey çoğulluğunun bulunduğu her seferinde, *Panopticon* şeması uygulanabilir. Bu şema –gerekli değişikliklerle birlikte– "fazla geniş olmayan bir mekânın sınırları içinde, belli sayıda insanın gözetim altında tutulmasının gerektiği bütün kurumlara" uygulanabilir[9].

Bu şema uygulamalarının her birinde, iktidarın icra edil-

9 *Ibid.*, s. 40. Bentham'ın cezaevi örneğini ileri sürmesinin nedeni, bunun birçok işlevinin (gözetim, otomatik denetim, kapatma, yalnızlık, zorunlu çalışma, eğitim) olmasıdır.

mesinin mükemmelleştirilmesine olanak vermektedir. Ve bunu birçok biçimlerde yapmaktadır. Çünkü, iktidarın üzerlerinde icra edildiği kişilerin sayısını artırırken, bu iktidarı icra edenlerin sayısını azaltabilir. Çünkü her an müdahale olanağı verir ve sürekli baskı hataların, kabahatlerin, suçların işlenmesinden bile önce etki eder. Çünkü, bu koşullarda gücü asla müdahale etmemek, kendiliğinden ve gürültüsüzce icra edilmek, etkileri birbirlerine eklenen bir mekanizma oluşturmaktan kaynaklanmaktadır. Çünkü, bir mimari ve bir geometriden başka fizik bir araca sahip olmadan, bireylerin üzerine doğrudan etki etmekte; "zihne zihin üzerinde iktidar vermekte"dir. *Panopticon* şeması herhangi bir iktidar aygıtı için bir yoğunlaştırıcıdır; onun ekonomisini (malzemeden, personelden, zamandan yana) sağlamaktadır; onun etkinliğini önleyici karakteri, sürekli işleyişi ve otomatik mekanizmaları aracılığıyla sağlamaktadır. "Şimdiye kadar hiçbir örneği olmayan bir miktar içinde" iktidar elde etmenin, "yeni ve büyük bir yönetim aracı" elde etmenin bir biçimidir; "... mükemmelliği uygulandığı her kuruma verme yeteneğine sahip olduğu büyük güçten kaynaklanmaktadır"[10].

Siyasetin düzeni içinde bir cins "Kolomb yumurtası". Nitekim, herhangi bir işlevle (eğitim, tedavi, üretim, cezalandırma işlevleri) bütünleşebilme; onunla sıkı bir şekilde birleşerek bu işlevin gücünü artırma; iktidar (ve bilgi) ilişkilerinin içinde ayrıntıya ve denetlenmesi gereken süreçlere varana kadar birbirlerine tam bir uyum sağlayabildikleri karma bir mekanizma oluşturma; "daha fazla iktidar" ile "daha fazla üretim" arasında doğru bir oran kurma yeteneğine sahiptir. Kısacası iktidarın icrasının kuşattığı işlevlerin üzerine dışarıdan katı bir zorlama veya bir yerçekimi gibi değil de, hem kendi el koymalarını, hem de bu işlevlerin etkinliklerini artırmak üzere, onların içinde ince bir şekilde varolmasını sağlamaktadır. *Panopticon* düzenlemesi bir iktidar mekaniz-

10 *Ibid*, s. 65.

ması ile bir işlev arasıdaki bir buluşma, bir alış veriş noktasından ibaret değildir; iktidar ilişkilerini bir işlev içinde işletmedir. *Panopticon* tarzı "ahlâkı yeniden biçimlendirme, sağlığı koruma, endüstriyi yeniden güçlü kılma, eğitimi yaygınlaştırma, kamusal yükleri hafifletme, ekonomiyi adeta kayaların üzerine yerleştirme, yasaların fakirler üzerinde meydana getirdikleri Gordium düğümünü kesmek yerine çözme" kapasitesine sahiptir, "bütün bunları basit bir mimari fikir sayesinde yapacaktır"[11].

Üstelik bu makine öyle bir şekilde düzenlenmiştir ki, kapalı olması dışarının sürekli mevcudiyetini dışlamamaktadır: herhangi bir kimsenin merkezi kulede gözetim işlevini yerine getirebileceği ve bunu yaparken de, gözetim altında tutmanın biçimini tahmin edebileceği görüldü. *Panopticon* kurumu fiili durumda o kadar titiz ve tam bir şekilde kapatılmıştır ki, bir mahkûm aynı anda hem raslantısal, hem de sürekli olan bu teftişlere kolaylıkla tabi kılınabilir: ve yalnızca görevli denetçilerinkine değil, aynı zamanda halkınkine de; toplumun herhangi bir üyesinin, okulların, hastanelerin, fabrikaların, hapishanelerin nasıl çalıştıklarını kendi gözleriyle görmeye hakkı olacaktır. Buna bağlı olarak, *Panopticon* makinesinden kaynaklanan iktidar artışının tiranlığa dönüşme tehlikesi yoktur; disiplin düzeneği demokratik olarak denetlenecektir, çünkü "dünya mahkemesinin büyük komitesi" için sürekli olarak açık olacaktır[12]. Tek bir gözetmenin tek bir bakışla bu kadar çok sayıda ve farklı bireyi gözleyebilmesi için ince ince ayarlanmış olan bu *Panopticon*, aynı zamanda herkesin en küçük dereceli gözetmeni bile gözle-

11 *Ibid*, s. 39.

12 Bentham, bir yeraltı geçidinden geçerek merkez kuleye kadar ulaşan ve buradan Panopticon'un dairesel manzarasını seyreden bu sürekli ziyaretçi akımını hayal ederken, acaba Barker'ın tam da aynı dönemde inşa ettiği (ilki 1787 tarihliye benzemektedir) ve ziyaretçilerin başrolü oynadıkları, çevrelerinde bir manzarayı, bir kenti, bir çarpışmayı gördükleri Panoramaları biliyor muydu? Ziyaretçiler burada tam olarak, hükümdarın bakışlarının yerini tutuyorlardı.

mesine olanak vermektedir. Gösteren makine, bireylerin gözetlendiği bir cins karanlık odaydı; iktidarın icra edilmesinin toplumun tümü tarafından denetlenebilir olduğu şeffaf bir bina haline gelmektedir.

Panopticon şeması hiç silinmeden ve özelliklerinden hiçbirini kaybetmeden, toplumsal bünyenin içinde yayılmaya yönelmiştir; bu bünye içinde genelleşmiş bir işlev olma eğilimine sahiptir. Vebaya yakalanmış kent olağandışı bir disiplin modeli sunmaktaydı: mükemmel, ama mutlak olarak şiddetli; iktidar ölüm getiren hastalığın karşısına kendi sürekli öldürme tehtidini çıkartmaktaydı; ölüm burada en basit ifadesine indirgenmiş durumdaydı; bu, ölümün gücüne karşı kılıç hakkının titizlikle kullanılmasıydı. *Panopticon* bunun tersine bir çoğalma rolüne sahipti; iktidarı düzenliyorsa da, onu daha ekonomik ve daha etkin hale getirmek istiyorsa da, bu iktidarın bizzat kendi veya tehdit altındaki bir toplumun hemen selâmete kavuşması için olmamaktadır: toplumsal güçleri daha kuvvetli kılmak, üretimi artırmak, ekonomiyi geliştirmek, eğitimi yaygınlaştırmak, kamusal ahlâk düzeyini yükseltmek; artırmak ve çoğaltmak söz konusudur.

İktidarı, bu gelişmeyi engellemenin uzağında kalarak, talepleri ve ağırlıklarıyla onun üzerinde baskı yapmanın uzağında kalarak, tersine bu gelişmeyi kolaylaştırarak güçlendirmek nasıl mümkün olacaktır? Hangi iktidar yoğunlaştırıcısı, aynı zamanda bir de üretim çoğaltıcısı olacaktır? İktidar kendi güçlerini artırırken, toplumun güçlerini müsadere etmek veya dizginlemek yerine, onları da nasıl çoğaltacaktır? *Panopticon*'un bu soruna getirdiği çözüm, iktidarın üretkenliğinin arttırılmasının ancak bir yandan toplumun temellerinde, en küçük taneye varana kadar sürekli bir şekilde icra edilme olanağına sahip olması ve öte yandan da, egemenliğin kullanılmasına bağlı olan şu ani, şiddetli ve kesintili biçimlerin dışında işlemesi halinde mümkün olduğudur. Kralın bedeni garip maddi ve efsanevi mevcudiyetiyle, bizzat seferber ettiği veya herhangi bir başkasına aktardığı gücüyle,

Panopticon'un tanımladığı bu yeni iktidar fiziğinin tam zıddında yer almaktadır; onun alanı kralınkinin tersine, tamamiyle bu alt bölgedir; ayrıntıları, çoklu hareketleri, türdeş olmayan güçleri, mekânsal ilişkileriyle düzensiz bedenlere ait olan bölgedir; dağıtımları, sapmaları, dizileri, bileşimleri özümleyen ve görünür kılmak, kaydetmek, farklılaştırmak ve kıyaslamak için aletler kullanan mekanizmalar söz konusudur: maksimal yoğunluğuna artık kralın kişisinde değil de, tam da bireyselleştirmeye olanak veren bu ilişkiler bütününde ulaşan ilişkisel ve çoklu bir iktidarın fiziği. Bentham teorik düzeyde, toplumsal bünyeyi ve onu kateden iktidar ilişkilerini çözümlemenin başka bir biçimini tanımlamaktadır; uygulama terimleri içinde, hükümdarın ekonomisini meydana getirirken, iktidarın yararını artırma durumunda olan bedenlerin ve güçlerin tabi kılınmalarına ilişkin bir usulü tanımlamaktadır. *Panopticon*, nesnesi ve amacı hükümranlık ilişkisi değil de, disiplin ilişkileri olan yeni bir "siyasal anatomi"nin genel ilkesidir.

Güçlü ve bilgince yüksek kulesiyle birlikte, mahut şeffaf ve dairesel kafesin içinde, Bentham açısından herhalde mükemmel bir disiplin kurumunun taslağını çıkartmak söz konusudur; ama aynı zamanda disiplinlerin nasıl "kapatılmışlıktan çıkartıla"caklarını ve bunların toplumsal bünyenin tümünün içinde yaygın, çoklu ve birden fazla amaca yönelik bir şekilde nasıl işletilebileceklerini göstermek söz konusudur. Klasik çağın belirgin ve nisbeten kapalı yerlerde –kışlalar, kolejler, büyük atelyeler– yoğurduğu ve bütüncül kullanımlarının ancak vebaya yakalanmış bir kentin sınırlı ve geçici ölçeğinde hayal edildiği bu disiplinleri Bentham, her yerde ve her zaman uyanık olan, toplumu hiçbir boşluk bırakmadan ve kesintisiz bir şekilde kateden bir düzenekler şebekesi haline getirmenin düşünü kurmaktadır. İlksel ve kolaylıkla aktarılabilir bir mekanizma düzeyinde, bütünü itibariyle disiplin mekanizmalarının nüfuz ettikleri ve onlar tarafından katedilen bir toplumun temel işleyişini programlamaktadır.

★★★

Demek ki disipline ilişkin iki imge. Bir uçta Abluka-disiplin, marjlarda kurulu olan ve tamamen olumsuz işlevlere yönelik kapalı kurum: kötülüğü durdurmak, iletişimleri kopartmak, zamanı askıya almak. Diğer uçta ise *Panopticon*'la birlikte Mekanizma-disiplin bulunmaktadır: onu daha hızlı, daha hafif, daha etkin, geleceğin toplumu için incelmiş baskıların bir resmi haline getirerek, iktidarın icra edilmesini düzeltmek durumunda olan işlevsel bir düzenek. Bir projeden diğerine, istisnai bir disiplin şemasından genelleşmiş bir gözetim altında tutma şemasına giden hareket, tarihsel bir dönüşüme dayanmaktadır: disiplin düzenlemelerinin XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca yaygınlaşmaları, bunların toplumsal bünyenin tümü boyunca artmaları, kabaca disiplinsel toplum olarak adlandırılabilecek şeyin oluşması.

Benthamcı iktidar fiziğinin durum saptamasını temsil ettiği koskoca bir disiplinsel genelleştirme, klasik çağ boyunca gerçekleştirilmiştir. Giderek daha geniş bir yüzeyi kapsamaya ve özellikle de giderek daha az marjinal hale gelen bir yeri işgal etmeye başlayan şebekeleriyle, disiplin kurumlarının artışı buna tanıklık etmektedir; eskiden ada gibi olan; ayrıcalıklı yer, koşullara bağlı ölçü ve tekil örnek olan şey genel formül haline gelmektedir; Guillaume d'Orange'ın veya Gustav Adolf'ün protestan ve mümin ordularına özgü olan talimnameler, tüm Avrupa orduları için geçerli olan talimnameler haline dönüşmüşlerdir. Cizvitlerin örnek kolejleri veya Batencour ve Demia'nın okulları, Sturm'unkinden sonra okul disiplinlerinin genel biçimlerini resmetmişlerdir; bahriye ve ordu hastanelerinin düzene sokulması, XVIII. yüzyıldaki tüm hastane reorganizasyonlarına şema olarak hizmet etmişlerdir.

Fakat disiplin kurumlarının bu yaygınlaşmaları hiç kuşkusuz, daha derindeki çeşitli süreçlerin göze en fazla görünen veçhesinden ibarettirler.

1. *Disiplinlerin işlevsel olarak ters yüz edilmeleri.* Onlardan başlangıçta esas olarak tehlikeleri zararsız hale getirmeleri, yararsız veya çalkantılı halk kesimlerini sabitleştirmeleri, fazla kalabalık birikmelerin sakıncalarını önlemeleri istenmekteydi; artık onlardan bireylerin mümkün yararlarını artırarak, olumlu bir rol oynamaları istenmektedir, çünkü artık bunu yapabilecek duruma gelmişlerdir. Askeri disiplin artık yağmayı, askerden kaçmayı veya birliklerin itaatsizliğini önlemenin basit bir aracından ibaret değildir; ordunun artık devşirme bir kalabalık değil de, gücünün artışını bizatihi buradan alan bir birlik olarak varolması için temel bir teknik haline gelmektedir; disiplin herkesin becerisini artırmakta, bu becerileri eşgüdümlemekte, hareketleri hızlandırmakta, ateş gücünü artırmakta, gücü azaltmadan saldırı cephelerini genişletmekte, direnme kapasitesini artırmaktadır vb. Atelye disiplini, yönetmeliklere ve yetkililere saygı gösterilmesini sağlamanın, hırsızlıkları ve dalga geçmeleri önlemenin bir biçimi olarak kalmanın yanı sıra; yatkınlıkları, hızları, verimleri ve böylece kârları artırmaya yönelmektedir; hal ve gidişleri her zaman ahlâki hale getirmekte, ama tutumları giderek daha fazla amaca yönelik kılmakta ve bedenleri bir mekanizmanın, güçleri de bir ekonominin içine sokmaktadır. XVII. yüzyılda taşra okulları veya hıristiyan ilkokulları geliştiklerinde, bunlara getirilen meşrulaştırma esas olarak negatif yönlü olmaktaydı: fakirler çocuklarını yetiştirme olanağına sahip olmadıklarından, onları "yükümlülükleri konusunda cahil bırakıyorlardı: yaşamaya uğraştıklarından ve kendileri de cahil olduklarından, hiçbir zaman sahip olmadıkları iyi bir eğitimi aktarmaları mümkün değildi"; bu da üç büyük sakınca yaratmaktadır: Tanrı konusundaki cehalet, işe yaramazlık (ve bunun peşinden gelen ayyaşlık, saf olmama, hırsızlık, haydutluk); ve her zaman toplumsal karışıklıklar yaratmaya hazır olan ve "yalnızca Hôtel-Dieu'nün dip taraflarında tüketilmeye yarayan şu haydut sürülerinin oluşması[13]. Oysa Devrim'in başlan-

gıcında ilk öğrenime yüklenecek olan amaç, diğer şeylerin arasında "bedeni geliştirmek", "güçlendirmek", çocuğu "gelecek için bazı mekanik işlere" hazırlamak, ona "iyi bir göz ayarı, iyi bir el ayarı, hızlı alışkanlıklar" sağlamaktır[14]. Disiplinler giderek, yararlı bireyler imal eden teknikler gibi işlev görmektedirler. Toplumun uçlarındaki marjinal konumlarından kurtulmaları, kapatma veya dışlama biçimlerinden kurtulmaları bu olgunun sonucudur. Dinsel kurallar ve kapatmalarla olan akrabalıklarından yavaş yavaş kopmaları bu olgunun sonucudur. Toplumun daha önemli, daha merkezi, daha üretken kesimlerine yerleşme eğilimine girmeleri; birkaç büyük esas işleve bağlanmaları -mamul üretimi, bilgilerin aktarımı, becerilerin yayılması, savaş makinesi- da bu olgunun sonucudur. Son olarak da, XVIII. yüzyıl boyunca disiplin kurumlarını artırmaya ve varolan aygıtları disiplin altına almaya yönelik çifte eğilim de bu olgudan kaynaklanmaktadır.

2. *Disiplin mekanizmalarının yayılması.* Bir yandan disiplin kurumları çoğalırken, bunların mekanizmaları "kurumsallıktan çıkma", işlev gördükleri kapalı kalelerden çıkma ve "serbest" olarak dolaşıma girme konusunda belli bir eğilim göstermişlerdir; kitlesel ve bitişik disiplinler, aktarılabilir ve uyarlanabilir esnek denetim usulleri halinde çözülmüşlerdir. Bazen bunların iç ve özgül işlevlerine dış bir gözetim altında tutma rolü ekleyenler, özellikle de onların etrafında koskoca bir yanlamasına denetimler marjı geliştirenler, bu kapalı aygıtlar olmuşlardır. Böylece hıristiyan okulu yalnızca itaatkâr çocuklar yetiştirmek zorunda değildir; aynı zamanda ebeveynlerin gözetim altında tutulmalarına, onların hayat tarzlarına, gelirlerine, imanlarına, adetlerine ilişkin bilgiler edinilmesine de olanak vermelidir. Okul, yetişkinlere kadar nüfuz etmek ve onların üzerinde

13 Ch. Demia, *Réglements..., op. cit.*, s. 60-61.

14 Talleyrand'ın Kurucu Meclise verdiği rapor, 10 Eylül 1791, Zikr., A. Léon, *La Révolution française et l'éducation technique*, 1968, s. 106.

düzenli bir denetim uygulamak için minik toplumsal gözlemevleri oluşturmaya yönelmektedir: bir çocuğun hal ve gidişinin kötü olması veya okula gelmemesi Demia'ya göre, başta ailenin gerçeği söyleyip söylemediğinin anlaşılması amacıyla, komşuların sorguya çekilmeleri için bir bahane oluşturmaktadır; daha sonra din dersini ve duaları bilip bilmediklerini, çocukların hatalarını yoketme konusunda kararlı olup olmadıklarını, kaç tane yatakları olduğunu ve geceleri bunların aile arasında nasıl paylaşıldığını anlamak için bizzat ebeveynler sorguya çekilecektir; ziyaret muhtemelen bir sadaka verilmesi, bir tasvirin armağan edilmesi veya ek bir yatak sağlanmasıyla sona ermektedir[15]. Hastane de aynı şekilde, giderek dış toplumun tıbbi olarak gözetim altında tutulmasının destek noktası olarak kabul edilmektedir; Hôtel-Dieu'nün 1772'de yanmasından sonra, birçok kimse bu kadar hantal ve bu kadar düzensiz büyük kuruluşların yerine, daha küçük ölçekli bir dizi hastanenin geçmesini istemiştir; bu hastanelerin işlevi mahalledeki hastaları kabul etmek, ama aynı zamanda haber toplamak, bulaşıcı olan veya olmayan hastalıkları gözetim altında tutmak, dispanserler açmak, halka tasviyelerde bulunmak ve yetkilileri bölgenin sağlık durumu hakkında bilgilendirmek olacaktır[16].

Disiplin usullerinin kapalı kurumlardan itibaren değil de, toplum içine dağılmış olan denetim odaklarından itibaren yaygınlaştıkları da görülmektedir. Bazı dinsel gruplar, hayır kurumları uzun süre halkı "disiplinli kılma" rolünü oynamışlardır. Karşı-Reform'dan Temmuz Monarşisinin insanseverliğine kadar olan dönemde bu cinsten girişimler artmıştır; bunlar dinsel (katolikliğe döndürmek ve ahlâklı kılmak), ekonomik (yardım ve işe sokma) veya siyasal (memnuniyet-

15 Demia, s. 39-40.

16 XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, orduyu gözetim merci ve halkı gözetim altında tutan genel çerçeveleme aracı olarak kullanma konusunda çok düş kurulmuştur. XVII. yüzyılda daha kendisi disipline edilmek ihtiyacında olan ordu, "disiplin getirici" olarak kavranmıştır. Örnek olarak bkz., J. Servan, *Le Soldat citoyen*, 1780.

sizlik veya çalkantı ile mücadele etmek söz konusuydu) amaçlı olmuşlardır. Örnek olarak, Paris kiliselerinin hayır kurumu için çıkartılan yönetmeliği zikretmek yeterlidir. Kapsanan alan mahalle ve bucaklara bölünmüştür ve buraları kurum üyeleri arasında paylaşılmıştır. Bunlar buraları düzenli olarak ziyaret edeceklerdir. "Kötü yerlerin açılmasını, tütün, çıplaklık, kumarhane, kamusal rezalet, günah, imansızlık ve haber aldıkları diğer düzensizlikleri önlemeye çalışacaklardır". Ayrıca fakirlere kişisel ziyaretler yapacaklardır; ve haber noktaları yönetmeliklerde belirtilmiştir: konut istikrarı, duaların bilinmesi, ibadete katılma, bir mesleğe sahip olma, ahlâk (ve "fakirliğe tamamen kendi hataları sonucu düşüp düşmedikleri"); son olarak da "evlerinde nasıl davrandıkları, birbirleriyle ve komşularıyla iyi geçinip geçinmedikleri, çocuklarını Tanrı korkusuyla yetiştirmek için özen gösterip göstermedikleri..., aynı cinsten büyük çocukların birlikte ve onlarla beraber yatıp yatmadıkları, ailelerinde ahlâki serbesti içinde olup olmadıkları ve özellikle de büyük kızlarını şımartıp şımartmadıkları konusunda bilgi edinilmesi gerekmektedir. Eğer bunların evli olduklarından kuşku duyulursa, evlilik belgesi istemek gerekmektedir"[17].

3. *Disiplin mekanizmalarının devletleştirilmesi.* İngiltere'de toplumsal disiplin işlevlerini uzun süre, ilhamlarını dinden alan özel gruplar sağlamışlardır[18]; Fransa'da bu rolün bir kısmı himaye veya yardım kurumlarının elinde kalmışsa da, diğer bir kısmı -ve herhalde en önemli olanı- çok erkenden polis aygıtının eline geçmiştir.

Merkezi bir polis örgütlenmesi uzun bir süre ve bizzat o çağı yaşayanların gözlerinde, krallık mutlakçılığının en doğrudan ifadesi sayılmıştır; hükümdar "emirlerini, vereceği görevleri, niyetlerini doğrudan aktaracağı ve emirler ile mü-

17 Arsenal, MS. 2565. Bu sıra numarasının altında, XVII. ve XVIII. yüzyıllar yardım örgütlerine ilişkin çok sayıda yönetmelik bulunmaktadır.

18 Bkz., Radzinowitz, *The English Criminal Law*, 1956, c. II, s. 203-214.

hürlü mektupların icra edilmesiye görevlendirilecek bir görevlinin" olmasını istemiştir[19]. Nitekim polis komutanlıkları ve onların Paris'teki merkezleri olan genel komutanlık, daha önceden de varolan bazı işlevleri –suçlu takibi, kentsel gözetim, ekonomik ve siyasal denetim– üstlendikten başka, bunları üniter ve güçlü bir yönetsel mekanizmaya aktarmışlardır: "çemberden yola çıkan tüm güç ve talimat ışınları genel komutana ulaşmaktadırlar. Bütün düzen ve uyumu üreten tüm tekerlekleri hareket ettiren odur. Onun yönetiminin etkileri, gök cisimlerinin hareketlerinden daha iyi başka hiçbir şeyle kıyaslanamaz"[20].

Fakat polis bir devlet aygıtı biçimi altında iyi bir şekilde örgütlendiyse de, ve siyasal hükümranlık merkezine iyice bağlandıysa da, icra ettiği iktidar tipi, devreye soktuğu mekanizmalar ve bunların üzerlerinde uyguladığı unsurlar kendilerine özgüdürler. Bu toplumsal bünyenin tamamına yayılmak zorunda olan bir aygıttır ve bu yayılma yalnızca ulaştığı dış sınırları itibariyle değil, aynı zamanda kendine görev olarak yüklediği ayrıntılara gösterilen özenle de olmaktadır. Polisiye iktidar "herşeye" yönelmek zorundadır: ancak böyle olmasına rağmen, kralın görülebilen ve görülemeyen bedeninin olduğu gibi, devletin ve krallığın tümünü meydana getirmemektedir; polisiye iktidar olayların, eylemlerin, tavırların, kanaatlerin –"cereyan eden herşey"[21]– tozudur; polisin nesnesi bu "her anın şeyleri"dir, II. Ekaterina'nın Büyük Talimnamesi'nde[22] sözünü ettiği şu "önemsiz şeyler"dir. Polisle birlikte, en küçük taneye, toplumsal bünyenin en geçici olgusuna ideal olarak ulaşmanın peşinde olan bir denetimin belirsizliğinin içine girilmektedir. "Yargıçların ve polis subaylarının görev-

19 Polis komutanı birinci kâtibi Duval'in notu, Zikr., Funck-Brentano, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque de l'Arsenal*, C. IX, s. 1.

20 N.T. Des Essarts, *Dictionnaire universel de police*, 1787, s. 344, 528.

21 Sartine'in talebi üzerine, II. Joseph'in Paris polisine ilişkin onaltı sorusuna cevap vermek üzere Le Maire tarafından kaleme alınan muhtıra. Bu muhtıra 1870'de Gazier tarafından yayınlanmıştır.

22 *Instruction pour la réduction d'un nouveau code*, 1769, parag. 535'e ek.

leri en önemlilerinden biridir; bu görevin kapsamı bir bakıma belirsizdir, bunlar ancak yeteri kadar ayrıntılı bir incelemeden sonra farkedilebilirler"[23]: siyasal iktidarın sonsuz küçüğü.

Ve bu iktidar icra edilebilmek için, sürekli, tüketici, her yerde hazır ve nazır, herşeyi görülebilir kılma yeteneğine sahip olan, ama bunu kendini görülmez kılma koşuluyla yapan bir gözetim altında tutma aletine sahip olmak zorundadır. Toplumsal bünyenin tümünü bir algılama alanı haline dönüştüren, çehresi olmayan bir bakış gibi olmalıdır: heryere yerleştirilmiş binlere göz, hareketli ve her zaman uyanık dikkatler, hiyerarşik hale getirilmiş upuzun bir şebeke; bu şebeke Le Maire'e göre, Paris'te düzenli ücret alan 48 komser, 20 müfettiş ve "gözlemciler" ile yevmiye ödenen "adi muhbirler", yaptıkları işlere göre nitelenen ihbarcılar ve fahişelerden oluşmaktadır. Ve bu kesintisiz gözlem bir raporlar ve siciller dizisinde toplanmalıdır; XVIII. yüzyılın tümü boyunca polise ilişkin muazzam bir metin yığını, karmaşık bir belgesel örgütlenme sayesinde toplumu kaplamaya yönelmiştir[24]. Ve adli veya yönetsel yazı yöntemlerinin tersine, poliste kayda geçenler hal ve gidişler, tutumlar, potansiyeller, kuşkular olmuştur -bireylerin davranışla-rının sürekli olarak hesaba katılması-.

Oysa bu polis denetiminin tamamen "kralın elinde" olsa bile, tek bir yönde işlemediğini farketmek gerekmektedir. Fiili olarak çifte girişli bir sistem söz konusudur: adli aygıtı atlayarak, kralın doğrudan isteklerine cevap vermek zorundadır; ama aynı zamanda alttan gelen taleplere de cevap verme durumundadır; uzun süre ezici çoğunlukları itibariyle kralın keyfiliğinin simgesi olan ve tutuklama uygulamasını siyasal olarak değersiz hale getiren mahut mühürlü mektuplar, aslında öğretmen, yerel ekâbir, mahalle halkı, mahalle papazları tarafından talep edilmekteydiler; ve bunların kos-

23 N. Delamare, *Traité de la police*, 1705, sahife numarasız Önsöz.

24 XVIII. yüzyıldaki polis sicilleri hakında, M. Chassaigne, *Le Lieutenant générale de police*, 1906'ya başvurulabilir.

koca bir alt suçluluk alanının –bu alan düzensizlik, çalkantı, itaatsizlik, kötü davranış tarafından oluşturulmaktadır– bir kapatma ile yaptırıma tabi tutulması gibi bir işlevleri bulunmaktaydı; Ladoux "gözetimsizlikten kaynaklanan suçlar" adını verdiği bu alt suçluluk alanını, mimari bakımdan mükemmel olan kentinden kovmak istiyordu. Sonuç olarak, XVIII. yüzyıl polisi suçluların takibinde adaletin yardımcısı olma ve komploların, muhalefet hareketlerinin veya isyanların siyasal denetim aleti olma rolüne bir de disiplinsel bir işlev ilâve etmiştir. Bu karmaşık bir işlevdir, çünkü kralın mutlak iktidarını, toplumun içine dağılmış küçük ikitdar mercilerine bağlamaktadır; çünkü bu çeşitli kapalı disiplin kurumlarının (atelyeler, ordular, okullar) arasına, onların müdahale edemedikleri yerlerde etki edecek olan aracı bir şebekeyi yaymaktadır; bu aracı şebeke kendi içinde bağlantılıdır ve silahlı gücünden güvence almaktadır: doku aralarına kadar sızan disiplin ve meta-disiplin. "Hükümdar bilge bir polis aracılığıyla, halkı düzene ve itaate alıştırmaktadır"[25].

Polis aygıtının XVIII. yüzyıldaki örgütlenmesi, devletin boyutlarına ulaşan bir disiplin genelleşmesini benimsemektedir. Krallık iktidarının içindeki düzenli adalet uygulamalarını aşan herşeye çok açık bir şekilde bağlı olmasına rağmen, polisin adli iktidarın yeniden düzenlenişine neden minimum bir değişiklikle direnebildiği; ve ona neden –ve bugüne varana kadar– kendi ayrıcalıklarını giderek artan bir şekilde dayatabildiği anlaşılmaktadır; bunun böyle olmasının nedeni hiç kuşkusuz, polisin onun dünyevi kolu olmasından kaynaklanmaktadır; ama aynı zamanda bunun bir nedeni de, polisin kapsam ve mekanizmaları itibariyle adli kurumdan daha çok, disipline dayalı bir toplumla bütünleşebilir nitelikte olmasıdır. Fakat disiplinsel işlevlerin devletin bir aygıtı tarafından, bir kerede ebediyen geçerli olmak üzere müsadere

25 E. de Vattel, *Le Droit des gens*, 1768, s. 162.

edilerek özümlendiğini sanmak doğru olmayacaktır.

"Disiplin" ne bir kurumla, ne de bir aygıtla özdeşleşebilir: o bir iktidar tipi, iktidarı icra etmenin bir tarzı olup, koskoca bir aletler, teknikler, usuller, uygulama düzeyleri, hedefler bütünü içermektedir; o bir iktidar "fiziği" veya "anatomisi"dir, o bir teknolojidir. Ve "uzmanlaşmış" kurumlar tarafından (hapishaneler veya XIX. yüzyılın ıslahaneleri) veya ondan belli bir amaca ulaşmak üzere esas araç olarak yararlanan kurumlar (eğitim kurumları, hastaneler) veya iç iktidar mekanizmalarını güçlendirmenin veya yeniden örgütlemenin aracını onda bulan, eskiden beri varolan merciler (esas olarak ebeveyn-çocuklar hücresi içindeki aile içi ilişkilerin, ta klasik çağdan beri disiplin sorunu açısından aileyi normal ve anormalin ayrıcalıklı ortaya çıkış yeri haline getiren okulsal, askeri, sonra tıbbi, psikiyatrik, psikolojik dış şemaları özümleyerek, nasıl "disiplinli" hale geldiklerini birgün göstermek gerekmektedir); veyahut disiplini kendi iç işleyiş ilkeleri haline getiren aygıtlar (yönetim aygıtının Napoléon döneminden itibaren disiplinli kılınması), veyahut da son olarak, disiplini bir toplum düzeyinde egemen kılma konusunda tek değil de, öncelikli bir işleve sahip olan devlet aygıtları (polis) tarafından yüklenilebilir.

Öyleyse sonuç olarak, bir cins toplumsal "karantina" olan kapalı disiplinlerden, "*Panopticon* tarzı"nın sonsuza kadar genelleştirilebilir mekanizmalarına kadar giden disiplinsel bir toplumun oluşumundan söz edilebilir. Bunun nedeni, iktidarın disipline dayalı tarzının diğer hepsini ikâme etmiş olması değil de; bu tarzın bazen onları devre dışı bırakarak, ama onlara aracı olarak hizmet ederek, onları birbirlerine bağlayarak ve özellikle de iktidarın etkilerinin en küçük ve en uzak unsurlara kadar taşınmalarına olanak sağlayarak diğerlerinin arasına sızmış olmasıdır. Bu tarz iktidar ilişkilerinin çok küçük kesirler halindeki dağıtımını sağlamaktadır.

Bentham'dan birkaç yıl sonra Julius bu toplumun doğum belgesini kaleme almaktaydı[26]. *Panopticon* ilkesinden söz ederken, burada mimari bir dehadan daha fazla birşey bulunduğunu söylemekteydi: "insan zihninin tarihi" içinde bir olay. Bu, görünüşte teknik bir soruna getirilen bir çözümden başka birşey değildir, ama bir toplum tipinin bütünü onun boyunca resmolmaktadır. Antikite bir gösteri toplumu olmuştur. "Az sayıda nesnenin denetlenmesini çok sayıda insan için mümkün kılmak": bu probleme tapınakların, tiyatroların ve sirklerin mimarisi cevap vermekteydi. Bayramların yoğunluğu, duyumsal yakınlık, gösteri ile kamusal hayata egemen olmaktaydılar. Kanın aktığı bu ayinsel oluşumlarda, toplum yeniden güç kazanmakta ve bir an için tek bir büyük beden halinde oluşmaktaydı. Klasik çağ sorunu tersine çevirmiştir: "büyük bir kalabalığın anlık görünüşünü az sayıda kişiye, hatta tek bir kişiye sağlamak". Başlıca unnsurlarının artık cemaat ve kamusal hayat değil de, bir yandan özel bireylerin, diğer yandan da devletin olduğu bir toplumda, ilişkiler ancak gösterinin tamamen tersi olan bir biçim içinde ayarlanabileceklerdir: "Bu ilişkilerin garantilerini artırma ve geliştirme işi, aynı anda büyük bir insan kalabalığını gözetim altında tutmaya yönelik binaların yapımı ve dağılımını bu büyük amaç için kullanmak ve bu amaca yönelmek üzere modern çağa, devletin sürekli etkisine, bu devletin toplumsal hayatın bütün ayrıntılarına ve bütün ilişkilerine hergün daha da artan müdahalesine tahsis edilmiştir".

Julius, Bentham'ın teknik bir program olarak tasvir ettiği şeyi, gerçekleşmiş bir tarihsel süreçmiş gibi okumaktaydı. Bizim toplumumuz gösteri değil, gözetim toplumudur; imgeler yüzeyinin altında, bedenler derinlemesine bir şekilde kuşatılmaktadırlar; mübadelelerin büyük soyutlamasının arkasında, yararlı güçlerin titiz ve somut bir şekilde terbiye edilmeleri sürmektedir; iletişim akımları bilginin yığılmasının ve

26 N.H. Julius, *Leçons sur les prisons*, Fra. çev., 1831, I, s. 384-386.

merkezileşmesinin destekleridir; işaretler oyunu iktidarın demir atmalarını tanımlamaktadır; bireyin güzel bütünlüğü bizim toplumsal düzenimiz tarafından sakatlanmış, baskı altına alınmış, bozulmuş değildir, ama birey bu düzende, bütüncül bir güçler ve bedenler taktiğine göre, titizlikle imal edilmiştir. Sandığımızdan çok daha az Yunanlıyız. Ne tiyatro basamaklarının, ne de sahnenin üzerindeyiz; bizzat yönlendirdiğimiz –çünkü onun bir çarkıyız– onun ikitdar etkileri tarafından kuşatılmış olarak, *Panopticon* makinesinin içindeyiz. Napoléon kişisinin tarihsel mitoloji içindeki öneminin kökenlerinden biri herhalde burada bulunmaktadır: bu kişi hükümranlığın monarşik ve ayinsel icrasıyla, belirsiz disiplinin hiyerarşik ve sürekli icrasının kesişme noktasındadır. Ne kadar küçük olursa olsun, hiçbir ayrıntının gözünden kaçmadan, tek bir bakışla dışa doğru taşan kişidir: "İmparatorluğun hiçbir kesiminin gözetiminden yoksun kalmadığını, hiçbir suçun, hiçbir cinayetin, hiçbir ihlalin takipsiz kalmamak zorunda olduğunu, ve dahinin herşeyi aydınlatan bakışının, hiçbir ayrıntının gözünden kaçmadan, bu devasa makinenin tümünü kapladığını farkedebilirsiniz"[27]. Disiplinsel toplum tam serpilme döneminde bile, İmparator'la birlikte hâlâ eski gösteri iktidarı görüntüsünü almaktadır. Aynı anda hem eski tacı gayrimeşru olarak ele geçiren, hem de yeni bir devleti örgütleyen monark olarak, hükümranlığın bütün debdebesinin, iktidarın zorunlu olarak seyirlik olan dışavurumlarının, gözetimin gündelik icrası içinde, birbirleriyle kesişen bakışların dikkatinin kısa bir süre sonra kartal gibi güneşi de gereksiz kılacak olan bir *Panopticon* uygulaması içinde teker teker söndükleri upuzun süreci simgesel ve sonuncu bir biçim altında biraraya toplamıştır.

★★★

27 J.B. Treilhard, *Motifs du code d'instruction criminelle*, 1808, s. 14.

Disiplinsel toplumun oluşumu, içlerinde yer aldığı bazı geniş çaplı tarihsel süreçlere gönderme yapmaktadır: ekonomik, hukuki-siyasal, son olarak da bilimsel süreçler.

1. Bütünsel bir şekilde, disiplinlerin insani çeşitliliği düzene sokmayı sağlamaya yönelik teknikler oldukları söylenebilir. Burada aslında hiçbir istisnai, hatta karakteristik yan yoktur: her iktidar sisteminin karşısına aynı sorun çıkmaktadır: iktidarın icra edilişini mümkün olduğunca az masraflı kılmak (ekonomik olarak, yol açtığı daha düşük harcamayla; siyasal olarak, ağır başlılığı, düşe düşük ölçekte yönelik olması, nisbi görünmezliği, yol açtığı düşük dirençle); bu toplumsal iktidarın etkilerinin maksimum yoğunluklarına çıkmalarını ve hiçbir başarısızlık veya boşluk olmaksızın, mümkün olduğunca uzağa yayılmasını sağlamak; son olarak da, iktidarın bu "ekonomik" büyümesiyle, içlerinde icra edildiği aygıtların verimliliğini (ister pedagojik, askeri, endüstriyel, isterse tıbbi aygıtlar olsun) birbirlerine bağlamak; kısacası aynı anda sistemin tüm unsurlarının itaatkârlığını ve yararını artırmak. Disiplinlerin bu üçlü hedefi iyi bilinen tarihsel bir konjonktüre cevap vermektedir. Bir yandan XVIII. yüzyıldaki büyük nüfus artışı söz konusudur: yüzer gezer nüfusta çoğalma (disiplinin ilk amaçlarından biri sabitleştirmektir; göçebelik-karışık bir süreçtir); denetlenmesi veya manipüle edilmesi söz konusu olan grupların niceliksel ölçeklerinin değişmesi (okullu nüfus, herhalde hastanelerdeki nüfus gibi, XVII. yüzyılın başından Fransız Devrimi'nin arefesine kadarki süre içinde artmıştır; ordu XVIII. yüzyılın sonunda, barış zamanında 200.000'den fazla bir mevcuda sahipti). Konjonktürün diğer veçhesi, giderek daha yaygın ve karmaşık hale gelen üretim aygıtının büyümesidir, aynı zamanda giderek daha da maliyetli hale gelen bu aygıtın üretkenliğini artırmak söz konusudur. Disiplin usullerinin gelişmesi bu iki sürece veya daha doğrusu, bunların arasındaki korelasyonu uyarlama ihtiyacına cevap vermektedir. Ne feodal iktidarın tortusal biçimleri, ne yönetsel monarşinin yapıları, ne de bunların

hepsinin birlikte oluşturdukları dengesiz iç içe geçmişlik bu rolü oynama yeteneğine sahiptir: bunlar bu rolü oynama konusunda, kendi şebekelerinin boşluklar bırakan ve düzensiz yayılmasından, çoğu zaman çatışmalı olan işleyişlerinden, ama özellikle, burada icra edilen iktidarın "masraflı" karakterinden ötürü engellenmektedirler. Birçok bakımdan masraflıdır: çünkü hazineye doğrudan doğruya pahalıya malolmaktadır, çünkü görevlerin ve iltizamların satılık olması sistemi halkın üzerine dolaylı olarak, ama çok ağır bir şekilde çökmektedir; çünkü karşılaştığı dirençler onu sürekli bir kendini güçlendirme denemesinin içine sürüklemektedir, çünkü esas olarak el koymalar (krallık maliyesinin, senyörlüklerin, kilise makamlarının para veya ürüne el koymaları; angaryalar veya askere almalar, serserilerin kapatılması veya sürgün edilmesi yoluyla insanlara veya zamana el konulması) yoluyla iş görmektedir. Disiplinlerin gelişmesi, tamamen başka bir ekonomiden kaynaklanan temel iktidar tekniklerinin ortaya çıkmalarını vurgulamaktadır: "çıkarsama" olarak gelmek yerine, aygıtların üretken etkinliğiyle, bu etkinliğin gelişmesiyle içeriden bütünleşen iktidar mekanizmaları. İktidar ekonomisini yöneten eski "el koyma-şiddet" ilkesinin yerine, disiplinler "yumuşaklık-üretim-kâr" ilkesini ikâme etmişlerdir. Bunlar, insanların çoğulluğunun ve üretim araçlarının çoğalmasının (ve bundan yalnızca asıl "üretim"i değil, aynı zamanda okuldaki bilgi ve beceri üretimini, hastanelerdeki sağlık üretimini, ordu ile tahripkâr güç üretimini de anlamak gerekir) bu ilkeye göre birbirlerine uydurulmalarını mümkün kılan teknikler olarak kabul edilmelidirler.

Bu birbirine uydurma işinde disiplin, eski iktidar ekonomisinin fazla donanımlı olmadığı konulardaki belli sayıda problemi çözmek zorundadır. Kitle olgularının "yarasızlığı"nı azaltabilir: bir çoğulluğun içinde, onu bir birimden daha az ele gelir hale getiren şeyi küçültebilir; bu unsurların herbirinin ve onların toplamının kullanılmasına karşı koyan şeyi küçültebilir; onda sayının avantajını ortadan kaldırma

tehlikesini taşıyan herşeyi küçültebilir; işte disiplin bu nedenden ötürü sabitleştirmektedir; hareketleri durdurmakta veya ayarlamaktadır; karışıklıkları, belirsiz dolaşımlar üzerindeki bitişik birikmeleri, hesaplı kitaplı dağıtımları çözmektedir. Aynı zamanda, bizzat örgütlü bir çoğulluğun kurulmasından itibaren oluşan tüm güçlere de egemen olmak zorundadır; buradan doğan ve ona egemen olmak isteyen iktidara direnç gösteren karşı-iktidarın etkilerini kırmak zorundadır: çalkantılar, isyanlar, kendiliğinden ortaya çıkan örgütlenmeler, birlikler, yani yatay bitişmelerden kaynaklanabilecek herşey. Disiplinlerin bölümlere ayırma ve dikmelik usullerini kullanmaları, aynı düzlemdeki farklı unsurların arasına mümkün olduğunca sıkı ayırımlar getirmeleri, sıkı hiyerarşik şebekeleri tanımlamaları, kısacası çoğulluğun her unsurunun tekil yararını da artırmak zorundadırlar, ama bunu en hızlı ve en az maliyetli araçlarla sağlamak, yani çoğulluğu bu gelişmenin aracı olarak kullanmak zorundadırlar: buna bağlı olarak, bedenlerden maksimum zaman ve gücü çekip almak üzere, zaman kullanımı, ortaklaşa terbiye etme, alıştırmalar, aynı zamanda hem bütüncül, hem de ayrıntılı gözetim altında tutma gibi bütünsel yöntemler kullanılmaktadır. Üstelik disiplinlerin çoğulluklara özgü olan yararlı etkisini artırmaları ve bunların herbirini, unsurlarının basit toplamından daha yararlı kılması da gerekmektedir: disiplinler işte çoğulun yararlanılabilir etkilerini artırmak için dağıtım, bedenlerin, jestlerin ve ritmlerin karşılıklı uyarlanması, kapasite farklılaştırılması, araçlara ve ödevlere göre karşılıklı eşgüdüm taktikleri tanımlamaktadır. Nihayet disiplin iktidar ilişkilerini çoğulluğun üzerinde değil, bizzat onun dokusunun içinde oyuna sokmaktadır ve bu işi olabildiğince gizli, bu çoğullukların diğer işlevleriyle olabildiğince eklemleşmiş ve aynı zamanda olabildiğince az masraflı bir şekilde yapmaktadır: buna, hiyerarşik gözetim, sürekli kayıt, kesintisiz yargılama ve tasnif gibi, çoğullukla birlikte genişleyen -ve onları askeri düzene sokan- anonim iktidarın

araçları cevap vermektedirler. Sonuç olarak, kendini onu icra edenlerin parlaklığıyla dışa vuran bir iktidarın yerine, üzerlerinde icra edildiklerine yönelik olarak kendini sinsice nesnelleştiren bir iktidarı geçirmek; hükümdarlığın debdebeli işaretlerini seferber etmek yerine, bu üzerlerinde icra edildiği kişilere dair bir bilgi oluşturmak. Disiplinler tek kelimeyle, çoğullukların yararlı büyüklüğünün, tam da onları yararlı kılmak için onları yönetme durumunda olan iktidarın sakıncalarını azaltarak artırmaya olanak veren minik teknik icatların bütünüdür. İster bir atelye veya bir ulus, isterse bir ordu veya bir okul olsun, birinden diğerine olan ilişki lehte olduğunda disiplin eşiğine ulaşan bir çoğulluk söz konusudur.

Batının ekonomik kalkışı sermaye birikimine olanak veren süreçlerle başladıysa, herhalde insanların birikimini yönetme konusundaki yöntemlerin de, geleneksel, ayinsel, maliyeti yüksek, şiddetli ve kısa bir süre sonra kullanılamaz hale gelecek olan iktidar biçimlerine karşı siyasal bir kalkışa izin verdiği söylenebilir; bütün bu eski iktidar biçimleri, tabi kılmaya yönelik ince ve hesaplı bir teknoloji tarafından devre dışı bırakılmışlardır. İnsan birikimi ve sermaye birikimi gibi iki süreç fiili durumda birbirlerinden ayrılmaz niteliktedirler; eğer hem insanları besleyecek, hem de onlardan yararlanacak bir üretim aygıtının gelişmesi olmasaydı, insanların birikimi sorununu çözmek mümkün olamazdı; bunun tersine insanların birikimli çoğulluğunu yararlı kılan teknikler de, sermaye birikimi hareketine ivme vermektedirler. Daha az genel bir düzeyde, üretim aygıtındaki teknolojik sıçramalar, işbölümü ve disiplin usullerinin yoğrulmaları, aralarında çok sıkı bir ilişkiler bütününe sahip olmuşlardır[28]. Bunların her ikisi de diğerini mümkün ve gerekli kılmış; bunların her ikisi de diğerine örnek olmuştur. Disiplinsel piramid, içinde ayırımın, eşgüdümün ve görev denetiminin dayatıldıkları ve etkin kılındıkları küçük iktidar hücresini oluş-

28 Bkz. K. Marx, *Le Capital*, Kitap I, 4. bl., ayırım XIII. Ve F. Guerry de D. Deleule'ün çok ilginç çözümlemeleri, *Le Corps productif*, 1973.

turmuştur; ve zamanın, bedenin jest ve güçlerinin analitik olarak çerçevelenmesi, tabi kılınacak gruplardan üretim mekanizmalarına kolaylıkla aktarılabilen işlevsel bir şema oluşturmuştur; askeri yöntemlerin kitlesel olarak endüstriyel örgütlenmenin üzerine yansıtılması, işbölümünün bu iktidar şemalarından hareketle biçimlendirilmesine model oluşturmuştur. Fakat bunun karşılığında, üretim sürecinin teknik çözümlenmesi, "mekânsal" ayrışması, görevi bunu sağlamak olan emek gücünün üzerine yansıtılmıştır: bireysel güçlerin birleştirildiği ve bu sayede hacminin artırıldığı bu disiplin makinelerinin kurulması, bu yansıtmanın sonucudur. Disiplinin bedeni gücün en düşük maliyetle "siyasal" güç olarak küçültüldüğü ve yararlı güç olarak maksimuma çıkartıldığı üniter teknik süreç olduğunu bildirelim. Kapitalist bir ekonominin gelişmesi; genel formülleri, güçlerin ve bedenlerin tabi kılınma usulleri, tek kelimeyle "siyasal anatomi"nin siyasal rejimler, çok çeşitli aygıtlar ve kurumlar boyunca devreye sokulabildiği disiplinsel iktidarın kendine özgü tarzını davet etmiştir.

2. İktidarın *Panopticon* tarzı –yer aldığı temel, teknik, mütevazi olarak fizik düzeyde– bir toplumun büyük hukuki-siyasal yapılarının doğrudan bağımlısı olmadığı gibi, onların dolaysız uzantısı da değildir, ama gene de tamamen bağımsız değildir. Burjuvazinin tarihsel olarak, XVIII. yüzyıl boyunca siyasal olarak egemen sınıf olmasına yol açan süreç, anlaşılır, yasal hükümlere bağlanmış, biçimsel olarak eşitlikçi bir hukuki çerçevenin yerleşik hale gelmesinin arkasında ve parlamenter ve temsili tipten bir rejimin örgütlenmesi sürecinin içinde kendini güvenceye almıştır. Fakat disiplinsel düzeneklerin gelişmesi ve genelleşmesi, bu süreçlerin karanlık olan diğer cephesini meydana getirmiştir. İlke olarak eşitlikçi bir haklar sistemini garanti eden genel hukuki biçim, bu küçük, gündelik ve fizik mekanizmalar tarafından, disiplinlerin oluşturdukları, esas olarak eşitsizlikçi ve simetrisiz olan bu mikro-iktidar sistemleri tarafından sınırlandırılmaktadır. Ve

temsili sistem biçimsel olarak, egemenliğin temel makamının doğrudan veya dolaylı olarak, aracılı veya aracısız olarak herkesin iradesi olmasına izin vermekteyse de, disiplinler tabanda güçlerin ve bedenlerin tabi kılınmalarının garantisini oluşturmaktaydılar. Gerçek ve bedeni disiplinler, biçimsel ve hukuki özgürlüklerin bodrum katını meydana getirmişlerdir. Sözleşme istenildiği kadar hukuk ile siyasal iktidarın ideal temeli olarak düşünülsün; *Panopticon* tarzı baskı altına almanın evrensel ölçekte yaygınlaşmış baskı altına almanın teknik usulünü meydana getirmekteydi. Kendine sağladığı biçimsel çerçevelerin tersine, fiili iktidar mekanizmalarını işletebilmek için, toplumun hukuki yapılarını derinlemesine işlemeye hiç ara vermemiştir. Özgürlükleri keşfeden "Aydınlanma Çağı", disiplinleri de keşfetmiştir.

Disiplinler görünüşte, bir alt-hukuktan başka birşey oluşturmamaktadırlar. Bunlar hukuk tarafından tanımlanan tekil varoluşları, genel biçimleri, sonsuz kesirli düzeylere kadar ulaştırıyora benzemektedirler; veyahut bireylerin bu genel taleplerle bütünleşmelerine olanak veren çıraklık biçimleri gibi gözükmektedirler. Aynı hukuk tipini, onun ölçeğini değiştirerek ve onu giderek daha hoşgörülü olarak devam ettireceklerdir. Ama disiplinlerde daha çok bir cins hukuk-karşıtını görmek gerekmektedir. Disiplinlerin belirgin rolleri, aşılamaz simetrisizlikler getirmek ve karışıklıkları dışarı atmaktır. Öncelikle çünkü, disiplin bireyler arasında, sözleşmeye dayalı zorunluktan tamamen farklı bir zorlama ilişkisi olan "özel" bir bağ kurmaktadır; bir disiplinin kabulü bir sözleşmeyle hükme bağlanmış olabilir; dayatılma biçimi, işlettiği mekanizmalar, bazılarının diğerlerine karşı tersine döndürülemez tabiyeti, hep aynı tarafta sabitleşmiş olan "daha fazla iktidar", ortaklaşa düzenleme karşısında çeşitli "ortaklar"ın konumlarının eşitsizliği disiplin bağı ile sözleşmeye dayalı bağı zıtlaştırmakta ve bu sözleşme bağının içerik olarak bir disiplin mekanizmasına sahip olduğu andan itibaren, o sözleşmenin ihlaline olanak vermektedir. Örneğin ne

kadar çok sayıda gerçek usulün, iş sözleşmesi konusundaki hukuki kurguyu saptırdıkları bilinmektedir: atelye disiplini en az önem taşıyan şey değildir. Üstelik, hukuk sistemleri hukuk öznelerini evrensel ölçülere göre nitelerlerken; disiplinler karakterize etmekte, sınıflandırmakta, özelleştirmektedirler; disiplinler bir ölçek boyunca dağıtım yapmakta, bir ölçü boyunca paylaştırmakta, bireyleri birbirlerine nazaran hiyerarşik hale getirmekte ve limitte bunları dışarı atmakta veya geçersiz saymaktadır. Disiplinler her halükârda denetimlerini yerine getirdikleri ve iktidarlarının simetrisizliğini egemen kıldıkları zaman ve mekân içinde, hukuğu hiçbir zaman tam olmayan, ama hiçbir zaman iptal de edilmeyen bir şekilde askıya almaktadırlar. Disiplin kendi mekanizması içinde ne kadar kurallı ve kurumsal olursa olsun, gene de bir "karşı-hukuk"tur. Ve modern toplumun evrensel hukuğa bağlılığı iktidarın kullanılmasının sınırlarını saptıyora benziyorsa da, heryere yayılmış olan *Panopticon* tipi gözetimi, bu iktidarın içinde hem devasa, hem de minik olan ve iktidarın simetrisizliğini destekleyen, güçlendiren, artıran ve ona çizilmiş olan sınırları boşuna hale getiren bir mekanizmayı, hukuğunkinin tersi yönde işletmektedir. Minicik disiplinler, her gün uygulanan *Panopticon* tipi gözetimler, büyük siyasal aygıtların ve mücadelelerin iyice altında yer alabilirler. Bunlar modern toplumların soy zinciri içinde, onları kateden sınıf egemenliğiyle birlikte, iktidarın ona uygun olarak yeniden dağıtıldığı hukuk kurallarının siyasal karşılığı olmuşlardır. Küçük disiplin usullerine, bunlar tarafından icad edilmiş olan küçük kurnazlıklara veya ona itiraf edilebilir bir çehre veren bilgilere çok uzun zamandan beri verilen önem, hiç kuşkusuz buradan kaynaklanmaktadır; aslında iktidar ilişkilerini her yerde ve kesin olarak dengesizleştirmeye yönelik mekanizmalar olmalarına rağmen, bunların bizzat toplumun temelleri arasında yer aldıklarına dair iddia buradan kaynaklanmaktadır; aslında fizik-siyasal bir teknikler demeti olmalarına rağmen, onları her tür ahlâkın mütevazi, ama somut temeli

olarak kabul ettirmeye yönelik inat buradan kaynaklanmaktadır.

Ve yasal cezalar sorununa geri dönmek üzere, hapishanenin kendine eşlik eden bütün ıslah edici teknolojisiyle birlikte buraya yerleştirilmesi gerekmektedir: yasalaştırılmış cezalandırma iktidarının büküldüğü noktada, disiplinsel olarak gözetim altında tutma iktidarının bulunduğu yerde; yasaların evrensel cezalarının bazı ve hep aynı bireylere seçmeci olarak uygulandıkları yerde; hukuk öznesinin ceza yoluyla yeniden nitelendirilmesinin suçlunun yararlı bir şekilde terbiye edilmesi haline geldiği noktada; hukuğun tersine dönerek kendi dışına çıktığı ve karşı-hukuğun hukuki biçimlerin fiili ve kurumsallaşmış içeriği haline geldiği noktada. Bu durumda cezalandırma iktidarını genelleştiren artık her hukuk öznesindeki evrensel bilinç değil de, *Panopticon* usullerinin kurala bağlanmış bir şekilde yaygınlaşmasıdır, bunların sonsuza kadar sıkılaştırılmış dokularıdır.

3. Teker teker ele alındıklarında, bu usullerin çoğunun arkasında uzun birer tarih vardır. Fakat XVIII. yüzyıldaki yenilik noktası, bunların birleşerek ve genelleşerek bilgi oluşumun ve iktidar artırımını dairesel bir sürece göre düzenli olarak güçlendirdikleri noktaya ulaşmalarıdır. Disiplinler artık "teknolojik" eşiği aşmışlardır. Önce hastane, sonra okul, daha da sonra atelye disiplinler tarafından yalnızca "düzene sokulmak"la kalmamışlar, aynı zamanda onların sayesinde, bütün nesnelleştirme mekanizmalarının oralarda tabi kılma araçları olarak değer kazandıkları ve bütün iktidar artışlarının oralarda mümkün bilgi edinmelere olanak verdiği aygıtlar haline gelmişlerdir; işte klinik tıp, psikiyatri, çocuk psikolojisi, çalışmanın rasyonelleştirilmesi ancak teknolojik sistemlere özgü bu bağdan itibaren ve disiplin unsurunun içinde oluşabilmişlerdir. Demek ki çifte bir süreç söz konusudur: iktidar ilişkilerinin bir incelemesinden itibaren epistemolojik kilitlenmenin çözülmesi; yeni bilgilerin oluşumu ve birikimi sayesinde iktidar etkilerinin artması.

Disiplinsel yöntemlerin genişlemesi geniş bir tarihsel sürecin içinde yer almaktadır: aşağı yukarı aynı dönemde diğer birçok teknolojinin -tarımsal, endüstriyel, ekonomik- daha gelişmeleri. Ama şunu kabul etmek gerekir: maden endüstrilerinin, doğmakta olan kimyanın, ulusal muhasebe yöntemlerinin, yüksek fırınların veya buhar makinesinin yanında, *Panopticon* tarzı pek itibar bulamamıştır. O yalnızca garip bir küçük ütopya, kötü bir düş olarak kabul edilmektedir -biraz da sanki Bentham, tıpkı *Phalanstère*'in *Panopticon* biçimine sahip olduğu bir polis toplumunun Fourier'siymişçesine-. Oysa burada çok gerçek bir teknolojinin, bireyler teknolojisinin soyut formülü yer almaktaydı. Bu konuda çok az methiye yapılmış olmasının birçok nedeni bulunmaktaydı: bunların en aşikâr olanı, yol açtığı söylevlerin akademik tasnifler dışında, bilim statüsüne ulaşmamış olmasıdır, ama bu nedenlerin en gerçek olanı hiç kuşkusuz, devreye soktuğu ve artmasına olanak verdiği iktidarın, insanların birbirlerinin üzerinde icra ettikleri dolaysız ve fizik bir iktidar olmasıdır. Şanı olmayan bir varış noktası için, itiraf edilmesi güç bir köken. Fakat disiplinsel usulleri buhar makinesi veya Amici mikroskopu gibi keşiflerle karşılaştırmak haksızlık olacaktır. Bunlar çok daha azdırlar; ve ancak bir bakıma da çok daha fazladırlar. Eğer tarihsel bir eşdeğerlilik veya en azından bir kıyaslama noktası bulunmak istenirse, bu daha çok "engizisyon" tekniği yönünde olacaktır.

XVIII. yüzyıl, herhalde biraz Orta Çağın adli soruşturmayı icad etmesine benzer bir şekilde, disiplin ve sınav (muayene) tekniklerini icad etmiştir. Eski mali ve yönetsel teknik olan soruşturma usulü, özellikle XII. ve XIII. yüzyıllarda Kilise'nin yeniden örgütlenmesi ve prens devletlerinin genişlemesiyle birlikte gelişmiştir. Bilinen genişliğiyle Kilise mahkemelerinin içtihadının içine katılması bu tarihlerde olmuş, daha sonra laik saraylara da dahil olmuştur. Farkedilen veya tanıklık edilen bir gerçeğin otoriter araştırılması olarak soruşturma, böylece yemin, adli sınama, adli düello,

Tanrı yargısı veya özel kişiler arasındaki uzlaşma gibi eski usullerle zıtlaşmaktaydı. Soruşturma, gerçeği belli sayıda kurala bağlı teknikler aracılığıyla belirleme hakkını kendi üzerine alan egemen iktidardı. Oysa, soruşturma o zamandan bu yana Batı adaletiyle bütünleştiyse de, onun ne siyasal kökenini, ne devletlerin doğuşuyla olan bağını, ne de daha sonraki sapmasını ve bilgi oluşumundaki rolünü unutmamak gerekir. Nitekim soruşturma, ampirik bilimlerin kurulması için hiç kuşkusuz ilkel, ama temelli bir parça olmuştur; Orta Çağın sonunda kilidinin çok çabuk açıldığı bilinen şu deneysel bilginin hukuki-siyasal matrisi olmuştur. Matematiğin Eski Yunanda ölçü tekniklerinden doğduğu herhalde doğrudur; doğa bilimleri her halükârda bir kısımları itibariyle, Orta Çağın sonunda soruşturma uygulamalarından doğmuşlardır. Dünya işlerini kaplayan ve onları "olguları" farkeden, tasvir eden ve belirleyen belirsiz bir söylemin düzenlenişi içine kaydeden büyük ampirik bilgi (ve bu Batı dünyasının bu aynı dünyanın ekonomik ve siyasal fethine giriştiği sırada olmaktadır), hiç kuşkusuz işlemsel örneğini Engizisyon'da bulmaktadır –yakın tarihli yumuşaklığımızın belleğimizin karanlıklarına yerleştirdiği bu muazzam icad–. Öte yandan, bu siyasal-hukuki, yönetsel ve adli, dinsel ve laik soruşturma doğa bilimleri için her ne olduysa, disiplinsel çözümleme de insan bilimleri için öyle olmuştur. "İnsanlığımız"ın karşılarında bir yüzyıldan beri büyülendiği bu bilimlerin teknik matrisleri, disiplinlerin ve bunların yaptıkları araştırmaların kılı kırk yaran ve kötülükten hoşlanan titizlikleri içinde yer almaktadır. Disiplinler ve onların giriştikleri araştırmalar psikiyatri, pedagoji, kriminoloji ve birçok diğer garip bilgi için herhalde, soruşturmanın korkunç gücü hayvanlara, bitkilere veya yerküreye ilişkin sakin bilgilere yönelik olarak her ne olduysa, öyle olmuştur. Başka iktidar, başka bilgi. Yasa ve devlet adamı Bacon klasik çağın eşiğinde, ampirik bilimler için bir soruşturma metodolojisi kurmaya çalışmıştır. Acaba aynı işi insan bilimleri için hangi Büyük Gözetmen yapa-

caktır? Tabii bunun mümkün olabilmesi koşuluyla. Çünkü, soruşturmanın ampirik bilimler için bir teknik haline gelirken, tarihsel olarak kök salmış olduğu engisizyon usullerinden koptuğu doğruysa da, sınav onu oluşturmuş olan disiplinsel iktidara çok daha yakın olarak kalmıştır. Hâlâ ve hep disiplinlerin içsel parçalarından biridir. Psikiyatri, psikoloji gibi bilimlerle bütünleşirken, tabii ki spekülatif bir saflaşmadan geçmişe benzemektedir. Ve nitekim, testler, söyleşiler, röportajlar, fikir almalar biçiminde, disiplin mekanizmalarının görünüşte yenilendikleri görülmektedir. Okul psikolojisi okuldaki katılıkları düzeltmeyi üstlenmiştir; tıpkı tıbbi veya psikiyatrik görüşmenin çalışma disiplininin etkilerini düzeltmeyi üstlenmiş olması gibi. Ama burada yanılgıya düşmemek gerekir: bu teknikler bireyleri bir disiplin merciinden başka birine göndermekten başka birşey yapmamaktadırlar ve her disipline özgü olan iktidar-bilgi şemasının yoğunlaştırılmış veya biçimselleştirilmiş bir şekil altında yeniden üretmektedirler[29]. Doğa bilimlerine yer açan büyük soruşturma siyasal-hukuki modelinden kopmuştur; buna karşılık sınav hep disiplinsel teknolojinin içinde kalmıştır.

Orta Çağda soruşturma usulü kendini, eski ithama dayalı adalete dayatmıştır, ama bunu yukarıdan gelen bir süreç içinde yapmıştır. Disiplinsel teknik ise, hâlâ engizisyon tipindeki ilkesi içinde kalmayı sürdürmekte olan bir ceza adaletini sinsice ve sanki alttan alta istila etmiştir. Modern ceza uygulamasını karakterize eden bütün büyük sapma hareketleri –suçlunun suçunun arkasında bir sorun haline getirilmesi, bir ıslah olması istenilen ceza verme kaygısı, bir tedavi, bir normalleştirme, yargılama eylemini bireyi ölçtüğü, değerlendirdiği, teşhis koyduğu, iyileştirdiği, dönüştürdüğü kabul edilen çeşitli merciler arasında paylaştırmak–, bütün bunlar disipline yönelik sınavın adli engizisyona nüfuz ettiğini ele vermektedirler.

29 Bu konuda bkz., Michel Tort, *O.I.*, 1974.

Artık kendini cezai adalete onun uygulama noktası, onun "yararlı" mesnesi olarak dayatan, kralın bedenine karşı dikilen suçlunun bedeni olmayacaktır: ideal bir sözleşmenin öznesi de olmayacaktır; bunun yerine disiplinsel birey olacaktır. Ceza adaletinin Eski Rejimdeki en uç noktası kral katilinin sonsuza kadar parçalanmasıydı: en güçlü iktidarın, tam olarak tahrip edilmesinin suçu gerçeği içinde parlak bir şekilde yansıtan en büyük suçlunun üzerinde dışa vurulmasıydı. Bugün ceza sisteminin ideal noktası, belirsiz disiplin olacaktır: sonu olmayan bir sorgulama, titiz ve giderek daha analitik hale gelen bir gözlem içinde sonsuza kadar sürecek bir soruşturma, aynı zamanda asla kapanmayan bir dosyanın oluşturulması da olacak bir yargılama, bir incelemenin inatçı merakına dolanmış olacak olan bir cezanın hesaplı yumuşaklığı, aynı anda hem ulaşılamaz bir ölçeğe göre bir sapmanın sürekli ölçülmesi, hem de ona ancak sonsuzda ulaşmaya zorlayan asimtotik bir hareket olacak olan bir usul. Azap çektirme, engizisyon tarafından emredilen bir usulü mantıken sona erdirmektedir. "Gözlem" altına almak, disiplinsel yöntemler ve inceleme usulleri tarafından istila edilmiş olan bir adaletin doğal uzantıları olmaktadırlar. Bölümlere ayrılmış kronolojisi, sorunlu çalışması, gözetim altında tutma ve kaydetme mercileri, yargıcın uzantısı olan ve onun görevlerini artıran normalleştirme hocalarıyla, hücrelerden oluşan hapishanenin modern cezalandırmanın aracı olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Eğer hapishane fabrikalara, okullara, kışlalara benziyorsa ve bunların da hepsi hapishaneye benziyorsa, bunda şaşılacak bir yan yoktur.

IV
HAPİSHANE

BİRİNCİ AYIRIM
EKSİKSİZ VE KATI KURUMLARA DAİR

Hapishane, onu doğuran tarih olarak yeni Kanunlar gösterildiğinde söylenildiğinden çok daha eskidir. Biçim-hapishane, ceza yasalarındaki sistematik kullanımdan daha önce varolmuştur. Bireyleri dağıtıma tabi tutmak, onları sabitleştirmek ve mekân içinde paylaştırmak, tasnif etmek, onlardan en fazla zaman ve en fazla gücü çekip almak, sürekli hareketlerini kodlamak, onları hiçbir boşluğu olmayan bir görünürlük içinde tutmak, onların etrafında koskoca bir gözlem, kayıt ve notlandırma aygıtı oluşturmak, onlara ilişkin olarak biriken ve merkezileşen bir bilgi meydana getirmek üzere, toplumsal bünyenin tümü itibariyle usuller yoğrulduğunda, hapishane adli aygıtın dışında oluşmuştur. Bireyleri, bedenleri üzerindeki belirgin bir çalışmayla, itaatkâr ve yararlı kılmak üzere oluşturulan bir aletler bütününün genel biçimi, yasanın onu en mükemmel ceza olarak tanımlamasından önce kurum-hapishaneyi resmetmiştir. XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyılların dönemecinde kapalı tutmaya dayalı bir cezalandırma sistemine geçildiği doğrudur; ve bu yeni de değildir. Fakat söz ko-

nusu olan, cezalandırma sisteminin başka yerlerde daha önceden geliştirilmiş olan baskı altına alma mekanizmalarına açılmasıdır. Ceza olarak tufma "modelleri" –Gand, Gloucester, Walnut Street–, icatlar veya yola çıkış noktalarından çok, bu geçişin ilk göze görünür noktalarını işaret etmektedirler. Cezalar takımı içinde esas parçayı meydana getiren hapishane, ceza adaleti tarihi içinde hiç kuşkusuz önemli bir anı belirlemektedir: "insanlığa" adım atması. Ama yeni sınıf iktidarının geliştirmekte olduğu bu disiplin mekanizmaları tarihi içinde de önemli bir andır: adli kurumu sömürgeleştirtiği yerde. İki yüzyılın kavşağında, yeni bir yasama, cezalandırma iktidarının tüm üyeleri üzerinde aynı şekilde etki eden ve herkesin eşit derecede temsil edildiği bir işlevi olarak tanımlamaktadır; fakat kapatmayı en mükemmel ceza haline getirerek, özel bir iktidar tipine özgü olan egemenlik usullerini devreye sokmaktadır. "Eşit" olduğunu söyleyen adli bir aygıt, "özerk" olmayı istemekte, ama disiplinsel olarak tabi kılmaların yarattığı simetri bozuklukları tarafından kuşatılmaktadır, "medeni toplumların cezası"[1] olan hapishanenin doğuşunun bağlantısı işte böyledir.

Hapishane-ceza'nın çok erkenden büründüğü aşikârlık karakterini anlamak mümkündür. XIX. yüzyılın ilk yıllarında onun hâlâ yeni olduğuna dair bir bilince sahip olunacaktır; ancak bizzat toplumun işleyişiyle o kadar fazla ve derinlemesine bağlantılı olarak görülmüştür ki, XVIII. yüzyıl ıslahatçılarının hayal ettikleri diğer bütün cezalar unutulmuşluğa itilmekten kurtulamamışlardır. Hapishane seçeneksiz kalmışa ve bizzat tarihin hareketi tarafından taşınıyormuşa benzemektedir: "Hapsetmeyi, bizim bugünkü ceza skalamızın temeli ve adeta tüm yapısı haline getirenler raslantı veya yasa koyucunun kaprisi değildir: bunun böyle olmasını fikirlerin gelişmesi ve adetlerin yumuşaması sağlamıştır"[2]. Ve bir

1 P. Rossi, *Traité de droit pénal*, 1839, III, s. 169.
2 Van Meenen, Brüksel Cezaevleri Kongresi, *Annales de la Charité*, 1847, s. 529-530.

yüzyılı aşan bir süre içinde aşikârlık iklimi dönüştüyse de, kaybolmamıştır. Hapishanenin bütün sakıncaları ve yararsız olmadığı zaman tehlikeli olduğu bilinmektedir. Fakat onun yerine neyin konulacağı da "görülememektedir". Hapishane tasarruf edilmesi olanaksız, nefret verici çözümdür.

Hapishanenin çok yetersiz bir şekilde açığa çıkartabildiğimiz bu "aşikârlığı" öncelikle basit "özgürlükten yoksun bırakma" biçiminin üzerinde temellenmektedir. Hapishane nasıl olur da, özgürlüğün herkese aynı şekilde ait olduğu ve herkesin oan "evrensel ve sabit" bir duyguyla[3] bağlı bulunduğu bir toplumda en mükemmel ceza olmaz? Demek ki kaybedilmesi herkes için aynı bedele malolacaktır; para cezasından daha iyi bir şekilde "eşitlikçi" cezadır. Bir bakıma hapishanenin hukuki açıklığı. Üstelik hapishane cezayı, zaman değişkenine göre tam olarak nicelleştirmeye olanak vermektedir. Hapishanenin endüstriyel toplumlardaki ekonomik "aşikârlığı"nı meydana getiren bir biçim-ücret'i vardır. Ve bu ona bir onarım olarak gözükme olanağını vermektedir. Mahkûmun zamanını elinden çekip alan hapishane, yasa ihlâlinin kurbanının ötesinde, onun toplumun tümüne zarar verdiği fikrine somut bir şekilde tercüman oluyormuşa benzemektedir. Cezaları günler, aylar, yıllar halinde paraya çeviren ve ceza-süre cinsinden niceliksel eşdeğerlilikler oluşturan bir ceza sisteminin ekonomik-ahlâki aşikârlığı. Bu nedenden ötürü, ceza hukukunun katı teorisine ters düşmekle beraber, insanların "borçlarını ödemek" için hapse girdikleri gibi çok sık rastlanılan cezalandırmaların işleyişine çok uygun düşen bir terim ortaya çıkmaktadır. Tıpkı toplumumuzda zamanın mübadeleleri ölçme konusunda "doğal" olması gibi, hapishane de "doğal"dır.

Fakat hapishanenin aşikârlığı aynı zamanda onun varolduğu kabul edilen ve ondan beklenen, bireyleri dönüştürme aygıtı olma rolüne de dayanmaktadır. Hapishane kapatır-

3 A. Duport, Kurucu Meclisteki nutku, *Parlamento arş.*

ken, yeniden terbiye ederken, itaatkâr hale getirirken yalnızca biraz daha vurgulu hale getirerek, toplumsal bünyede zaten varolan tüm mekanizmaları yeniden üretmekten başka birşey yapıyor olmasaydı, hemen kabul görür müydü? Hapishane: biraz daha sıkı bir kışla, hoşgörüsüz bir okul, iç karartıcı bir atelyedir, ama limitte bunlardan niteliksel olarak hiçbir farkı yoktur. Bu çifte temel –bir yandan hukuki-ekonomik, diğer yandan teknik-disiplinsel–, hapishaneyi bütün cezaların en dolaysız ve en uygunu olarak ortaya çıkartmıştır. Ve ona sağlamlığını hemen sağlayan şey, işte bu çifte işleyişi olmuştur. Fiili durumda birşey açıktır: hapishane başlangıçta, sonradan teknik bir ıslah işlevinin ekleneceği bir özgürlükten yoksun bırakma olmamıştır: daha başlangıçtan itibaren, ıslah edici bir ekle yüklü "yasal bir tutuklama" veya, özgürlükten yoksun bırakmanın yasal sistem içinde işletilmesine izin verdiği bir bireyleri dönüştürme girişimi olmuştur. Sonuç olarak cezai hapsetme, XIX. yüzyıldaki başlangıcından itibaren hem özgürlükten yoksun bırakmayı, hem de bireylerin teknik olarak dönüştürülmelerini kapsamıştır.[4]

Birkaç olguyu hatırlatalım. 1808 ve 1810 tarihli yasa derlemelerinde ve onları hemen önceleyen veya izleyen tedbirlerde, hapsetme asla basit bir özgürlükten yoksun bırakmayla karıştırılmamıştır. Hapsetme her halükârda, farklılaştırılmış ve amaca yönelik hale getirilmiş bir mekanizmadır. Veya böyle olmalıdır. Farklılaştırılmıştır, çünkü söz konusu olanın bir tutuklu veya bir mahkûm, ıslah edilecek biri veya bir cani olmasına göre aynı biçime sahip olmamalıdır: tutukevi, ıslahane, merkezi hapishane ilke olarak ve aşağı yukarı bu farklılıklara karşılık vermek ve yalnızca yoğunluğu itibariyle basamaklı olmakla kalmayıp, aynı zamanda

4 Hapishanenin iki "doğası" arasındaki oyun hâlâ sabittir. Bundan birkaç gün önce devlet başkanı hapsin yalnızca bir "özgürlükten mahrum bırakma" olmaması gerektiği "ilke"sini –hapishane gerçeğinden kurtarılmış hapsetmenin saf özü– hatırlattı ve hapishanenin ancak "ıslah eden" veya yeniden uyumlu hale getiren etkilerinden ötürü meşruluk kazanabileceğini ekledi.

amaçları itibariyle çeşitlendirilmiş bir cezalandırma sağlamak zorundadırlar. Çünkü hapishanenin daha işin başında belirlenmiş bir amacı vardır: "birbirlerine nazaran daha ağır cezalara çarptıran yasa, hafif cezalara çarptırılmış olan bireyin, daha ağır cezalara mahkûm edilmiş olan caniyle aynı yere kapatılmasına izin veremez; ... yasa tarafından verilen cezanın başlıca amacı suçun telâfi edilmesiyse de, aynı zamanda suçlunun ıslahını da arzu etmektedir"[5]. Ve bu dönüşümü hapsetmenin iç etkilerinden beklemek gerekmektedir. Hapishane-ceza, hapishane-aygıt. "Hapishanelerde hüküm sürmesi gereken düzen mahkûmun yeniden doğumuna güçlü katkılarda bulunabilir; eğitim kusurları, kötü örneklerin sirayet etmesi, aylaklık... suçları doğurmuşlardır. Öyleyse bütün bu yozlaşma kaynaklarını kurutmayı deneyelim; sağlıklı bir ahlâkın kuralları hapishanelerde uygulansınlar; meyvalarını toplamaya başladıklarında sevecekleri bir işi yapmaya zorlanacak olan mahkûmlar, burada meşgul olmanın alışkanlığına, zevkine ve ihtiyacına tutulacaklardır; karşılıklı olarak birbirlerine hamarat bir hayat tarzının örneğini vereceklerdir; hayatları kısa bir süre sonra saflaşacaktır; kısa bir süre sonra geçmişten pişmanlık duymayı öğreneceklerdir; bu da ödev aşkının ilk habercisi olacaktır"[6]. Islah edici teknikler, hemen cezai hapsetmenin kurumsal donanımı içindeki yerlerini almışlardır.

Aynı zamanda, hapishaneleri ıslah etmeye, onların işle-

---

5 *Motifs du Code d'instruction criminelle*, G.A. Real'in raporu, s. 244.

6 *Ibid.*, Treilhard raporu, s. 8-9. Önceki yıllarda da aynı tema sıklıkla bulunmaktadır: "Yasa tarafından belirtilen ceza ve hapis, özellikle bireyleri ıslah etme amacını taşımaktadır, yani onları daha iyi hale getirmek, onları az veya çok uzun sınamalardan geçmeye hazırlamak, artık toplum içinde kötüye kullanmayacakları yerlerine geri döndürmek amaçlanmaktadır... Bireyleri iyi kılmanın en emin yolları çalışma ve eğitimdir". Eğitim okuma ve hesap öğretilmesinden ibaret olmayıp, aynı zamanda mahkûmları düzen, ahlâk, kendilerine ve başkalarına saygı fikirleriyle uzlaştırmaktır (Seine-Inférieure Valisi, X. Yıl Frimaire tutuklularından Beugnot). Chaptel'in genel meclislerden talep ettiği raporlardan bir düzineden fazlası, mahkûmların iyi çalıştırılabilecekleri hapishaneler istemektedirler.

yişini denetlemeye yönelik hareketin de geç tarihli bir olgu olmadığını hatırlamak gerekir. Tam olarak saptanan bir başarısızlığın farkına varılmasının sonucu ortaya çıkmışa bile benzememektedir. Hapishane "reformu", yaklaşık olarak hapishanenin kendiyle çağdaştır. Adeta onun programı gibidir. Hapishane daha başlangıçtan itibaren, görünüşte onu düzeltmek zorunda olan, ama onun tüm tarihi boyunca onun varlığına bağlı kaldıkları sürece, onun işleyişinin bir parçasını oluşturuyora benzeyen bir dizi refakat mekanizmasının içinde yer almıştır. Ortaya hemen geveze bir hapishane teknolojisi çıkmıştır. Soruşturmalar: daha 1801'de Chaptal'inki (Fransa'ya hapishane aygıtını yerleştirmek üzere, kullanılabilecek unsurların saptanması söz konusu olduğunda), 1819'da Descazes'inki, Villermé'nin 1820'de yayınlanan kitabı, Martignan tarafından 1829'da merkez hapishanelerine ilişkin olarak düzenlenen rapor, 1831'de Beaumont ve Tocqueville tarafından ABD'de yürütülen araştırmalar, Demetz ve Blouet' nin aynı ülkede 1835'te yaptıkları araştırma; Montaliet tarafından, tam da mahpusların soyutlanması tartışmasının göbeğindeyken, merkez hapishaneleri ve genel meclislere yönelik olarak hazırladığı soru formları. Hapishanelerin işleyişini denetlemek ve buralarda iyileştirmelere gidilmesini önermek üzere kurulan dernekler: 1818'de çok resmi *Hapishanelerin iyileştirilmesi derneği*, biraz sonra *Hapishaneler derneği* ve çeşitli insancıl dernekler kurulmuştur. Sayılamayacak kadar çok önlem –resmi kararlar, talimatlar veya yasalar–; birinci restorasyon döneminde daha Eylül 1814'ten itibaren öngörülmüş olan ve 1844 yasası çıkana kadar hiç uygulanmayan; Tocqueville tarafından hazırlanan ve hapishaneyi etkin kılmanın yolları üzerindeki uzun tartışmayı bir süre için kapatan ıslahattan itibaren, Makine-hapishanenin işleyişini sağlamak için programlar[7]: mahpuslara nasıl mua-

7 En önemlileri kuşkusuz Ch. Lucas, Marquet, Wasselot, Faucher, Bonneville, biraz daha ileride de Ferrus tarafından önerilenleri olmuştur. Bunların çoğunun hapishane kurumunu dıştan eleştiren insancıl kişiler değil de, ha-

mele edileceğine dair programlar; Dunjou, Blouet, Harou-Romain'inki gibi bazıları yalnızca taslak aşamasında kalan, diğer bazıları talimatların içine yansıyan (Tutukevleri inşa edilmesine dair Ağustos 1841 tarihli genelge gibi), bazıları da Fransa'da hücrelere ayrılmış ilk hapishanenin örgütlendiği Petite Roquette gibi gerçek mimariler haline dönüşen maddi düzenleme modelleri.

Bunlara ayrıca, ya Appert gibi insancıl düşünürler, ya biraz daha ileri tarihlerde "uzmanlar" (*Annales de la Charité*'de[8] olduğu gibi), ya da eski mahpuslar tarafından kaleme alınan ve az çok hapishane çıkışlı olan yayınlar; Restorasyon döneminin sonundaki *Pauvres Jacques*'ı veya Temmuz Monarşisinin başlangıcındaki *Gazette de Sanite-Pélagie*'yi eklemek gerekir[9].

Hapishaneyi, ancak reform hareketlerinin aralıklı olarak silkeleyebilecekleri atıl bir kurum olarak görmemek gerekir... "Hapishane teorisi", ona yönelik olarak araya karışan eleştirilerden çok, sabit uygulanış biçim olmuştur –işleyiş koşullarından biri–. Hapishane her zaman taslakların, yeniden düzenlemelerin, deneylerin, teorik söylemlerin, tanıklıkların, soruşturmaların kaynadığı faal bir alan içinde yer almıştır. Hapishane kurumunun çevresinde koskoca bir söz

---

pishane yönetimiyle şu veya bu şekilde bağlantıları olan kişiler olduklarını kaydetmek gerekir. Resmi teknisyenler.

8 Almanyada Julius *Jachrbücher für Strafs und Besserungs Anstalten*'i yönetiyordu.

9 Bu gazetelerin özellikle borçlarından ötürü mahkûm olanların savunma organı olmalarına ve asıl suçlulara karşı çok kereler mesafe koymalarına rağmen, "*Pauvre Jacques*'ın sütunlarının tek bir konuya tahsis edilmedikleri" iddiası görülmektedir. "Bedeni zorlamaya ilişkin dehşetli yasa, bunun hüzünlü uygulaması mahkûm gazetecilerin saldırdıkları tek olgu olmayacaktır... *Pauvre Jacques* okuyucularının dikkatlerini, ağır hapis, tutuklama, güç evleri, sığınma merkezlerinin üzerinde dolaştıracaktır, yasa tarafından yalnızca zorunlu çalışmalara mahkûm edilen suçlu kişiye azap çektirilen işkence yerlerini sessizce geçiştirmeyecektir...." *Pauvre Jacques*, 1. Yıl, sayı 7.

Gazette de Saint-Pélagie de aynı şekilde amacı, "henüz barbar bir toplumun ifadesi olmaktan çok farklı birşey olan" türün iyileştirilmesi" olan bir hapishane sistemi için mücadele etmektedir. (21 Mart 1833).

uzatma ve koskoca bir heveskârlık yer almıştır. Hapishane, karanlık ve terkedilmiş bölge? Bunun söylenmesine yaklaşık iki yüzyıldan beri hiç ara verilmemiş olması, bunun böyle olmadığını tek başına kanıtlamaz mı? Hapishane yasal cezalandırma haline gelirken, cezalandırma hakkı konusundaki eski hukuki-siyasal soruyu, bireyin ıslahı teknolojileri etrafında dönen bütün problemlerden kurtarmıştır.

★★★

Baltard bazı "eksiksiz ve katı kurumlar" demekteydi[10]. Hapishane tüketici bir disiplinsel aygıt olmak zorundadır. Birçok bakımdan: bireyin tüm veçhelerini, fizik olarak terbiye edilmesini, çalışmaya yatkınlığını, gündelik ahlâki hal ve gidişini, eğilimlerini kendine iş edinmelidir; hapishane, hepsi de belli bir uzmanlaşma içeren okul, atelye veya ordudan daha fazla "her alanda disiplinli"dir. Üstelik hapishanenin dışarısı ve boşluğu yoktur; görevi tamamen sona ermedikçe kesintiye uğramaz; birey üzerindeki etkisi kesintisiz olmalıdır: aralıksız disiplin. Son olarak da, mahpuslar üzerinde adeta tam bir iktidar sağlamaktadır; kendi iç baskı ve cezalandırma mekanizmaları vardır: müstebit disiplin. Diğer tüm disiplin düzeneklerinde bulunan usulleri en yüksek yoğunluklarına taşımaktadır. Yozlaşmış bireye yeni bir biçim dayatmak üzere, en güçlü makine olması gerekir; eylem tarzı eksiksiz bir eğitimin zorlamasıdır: "Hükûmet hapishanede kişinin özgürlüğünü ve mahpusun zamanını istediği gibi kullanabilir; bu noktadan sonra, yalnızca bir gün esnasında değil, ama günler, hatta yıllar boyunca insanın uyanıklık ve uyku zamanlarını, faaliyet ve dinlenme anlarını, yemeklerinin sayı ve süresini, gıdalarının nitelik ve tayınını, işin cins ve ürününü, ibadet zamanını, ne zaman konuşulacağını ve eğer deyim yerindeyse ne zaman düşünüleceğini ayarlayabilen eği-

10 L. Baltard, *Architectonographie des prisons*, 1829.

timin gücü kavranmaktadır; yemekhaneden atelyeye, atelyeden hücreye olan kısa ve basit gidiş gelişler esnasında bedenin hareketlerini ayarlayan ve dinlenme anlarına varana kadar zaman kullanımını belirleyen bu eğitim, tek kelimeyle insanı tümüyle, bütün fizik ve ahlâki yetenekleriyle sahiplenen bir eğitimdir"[11]. Bu bütünsel "ıslah yeri", hayatın basit hukuki özgürlükten mahrumiyetten ve aynı zamanda ideoloji çağındaki ıslahatçıların düşündükleri basit temsil sistemlerinden çok farklı bir şekilde yeniden şifrelenmesini hükmetmektedir.

1. Birinci ilke, soyutlama. Mahkûmun dış dünyaya nazaran, yasa ihlalini teşvik etmiş olan herşeye, bu ihlali kolaylaştırmış olan suç ortaklıklarına nazaran soyutlanması. Tutukluların birbirlerinden soyutlanmaları. Ceza yalnızca bireysel değil, aynı zamanda bireyselleştirici de olmalıdır. Ve bu iş iki biçim altında olmalıdır. Öncelikle hapishane, çok farklı mahkûmları aynı yerde toplayarak davet ettiği kötü sonuçları kendiliğinden yok edecek şekilde kavranmak zorundadır: ortaya çıkabilecek komplo ve isyanları boğmak, ileriye yönelik suç ortaklıklarının oluşmasını veya şantaj olanaklarının doğmasını (mahkûmlar serbest kaldıkları anda) önlemek, bu kadar çok "esrarlı ortaklığın" ahlâksızlığına engel koymak. Kısacası, hapishane biraraya topladığı kötü kişilerden yola çıkarak, türdeş ve dayanışma halinde bir topluluk oluşturmalıdır. "Şu anda aramızda örgütlü bir suçlular toplumu mevcuttur... Bunlar büyüğünün bağrında küçük bir ulus oluşturmaktadırlar. Bu insanların hemen hepsi birbirleriyle buluştukları hapishanelerde tanınmaktadırlar. Bugün söz konusu olan, işte bu toplumun üyelerini dağıtmaktır"[12]. Bunun dışında, yalnızlık ıslahatın olumlu bir aleti olmalıdır. Yolaçacağı düşünme ve ortaya çıkması kaçınılmaz olan pişman-

11 Ch. Lucas, *De la réforme des prisons*, 1838, II, s. 123-124.

12 A. de Tocqueville, *Rapport à la Chambre des Députés*, zikr. Beaumont ve Tocqueville, *Le Système pénitentiaire aux Etats-Unis*, 3. yay., 1845, s. 392-393.

lıkla: "yalnızlığın içine atılan mahkûm düşünmektedir. Suçunun karşısında tek başına kalınca, ondan nefret etmeyi öğrenmekte ve ruhu eğer kötülük tarafından henüz köreltilmediyse, pişmanlıklar işte onu yalnızlık içindeyken istila edeceklerdir"[13]. Aynı zamanda, yalnızlığın cezanın bir cins kendi kendini düzenlemesini sağlaması ve cezanın kendiliğinden bireyselleşmesine izin vermesinden de ötürü: mahkûm ne kadar düşünme yeteneğine sahipse, işlediği suçtan o kadar sorumlu hale gelecektir; ama aynı zamanda pişmanlığı da o kadar canlı ve yalnızlığı o kadar acı verici olacaktır; buna karşılık, tamamen pişmanlık getirdiğinde ve cezasına hiçbir şeyi gizlemeden razı olduğunda, yalnızlık ona ağır gelmeyecektir: "Böylece bu hayranlık verici disipline göre, her akıl ve her ahlâk, insani hata ve yalnızlığın kesinliğini ve değişmez eşitliğini bozamayacakları bir baskı altında tutmanın ilkesini ve ölçüsünü kendilerinde taşımaktadırlar... Bu gerçekte kutsal ve ilahi bir adaletin mührü gibi değil midir?"[14]. Son olarak ve herhalde özellikle, mahkûmların soyutlanmaları, başka hiçbir etkininin dengeleyemeyeceği bir iktidarın onların üzerinde en büyük yoğunlukla uygulanabilmesini güvenceye almaktadır; yalnızlık mutlak tabiyetin ilk koşuludur: Charles Lucas müdürün, öğretmenin, hapishane papazının ve "hayır sahibi kişilerin" tek başına kalmış tutuklular üzerindeki rollerini anarken, "sessizliğin müthiş disiplininin tam ortasında işe müdahale ederek, insan varlığının kalbine, ruhuna hitap eden beşeri sözün gücü bir düşünülsün" demekteydi[15]. Soyutlama, tutuklu ile onun üzerinde icra edilen iktidarın baş başa kalmalarını sağlamaktadır.

İşte biri Auburn, diğeri de Philadelphia'daki olan iki Amerikan hapsetme sistemi üzerindeki tartışma bu noktada yer almaktadır. Fiili durumda çok geniş bir yüzey işgâl eden

13 Beaumont ve Tocqueville, *ibid.*, s. 109.
14 S. Aylies, *Du système pénitentiaire*, 1837, s. 132-133.
15 Ch. Lucas, *op. cit.*, s. 167.

bu tartışma[16], herkes tarafından zaten kabul edilmiş olan bir soyutlamanın devreye sokulmasından başka birşeye yönelik değildir.

Auburn modeli mahkûmların geceleri kişisel hücrelere konulmalarını, ortaklaşa olarak çalışmalarını ve yemek yemelerini hükme bağlamaktadır, ama tutuklular mutlak sessizlik kuralı altında gardiyanlarla ancak onların izniyle ve alçak sesle konuşabilirler. Manastır modeline açık bir atıf; aynı zamanda atelye disiplinine de atıf. Hapishane, bireylerin ahlâki varlıkları içinde soyutlanmış oldukları, ama biraraya gelmelerinin yanlamasına bağlantıları olmayan katı bir hiyerarşik çerçeve içinde gerçekleştirildiği ve iletişimin ancak dikine yönde yapılabildiği, mükemmel bir toplumun bir mekanizması olmalıdır. Yandaşlarına göre, Auburn sisteminin avantajları: bu, toplumun bir provasıdır. Zorlama burada maddi araçlarla, ama esas olarak saygı duyulmasının öğrenilmesi gereken ve bir gözetim altında tutmayla ve cezalarla güvenceye alınan bir kural tarafından sağlanmaktadır. Mahkûmları "tıpkı vahşi hayvanı kafesinde olduğu gibi kilit altında tutmak" yerine, onları diğerleriyle birleştirerek, "onları hep birlikte yararlı alıştırmalara ortak etmek, onları hep birlikte iyi adetlere alıştırmak ve bu işleri, ahlâksızlığın sirayet etmesini faal bir gözetim sayesinde önleyerek ve sessizlik kuralı sayesinde herkesin kendi içine yönelmesini sürdürerek yapmak" gerekmektedir; bu kural tutukluyu "yasayı, ihlal edilmesinin haklı ve meşru bir kötülüğe yol açtığı kutsal bir hüküm olarak kabul etmeye" alıştırmaktadır[17]. Böylece bu soyutlama, iletişim olmadan biraraya toplama ve

16 Fransa'da 1830'larda başlayan tartışma 1850'de tamamlanmamıştı, Auburn'ün yandaşı olan Charles Lucas Merkezi hapishaneler (ortaklaşa çalışma ve tam sessizlik) rejimi konusunda 1839 kararını ilham etmişti. Bunu izleyen isyan dalgası ve belki de ülkede 1842-1843'teki genel çalkantı, Demetz, Blouet, Tocqueville tarafından övülen Pennsylvania mutlak soyutlama rejiminin 1844'te tercih edilmesine neden olmuştur. Fakat 1847'deki ikinci cezaevleri kongresi bu yönteme karşı tercih belirlemiştir.

17 K. Mittermaier, *in, Revue Française et étrangère de législation*, 1836.

kesintisiz bir denetimle güvence altına alınan yasa oyunu, suçluyu toplumsal birey olarak yeniden nitelendirmelidir: onu "yararlı ve boynu eğik bir faaliyet"[18] için terbiye etmekte; ondaki "toplumsallık alışkanlıklarını" yeniden ortaya çıkartmaktadır[19].

Mutlak soyutlama sisteminde -Philadelphia'da olduğu gibi-, suçlunun yeniden nitelenmesi ortak bir yasanın uygulanmasından değil de, bireyin kendi vicdanıyla olan ilişkisinden ve onu içeriden aydınlatabilecek şeyden beklenmektedir[20]. "Hücresinde tek başına olan tutuklu, kendi kendine bırakılmıştır; tutkularının ve onu çevreleyen dünyanın sessizliği içinde vicdanına doğru inmekte, onu sorgulamakta ve insanın kalbinden hiçbir zaman tamamen yokolmayan ahlâki duygunun kendinde uyandığını hissetmektedir"[21]. Demek tutuklu üzerinde etki edecek olan yasaya karşı dış bir saygı veya yalnızca cezalandırılmaktan duyulacak kaygı olmayıp, bizzat vicdanın etkisi olacaktır. Yüzeysel bir terbiye etmeden daha çok derin bir boyun eğme; tutum değil de, "ahlâk" değişikliği. Pennsylvania hapishanesindeki yegâne ıslah işlemleri vicdan ve bunun çarptığı dilsiz mimaridir. Cherry Hill'de "duvarlar suçun cezasıdır; hücre tutukluyu kendi mevcudiyetinin karşısına koyar, onu vicdanını duymaya zorlar". Bu nedenden ötürü çalışma burada bir zorunluktan çok, bir teselli olmaktadır; gözetmenlerin zaten nesnelerin maddiliği yüzünden sağlanmış olan bir zorlamaya başvurmalarına gerek yoktur ve buna bağlı olarak otoriteleri kabul edilmektedir. "Her ziyarette bu dürüst ağızdan birkaç iyi söz dökülerek, tutuklunun kalbine şükranla birlikte, umut ve teselli taşımaktadır; gar-

18 A.E. Gasparin, *Rapport au ministre de l'intérieur sur la réforme des prisons.*

19 Beaumont ve Tocqueville, s. 112.

20 Fox "her insan tanrısal nurla aydınlanmıştır ve ben onun her insanda parıldadığını gördüm" demekteydi. Pennsylvania, Pittsburgh, sonra da Cherry Hill hapishaneleri 1820'den itibaren quakerların ve Walnut Street'in izinde örgütlenmişlerdir.

21 *Journal des économistes*, II, 1842.

diyanını sevmektedir; onu sevmektedir, çünkü bu kişi tatlı ve mükemmeldir. Duvarlar dehşet vericidir ve insan iyidir"[22]. Bu geçici tabut gibi olan kapalı hücrenin içinde, hortlama efsaneleri kolaylıkla bedene bürünmektedirler. Geceden ve sessizlikten sonra, beden yeniden hayat bulmaktadır. Auburn, bu esas zorluklardan geçmiş toplumun ta kendisidir. Cherry Hill ise, hayatın sona ermesi ve yeniden başlamasıdır. Katoliklik, bu söylemlerin içindeki quaker tekniğini hemen kendi hesabına geçirmiştir. "Hücrenizde yalnızca korkunç bir tabut görüyorum, bu tabutun içinde kurtların yerine pişmanlıklar ve umutsuzluk, sizi kemirmek ve hayatınızı öne alınmış bir cehenneme çevirmek için ilerliyorlar. Fakat ... dinsiz bir mahkûm için bir mezardan, itici bir tabuttan ibaret olan şey, samimi bir hıristiyan için, bizatini çok mutlu ölümsüzlüğün beşiği haline gelmektedir"[23].

Bu iki model arasındaki zıtlığın üzerine, koskoca bir farklı çatışmalar dizisi oturmuştur: dinsel (dine döndürme ıslah etmenin esas parçası mı olmalıdır?), tıbbi (tam soyutlama delirtir mi?), ekonomik (en düşük maliyet nerededir?), mimari ve yönetsel (en iyi gözetimi hangi biçim garanti eder?). Hiç kuşkusuz polemiğin uzunluğu bu duruma bağlı olmuştur. Fakat tartışmaların göbeğinde ve onları mümkün kılmak üzere, hapishanenin etkisinin şu birinci amacı yer almıştır: iktidar tarafından denetlenmeyen veya hiyerarşiye uygun olarak düzenlenmeyen her tür ilişkinin kopartılması yoluyla, baskı altına alan bireyselleştirme.

2. "Yemek aralarıyla kesintiye uğraşan çalışma mahkûma gece duasına kadar arkadaşlık eder; bu duadan sonra

---

22 Abel Blouet, *Projet de prisons cellulaires*, 1843.

23 Başharip Petigny, *Allocution adressée aux prisonniers à l'occasion de l'inauguration des bâtiments cellulaires de la prison de Versailles*. Krş., bundan birkaç yıl sonra, *Monte Cristo*'da çok net bir şekilde İsa incelemelerine ilişkin bir, hapsedilmeden sonra yeniden bedene bürünme versiyonu vardır; ama o sıralarda hapishanede yasalar karşısında yumuşak başlı olmayı öğrenmek değil de, gizli bir bilgiyle, yargıçların adaletsizliğinin ötesinde adalet sağlama gücünü elde edebilmek söz konusudur.

yeni bir uyku ona, dengesiz bir hayal gücünün hayaletlerinin artık hiç bozamadıkları hoş bir dinlenme sağlar. Haftanın altı günü böyle geçer. Bunların arkasından tamamen ibadete, eğitime ve ruhu kurtaran derin düşüncelere ayrılmış olan bir gün gelir. Haftalar, aylar ve yıllar birbirlerini böylece izlerler; böylece hapse girdiğinde dengesiz biri olan veya düzensizliği marifet sayan, varlığını günahlarının çeşitliliğiyle tahrip etmenin peşinde bir kişi olan mahpus, önce tamamen dışsal olan, ama kısa bir süre sonra ikinci doğası haline gelen bir alışkanlığın sayesinde, çalışmayla ve onun zevkleriyle öylesine içli dışlı hale gelmektedir ki, birazcık eğitimin de eklenmesiyle pişmanlığa açılan ruhunu, özgür kaldığında karşısına çıkacak olan eylemlere karşı daha güvenli bir şekilde çıkartmak mümkün hale gelmektedir"[24]. Çalışma soyutlamayla birlikte, hapishanede meydana getirilen dönüşümün bir ajanı olarak tanımlanmıştır. Ve daha 1808 yasasında bu tanım yer almaktadır: "Yasanın verdiği ceza suçun telâfi edilmesini amaçlıyorsa da, aynı zamanda suçlunun ıslah edilmesini de istemektedir ve bu çifte amaç kötülük yapan kişi onu hapse atan uğursuz aylaklığın, onu burada da gelip bulmasından ve onu felaketin son noktasına kadar kavramasından kurtulduğunda gerçekleştirilmiş olacaktır"[25]. Çalışma, kapalı tutma rejimi içinde ne bir ek ceza, ne de bir ıslah unsurudur. İster zorunlu çalışma, ister ağır hapis cezası veya hapsetme söz konusu olsun, çalışma bizzat kanun koyucu tarafından, bunlara mutlaka eşlik etmesi gereken bir unsur ola-

24 N.H. Julius, *Leçons sur les prisons*, Fra. çev. 1831, I, s. 417-418.

25 G.A. Real, *Motifs du Code d'instruction criminelle*. Bundan önce, İçişleri Bakanlığının birçok talimatı mahkûmların çalıştırılması zorunluğunu hatırlatmıştır: Yıl VI 5 Fructidor, Yıl VIII 3 Messidor, Yıl IX 8 Pluviose ve 28 Ventôse, Yıl X 7 Brumaire. 1808 ve 1810 kanunlarından hemen sonra gene yeni talimatlar vardır: 20 Ekim 1811, 8 Aralık 1812; veyahut 1816 yılındaki uzun talimat: "Mümkün olduğunca çok mahkûmu meşgul etmenin çok büyük bir önemi vardır. Meşguliyetleri olanlar ile aylak kalmak isteyenler arasındaki kader farkını göstererek, onlarda çalışma isteği uyandırmak gerekir. Birinciler ikincilerden daha iyi beslenecekler, daha iyi yataklarda yatacaklardır". Melun ve Clairvaux çok erkenden, büyük atelyeler halinde örgütlenmişlerdir.

rak kabul edilmiştir. Fakat bu, XVIII. yüzyıl ıslahatçılarının onu halk için bir örnek, veya toplum için yararlı bir telâfi haline getirmek isterken sözünü ettikleri zorunluktan farklıdır. Hapishane rejimi içinde, çalışma ile cezanın bağlantısı başka bir tiptendir.

Restorasyon veya Temmuz Monarşisi döneminde meydana gelen çok sayıda polemik, cezai çalıştırmaya yüklenen işlevi aydınlatmaktadırlar. Önce ücret konusunda tartışma. Fransa'da tutuklular çalıştırıldıklarında ücret ödenmekteydi. Sorun: eğer hapishanedeki çalışma bir ücretle ödüllendiriliyorsa, bunun nedeni çalışmanın cezanın bir parçası olmaması ve tutuklunun bunu reddedebilmesidir. Üstelik, kazanç suçlunun ıslah olmasının değil, işçinin becerisinin ödülüdür: "en kötü uyruklar hemen hemen heryerde en becerikli işçilerdir; bunlar en yüksek ücretleri almakta, buna bağlı olarak en huysuzları ve pişmanlık getirmeye en az yatkın olanlarıdır"[26]. Hiçbir zaman tamamen bitmeyen tartışma 1840-45'li yıllara doğru yeniden ve çok harlı bir şekilde canlanmıştır: ekonomik bunalım dönemi, işçi çalkantıları dönemi, aynı zamanda işçi ve suçlu muhalefetinin billurlaştığı dönem[27]. Hapishane atelyelerine karşı grevler vardır: Chaumontlu bir eldivenci Clairvaux'da bir atelye kurma izni alınca, işçiler itiraz etmişler, işlerinin aşağılandığını ilân etmişler, manüfaktürü işgal ederek, patronu tasarısından vazgeçmeye zorlamışlardır[28]. Aynı zamanda da işçi gazetelerinde büyük bir basın kampanyasına girişilmiştir: hükûmetin "özgür" ücretleri düşürmek için cezai çalıştırmayı teşvik ettiği teması üzerinde; bu hapishane atelyelerinin, emek güçleri ellerinden alınan, fahişeliğe itilen kadınlar için daha da duyarlı oldukları, böylece serbestken bir işleri olanlarla rekabet edemeyen bu aynı kadınların hapse düştüklerinde onlarla rekabet ettikleri teması üzerinde[29];

26 J. J. Marquet Wasselot, C. III, s. 171.
27 Bkz., aşağıda bl. 2.
28 Bkz., J. P. Aguet, *Les Grèves sous la monarchie de Juillet*, 1954, s. 30-31.
29 *L'Atelier*, 3. Yıl, no. 4, Aralık 1842.

tutuklulara en güvenli işlerin tahsis edildiği –"hırsızlar şapkacılık ve abanoz işlerini sıcacık ve korunaklı yerlerde yapmaktadırlar", oysa işsiz kalan özgür şapkacı "insan mezbahasında günde 2 frank karşılığında üstübeç imal etmek zorunda kalmaktadır"[30]– teması üzerinde; insancıl akımların tutukluların çalışma koşullarına daha büyük titizlik gösterdikleri, ama özgür işçilerin durumunu ihmal ettikleri teması üzerinde. "Eğer mahkûmlar cıva üzerine çalışsalardı, bilimin işçileri bu maddenin tehlikeli salgılarından korumak için çare bulmakta olacağından çok daha aceleyle bu işe sarılacak olacağından eminiz: yaldız yapan işçilerden söz eden şöyle yarım bir ağızla 'şu zavallı mahkûmlar' diyecektir. Ne yaparsınız, ilgi ve şefkat çekmek için öldürmek veya çalmak gerekir". Özellikle de, hapishanenin bir atelye olmaya yönelmesiyle, oraya hemencecik dilencilerin ve işsizlerin gönderilerek, Fransa'nın eski genel hastanelerinin ve İngiltere'nin *workhouse*'larının yeniden oluşturulacağı teması üzerinde[31]. Özellikle 1844 yasasının oylanmasından sonra, birçok dilekçe ve mektup gönderilmiştir –dilekçelerden biri "katillerin, canilerin, hırsızların bugün birkaç bin işçiye ait olan bir iş alanına dahil edilmelerinin önerilmesini insanlık dışı bulan" Paris meclisi tarafından reddedilmiştir–; "Meclis Barrabas'ı bize tercih etti"[32]; bazı dizgici işçiler, Melun merkez hapishanesine bir matbaa kurulduğunu öğrendiklerinde bakana bir mektup göndermişlerdir: "Kanunun haklı olarak cezalandırdığı toplumdan dışlanmış kişilerle, günlerini ailelerinin geçimi kadar, vatanlarının zenginliği için de özveri ve dürüstlükle feda eden yurttaşlar arasında tercih yapmak durumundasınız"[33].

Öte yandan, bu kampanyaların herbirine hükûmet ve

30 *Ibid.*, 6. Yıl, no. 2, Kasım 1845.
31 *Ibid.*
32 *Ibid.*, 4. Yıl, no. 9 Haziran 1844 ve 5. Yıl, no. 7, Nisan 1845; ayrıca bkz., aynı dönemde *La Démocratie pacifique*.
33 *L'Atelier*, 5. Yıl, no. 6 Mart 1845.

yönetim tarafından verilen cevaplar çok sabit kalmışlardır. Cezai çalıştırma, yolaçacağı bir işsizlik nedeniyle eleştirilemez: bu çalışma dar kapsamından, düşük getirisinden ötürü ekonominin üzerinde genel bir yansıma meydana getiremez. İçsel olarak bir üretim faaliyeti olarak değil de, insani mekanikte sağladığı etkilerden ötürü yararlıdır. Bir düzen ve kural ilkesidir; kendine özgü taleplerle, her bir iktidarın biçimlerini tarafsız bir şekilde taşımaktadır; bedenleri düzenli hareketlere uydurmakta, çalkantı ve aylaklığı dışlamakta, onun mantığı içinde yer aldıkları ölçüde mahkûmlar tarafından daha fazla kabul edilen ve onların tavırları içine daha fazla yerleşen bir hiyerarşi ve gözetim altında tutmayı dayatmaktadır: çalışmayla birlikte "kural bir hapishaneye girmekte, orada zahmetsizce ve herhangi baskıcı bir şiddete yönelik bir araca başvurulmaksızın hüküm sürmektedir. Tutuklu meşgûl edilerek ona düzen ve itaat alışkanlıkları verilmektedir; tutuklu böylece tembel biriyken, dikkatli ve faal hale gelmektedir... kurumun düzenli hareketi ve zorunlu tutulduğu el işlerinde, zamanla... hayal gücünün sapmalarına karşı kesin bir deva bulmaktadır"[34]. Cezai çalıştırma, şiddete eğilimli, çalkantılı, düşünmeden hareket eden tutukluyu kendiliğinden, rolünü tam bir düzen içinde oynayan bir parça haline getiren bir makine olarak kabul edilmelidir. Hapishane bir atelye değildir; ... tutuklu-işçilerin hem çarkları, hem de ürünleri oldukları bir makine olmak zorundadır; onları "meşgûl" etmektedir ve bu "sürekli" olsa bile, yalnızca onların zamanını doldurma amacını taşımaktadır. Beden hareket ettiğinde, zihin belirli bir konuyla uğraştığında, tedirgin edici düşünceler uzaklaşmakta, sükûnet ruhun içinde yeniden doğmaktadır"[35]. Sonuçta hapishanedeki çalıştırmanın ekonomik bir etkisi varsa, bu onun endüstriyel bir toplumun genel ölçülerine uyan mekanik hale getirilmiş bireyler üretmesinden

34 A. Bérenger, *Rapport à l'Académie des sciences morales*, Haziran 1836.
35 Danjou, *Des Prisons*, 1821, s. 180.

kaynaklanmaktadır: "çalışma modern halklara tanrının lütfudur; onlarda ahlâkın yerini tutmakta, inançsızlıklardan doğan boşluğu doldurmakta ve her tür iyiliğin ilkesi haline gelmektedir. Çalışma hapishanelerin dini olmak zorundadır. Bir makine-topluma tamamen mekanik ıslahat araçları gerekmekteydi"[36]. Makine-bireylerin, ama aynı zamanda proleterlerin imal edilmesi; nitekim "bütün servet olarak yalnızca kollarına sahip" olunursa, ancak "emeğinin ürünü, bir mesleğin yapılması veya hırsızlık mesleği sayesinde, başkalarının çalışmalarının ürünü ile" yaşanabilir; oysa eğer hapishane suçluları çalışmaya zorlamazsa, bizatihi kendi kurumunun içinde ve vergi kurumu aracılığıyla, bazılarının diğerlerinin çalışmalarından geçinmelerini yeniden ortaya çıkartmış olacaktır: "aylaklık sorunu toplumun içindekinin aynıdır; tutuklular eğer kendi çalışmalarının ürünü olmazsa, başkalarınınkinden geçineceklerdir"[37]. Mahkûmun sayesinde kendi ihtiyaçlarını karşıladığı çalışma, hırsızı itaatkâr işçi halinde yeniden nitelemektedir. Ve cezai çalıştırma yoluyla verien ücretin yararı işte burada müdahale etmektedir; tutukluya ücretin "ahlâki" biçimini varoluşunun koşulu olarak dayatmaktadır. Ücret, çalışma "aşkı ve alışkanlığı" kazandırmaktadır[38]; senin ile benim arasındaki farkı bilmeyen bu suçlulara mülkiyetin anlamını öğretmektedir –"alın teriyle kazanılan mülkiyetin"kini[39]–; dağınıklık içinde yaşamış olan bu kişilere aynı zamanda öngörünün, tasarrufun, geleceğe yönelik hesaplamanın ne olduğunu öğretmektedir[40]; son olarak da yapılmış işe ilişkin bir ölçü sunarak, tutuklunun hevesinin ve ıslah olmasındaki gelişmelerin niceliksel olarak yansıma-

36 L. Faucher, *De la réforme des prisons*, 1838, s. 64. İngiltere'de *"tread-mill"* ve pompa mahkûmların disipline yönelik mekanizasyonunu sağlıyordu, ama hiçbir üretken sonucu yoktu.

37 Ch.Lucas, s. 313-314.

38 *Ibid.*, s. 243.

39 E. Danjou, s. 210-211; ayrıca bkz., *L'Atelier*, 6. Yıl, no. 2, Kasım 1845.

40 Ch. Lucas, *loc. cit.* Yevmiyenin üçte biri, mahkûmun çıkışı için bir kenara konulmaktaydı

sına olanak vermektedir[41]. Cezai çalışmanın ücreti bir üretim faaliyetini ödüllendirmemektedir; bir motor gibi iş görmekte ve bireysel dönüşümleri belirlemektedir: hukuki bir kurgudur, çünkü bir emek gücünün "özgürce" temliki olmayıp, ıslah teknikleri içinde etkin olduğu varsayılan yapay bir şeydir.

Cezai çalıştırmanın yararı? Bir kazanç değildir; hatta yararlı bir becerinin kazandırılması bile değildir; bunun yararı bir iktidar ilişkisinin, boş bir ekonomik biçimin, bireysel bir tabiyet ile onun bir üretim aygıtına uygulanmasının şemasının oluşturulmasıdır.

Hapishane çalışmasının mükemmel imgesi: Clairvaux'daki kadınlar atelyesi; insani makinenin sessiz kesinliği burada manastır kurallarının katılığıyla birleşmektedir: "üst tarafı bir çarmıh olan bir kürsünün üzerinde bir rahibe oturmuştur; onun önünde, mahpus kadınlar iki sıra halinde, kendilerine buyurulmuş olan işi yapmaktadırlar, ve hemen hemen yalnızca tığ işi yapıldığından, en katısından bir sessizlik sürekli olarak egemen olmaktadır... Bu salonlarda herkes kefaret ve ceza soluyormuşa benzemektedir. Adeta kendiliğinden bir şekilde, bu eski binanın saygın adetlerinin dönemine atıfta bulunulmakta, dünyaya elveda demek üzere buraya kendiliklerinden kapanan gönüllü tövbekârlar hatırlanmaktadır"[42].

3. Fakat hapishane basit özgürlükten yoksun bırakmayı büyük bir ölçekte aşmaktadır. Cezanın çeşitlendirilmesini sağlayan bir alet olmaya yönelmektedir: yükümlü olduğu bir kararın uygulanması boyunca, en azından onun ilkesini yeniden ele alma hakkına sahiptir. Hapishane kurumu bu "hak"kı, parçasal bir biçimi hariç (şartlı tahliyeler, yarı-serbest-

41 E. Ducpétiaux, *Du Système de l'emprisonnement cellulaire*, 1857, s. 30-31.

42 Faucher'nin şu metniyle yakınlık göstermektedir: "Bir iplikhaneye giriniz; işçilerin konuşmalarını ve makinelerin ıslıklarını dinleyiniz. Bu mekanik hareketlerin düzenliliği ve öngörülebilir'iği, bu kadar çok erkek, kadın ve çocuğun temasından kaynaklanan fikir ve adet karışıklığıyla kıyaslandığında, dünyada bundan daha çarpıcı bir zıtlık olabilir mi?" *De la réforme des prisons*, 1838, s. 20.

likler, ıslahat merkezleri kurulması yoluyla), tabii ki XIX. yüzyılda ve hatta XX. yüzyılda elde etmiş değildir. Fakat hapishane yönetimi yetkilileri tarafından, iyi bir hapishane işleyişinin ve bizzat adaletin onu görevlendirdiği şu ıslah etme işlevinin etkinliğinin koşulu olarak, çok erkenden talep edilmişlerdir.

Ceza süresi için böyle olmuştur: bu süre cezaların tam olarak niceliksel hale getirilmelerini, onları koşullara göre basamaklandırmayı ve yasal cezaya az çok anlaşılır biçimde bir ücret biçimi verilmesini olanaklı kılmaktadır; ama eğer yargılama düzeyinde, bir kerede ebediyen geçerli olmak üzere saptanırsa, hiçbir baskı yapma değeri kalmayacaktır. Cezanın uzunluğu yasa ihlalinin "mübadele değeri"nin ölçüsü olmamalıdır; tutuklunun mahkûmiyeti süresince meydana gelen "yararlı" dönüşümüne uyarlanmalıdır. Bir ölçü-zaman değil de, amaca bağlı bir zaman olmalıdır. Ücret biçiminden çok, işlemin biçimi olmalıdır. Hastanın tam iyileşip iyileşmediğine göre tedavisine son veren veya sürdüren hekim gibi; bu iki varsayımdan birincisinde olduğu gibi, kefaret mahkûmun tam olarak ıslahı halinde sona ermelidir; çünkü bu durumda onu hapis tutmak yararsız hale gelmiştir ve buradan hareketle, ıslah olan için insanlık dışı olduğu kadar, devlet için de boşuna bir masraf haline gelmiştir"[43]. Demek ki cezanın adil süresi yalnızca yapılan eyleme ve onun koşullarına değil, aynı zamanda somut şekliyle cezanın çekilişine bağlı olarak-değişmelidir. Bunun anlamı, eğer ceza bireyselleştirilmek zorundaysa, bunun eylemin hukuk öznesi, suçun sorumlu faili olan yasayı ihlal eden bireyden itibaren değil de, denetimli bir dönüştürme faaliyetinin nesnesi olan cezalandırılmış birey-

43 A. Bonneville, *Des libérations préparatoires*, 1848, s. 6. Bonneville "hazırlık özgürlüğü" önlemlerinin yanı sıra "ek cezalar" veya "suçlunun muhtemel kaşarlanmışlık derecesine göre yaklaşık olarak saptanmış olan cezai hükmün, beklenen sonucu doğurmadığı" ortaya çıkarsa fazladan hapis öngörmekteydi; hazırlık özgürlüğü cezanın dörtte üçünün çekilmesinden sonra uygulanabiliyordu. *Traité des diverses institutions complémentaires*, s. 251 vd.

den, hapishane aygıtı içine alınmış, onun tarafından değiştirilmiş veya ona tepki göstermiş olan tutuklu bireyden itibaren yapılmasının gerektiğidir. "Yalnızca kötüyü ıslah etmek söz konusudur. Bu ıslahat bir kez gerçekleştirildikten sonra, suçlu topluma geri dönmelidir"[44].

Hapsetmenin niteliği ve içeriği de yalnızca yasa ihlalinin cinsi tarafından belirlenmemelidir. Bir suçun hukuki ağırlığı, mahkûmun ıslah edilebilir veya edilemez karakteri açısından hiç de tek yönlü bir işaret olmamalıdır. Yasanın hapis ile ağır hapis veya zorunlu çalıştırma ayırımını karşılığı olarak koyduğu hafif suç-ağır suç ayırımı, ıslah terimleri itibariyle işlevsel değildir. Bakanlık tarafından 1836'da yapılan bir araştırmaya göre, merkez hapishaneleri müdürleri tarafından adeta tam bir katılımla formüle edilen kanaat böyledir: "Islahaneler en fazla kusur içerenleridir... Suçlular arasında tutkularının şiddetine ve kalabalık bir ailenin ihtiyaçlarına yenik düşen çok sayıda insana rastlanmaktadır". "Suçluların hal ve gidişleri, onları ıslah etmekle görevli olanlarınkinden çok daha iyidir; birinciler, genelde sefih, hırsız, tembel olan ikincilerden daha yumuşak başlı, daha çalışkandırlar"[45]. Cezanın katılığının, mahkûm edilen eylemin cezai büyüklüğüyle doğrudan orantılı olmamasının gerektiği düşüncesi buradan kaynaklanmaktadır. Bu ceza ayrıca bir kerede ebediyen geçerli olmak üzere belirlenmemelidir.

Islah edici işlem olan hapsetmenin kendi talepleri ve kendine özgü değişimleri vardır. Onun aşamalarını, geçici ağırlaşmalarını, tedrici hafiflemelerini belirleyecek olan, onun etkileridir; Charles Lucas'nın "ahlâka uygunlukların hareketli tasnifi" adını verdiği şey. Cenevre'de 1825'ten beri

---

44 Ch. Lucas, *Gazette des tribunaux*. 6 Nisan 1837'de zikredilmiştir.

45 *Gazette des tribunaux*. Ayrıca bkz., Marquet-Wasselot, *La Ville du refuge*, 1832, s. 74-76. Ch. Lucas ıslahanelerin "genelde kentsel nüfus içinden (adam) devşir"dikleri ve "hapishane ahlâkının çoğunlukla tarımsal nüfustan geldiği"ni kaydetmektedir. *Op. cit.*, s. 46-50.

uygulanan tedrici sistem[46] Fransa'da sıklıkla talep edilmiştir. Örneğin üç kesim biçimi altında: tutukluların hepsi için sınama kesimi, cezalandırma kesimi ve iyileşme yolunda olanlar için ödül kesimi[47]. Veya dört safhalı biçim altında: şaşkına çevirme dönemi (çalışmadan ve iç veya dış her tür ilişkiden yoksun bırakma); çalışma dönemi (soyutlama, ama zorunlu bir aylaklık döneminden sonra bir lütuf olarak kabul edilen çalışma); ahlâkileştirme rejimi (müdürler ve resmi ziyaretçilerle, az çok sık "toplantılar"); birlikte çalışma dönemi[48]. Cezanın ilkesi adaletin bir kararıysa da, bu cezanın yönetimi, niteliği, katı olup olmaması, cezalandırmanın etkilerini, bizzat bu etkileri üreten aygıtın içinden denetleyen özerk bir mekanizmaya ait olmalıdır. Yalnızca hapishane kurallarına uyulmasını sağlamanın bir yolu olmakla kalmayıp, aynı zamanda hapishanenin tutuklular üzerindeki etkisini fiili hale getirmeyi amaçlayan koskoca bir cezalar ve ödüller rejimi. Adli otoritenin buna kendiliğinden razı olduğu da olmaktadır: hapishanelere ilişkin yasa tasarısı hakkında kanaati sorulan yargıtay, "hapishanelerde daha fazla paraya veya daha iyi bir gıda rejimine veyahut da ceza kısaltılmasına yönelik ödüller verilmesi fikri şaşırtmamalıdır. Eğer mahkûmların zihinlerinde iyi ve kötü kavramlarını uyandıracak, onları ahlâki düşüncelere yöneltecek ve onları kendi gözlerinde de bir miktar yüceltecek birşey varsa, bu bazı ödüllere ulaşılma olanağıdır"[49].

Ve cezayı akışı içinde düzelten bütün bu usuller konusunda adli mercilerin dolaysız bir yetkiye sahip olmadıklarını kabul etmek gerekir. Nitekim, tanım gereği ancak yargılamadan sonra müdahale edebilen ve yalnızca ihlallere yönelik olabilen önlemler söz konusudur. Buna bağlı olarak, tutukluları

46 R. Fresnel, *Considérations sur les maisons de refuge*, Paris, 1829, s. 29-31.
47 Ch. Lucas, s. 440.
48 L. Duras, *Le Progressif*'te çıkan makalesi, ve *Le Phalange*, 1 Aralık 1838'de zikredilen.
49 Ch. Lucas, s. 441-442.

yöneten personelin, cezanın bireyselleşmesini ve uygulanmasını sağlaması söz konusu olduğunda, özerk olmaları kaçınılmaz olmaktadır: gözetmenler, kurum müdürü, papazı veya öğretmeni, bu işlevi yerine getirmeye, cezai iktidara sahip olanlardan daha fazla ehildirler. Cezanın bu iç ayarlanışına taban olacak şey artık, suçluluğun yüklenmesi biçimindeki bir mahkeme kararı değil de, bu hapishane görevlilerinin yargıları olacaktır (farkına varış, teşhis, karakterize etme, belirleme, farklılaştırıcı, sınıflandırma olarak anlaşılmış haliyle) -onların yargıları cezanın hafifletilmesine, hatta sona erdirilmesinde taban olacaktır-. Bonneville 1846'da şartlı tahliye tasarısını sunduğunda, onu "yönetimin adli otoritenin ön izniyle, tamamen ıslah olmuş mahkûmun bazı koşulların yerine gelmesi halinde, yeteri kadar bir süre ceza çekildikten sonra ve dayanağı olan en küçük şikâyette hapishaneye geri döndürülmek üzere geçici olarak serbest bırakma hakkı"[50] olarak tanımlamıştır. Eski cezai rejimde yargıçların cezayı çeşitlendirmelerine ve hükümdarların buna daha sonra son vermelerine olanak veren bu "keyfiliğin", modern ceza yasalarının adli iktidarın elinden çekip aldığı bu keyfiliğin, cezalandırmayı yöneten ve denetleyen iktidar cephesinde yeniden oluştuğu görülmektedir. Gardiyanın bilgince hükümranlığı: "kurum içinde egemen olarak hüküm sürmeye davetli gerçek yargıç... bu kişi görevinin gerektirdiklerinin altında kalmamak için, en yüce erdem ile insanlar konusundaki derin bir bilgiyi birleştirmek zorundadır"[51].

Ve Charles Lucas tarafından açık bir şekilde formüle edilmiş olan ve modern cezalandırma sisteminin işleyişinin esas eğilim hattını vurguluyor olmakla birlikte, bugün çok az sayıda hukukçunun itirazsız kabul etmeye cüret edebileceği bir ilkeye ulaşılmıştır; bu ilkeye hapishane bağımsızlığı Bildirgesi adını verelim: burada yalnızca yönetsel özerkliğe sa-

50 V. Bonneville, *op. cit.*, s. 5.
51 A. Berenger, *Rapport...*, 1836.

hip olmakla kalmayıp, aynı zamanda cezalandırma gücünün bir parçası olan bir hak haline gelmek talep edilmektedir. Hapishane haklarına ilişkin bu iddia ilke olarak şunu koymaktadır: cezai yargılama keyfi bir birimdir: onu parçalara ayırmak gerekmektedir; yasa koyucular zaten yasama düzeyi ile (eylemleri tasnif etmekte ve onlara ilişkin cezalar koymaktadır) yargılama düzeyi (kararları vermektedir) arasında ayırım yapmıştır; bugün yapılması gereken iş bu sonuncu düzeyin de kendi hesabına çözümlenmesidir; bu düzeyde tamamen adli olanı ayırmak (eylemlere faillerden daha az önem vermek, "insan eylemlerine çok farklı ahlâkilikler yükleyen niyetleri" ölçmek ve böylece eğer mümkünse, yasa koyucunun değerlendirmelerini düzeltmek); ve belki de daha önemli olan "hapishane yargısı"na özerkliğini tanımak; mahkemenin değerlendirmesi bu hapishane yargısına nazaran bir cins "peşin hüküm"den başka bir şey değildir, çünkü failin ahlâkı ancak "sınama içinde" değerlendirilebilir. "Öyleyse yargıcın değerlendirmelerinin de zorunlu olarak düzeltici bir denetime tabi tutulmaları gerekir, ve bu denetim hapishanenin sağlama durumunda olduğudur"[52].

Böylece hapsetmenin yasal tutuklamaya –"hapishane" nin "adliye"ye– nazaran bir aşırılığından veya bir dizi aşırılığından söz edilebilir. Öte yandan bu aşırılık çok erkenden, daha hapishanenin doğduğu andan itibaren ya gerçek uygulamalar biçimi altında, ya da tasarılar biçimi altında farkedilmiştir. Bu aşırılık daha sonradan ikincil bir etki olarak ortaya çıkmamıştır. Kapalı tutmaya ilişkin büyük mekanizma bizatihi hapishanenin işleyişine bağlıdır. Bu özerkliğin işaretini gardiyanların "yararsız" şiddet uygulamalarında veya kapalı yerin ayrıcalıklarına sahip bir yönetimin müstebitliğinde iyice görmek mümkündür. Bunun kökleri başka yerdedir: tam da hapishanenin "yararlı" olmasının istenmesi olgusunda, özgürlükten yoksun bırakmanın –ideal bir mala hu-

52 Ch. Lucas, *De la réforme des prisons*, II, 1838, s. 418-422.

kuken el konulması– daha başlangıçtan itibaren pozitif bir teknik rol oynamak; bireyler üzerinde dönüşümleri işleme sokmak zorunda olması olgusunda yatmaktadır. Ve bu işlemi gerçekleştirmek üzere, kapalı tutma aygıtı üç büyük şemadan yardım almıştır: bireysel soyutlamanın ve hiyerarşinin siyasal-ahlâki şeması; zorunlu bir çalıştırmaya uygulanan gücün ekonomik modeli; tedavinin ve normalleştirmenin teknik-tıbbi modeli. Hücre, atelye, hastane. Hapishanenin kapalı tutmayı aştığı marj, fiili durumda toptan disiplinsel tekniklerle doldurulmuştur. Ve sonuç olarak "ceza evi" adını alan şey işte hukuki olana nazaran, bu disiplinsel ektir.

★★★

Bu eklenti sorun çıkmadan kabul edilmemiştir. Önce ilkeye ilişkin bir sorun: şu andaki hükümlerimizde olduğu gibi, ceza özgürlükten yoksun bırakmaktan daha fazla birşey olmamalıdır. Descazes bunu, dilinin parlaklığı içinde şöyle söylemekteydi: "Yasa suçluyu içine attığı hapishanede izlemek zorundadır"[53]. Fakat bu tartışmalar çok çabuk bir şekilde –ve bu karakteristik bir olgudur–, ceza evindeki bu "ek" bölümün denetimini ele geçirme konusundaki bir savaşa dönüşecektir; yargıçlar kapalı tutma mekanizmaları üzeride gözetim hakkı talep edeceklerdir: "tutukluların ahlâklı hale getirilmeleri çok sayıda kişinin işbirliğini gerektirmektedir; bu ancak teftiş ziyaretleri, gözetim görevleri, himaye derneklerinin katılımlarıyla gerçekleştirilebilir. Öyleyse ona yardımcılar gerekmektedir ve bunu ona sağlama işi yargıçlığa düşmektedir"[54]. Hapishane düzeni bu dönemde yeteri kadar tutarlık kazandığı için, artık onu bozmayı değil de, üstlenmeyi düşünür hale gelinmiştir. İşte bu nedenden ötürü yargıç hapishaneyi elinde tutmak istemektedir. Bir yüzyıl sonra bu durumun piç

53 E. Decazes, "Rapport au Roi sur les prisons", *Le Moniteur*, 11 Nisan 1819.
54 Vivien, *in*, G. Ferrus, *Des Prisonniers*, 1850, s. VIII. 1847 tarihli bir kararname ile gözetim komisyonları kurulmuştu.

ve biçimsiz bir çocuğu olacaktır: cezaların uygulanmasıyla sorumlu yargıç.

Fakat ceza evi tutuklamaya nazaran olan "aşırılığı" içinde kendini kabul ettirebildiyse ve bundan da fazlası, ceza adaletinin bütününü tuzağa düşürüp, yargıçların bizzat kendilerini kapsar hale gelebildiyse, bunun nedeni ceza adaletini, artık onun için sonsuz bir labirent haline gelmiş olan bilgi ilişkilerinin içine dahil edebilmiş olmasıdır.

Cezanın infaz edilme yeri olan hapishane, aynı zamanda cezalandırılan kişinin gözlem yeridir. İki anlamda. Tabii ki gözetim altında tutmak olarak. Ama aynı zamanda her mahpus hakkında, onun hal ve gidişi, derindeki tutkuları, tedrici gelişmesi hakkındaki bilgi olarak; hapishaneler mahkûm hakkındaki klinik bir bilginin biçimlenme yeri olarak kavranmaktadırlar; "ceza evi sistemi *a priori* bir kavram olamaz; toplumsal durumun bir sonucudur. Tedavinin rahatsızlığın yeri ve yönüne bağlı olduğu sağlık arızaları gibi, ahlâki hastalıklarda da durum aynıdır"[55]. Bu da iki esaslı düzenleme gerektirmektedir. Mahpusun sürekli bir gözetim altında tutulabilmesi gerekmektedir; mahpuslara ilişkin olarak alınacak bütün notların kaydedilebilmeleri ve muhasebeleştirilebilmeleri gerekmektedir. *Panopticon* teması –aynı anda hem gözetim, hem de gözlem altında tutma; hem güvenlik, hem de bilgi; hem bireyselleştirme, hem de toplumsallaştırma; hem soyutlama, hem de şeffaflık– en ayrıcalıklı gerçekleşme yerini hapishanede bulmuştur. *Panopticon* usullerinin en azından dağınık halde, iktidar uygulamalarının somut biçimi olarak çok geniş bir yoğunluğa sahip oldukları doğruysa da, Bentham'ın ütopyası blok olarak ancak ceza evi kurumlarında maddi bir biçime kavuşabilmiştir. *Panopticon* 1830-1840'lı yıllarda birçok hapishane tasarısının mimari programı haline gelmiştir. Bu, "akıl ve disiplini taşa" aktarmanın[56]; mi-

55 Léon Faucher, s. 6.
56 Ch. Lucas, s. 69.

mariyi iktidarın yönetimi için şeffaf kılmanın[57]; güç kullanımı ile zorlamaların yerine hiçbir boşluğu olmayan bir gözetim altında tutmanın yumuşak etkinliğini ikâme etmenin; mekânı yasaların yakın tarihli insancıllaşmalarına ve yeni ceza evi teorisine uygun bir şekilde düzenlemenin en dolaysız biçimiydi: "bir yandan otorite ve diğer yandan mimari, böylece hapishanelerin cezaların yumuşaması yönünde mi, yoksa suçluları ıslah eden bir sistem içinde mi bütünleştirilmeleri gerektiğini ve bunun halkın kusurlarının kökenine doğru inerken, uygulanması gereken erdemleri canlandıran bir ilke haline geldiği bir yasamaya uygun olmasının gerektiğini göstermek zorundadırlar"[58].

Sonuç olarak, mahpusun kendini sanki "eski Yunanlı filozofun cam evinin içinde" bulacağı bir görülebilirlik hücresi[59] ve sürekli bir bakışın oradan itibaren hem mahkûmları, hem de personeli denetleyebileceği merkezi bir noktası olan bir hapishane-makine kurmak[60]. Bu iki talebin etrafında birçok mümkün çeşitleme vardır: katı biçimi altındaki Benthamcı *Panopticon*, veya yarım daire, veya haç biçimli düzenleme[61]. Bütün bu tartışmaların ortasında, 1841'deki içişleri bakanı temel ilkeleri hatırlatmaktadır: "merkezi denetim salonu sistemin eksenidir. Merkezi denetim noktası olmaksızın, gözetim altında tutma güvenilir, sürekli ve genel olmaktan çıkmaktadır; çünkü hücreleri hemen yanıbaşlarından gözetim altında tutan görevlinin faaliyetine, hevesine ve aklına tam bir güven duymak olanaksızdır... Bu durumda mimari tüm dikkatini bu amaca yöneltmek zorundadır; burada aynı anda hem

57 "Eğer yönetim sorunu, inşaat sorunundan soyutlanarak ele alınmak istenirse, gerçeğin bunlara kendini göstermediği ilkeler koymak zorunda kalınır; oysa bir mimar yönetim ihtiyaçları hakkında yeterli bilgiye sahip olursa, teorinin belki de ütopyalardan biri saydığı şu veya bu hapsetme sistemini kabul edebilir", Abel Blouet, s. 1.

58 L. Baltard, s. 4-5.

59 N. P. Harou-Romain, *Projet de pénitencier*, 1840, s. 8.

60 "İngilizler bütün eserlerinde mekanik dehasına sahipler... ve binalarının tek bir motorun çalışmasına bağlanan bir makine gibi işlemesini istemişlerdir", *ibid.*, s. 18.

61 Bkz. Levha no. 18-26.

bir disiplin, hem de bir ekonomi sorunu vardır. Gözetim altında tutma ne kadar kesin ve kolay olursa, binaların kuruluşlarında kaçış denemelerine veya mahpuslar arasında iletişim kurulmasına karşı o kadar az güvence aranacaktır. Öte yandan, eğer müdür veya başgardiyan merkezi bir salondan, hiç yer değiştirmeden ve görülmeden, yalnızca bütün hücrelerin girişlerini değil, aynı zamanda kapılar tamamen açıkken içerilerini de görebildiklerinde, gözetim altında tutma tam olacaktır, ama gene de her katta gardiyanlar bulunacaktır... Dairesel veya yarı dairesel hapishane formülüyle, tek bir merkezden, hücrelerindeki bütün mahpusları ve gözetim galerilerindeki gardiyanları görmek mümkünmüş gibi gözükmektedir"[62].

Fakat bir cezaevi olan *panopticon* aynı zamanda bireyselleştirici ve sürekli bir belgeleme sistemi de olmaktadır. Hapishane yapımında Benthamcı şemanın çeşitlerinin önerildiği yılda, "ahlâki hesap" zorunlu hale getirilmekteydi: bütün hapishanelerde aynı biçime sahip olan kişisel bir dosya olacak ve müdür veya başgardiyan, hapishane papazı, öğretmen bunun üzerine her mahpus hakkındaki gözlemlerini kaydedeceklerdi: "Bu bir bakıma hapishane yönetiminin yanından ayırmadığı bir defter gibidir, bu yönetim bu defter her örneği, her koşulu değerlendirmeye ve böylece daha sonra bunların sayesinde her mahpusa bireysel olarak uygulanması gereken muameleyi belirlemeye yarayan bir araç haline getirmiştir"[63]. Daha karmaşık olan başka birçok sistemin tasarısı yapılmış veya bunların bazıları denenmiştir[64]. Her halükârda söz konusu olan hapishaneyi, ceza evi uygulamasının düzenleyici ilkesi olarak hizmet edecek bir bilginin oluşma yeri haline getirmektir. Hapishane yalnızca kararlarını bilmek ve bunları saptanan kurallara göre uygulamak durumunda

62 Ducatel, *Instruction pour la construction des maisons d'arrêt*, s. 9.
63 E. Ducpétiaux, s. 56-57.
64 Örnek olarak bkz., G. de Gregory, *Projet de Code pénal universel*, 1832, s. 199 vd.; Grellet-Wammy, *Manuel des prisons*, 1839, II, s. 23-25 ve 199-203.

değildir: cezai önlemi bir ceza evi işlemi haline dönüştürmeye olanak verecek olan bir bilgiyi mahpustan sürekli olarak çekip almak zorundadır; bu bilgi sayesinde, yasa ihlalinin zorunlu hale getirdiği cezayı, mahpusu toplum için yararlı hale getirmek üzere bir dönüştürme faaliyetinde kullanacaktır. Hapishane rejiminin özerkliği ve mümkün kıldığı bilgi, yasanın kendi cezalandırıcı felsefesinin ilkesine yerleştirdiği bu cezanın yararını artırmaya olanak vermektedirler: "Müdüre gelince, hiçbir mahpusu gözünden kaçıramaz, çünkü mahpus hapishanenin neresinde bulunursa bulunsun, ister buraya girsin veya çıksın, isterse burada kalsın, müdür onun şu veya bu sınıfta tutulmasının veya başka birine geçirilmesinin nedenleri konusunda gerekçelere sahip olmak zorundadır. Müdür tam bir muhasebecidir. Her mahpus onun için, bireysel eğitim küresi içinde, ceza çektirmeye faizle verilmiş bir sermayedir"[65]. Bilgince bir teknoloji olan ceza evi uygulaması, ceza sistemine ve ağır hapishane inşaına yatırılmış olan sermayeyi verimli kılmaktadır.

Bunun karşılığı olarak, suçlu tanınması gereken birey olmaktadır. Bu bilgi talebi ilk aşamada, kararın temellerini daha iyi atabilmek ve suçluluğun gerçek ölçüsünü belirleyebilmek üzere, bizzat adli eylemin içinde yer almaktadır. Yasayı ihlal eden kişi mahkûm kimliği altında ve cezalandırma mekanizmalarının uygulanma noktası olarak, muhtemel bir bilginin nesnesi haline gelmektedir.

Fakat bu durum, ceza evi aygıtının kendine eşlik eden bütün teknolojik programla birlikte, ilginç bir ikâme işlemini gerçekleştirmesini gerektirmektedir: adalet ona bir mahkûm vermektedir; ama onun üzerinde uygulanacağı şey tabii ki yasa ihlali, hatta tam olarak yasayı ihlal eden kişi de değildir; daha farklı ve en azından başlangıçta kararın yazımı sırasında hesaba katılmamış olan değişkenler tarafından belirlenen birşey söz konusudur, çünkü bu değişkenler yalnızca

65 Ch. Lucas, II, s. 449-450.

ıslah edici bir teknoloji bakımından geçerlidirler. Ceza evi aygıtının mahkûm edilen yasa ihlalcisinin yerine ikâme ettiği bu başka kişi, *suçlu*'dur.

Suçlu yasa ihlalcisinden, hayatının onu karakterize etme konusunda eyleminden daha uygun olması olgusundan ötürü farklılaşmaktadır. Cezalandırma işlevi eğer gerçekten bir yeniden eğitme olmak istiyorsa, suçlunun hayatını bütün olarak ele almak, hapishaneyi onun bu hayatını baştan aşağı yeniden ele alacak olan bir cins yapay ve baskıcı tiyatro haline çevirmek zorundadır. Yasal ceza bir eyleme yöneliktir; cezalandırma tekniği ise bir hayata yöneliktir; buna bağlı olarak en önemsizi ve en kötüyü bir bilgi halinde yeniden oluşturmak; zorlayıcı bir uygulamayla etkileri değiştirmek ve boşlukları doldurmak işi ona düşmektedir. Hayat hikâyesinin bilinmesi ve düzeltilen hayat tekniği. Suçlunun gözlemi "yalnızca suçun işlendiği koşullara değil, aynı zamanda nedenlere de inmeli; bunları onun hayat hikâyesi içinde, örgütlenme, toplumsal konum ve eğitim gibi üçlü bir bakış açısı içinde ve birincisinin tehlikeli eğilimlerini, ikincisinin can sıkıcı yönelimlerini ve üçüncünün kötü sonuçlarını bilmek ve farketmek üzere araştırmalıdır. Bu hayat hikâyesi araştırması ahlâki durumların tasnifi için ceza evi sisteminin bir koşulu olmadan önce, cezaların tasnifi için adli soruşturmanın esas bir parçasıdır. Bu soruşturma mahkûma, mahkemeden hapishaneye kadar eşlik etmelidir; hapishane müdürünün görevi yalnızca onu içeri almak olmayıp, aynı zamanda bu soruşturma unsurlarını tutukluluk süresi içinde tamamlamak, denetlemek ve düzeltmektir"[66]. Olguların araştırılmasının bir suçun sorumluluğunu atfedebileceği bir yasa ihlalcisinin arkasında, hayatına ilişkin bir araştırmanın yavaş yavaş nasıl oluştuğunu gösterdiği suçlu karakterin profili çizilmektedir. "Hayat hikâyesi" araştırmasının işe dahil edilmesi cezalandırma tarihi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Ve ancak buradan yola çıkabilen psikolo-

66 *Ibid.*, s. 440-442.

jik bir nedensellik, sorumluluğun hukuki olarak yüklenişini çifte hale getirerek, sonuçları karıştıracaktır. Artık, bugün çıkılmış olmanın uzağında bulunulan "kriminolojik" labirente girilmektedir: ancak sorumluluğu azaltan, belirleyici yanı bulunan her neden, ihlali gerçekleştiren faili daha korkutucu bir suçlulukla damgalamakta ve bu suçluluk daha da katı cezalandırma önlemleri gerektirmektedir. Suçu tanımak söz konusu olduğunda, suçlunun hayat hikâyesinin cezalandırma uygulaması içinde koşulların çözümlenmesini ikiye katladığında, cezai söylem ile psikiyatrik söylemin sınırlarının birbirlerine karıştıkları görülmektedir; ve işte burada, yani onların bitişme noktasında, tam bir hayat hikâyesi ölçeğinde bir nedensellikler ağı kurmaya ve bir cezalandırma-ıslah etme kararı çıkartmaya olanak veren şu "tehlikeli" birey kavramı oluşmaktadır[67].

Suçlu yasa ihlalcisinden şu noktada da ayrılmaktadır: o yalnızca eyleminin faili olmakla (serbest ve bilinçli iradeye ilişkin bazı kıstasların işlevinde, sorumlu fail) kalmamakta, aynı zamanda suçuna koskoca bir karmaşık ipler ağıyla bağlı olmaktadır (içgüdüler, itkiler, eğilimler, karakterler). Ceza evi tekniği failin ilişkisine değil de, suçlunun suçuna yatkınlığına yöneliktir. Bütüncül bir suçluluk olgusunun tekil dışavurumu olan suçlu, herbiri kendi belirgin karakterine sahip olan ve kendine özgü bir muamele gerektiren, adeta doğal nitelikte dört sınıfa bölünmektedir Marquet-Wasselot 1841 tarihli *Hapishanelerin Etnografyası* adlı eserinde bu konuda

67 Hayat hikâyesi uygulamasının, suçlu bireyin cezalandırılma mekanizmaları içinde oluşturulmasından sonra nasıl yayıldığını incelemek gerekecektir: Appert'de mahkûmların hayat öyküleri veya özyaşam öyküleri; hayat hikâyesi dosyalarının psikiyatrik modele göre biçimlenmesi; hayat hikâyesinin sanıkların savunulmasında kullanılması. Bu sonuncu noktada, XVIII. yüzyıl sonunda tekerleğe mahkûm edilen üç büyük adam veya Jeanne Salmon için olan meşrulaştırıcı anılar karşılaştırılabilir - ve Louis-Philippe döneminin cinayet savunmaları-. Chaix d'Est-Ange, La Roncière'i şöyle savunmaktaydı: "Eğer sanığın suçtan, iddiadan çok önceki hayatını dikkatle inceleyebilseydiniz, onun kalbine nüfuz ederek, en gizli kıvrımlarını araştırabilseydiniz, tüm düşüncelerini, ruhunun bütününü çırılçıplak görebilseydiniz...", *Discours et plaidoyers*, III, s.166.

şöyle söylemektedir: "Mahkûmlar... aynı halkın içinde başka bir halktırlar: bunların kendi adetleri, kendi içgüdüleri, kendi ayrı örfleri vardır"[68]. Burada henüz kötüler dünyasının "resimsel" tasvirlerine çok yakınız –çok gerilere giden ve XIX. yüzyılın ilk yarısında, başka bir hayat biçimi algılamasının başa bir sınıfınkiyle ve başka bir insan cinsininkiyle bütünleştiği sırada yeniden güç kazanan eski gelenek–. Toplumsal alt-türlerin bir zoolojisi, kendi ayinleri ve kendi dilleri olan kötüler uygarlığının bir etnolojisi, parodik bir biçimde çizilmektedir. Fakat gene de, suçlunun hem doğal, hem de sapkın bir tipolojiye veya büyük canavarlık biçimleri olarak çözümlenebilir. Ferrus'nün tasviriyle birlikte herhalde, eski suç "etnografyası"nın suçluların sistematik bir tipolojisine dönüştürülmesinin ilk örneğine sahip olunmuştur. Çözümleme hiç kuşkusuz derinlikten yoksundur, fakat suçluluğun yasanınkinden çok kuralın işlevinde özelleşmek zorunda olduğu ilkesinin yer aldığı açıkça görülmektedir. Üç mahkûm tipi: "saptadığımız zekâ ortalamasının üzerinde entelektüel kaynaklara sahip olan", ama "örgütlemelerinin eğilimleri" ve "doğrudan buna yönelik" olmaları yüzünden veya "zararlı bir mantık", ya da "çok haksız bir ahlâk" yoluyla yozlaşmış olanları vardır. Bu gibilerin gece ve gündüz soyutlanmaları, gezintiye tek başlarına çıkartılmaları gerekir ve bunları başkalarıyla temasa geçirmek zorunda kalındığında "taş yontucuların veya eskrim yapanların kullandıkları türden, madeni, hafif bir maske" takmaları gerekir. İkinci mahkûm kategorisi "ahlâksız, dar kafalı, alık veya pasif olup da, suça iyilik veya utanç karşısındaki kayıtsızlıktan, hainlikten, eğer deyim yerindeyse tembellikten ve kötü eğilimlere direnç olmadığından sürüklenmişlerdir"; bunlara uygun düşen rejim baskıdan çok eğitim ve eğer mümkünse yardımlaşmalı eğitimdir: geceleri soyutlama, gündüzleri birlikte çalışma, yüksek sesle olmaları koşuluyla konuşma izni, ortaklaşa okumalar,

68 J. J. Marquet-Wasselot, *L'Ethnographie des prisons*, 1841, s. 9.

bunların arkasından karşılıklı sorular ve bunlara ödül verilmesi. Son olarak da "beceriksiz veya yeteneksiz" mahkûmlar vardır; bunlar "yetersiz bir örgütleme tarafından, düşünerek çaba sarfedilmesi ve buna bağlı olarak irade gerektiren hiçbir işe yatkın olmayan bir hale getirilmişlerdir, bu durumda akıllı işçilerle iş konusunda rekabet etmeleri olanaksızdır ve toplumsal ödevleri bilecek kadar eğitim almadıkları ve kişisel içgüdülerini anlayacak ve bunlarla mücadele edecek kadar zekâya sahip olmadıkları için, kötülüğe bizatihi bu yetersizliklerinden ötürü sürüklenmektedirler. Bu gibiler için yalnızlık sadece ataletlerini artıracaktır; öyleyse bunların birarada yaşamaları gerekir, fakat bu ortaklaşa hayat çok kalabalık olmayan, her zaman ortaklaşa çalışmalarla teşvik edilen ve katı bir gözetime tabi kılınan gruplar halinde olmalıdır"[69]. Böylece suçlulara ve bunların koşullarının hukuki nitelendirilmesinden çok farklı olan türlerine ilişkin "pozitif" bir bilgi tedricen yerleşik hale gelmektedir; bu bilgi aynı zamanda, bireyin deliliğinin değerlendirilmesine ve buna bağlı olarak eylemin suç karakterini kaldırmaya olanak veren tıbbi bilgiden de farklıdır. Ferrus ilkeyi açıkça ortaya koymaktadır: "Kitlesi itibariyle suçluların delilerle hiçbir benzerlikleri yoktur; bu sonuncuları bilinçli bir şekilde kötülük yapanlarla karıştırmak gayriadil olacaktır". Bu yeni bilgide söz konusu olan, eylemi suç olarak ve özellikle de bireyi suçlu olarak, "bilimsel bir şeklide" nitelemektir. Bir suçbiliminin kurulması olanağı ortaya çıkmıştır.

Ceza adaletinin bağlantılısı hiç kuşkusuz yasayı ihlal eden kişidir, fakat ceza evi aygıtının bağlantılısı başka bir kişidir; bu biyografik birim, "tehlikelilik" çekirdeği, bir anormallik tipinin temsilcisi olan suçludur. Ve hukuğun tanımlamış olduğu, özgürlükten yoksun bırakıcı tutukluluğa hapishanenin bir ceza çektirici "ilâve" eklediği doğruysa da, bu "ilâve" kendi hesabına, yasanın mahkûm ettiğiyle, bu ya-

69 G. Ferrus, s. 278 vd.

sanın infaz ettiği arasına fazladan bir kişi katmıştır. Azap çektirilen kişinin damgalanan, parçalanan, yakılan, yok edilen bedeninin ortadan kaybolduğu yerde, "suçlu"nun kimliğiyle, bizzat cezalandırma aygıtının cezalandırma iktidarının uygulama noktası olarak ve bugün hâlâ ceza evi bilimi denilen şeyin nesnesi gibi olan suçlunun küçük ruhuyla ikiye katlanan mahpusun bedeni ortaya çıkmıştır. Hapishanenin suçlu imal ettiği söylenmektedir; ona emanet edilenleri adeta kaçınılmaz olarak yeniden mahkemelere yönelttiği doğrudur. Fakat onları, yasa ve ihlal, yargıç ve yasayı ihlal eden kişi, mahkûm ve cellat oyununa, bunları birbirlerine bağlayan ve bir buçuk yüzyıldan beri hepsini aynı tuzağın içine iten suçluluğun bedensel olmayan gerçeğini kattığından ötürü, başka bir yönde yapmaktadır.

★★★

Ceza evi tekniği ve suçlu insan bir bakıma ikiz kardeşlerdir. Eski hapishanelerde ceza evi tekniklerinin inceltilmesini davet edenin, suçlunun bilimsel bir rasyonellik ile keşfedilmesi olduğuna inanmamak. Ceza evinin iç yöntemlerinin yoğrulmasının sonucunda, adli soyutlama ve katılığın farketmelerine olanak olmayan bir suçluluğun "nesnel" varlığını aydınlattığına inanmamak. Bunların her ikisi de birlikte ve birbirlerinin devamında, araçlarını uygulayabildiği nesneyi biçimlendiren ve parçalara ayıran teknolojik bir bütün olarak ortaya çıkmıştır. Ve işte adli aygıtın bodrum katlarında, mahkûm ettiklerine ceza vermekten ötürü duyduğu utanç nedeniyle görmezden geldiği şu "aşağılık işler" düzeyinde oluşan suçluluk, şimdi serinkanlı mahkemelerin ve yasaların yüceliğinin yakasını bırakmamaktadır; bilinmesi, değerlendirilmesi, ölçülmesi, teşhis konulması, kararlara konu olduğunda muameleye tabi tutulması gereken odur; şimdi hesaba katılması gereken bu anormallik, bu sapkınlık, bu sağır tehlike, bu hastalık, bu yaşama biçimidir. Suçluluk, hapishane-

nin adaletten aldığı intikamdır. Yargıcı çaresiz bırakacak kadar korkutucu bir rövanştır. Bu durumda suçbilimcilerin ses tonu yükselmektedir.

Fakat, bütün disiplinlerin yoğun ve katı biçimi olan hapishanenin, XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyılın dönemecinde tanımlanmış haliyle, ceza sistemine içkin bir unsur olmadığını akılda tutmak gerekir. "İdeolojik" ceza yasalarının –Beccaria veya Bentham tarzında– izledikleri cezaladırıcı bir toplum veya genel bir semio-teknik teması, hapishanenin evrensel kullanımını gerektirmiyordu. Bu hapishane başka bir yerden –disiplinsel bir iktidara özgü mekanizmalardan– gelmektedir. Öte yandan, bu türdeş olmama durumuna rağmen, hapishanenin mekanizmalar ve etkileri modern ceza adaletinin bütünü boyunca yayılmışlardır; suçluluk ve suçlular onu bütünü itibariyle parazit olarak taşımışlardır. Hapishanenin bu ürkütücü "etkinliği"nin nedenlerini araştırmak gerekecektir. Fakat daha şimdiden birşeyi kaydetmek mümkündür: XVIII. yüzyılda ıslahatçılar tarafından tanımlanmış olan ceza adaleti, suçlunun mümkün iki nesnelleştirilme hattını çizmekteydi, ama bunlar birbirlerinden uzaklaşan niteliktediler: bunlardan biri toplumsal anlaşmanın dışına düşmüş olan ahlâki veya siyasal "canavarlar"ın dizisiydi; diğeri de ceza tarafından yeniden nitelenen hukuki öznenin hattıydı. Oysa "suçlu" tam da bu iki hattın birleştirilmesine ve ihlal eden kişi ile bilgince bir teknolojinin nesnesi olan bir bireyin tıbbın, psikolojisinin veya kriminolojinin güvencesi altında çakışmalarında –hemen hemen– olanak vermektedir. Hapishanenin ceza sistemine yaptığı aşının, şiddetli bir red tepkisine yol açmamış olmasının kuşkusuz birçok nedeni vardır. Bunlardan biri, suçluluğu imal ederken ceza adaletine "bilimler" tarafından onaylanan ve böylece ona genel bir "gerçeklik" ufku üzerinde işleme olanağı veren bütüncül bir nesneler alanı sağlamış olmasıdır.

Adalet aygıtının içindeki en karanlık bölge olan hapishane, artık yüzünü göstererek etki etmeye cüret edemeyen

cezalandırma iktidarının, cezanın gün ışığında bir tedavi yöntemi olarak iş görebileceği ve mahkeme kararının da bilgi söylemleri arasında yer alabileceği bir nesnellik alanını sessizce örgütlemektedir. Adaletin aslında kendi düşüncelerinin ürünü olmayan bir hapishaneyi bu kadar kolayca benimsemiş olması anlaşılmaktadır. Böylesine bir tanımayı ona borçluydu.

İKİNCİ AYIRIM
YASADIŞILIKLAR VE SUÇLULUK

Yasanın bakış açısından, tutukluluk iyi bir özgürlükten yoksun bırakma olabilir. Bu durumu sağlayan hapsetme, her zaman teknik bir taslak içermiştir. Görkemli ayinleri, acı ile töreni birbirine karıştıran sanatlarıyla azap çektirmelerden, kitlesel mimarilerin içine gömülü ve yönetimlerin sırrı olarak korunan hapishane cezalarına geçiş, farklılaşmamış, soyut ve karışık bir cezalandırma sistemine geçiş değildir; bu bir cezalandırma sanatından, en az onun kadar bilgince olan bir başkasına geçiştir. Bir belirti bu geçişin bir özetidir: 1837'de forsaların zincir alaylarının yerine hapishane arabasının geçmesi.

Kadırgalar dönemine kadar geri giden zincirli mahkûmların alayı, Temmuz monarşisi döneminde hâlâ sürmekteydi. XIX. yüzyılın başında gösteri olarak kazandığı önem, herhalde cezalandırmanın iki tarzını tek bir dışavurum halinde birleştirmesinden kaynaklanmaktaydı: tutuklu olarak bulunacakları yere kadar yaptıkları yol, bir azap çektirme gös-

terisi olarak cereyan etmekteydi[1]. "Sonuncu zincir alayına –gerçekte 1836 yazında Fransa'da dolaştırılanı– ve bunun yol açtığı rezaletlere ilişkin anlatılar, "ceza evi bilimi" kurallarına çok yabancı olan bir işleyişi yeniden bulmamıza olanak vermektedirler. Yola çıkarken bir darağacı ayini; bu Bicêtre avlusunda demir boyundurukların ve zincirlerin vurulmasıdır; forsanın ensesi sanki bir kütükmüş gibi bir örs üzerine yatırılmaktadır; fakat çekici kullanan celladın sanatı bu kez kafayı ezmeye yönelik değildir –beceri tersine dönmüş, öldürmemek marifet haline gelmiştir–. "Büyük Bicêtre avlusu azap aletlerini sergilemektedir: kelepçeleriyle birlikte birçok zincir sırası. *Artoupan*lar (muhafız komutanları), geçici görevle gelmiş demircilerin örs ve çekiçleri vardır. Yoklama yolunun parmaklığına, bütün bu kaygılı ve cesur ifadeler taşıyan kafalar yapışmıştır, görevli bunları perçinleyecektir. Daha yukarıda hapishanenin bütün katlarında, hücre parmaklıklarından sarkan kol ve bacakların bir insan eti pazarı oluşturdukları görülmektedir; bunlar dünkü arkadaşlarının süslenmesini seyretmeye gelen tutuklulardır... (Süslenecek olanlar) kurban tavrı içindedirler. Raslantısal bir şekilde ve boylara göre ikişer ikişer biraraya gelmiş olarak yere oturmuşlardır; her birinin taşıması için payına 8 libre düşen bu zincirler, dizlerinin üzerinde ağırlık yapmaktadır. Zincire vurma işini yapacak olan görevli onları teftiş etmekte, kafalarının ölçüsünü almakta ve parmak kalınlığındaki muazzam gerdanlıkları ayarlamaktadır. Bir boyun halkasının vurulması için üç celladın işbirliği yapmaları gereklidir; bunlardan biri örsü alttan tutmakta, diğeri demir boyunduruğun iki tarafını bitişik bir şekilde tutmakta ve mahkûmun kafasını iki koluyla zaptetmektedir; üçüncüsü ise kocaman çekiciyle ard arda vurmakta ve iki ucu birbirine tutturan halkayı yassıltmaktadır. Her darbe kafayı ve bedeni sarsalamaktadır... Eğer çekiç sekerse, kurbanın karşılaşabileceği tehlike hiç düşünülmemektedir;

1 Faucher, "Özellikle darağaçlarının iptal edilmiş olmasından beri" zincirin bir halk seyirlik unsuru olduğunu işaret etmekteydi.

Tanrının yarattığı bir kişiyi böylesine aşağılanmış bir durumda seyretmenin karşısında, bu izlenim hiçbir şeydir veya daha doğrusu bu manzara karşısında silinmektedir"[2]. Sonra kamusal gösterinin boyutu: *Gazette des Tribunaux*'ya göre, zincire vurulmuş forsaların 19 Temmuzda Paris'ten yola çıkışlarını 100 binden fazla kişi seyretmiştir: "Courtille'den Mardi Gras'ya iniş..."[3]. Düzen ve zenginlik, zincire vurulmuş olan göçebe kabilenin, şu diğer türün, "zindan ve hapishaneleri doldurma ayrıcalığına sahip olan şu diğer ayrı ırkın" uzaktan geçişini seyretmekte, mahkûmlarla küfür, tehdit, cesaretlendirme, darbe, nefret veya işbirliği işareti alış verişinde bulunmaktadır. Şiddete yönelik birşey ayağa kalkmakta ve geçit esnasında varlığını hep sürdürmektedir: çok sert veya çok hoşgörülü bir adalete karşı öfke; nefret edilen canilere bağırma; tanıdıkları ve selamladıkları mahkûmların lehine hareketler; polisle çatışma: «Fontainebleau engelinden itibaren geçilen bütün yol boyunca, bazı çılgın gruplar Delacollonge'a karşı öfkeyle bağırdılar: kahrolsun başrahip, kahrolsun bu iğrenç adam demekteydiler, adalet onun hakkından gelmeliydi. Eğer belediye muhafızları yeteri kadar kararlı ve enerjik davranmasalardı, ağır sonuçları olacak karışıklıklar meydana gelebilirdi. Vaugirard caddesinde kadınlar daha öfkeliydiler. Kahrolsun kötü papazlar! Kahrolsun canavar Delacollonge! diye bağırıyorlardı. Montrouge ve Vaugirard polis komiserleri ve birçok belediye başkanı ile yardımcıları, adaletin kararına saygı duyulmasını sağlamak üzere koşturdular. Issy'den çok uzakta olmayan bir yerde François, Bay Allard ile müfrezeyi görünce tahta çanağını onlara fırlattı. Bunun üzerine bu mahkûmun eski arkadaşlarından bazılarının Ivry' de oturdukları hatırlandı. Bu andan itibaren görevli müfet-

2 *Revue de Paris*, 7 Haziran 1836. Gösterinin bu bölümü 1836'da artık halka açık değildi, yalnızca ayrıcalıklı seyirciler kabul edilmekteydi. *Revue de Paris*'de yer alan prangaya vurma anlatısı, *Dernier Jour d'un condamné*, 1829'dakine tam uymaktadır –bazen aynı kelimelerle–.

3 *Gazette des tribunaux*, 1836.

tişler yol üzerine sıralandılar ve forsaların arabalarını yakından takip ettiler. Paris kordonuna mensup olanların herbiri, istisnasız tahta çanaklarını görevlilerin kafasına attı, bazıları hedefe ulaştı. Bu anda kalabalık bir alarm durumu olduğunu hissetti. İki taraf birbirinin üzerine atıldı"[4]. Bicêtre ile Sèvres arasında, zincire vurulmuş mahkûmların geçişi sırasında oldukça kabarık sayıda ev yağmalandı[5].

Bu yola çıkan mahkûmlar bayramında, biraz hem kovulup, hem de dövülen vurun abalıya ayini, biraz rollerin tersine döndürüldüğü deliler bayramı, gerçeğin gün ışığında parlama durumunda olduğu eski darağacı törenlerinden bir parça, aynı zamanda ünlü kişilerin veya geleneksel tiplerin sergilendiği şu halk gösterilerinden bir parça yer almaktadır: gerçek ve iğrençlik oyunu, saygınlık ve utancın resmi geçidi, maskeleri düşürülen suçlulara sövme; ve öte yanda suçların sevinçle itiraf edilmesi. Şanlı bir dönemden geçmiş olan çehreleri bulunmaya çalışılmaktadır; tek sahifelik destanlar olmuş olanları hatırlatmaktadırlar; gazeteler bunların adlarını önceden vermekte ve hayatlarını anlatmaktadırlar, bazıları, kimlikleri kimseden gizli kalmasın diye, onların eşkâlini belirtmekte, kıyafetlerini tasvir etmektedirler: seyircilere yönelik programlar[6]. Aynı zamanda suçlu tiplerini seyretmek, mahkûmun "mesleğini" kıyafetine ve çehresine bakarak belirlemek, hırsız mı, katil mi olduğunu anlamak için de gelinmektedir: maskeli balo ve kukla oyunu, ama aynı zamanda daha eğitimli bakışlar için, bu oyunun içine ampirik bir suç etnografyası da sızmaktadır. Gall'in kafataslarından karakter tahli-

4 *Ibid.*

5 *La Phalange*, 1 Ağustos 1836.

6 *Gazette des tribunaux* bu "suçlu" listelerini ve kısa tanıtımlarını düzenli olarak yayınlamaktadır. Delacollonge'u daha iyi tanıtmak için verilen bilgilere örnek: "aşınmış yünlü bir pantalon, bir çift çizme, siperliği olan ve aynı kumaştan bir kasket ve gri bir mintan... mavi yünlüden bir palto" (6 Haziran 1836). Daha sonra, halkın şiddetinden korumak için Delacollonge'un kıyafetini değiştirmeye karar verilmiştir. *Gazette des tribunaux* bu kıyafet değişimini hemen bildirmektedir: "Çizgili bir pantalon, mavi bez bir mintan, hasır bir şapka" (20 Temmuz).

li tarzındaki çadır tiyatrolarında, ait olunan ortama göre elde bulunan suç semiolojileri sahneye konulmaktadır: "çehreler kıyafetler kadar çeşitlidir: burada Murillo'nun figürleri gibi yüce bir kafa; şurada kararlı bir sahtekârın enerjisini açık eden, kalın kaşlarla çevrelenmiş günahkâr bir çehre... Başka bir yerde bir Arap kafası bir çocuk bedeninin üzerinde resmolmakta. İşte hoş ve kadınsı çizgiler, bunlar suç ortaklarıdır; şu sefahatten parlayan çehrelere bakınız, bunlar onların hocalarıdır"[7]. Mahkûmlar bu oyunda suçlarını kasıla kasıla anlatarak ve kötülüklerinin temsilini vererek bizzat cevap vermektedirler: maceralarının veya kaderlerinin işareti olan dövmelerinin işlevlerinden biri budur: "bunun işaretleri ya sol kola dövmesi yapılmış bir giyotin, ya da göğüste kanayan kalbe saplanmış bir bıçak olarak taşınmaktadır". Geçerken suçlarını nasıl işlediklerinin taklidini yapmakta, yargıçlar ve polisle alay etmekte, ortaya çıkarılamamış kötülükleriyle övünmektedirler. Lecenaire'in eski suç ortağı François, bir insanı bağırtmadan ve bir damla bile kan akıtmadan öldürmeye yarayan bir yöntemin mucidi olduğunu anlatmaktadır. Büyük gezici suç fuarının kendi cambazları ve kendi maskeleri vardı, burada gerçeğin komik bir şekilde ortaya konulması merak ve beklentilere cevap vermekteydi. Bu 1836 yazında, Delacollonge'un etrafında bir sürü olay olmuştur: papaz olmasından ötürü suçu (gebe metresini parçalamıştır) çok daha çarpıcı hale gelmiştir; bu niteliği onun darağacından kurtulmasını da sağlamıştır. Halkın derin nefretini celbetmişe benzemektedir. Daha Haziran 1836'da onu Paris'e getiren arabanın içinden küfür etmiş ve göz yaşlarını tutamamıştır; ancak aşağılanmanın cezanın bir parçası olduğunu söyleyerek, arabayla götürülmeyi istememiştir. Paris'ten yola çıkarken "halkın bu adama karşı nasıl erdemli bir öfkeyle, ahlâki bir kızgınlıkla kendini tükettiğine dair bir fikir edinmek mümkün değildir;

7 *Revue de Paris*, Haziran 1836. Bkz. *Claude Gueux*; "Düşmüş bu insanların herbirinin kafatasını elleyiniz, herbirinin altında hayvani bir tip var... İşte vaşak, işte kedi, işte maymun, işte akbaba, işte sırtlan".

toprak ve çamura bulanmıştır; halkın öfke çığlıklarıyla beraber, üzerine taş yağmaktadır... Bu görülmedik bir öfke patlamasıdır; özellikle kadınlar sahiden çıldırmışçasına, inanılmaz bir kin göstermektedirler"[8]. Onu korumak üzere kıyafeti değiştirilmiştir. Aldanan bazı seyirciler François'nın o olduğunu sanmışlardır. François ise oyun olsun diye bu rolü kabul etmiştir; fakat işlemediği suçun komedisine olmadığı papazın komedisini eklemektedir; "kendi" suçunun anlatısına dualar ve halka yönelik olarak yaptığı abartılı kutsama hareketlerini karıştırmakta, onlar da bunlara gülmektedirler. Buradan birkaç adım ötede gerçek Delacollonge "bir din şehidine benzemekteydi", doğrudan kendine gelmeyen, ama yönelik olan hareketlere ve aslında olduğu ama saklamak istediği papazı başka bir suçlunun görünümü altında yeniden ortaya çıkartan alaya maruz kalmaktaydı. Ona ait olan ızdırap oyunu, onun gözlerinin önünde, zincirle bağlı olduğu katil bir meydan soytarısı tarafından oynanmıştı.

Zincire vurulmuş mahkûmlar alayın geçtiği her kente kendi şenliğini götürmekteydiler; bunlar cezalandırma bayramlarıydı; ceza burada ayrıcalık haline dönüşmekteydi. Ve azap çektirmenin olağan ayinlerinden kurtuluşa benzeyen çok ilginç bir gelenekle, mahkûmun pişmanlık belirtisi göstermesinden çok, cezaya burun kıvıran çılgın bir sevincin patlamasını davet ediyordu. Prangalı mahkûmlar boyunduruk ve demirlerden oluşan süslerine, kendiliklerinden şeritler, tarazlanmış samandan, çiçeklerden veya değerli bir çamaşırdan oluşan süsleri eklemekteydiler. Zincir alayı rondo ve danstı; aynı zamanda çift olmaktı, yasak aşk içindeki zorunlu evlilikti: "ellerinde bir buket, şeritler, saman çöpleri külahını süslediği halde zincirlerinin önünden koşmaktadırlar, içlerinden en beceriklileri başlıklarına tepelikler yapmışlardır... Diğerleri tahta ayakkabılarının içine işlemeli çoraplar veya bir işçi gömleğinin içine moda bir yelek giymişlerdir"[9]. Ve zincire vu-

8 *La Plahange*, 1 Ağustos 1836.

9 *Revue de Paris*, 7 Haziran 1836. *Gazette des tribunaux*'ya göre. Prangaya

rulmayı izleyen akşamın tümü boyunca, zincir alayı Bicêtre avlusunda hiç ara vermeden fırdolayı dönen bir şenlik grubu oluşturmaktadır: "Eğer zincir alayı gözetmenleri tanınacak olursa, onlara geçmiş olsun; onları kuşatıp halkalarının arasında boğmaktadırlar, forsalar gün batımına kadar çarpışma alanının efendileri olarak kalmaktadırlar"[10]. Mahkûmların gürültülü patırtılı şenliği, adaletin törensel yapısına icad ettiği gösterişli hareketlerle cevap vermekteydi. İhtişamı, iktidarın düzenini ve işaretlerini, zevk biçimlerini tersine döndürmekteydi. Fakat siyasal şamataya ilişkin birşey pek uzakta değildi. Bu yeni vurguların birazını duymamak için sağır olmak gerekirdi. Forsalar marşlar söylüyorlar ve bunlar çabucak ün kazanıp, her yerde uzun süre tekrarlanıyorlardı. Tek sahifelik destanların suçlulara yönelik yakınmaları -suçun ilân edilmesi, kara kahraman müthiş cezaların anlatılması ve onları çevreleyen genel kin- hiç kuşkusuz burada yankı bulmaktaydı: "Trampetler bizim ünümüz için çalsınlar... Cesaret çocuklar, ama dayanacağız. Forsaların içinden onları rahatlatalım diye bir ses yükselmez". Ancak bu kollektif şarkılarda başka bir ton bulunmaktadır; eski yakınmaların uydukları ahlâki şifre tersine dönmüştür. Azap pişmanlık getirmek yerine, iftihar duygusunu bilemektedir; mahkûmiyeti veren adalet reddedilmekte ve pişmanlık veya aşağılama beklentisiyle seyretmeye gelen kalabalık ayıplanmaktadır: "evimizden bu kadar uzaklarda, inliyoruz. Her zaman sert olan alınlarımız yargıçları sarartacaktır... Felâ-

---

vurulmuş mahkûmların 19 Temmuz tarihli geçidine kumanda eden Thorez bu süsleri kaldırtmak istedi: "suçlarınızı ödemek üzere küreğe giderken, sanki sizin için bir düğünmiş gibi başlıklarınızı süsleyecek kadar yüzsüzleşmeniz kabul edilebilir gibi değildir."

10 *Revue de Paris*, 7 Haziran 1836. Zincir, bu dansın yapılmasını önlemek üzere kısaltılmıştı ve zincir alayı gidene kadar, askerler düzeni korumakla görevlendirilmişlerdi. Kürek mahkûmlarının patırtıları *Dernier Jour d'un condamné*'de tasvir edilmiştir. "Toplum zindancılar ve korkuya kapılmış meraklılarla temsil edilmiş olarak istediği kadar burada bulunsun, suç onu biraz küçümsemekte ve bu dehşetli cezayı bir aile eğlentisi haline getirmekteydi."

ketlere susamış olan bakışlarınız, aramızda ağlayan ve küçük düşen pörsümüş bir ırk arıyor. Fakat bakışlarımız iftihar doludur". Burada aynı zamanda arkadaşlık örgütleriyle birlikte, zindan hayatının özgür hayatın bilmediği zevklere sahip olduğu iddiası da bulunmaktadır. "Zaman içinde zevkleri birbirlerine ekleyelim. Kilitlerin arkasında şenlik günleri doğacaktır... Zevkler dönektir. Bunlar cellatlardan kaçacak ve şarkıları izleyeceklerdir". Ve özellikle de, o andaki düzen hep sürmeyecektir; mahkûmlar yalnızca serbest kalıp haklarına kavuşmakla kalmayacaklar, aynı zamanda onları itham etmiş olanlar onların yerine geçeceklerdir. Suçlular ile yargıçları arasındaki tersine dönmüş büyük yargılama günü gelecektir: "insanların küçümsemesi biz forsalara. Tanrılaştırdıkları altının tümü de bize ait olacaktır. Bu altın birgün bizim elimize geçecektir. Onu hayatımız pahasına satın alacağız. Bugün bize taşıttığınız zincirlere başkaları vurulacaktır; bunlar köle olacaklardır. Biz zincirleri kırarken, özgürlük yıldızı bizim için yeniden parlayacaktır... Elveda, çünkü sizin demirlerinizi de yasalarınızı da hiçe sayıyoruz"[11]. Tek sahifelik destanların hayal ettikleri ve mahkûmun kalabalığa kendini asla taklid etmemeleri vaazını çektiği mümin tiyatro, kalabalığın cellatların barbarlığı, yargıçların adaletsizliği ile, bugün yenik düşmüş, ama birgün galip gelecek olan mahkûmların felâketi arasında tercih yapmak zorunda kaldığı, tehdid edici bir sahne olmaya yönelmiştir.

Pranga mahkûmları alayının meydana getirdiği büyük gösteri, eski kamuya açık azap çektirmeler geleneğiyle bağlantılıydı; bu gösteri aynı zamanda, o dönem gazetelerinin, popüler gazetelerinin, soytarılarının, bulvar tiyatrolarının verdikleri çoklu suç tasvirleriyle de bağlantılıydı[12]; ama ho-

11 Aynı türden bir şarkı, *Gazette des tribunaux*'da 10 Nisan 1836'da zikredilmiştir. *La Marseillaise*'in havasında söylenmekteydi. Vatansever savaş şarkısı burada açıkça toplumsal savaş şarkısı haline gelmekteydi: "Talihsizliğe hakaret etmeye gelen bu aptal halk bizden ne istiyor? Bize sükûnetle bakıyor. Cellatlarımız onu korkutmuyor."

12 "Suçluları şaşırtıcı bir beceri sahibi olarak suçları içinde yüceltmeye, on-

murtularını taşıdığı çarpışma ve mücadelelerle de bağlantılıydı; onlara sanki simgesel bir çıkış noktası sağlamaktaydı: yasa tarafından bozguna uğratılan düzensizlik ordusu geri gelmeye and içmiştir; düzenin şiddeti tarafından kovulan bu ordu geri döndüğünde, özgürleştirici bir alt üst oluş getirecektir. "Bu külden bu kadar çok kıvılcımın yeniden doğması karşısında dehşete kapıldım"[13]. Azap çektirmeleri her zaman çevrelemiş olan çalkantı, belirgin tehditlerle titreşime geçmektedir. Bu durumda, Temmuz monarşisinin zincire vurulmuş mahkûm alaylarını, XVIII. yüzyılda azap çektirmelerin kaldırılmasını gerektiren aynı nedenlerle –ama daha acil– kaldırmaya karar vermesi anlaşılır olmaktadır: "insanları böyle götürmek adetlerimiz arasında yer almamaktadır; konvoyun geçtiği kentlerde, zaten halk üzerinde hiçbir eğitici etkisi olmayan bu iğrenç gösteriden kaçınmak gerekir"[14]. Demek ki bu kamusal ayinlerle ipleri kopartmak; cezalarda meydana gelen değişimlerin aynını mahkûm aktarımlarına da uygulamak; ve bu aktarımları da yönetsel ar duygusunun işareti altına almak zorunluğu ortaya çıkmıştır.

Öte yandan, Haziran 1839'de pranga mahkûmları alayının yerine geçmek üzere benimsenen şey, bir an için sözü edilmiş olan basit üstü açık araba değil de, çok titiz bir şekilde yoğrulmuş olan bir makine olmuştur. Yürüyen bir hapishane olarak düşünülmüş bir araba. *Panopticon*'un hareket eden bir eşdeğerlisi. Ortada yer alan bir koridor onu tüm uzunluğu boyunca ikiye bölmektedir: her iki yanda, tutukluların koridora bakar şekilde oturdukları altı hücre vardır. Ayaklarına,

---

lara başrol oynatmaya ve otoritenin temsilcilerini onların iyi gizlenmeyen dalga geçmelerine, takılmalarına, alaylarına teslim etmeye önem veren" bir yazar takımı vardır. "Halk arasında ün kazanmış bir oyun olan *Auberge des Adrets* veya *Robert Macaire*'i görmüş olan herkes, gözlemlerimin doğruluğunu kolayca kabul edecektir. Bu, cüret ve suçun zaferi, yüceltilmesidir. Dürüst kişiler ve kamusal güç baştan sona mistifiye edilmiştir", H.A. Fregier, *Les Classes dangereuses*, 1840, II, s. 187-188.

13 *La Dernier Jour d'un condamné*.

14 *Gazette des tribunaux*, 19 Temmuz 1836.

içlerine yün geçirilmiş ve birbirlerine 18 parmak kalınlığında zincirlerle bağlı olan kelepçe geçirilmektedir; bacaklar demir dizliklerin içine sokulmaktadır. Mahkûm "çinko ve meşeden yapılma bir cins huninin üzerinde oturmaktadır, bu huni yola açılmaktadır". Hücrenin dışa penceresi yotur; içi tamamen saç kaplıdır; yalnızca gene delikli saçtan olan bir vasistas "uygun bir hava akımı"nm geçmesine izin vermektedir. Koridor tarafında, her hücrenin kapısında iki bölmeli bir kapak bulunmaktadır: bunlardan biri yiyecekler, parmaklıklı olan diğeri de gözetim içindir. "Kapakların açılması ve eğik yönü öylesine bir şekilde birleştirilmiştir ki, gardiyanlar mahkûmlara sürekli bakmakta ve en küçük sözlerini bile işitmekte, ama mahpuslar birbirlerini görebilmek ve duyabilmek için bu deliklerin uçlarına gelmek zorundadırlar". Gene öyle bir düzenleme yapılmıştır ki, "aynı araba hiçbir sakıncası olmaksızın, aynı anda bir forsa ile basit bir tutukluyu, kadınlar ve erkekleri, çocuklar ve yetişkinleri taşıyabilir. Yol ne kadar uzun olursa olsun, bunların herbiri varacakları yere birbirlerini farketmeden ve aralarında konuşmadan götürülmektedirler". Son olarak, "köreltilmiş büyük çivileri" olan bir sopayla silahlanmış iki gardiyanın sürekli gözetimi, arabanın iç düzenine uygun koskoca bir cezalar sisteminin devreye sokulmasına olanak vermektedir: kuru ekmek ve suya mahkûm etme, parmak kelepçesi, uyumaya yarayan yastıktan mahrum bırakma, iki kolun zincire vurulması. "Ahlâk kitaplarının dışında her tür okuma yasaktı".

Yalnızca rahatlığından ve hızından ötürü olsa bile, bu makine "yapımcısının duyarlığına şeref katmıştır"; ama liyakati, gerçek bir ceza çektirme arabası olmasındandır. Dış etkileri bakımından tamamen Benthamcı bir mükemmelleştirmedir: "sessiz ve karanlık bağrında yalnızca Forsa Nakliyesi kelimelerinin yer aldığı bu yürüyen hapishanenin hızla geçişinde Bentham'ın mahkeme kararlarının uygulanmasında yer almasını istediği birşey vardır ve bu seyircilerin zihninde, şu sinsi ve neşeli yolcuların geçişlerinin görülme-

sinden daha kurtarıcı ve sürekli bir izlenim bırakmaktadır"[15]. Bu arabanın iç etkileri de vardır: daha birkaç gün süren yolculuk esnasında bile (bu sırada tutukluların zincirleri bir an için bile açılmamaktadır), bir ıslah aygıtı olarak işlev görmektedir. Bu arabanın içinden şaşırtıcı bir şekilde uslanmış olarak çıkılmaktadır: "aslında yalnızca yetmiş iki saat süren bu nakliye, ahlâki bakımdan, mahpus üzerinde uzun süreli etki yapıyora benzeyen korkunç bir azaptır". Forsalar buna bizzat tanıklık etmektedirler: "hücre arabasında uyunmadığı zaman yalnızca düşünmek mümkündür. Düşüne düşüne, sanki yaptığın işten pişmanlık duyuyormuşsun gibi gelmektedir; görüyor musun, sonunda kusursuz olacağımdan korkuyorum ve böyle olmak istemiyorum"[16].

Panopticon tipi arabanın hikâyesi, küçük bir hikâyedir. Ancak zincir alayının yerine geçme biçimi ve bu yer değiştirmenin nedenleri, cezai tutuklamanın seksen yıl içinde azap çektirmenin bayrağını devraldığı tüm süreci ortaya koymaktadırlar: bireyleri değiştirmek üzere, üzerinde düşünülmüş bir teknik olarak. Hücre arabası bir ıslahat aygıtıdır. Azap çektirmenin yerine geçen kitlesel bir hapsetme değil de, titizlikle eklemleştirilmiş bir disiplin düzeneğidir. En azından ilke olarak.

★★★

Çünkü hapishane, günün gerçeği ve etkileri içinde hemen ceza adaletinin büyük başarısızlığı olarak ilân edilmiştir. Hapsetme tarihi oldukça garip bir şekilde, akışı boyunca şu aşamaların birbirlerinin yerine uslu bir şekilde geçecekleri bir kronolojiye boyun eğmemektedir: tutuklamaya bağlı bir ceza-

15 *Ibid.*, 15 Haziran 1837.

16 *Gazette des tribunaux*, 23 Temmuz 1837. *Gazette* 9 Ağustosta, arabanın Guingamp yakınlarında devrildiğini aktarmaktadır: mahkûmlar ayaklanmak yerine, "ortak arabalarını düzeltmek için gardiyanlarına yardım etmişler"dir. Ancak 30 Ekimde Valence'ta bir kaçışı haber vermektedir.

landırma sisteminin yerleşik hale getirilmesi, sonra bunun başarısızlığının kaydedilmesi; daha sonra ceza evi tekniğinin az çok tutarlı tanımına ulaşacak olan ıslahat tasarıları; bundan sonra bu tasarının uygulanması; son olarak da bu tasarının başarıları veya başarısızlıklarının saptanması. Fiili durumda ise bir uzaktan bakış veya her halükârda bu unsurların farklı bir dağılımı söz konusu olmuştur. Ve bir ıslah tekniği projesi cezai tutukluluk ilkesine eşlik ettiğinden, hapishaneye ve yöntemlerine ilişkin eleştiri çok erkenden, bu aynı 1840-1845 yıllarında ortaya çıkmıştır; ama bu eleştiri, bugün adeta hiçbir değişiklik olmadan tekrarlanan belli sayıda -yaklaşık olarak- formüller halinde donmuştur.

- Hapishaneler suçluluk oranını düşürmemektedirler: bunları istedikleri kadar yaygınlaştırsınlar, sayılarını artırsınlar veya dönüştürsünler, suç ve suçlu sayısı sabit kalmakta veya daha da kötüsü artmaktadır: "Fransa'da topluma karşı açıkça husumet içinde olanların sayısı 108 bin olarak tahmin edilmektedir. Sahip olunan bastırma araçları şunlardır: daragacı, pranga, 3 zindan, 19 merkez hapishanesi, 86 adalet evi, 362 tutuk evi, 2800 ilçe hapishanesi, jandarma karakollarındaki 2238 nezarethane. Bu olanaklar dizisine rağmen, kötülük cüretini sürdürmektedir. Suç sayısı azalmamaktadır; ... tekrar suç işleyenlerin sayısı azalacağına artmaktadır"[17].

- Tutukluluk yasa ihlalini tahrik etmektedir; hapishaneden çıktıktan sonra, buraya geri dönme şansı eskisinden daha fazla olmaktadır; mahkûmların büyük bir bölümünü eski tutuklular oluşturmaktadır; merkezi hapishanelerden çıkanların % 38'i ve forsaların % 33'ü yeniden mahkûm olmaktadırlar[18]; 1828 ile 1834 arasında mahkûm edilen 35.000 kişiden yaklaşık 7.400'ü tekrar suç işleyen kişilerdir (mahkûmların 4,7'de 1'i); ıslahaneye konulan 100 binden fazla kişiden hemen hemen 35 bini de öyledir '6'da 1); toplam olarak 5,8

17 *La Fraternité*, no. 10, Şubat 1842.

18 Rakam G. de la Rochefoucauld tarafından, ceza kanunu ıslahatı tartışmaları sırasında zikredilmiştir, 2 Ara. 1831, *Parlamento Arş.*, C. XXXII.

mahkûmdan biri tekrar suç işlemiştir[19]; 1831'de tekrar suç işlediği için mahkûm edilen 2.174 kişiden 350'si eski forsadır, 1682'si merkez hapishanelerinden, 142'si de merkezi hapishanelerle aynı şekilde yönetilen dört ıslahaneden çıkmadır[20]. Ve Temmuz monarşisi süresince bu duruma konulan teşhis giderek katılaşmaktadır: 1835'te cinayetten mahkûm 7.223 suçludan 1.486'sı; 1839'da 7.858'den 1.749'u; 1844'te 7.195'ten 1.821'i suçunu tekrarlayan kişilerdir. Loos'taki 980 mahkûmdan 570'i ve Melun'de 1.088'den 745'i tekrar suç işlemişlerdi[21]. Buna bağlı olarak, hapishane bireyleri özgürlüğe ıslah olmuş olarak yollamak yerine, halkın içindeki tehlikeli suçluların sayısını artırmaktaydı: "her yıl topluma iade edilen 7.000 kişi... bunlar toplumsal bünyeye yayılan 7.000 suç veya yozlaşma ilkesidir.Ve bu gibilerin nüfusunun sürekli arttığı, bunların her tür düzensizlik şansını yakalamaya hazır ve güç denemesi yapmak için toplumu bütün bunalımlara sokmaya yatkın bir şekilde etrafımızda yaşadıkları ve çalkalandıkları düşünülecek olursa, böylesine bir gösteri karşısında kayıtsız kalınabilir mi?"[22].

– Hapishane suçlu imal etmenin uzağında kalamaz. Bunları tutuklulara yaşattığı hayat tarzıyla üretmektedir: bu tutuklular ister hücrelerde soyutlansınlar, isterse sonradan işlerine yaramayacak yararsız bir çalışmaya zorlansınlar, bu onların toplum içindeki hallerinin düşünülmediği anlamına gelmektedir, bu durum doğa karşıtı, yararsız ve tehlikeli bir hayat yaratmaktadır"; hapishanenin tutukluları eğitmesi istenmektedir; fakat insana yönelik bir eğitim sistemi, doğanın isteğine karşı hareket etmek gibi bir amaca sahip olabilir mi?"[23] Hapishane aynı zamanda tutuklulara şiddetli zorlamalar dayatarak da suçlu imal etmektedir; hapishane yasa-

19 E. Ducpétiaux, *De la réforme pénitentaire*, 1837, c. III, s. 276 vd.
20 *Ibid.*
21 G. Ferrus, *Des prisonniers*, 1850, s. 363-367.
22 Beaumont ve Tocqueville, s. 22-23.
23 Ch. Lucas, I, s. 127 ve 130.

ları uygulamaya ve onlara saygı duymayı öğretmeye yöneliktir; oysa tüm işleyişi yetkinin kötüye kullanılması tarzı üzerinde cereyan etmektedir. Yönetimin keyfiliği: "bir mahpusun hissettiği adaletsizlik duygusu, onun karakterini ele avuca sığmaz hale getiren nedenlerden biridir. Yasalar tarafından ne hükmedilen, hatta ne de öngörülen azaplara böylece maruz bırakıldığını görünce, çevresindeki herkese karşı bildik bir öfke durumuna girmektedir; otoritenin temsilcilerini yalnızca cellatlar olarak görmektedir; artık suçlu olduğuna inanmamaktadır: bizzat adaleti itham etmektedir"[24]. Gardiyanların yozlaşmışlıkları, korkuları ve yeteneksizlikleri: "1000 ilâ 1500 mahkûm, yalnızca jurnalciliğe, yani bizzat tohumunu attıkları yozlaşmaya dayanarak ancak biraz güvenlik sağlayabilen 30-40 gardiyanın gözetimi altındadır. Kimdir bu gardiyanlar? Terhis olmuş askerler, eğitimsiz, görevleri hakkında bilgisiz kişiler meslekten suçluları gözetim altında tutmaktadırlar"[25]. Bu koşullarda hiçbir eğitsel yanı olamayacak cezai bir çalıştırma yoluyla sömürü: "zenci köle ticaretine karşı çıkılmaktadır. Tutuklular da onlar gibi girişimciler tarafından satılmakta ve imalatçılar tarafından alınmakta değiller midir... Mahkûmlar bu işten bir namus dersi mi almaktadırlar? Bu iğrenç sömürü örnekleri onların ahlâkını daha da fazla bozmakta değil midir?"[26].

– Hapishaneler dayanışma içinde, hiyerarşik, gelecekteki suç ortaklıkları için herşeye hazır bir suçlular ortamını mümkün kılmakta, daha da iyisi teşvik etmektedir: "Toplum 20'den fazla üyesi olan ortaklıkları yasaklamaktadır... ve onlara *ad hoc* inşa edilen ve daha da rahatlık sağlasın diye

---

24 F. Bigot Préameneu, *Rapport au conseil général de la société des prisons*, 1819.

25 *La Fraternité*, Mart 1842.

26 *L'Atelier*, Ekim 1842, 3. Yıl, no. 3'e, birliğe katılma suçundan hapse atılan bir işçi tarafından yazılan metin. Aynı gazetenin cezai çalıştırmanın rekabetine karşı kampanya yürüttüğü bir dönemde, bu itirazı kaydedebilmiştir. Aynı sayıda, başka bir işçinin aynı konudaki mektubu. Ayrıca bkz., *La Fraternité*, Mart 1842, 1. Yıl, no. 10.

ortak kullanılan atelyelere, avlulara, yatakhanelere, yemekhanelere bölünen merkez hapishanelerinde 200, 500, 1000 mahkûmluk birlikleri bizzat kendi kurmaktadır. Ve bunlar tüm Fransa sathında çoğalmaktadır; öylesine ki, hapishane olan yerde bir de ortaklık olmaktadır... bunların herbiri toplum-karşıtı klüplerdir"[27]. Ve ilk hapisliğini yaşamakta olan genç suçlunun eğitimi işte bu klüplerde yapılmaktadır: "onda uyanacak ilk arzu, beceriklilerden yasalardan nasıl kurtulanacağını öğrenmek olacaktır; ilk ders, toplumu onlara bir düşman olarak belleten hırsızların sıkı mantığının içinden çıkacaktır; ilk kıssadan hisse, bizim hapishanelerde baş tacı edilen jurnalcilik olacaktır, onda uyanılacak ilk tutku, hücrelerde dünyaya gelen ve kalemin adlarını anmayı reddettiği şu canavarlıklarla onun genç doğasını dehşete düşürecektir... Artık onu topluma bağlayan herşeyle bağlarını kopartmıştır"[28]. Faucher "suç kışlaları"ndan söz etmekteydi.

- Serbest bırakılan mahkûmları bekleyen kader, onları kaçınılmaz olarak tekrar suç işlemeye itmektedir: çünkü polis gözetimi altındadırlar; çünkü ikamet veya ikâmet etmeme zorunluğuna tabidirler; gittikleri her yerde göstermek zorunda oldukları ve mahkûmiyetlerinin kayıtlı olduğu bir pasaport taşımak zorundadırlar"[29]. Herşeyle olan bağların kopmuş olması, iş bulmanın olanaksızlığı, serserilik tekrar suç işlemeye iten en sık nedenler olmaktadırlar. *Gazette des tribunaux*, ama aynı zamanda işçi gazeteleri buna dair örnekleri düzenli olarak zikretmektedirler; örneğin hırsızlıktan mahkûm olan, Rouen'de gözetim altına konulan, tekrar hırsızlıktan yakalanan ve avukatların savunmayı reddettikleri şu işçi gibi; bu durumda mahkemede bizzat söz almış, hayat hikâyesini anlatmış, hapishaneden çıkıp zorunlu ikâmete hüküm giydikten

---

27 Moreau-Christophe, *De la moralité et de la folie dans le règime pénitentiaire*, 1839, s. 7.

28 *L'Almanach populaire de la France*, 1839. İmza D., s. 49-56.

29 F. de Barbé Marbois, *Rapport sur l'état des prisons du Calvados, de l'Eure, la Manche et la Seine-Inférieure*, 1823, s. 17.

sonra, eski yaldız kaplamacılık işini bulamadığını, çünkü eski mahkûm olmasından ötürü her yerden kovulduğunu, polisin ona başka bir yerde iş arama izni vermediğini, Rouen'de çakılıp kaldığını ve bu yıpratıcı gözetimlerin sonucu olarak açlıktan ve sefaletten ölecek hale geldiğini açıklamıştır. Belediyeden iş istemiş, mezarlıkta yevmiyesi 14 *sou*'dan sekiz gün istihdam edilmiştir: "ama" demektedir, "gencim, iştahım yerinde, eskiden libresi 5 *sou*'dan iki libreden fazla ekmek yerdim; 14 *sou*'yla nasıl doyabilir, temizlenebilir ve barınabilirim? Umutsuzluğa düşmüştüm, yeniden namuslu biri olmak istiyordum, gözetim beni yeniden mutsuzluğun içine yuvarladı. Hiçbir şeyden zevk alamaz hale geldim; bu durumdayken, o da sefalet içinde olan Lemaitre'le tanıştım; yaşamak gerekiyordu ve aklımıza çalmak gibi kötü bir fikir geldi"[30].

– Son olarak da, hapishane tutuklunun ailesini sefalete iterek, dolaylı yoldan suçlu imal etmektedir: "aile reisini hapishaneye gönderen aynı mahkeme kararı, anneyi hergün yoksunluğa, çocukları terkedilmeye, ailenin tümünü serserilik ve dilenciliğe sürüklemektedir. İşte suç bu bağlantı içinde kök salma tehdidi taşımaktadır"[31].

Bu monoton hapishane eleştirisinin sabit olarak iki yönde yapıldığını kaydetmek gerekir: hapishanenin fiili durumda ıslah edici olmadığı olgusuna, ceza çektirme tekniğinin burada çok ilkel düzeyde kaldığına yönelik olarak; hapishanenin ıslah edici olmak isterken cezalandırma gücünü kaybettiğini[32], gerçek ceza evi tekniğinin katılık olduğunu[33] ve hapis-

30 *Gazette des tribunaux*, 3 Ara. 1829. Aynı yönde bkz. *Gazette des tribunaux*, 19 Temmuz 1839; *Ruche populaire*, Ağustos 1840; *La Fraternité*, Temmuz-Ağustos 1847.

31 Ch. Lucas, II, s. 64.

32 Merkez hapishanelerinin 1839'daki yeniden düzenlenişinin öncesinde ve sonrasında, bu kampanya çok canlı olmuştur. Sıkı bir düzenleme (sessizlik, şarap ve tütün yasağı, kantinin küçültülmesi), bunun arkasından isyanlar gelmiştir. 3 Ekim 1840 tarihli *Moniteur*: "Mahkûmların şarap, av eti, her tür nadide yiyeceği tıkındıklarını ve hapishaneyi, hayatın onlara çoğu zaman reddettiği bütün hoş şeyleri buldukları rahat bir otel saymaları bir rezalet oluşturmaktaydı."

33 1826'da birçok Genel meclis, sürekli ve etkisi olmayan bir hapsin yerine

hanenin çifte bir ekonomik hata olduğu yönünde: doğrudan doğruya örgütlenmesinin içsel maliyetinden ve dolaylı olarak, bastıramadığı suçluluğun maliyetinden ötürü[34]. Öte yandan, bu eleştirilere verilen cevap hep aynı olmuştur: ceza evi tekniklerinin sürekli başarısızlıklarını onarmanın yegâne yolu olarak, bunların sürekli tekrarlanması; ıslaha yönelik tasarının hayata geçirilme olanaksızlığı karşısında, bu tasarıyı bu olanaksızlığı aşmanın yegâne yolu olarak gerçekleştirmeye çalışmak.

İkna olmak üzere bir olgu: şu son haftalarda meydana gelen hapishane isyanları, 1945 reformunun gerçekte hiçbir sonuç vermemiş olmasına bağlanmaktadır; öyleyse bu ıslahatın temel ilkelerine geri dönmek gerekmekteydi. Oysa bugün bile sihirli etkiler beklenilen bu ilkeler bilinmektedir: bunlar 150 yıldan beri, iyi "ceza evi koşulu"nun yedi evrensel özdeyişini oluşturmaktadırlar.

1. Demek ki cezai tutuklamanın esas işlevi, bireyin tutumunu dönüştürmek olmalıdır: "cezanın başlıca hedefi olarak mahkûmun ıslah edilmesi, bilim alanında ve özellikle de yasama alanında biçimsel olarak ortaya çıkışı çok yeni olan kutsal bir ilkedir (Brüksel Ceza Evleri Kongresi, 1847). Ve Amor Komisyonu Mayıs 1945'te sadık bir şekilde şöyle tekrarlamaktadır: "Özgürlükten mahrum bırakma cezasının esas

---

sürgünün geçirilmesini istemektedirler. Hautes-Alpes Genel meclisi 1842'de, hapishanelerin tıpkı Drome, Eure-et-Loir, Nièvre, Rhône ve Seine-et-Oise'dakiler gibi "gerçekten kefaret ödenen" yerler haline gelmesini istemiştir.

34 1839'da merkez hapishaneleri müdürleri arasında yapılan bir ankete göre, Embrun'ün müdürü: "Hapishanelerdeki aşırı refah, tekrar suç işlenmesinin artmasına çok katkıda bulunuyora benziyor". Eyses müdürü: "Şimdiki rejim yeteri kadar sert değil ve kesin olan birşey varsa, o da birçok mahkûm için hapishanenin cazip bir yer olması ve kendileri için sapık sevinçler bulmalarıdır". Limoges müdürü: "Merkez hapishanelerinin bugünkü rejimi, bunların aslında suçlarını tekrarlayanlar için yatılı bir okul gibi olmalarından ötürü, hiç de bastırıcı değildir.» Krş., Moreau-Christophe, *Polémiques pénitentiaires*, 1840, s. 86. 1974 Temmuzunda cezaevi sendikaları sorumluları tarafından, hapishanelerdeki liberalizasyon çalışmalarının sonuçlarına ilişkin olarak yapılan açıklamalarla karş.

amacı mahkûmun ıslahı ve toplumsal olarak yeniden sınıflandırılmasıdır" *Islahın ilkesi.*

2. Mahkûmlar eylemlerinin cezai ağırlığına, ama esas olarak yaşlarına, yatkınlıklarına, onlara uygulanması düşünülen ıslah tekniklerine, dönüşümlerinin safhalarına göre soyutlanmalı veya en azından dağıtıma tabi tutulmalıdırlar. "Dönüşümü sağlayan araçların kullanımında, mahkûmlar topluluğunun içinde varolan büyük fizik ve ahlâki farklılıklar, onların yozlaşma dereceleri, sunabilecekleri farklı ıslah olma şansları hesaba katılmalıdır" (Şubat 1850). 1945: "bir yıldan daha az cezaya çarptırılmış kişilerin ceza evi kurumlarına dağıtımları cinsiyet, kişilik ve suçlunun yozlaşma derecesine göre yapılacaktır". *Sınıflandırma ilkesi.*

3. Cereyan edişi mahkûmların bireyselliklerine göre değişme durumunda olan cezalar, elde edilen sonuçlar, ilerlemeler veya geriye dönüşler. "Cezanın başlıca hedefi suçlunun ıslahı olduu için, ahlâk olarak yeniden doğuşu yeteri kadar güvenilir olduğunda her mahkûmu salıvermek arzuya şayandır" (Ch. Lucas, 1836). 1945: "Mahkûma yönelik muameleyi tutumuna ve ıslah olma derecesine uyarlamak üzere... tedrici bir sistem uygulanmaktadır. Bu rejim hücreden yarı-serbestliğe gitmektedir... Şartlı tahliye olanağı tüm süreli cezalara tanınmıştır" *Cezaların çeşitlendirilmesi ilkesi.*

4. Çalışma mahkûmların tedrici olarak dönüştürülmelerinin ve toplumsallaştırılmalarının esas parçalarından biri olmaktadır. Cezai çalıştırma "cezanın bir eklentisi veya deyim yerindeyse, bir ağırlaştırılma olarak değil de, mahrum kalmanın mümkün olamayacağı bir ceza yumuşaması olarak kabul edilmelidir". Bu çalışma mahkûmun bir meslek öğrenmesini ve uygulamasını, ailesi ve kendi için gelir elde etmesini sağlamalıdır (Ducpétiaux, 1857). 1945: "Her kamu hukuku hükümlüsü çalışmak zorundadır... Kimse işsiz bırakılamaz" *Zorunlu ve hak ilkesi olarak çalışma.*

5. Mahkûmun eğitimi hem toplumun çıkarına olan zorunlu bir önlem, hem de mahkûma karşı bir yükümlülük olarak,

kamusal gücün bir parçasıdır. "Eğitim tek başına ıslah aracı olabilir. Islaha yönelik hapsetme bir eğitim sorunudur" (Ch. Lucas, 1838). 1945: "mahkûma her türlü yozlaştırıcı izdihamın dışında uygulanacak muamele... esas olarak onun genel ve mesleki eğitimine ve iyileştirilmesine yönelik olmalıdır" *Ceza evi eğitiminin ilkesi.*

6. Hapishane rejimi en azından bir kısmı itibariyle, bireylerin iyi yetiştirilmelerine özen gösterebilecek ahlâki ve teknik donanıma sahip, uzman bir personel tarafından yüklenilmelidir. Ferrus 1850'de hapishane hekimine ilişkin olarak şöyle demiştir: "Bütün hapsetme biçimlerinde onun işbirliği yararlıdır. ...hiç kimse bir hekimden daha içten bir şekilde mahkûmların güvenine sahip olamaz, onların karakterini daha iyi tanıyamaz, onların duyguları üzerinde daha etkili olamaz, onların fizik acılarını gideremez ve bu yol sayesinde onlara sert sözleri söyleyemez veya yararlı teşviklerde bulunamaz". 1945: "Bütün ceza evi kurumlarında bir sosyal ve tıbbi-psikolojik servis çalışmaktadır" *Tutukluluğun teknik denetimi ilkesi.*

7. Hapsetme, eski mahkûmun tam olarak uyum sağlamasına kadar sürecek denetim ve yardım önlemleri tarafından izlenmelidir. Mahkûmu hapishaneden çıkınca gözetim altında tutmak yetmez, "ona destek ve yardım" da sağlamak gerekir (Boulet Benquot, Paris Meclisi). 1945: "Mahkûmların uyum sağlamalarını kolaylaştırmak üzere, onlara ceza sırasında ve sonrasında yardım sağlanır" *Ek kurumlar ilkesi.*

Aynı önermeler bir yüzyıldan diğerine, kelimesi kelimesine tekrarlanmaktadırlar. Ve her seferinde kendilerini o zamana kadar hep eksikliği çekilmiş bir reformun nihayet benimsenen, nihayet kabul edilen formülü olarak görmektedirler. Aynı veya hemen hemen aynı cümleler, ıslahat hareketinin "verimli" başka dönemlerinden de ödünç alınabilirlerdi: XIX. yüzyılın sonu, ve "toplumsal savunma hareketi" veya mahkûm isyanlarının olduğu şu çok yakın yıllar.

Demek ki hapishaneyi, "başarısızlığı"nı ve az veya çok

iyi uygulanan "ıslah edilmesi"ni, birbirini izleyen üç devre olarak kavramamak gerekir. Daha çok, tarihsel olarak hukuki özgürlükten yoksun bırakma uygulamasının üzerine eşanlı olarak yerleşen bir sistem; şu dört terimden meydana gelen bir sistem düşünmek gerekir: hapishanenin disiplinsel "ek"i –üst iktidar unsuru–; bir nesnelliğin, bir tekniğin, bir ceza evi "rasyonelliği"nin üretimi –buna ilişkin bilgi unsuru; hapishanenin yoketmek zorunda olduğu bir suçluluğun vurgulu hale gelmesi değilse bile, fiili olarak sürdürülmesi –tersine dönmüş etkinlik unsuru–; son olarak da, "ülküsel"liğine rağmen, hapishanenin işleyişiyle aynı biçimde olan bir "ıslahat" tekrarlaması –ütopik ikiye bölme unsuru–. "Kapalı tutma sistemi"ni meydana getiren yalnızca duvarları, personeli, kuralları ve şiddetiyle hapishane olmayıp, aynı zamanda bu karmaşık bütündür de. Kapalı tutma sistemi söylemleri ve mimarileri, baskıcı kuralları ve bilimsel önermeleri, gerçek toplumsal etkileri ve yenilmez ütopyaları, suçluları ıslah programları ve suçluluğu sağlamlaştıran mekanizmaları aynı biçim altında birleştirmektedir. Öyleyse olduğu söylenilen başarısızlık hapishanenin işleyişinden kaynaklanmakta değil midir? Hapishanenin bir arada bulunan disiplin ve teknolojisinin adalet aygıtına, daha da genel olarak topluma dahil ettikleri ve "kapalı tutma sistemi" adı altında gruplandırmanın mümkün olduğu şu iktidar etkilerinin arasına kaydedilmesi gerekmekte değil midir? Eğer kurum-hapishane bu kadar tutunduysa ve hep aynı hareketsizlik içinde kaldıysa, cezai tutuklamanın ilkesi hiçbir zaman ciddi bir şekilde gündeme getirilmediyse, bunun nedeni herhalde bu hapsetme sisteminin derinlere kök salmış olması ve belirgin işlevler yapmasıydı. Bu sağlamlığa ilişkin olarak, yakın tarihli bir tanıklığı örnek olarak verelim; 1969'da Fleury-Mérogis'de açılan örnek hapishane, 1836'da Petite-Roquette'e parlaklığını sağlamış olan *Panopticon* tarzındaki yıldızı bütün dağılım sistemi itibariyle tekrarlamaktan başka birşey yapmamıştır. Burada gerçek bir bedene ve simgesel bir biçime bürünen aynı iktidar mekanizmasıdır.

Ama hangi rolü oynamak için?

★★★

Yasanın ihlalleri tanımaya yönelik olduğunu, ceza aygıtının işlevinin bu ihlalleri azaltmak olduğunu ve hapishanenin de bu bastırma hareketinin aleti olduğunu kabul edelim; bu durumda bir başarısızlık saptamasında bulunmak gerekmektedir. Veya daha doğrusu –çünkü bunu tarihsel terimler içinde ortaya koyabilmek için hapsetme yoluyla cezalandırmanın bütünsel suçluluk düzeyi üzerindeki yansımasını ölçebilmek gerekirdi–, hapishanenin başarısızlığının ilân edilmesinden bu yana geçen 150 yılın onu hep korumuş olması karşısında şaşırmak gerekir. Gerçekten düşünülen yegâne seçenek, İngiltere'nin XIX. yüzyılın başında terkettiği ve Fransa'nın II. İmparatorluk döneminde yeniden başvurduğu –ama hapsetmenin hem katı, hem de uzakta uygulanan bir biçimi olarak– sürgün olmuştur.

Ama belki de sorunu tersine çevirmek ve hapishanenin başarısızlığının neye yaradığını sormak gerekir; eleştirinin sürekli olarak ifşa ettiği bu çeşitli olgular neye yaramışlardır: suçluluğun beslenmesine, suç tekrarının devreye sokulmasına, yasayı arızi olarak ihlal eden kişinin kaşarlanmış suçlu haline dönüşmesine, oluşmuş bir suçluluk ortamının kurulmasına. Belki de, mahkûmlara cezalarını çektirdikten sonra onları bir dizi yakın takip yöntemleriyle (eskiden hukuki olan ve şimdi fiili hale dönüşen gözetim altında tutma; eskiden pranga mahkûmlarına pasaportlar, şimdi adli sicil) izlemeye devam eden ve böylece yasa ihlalcisi olarak aldığı cezayı ödemiş olan kişiyi "suçlu" olarak izleyen ceza kurumunun görünüşteki sinsiliğinin altında neyin gizlendiğini aramak gerekir. Burada bir çelişkiden çok, bir sonuç görülemez mi? Bu durum hapishanenin ve herhalde genel olarak cezaların yasa ihlallerini ortadan kaldırmaya değil de; onları ayırmaya, dağıtmaya, onlardan yararlanmaya yönelik olduklarını, bun-

ların yasaları çiğnemeye hazır olanları pek öyle itaate zorlamaya değil de, yasa çiğnenmesini genel bir boyun eğdirme taktiğinin içinde düzenlemeyi hedeflediklerini varsaymak mümkündür. Bu durumda cezalandırma sistemi yasadışılıkları yönetmenin, hoşgörü sınırlarını çizmenin, bazılarına alan bırakırken başkalarına baskı yapmanın, bir kısmını dışlarden diğer kısmını yararlı kılmanın, şunları zararsız hale getirirken bunları da yarar sağlanır hale getirmenin bir biçimi olacaktır. Kısacası, cezalandırma sistemi sadece yasadışılıkları "bastırmak"tan ibaret olmayacak; onları "farklılaştıracak", bunların genel "ekonomisi"ni sağlayacaktır. Ve eğer bir sınıf adaletinden söz etmek mümkünse, bu yalnızca yasanın bizzat kendinin veya uygulama biçiminin bir sınıfın çıkarlarına hizmet etmesinden değil, aynı zamanda yasadışılıkların cezalandırma sistemi aracılığıyla farklılaştırıcı bir şekilde yönetilmesinin bu egemenlik kurma mekanizmalarının içinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Yasal cezaların bütüncül bir yasadışılıklar stratejisinin içine yeniden yerleştirilmeleri gerekmektedir. Hapishanenin "başarısızlığı" herhalde buradan itibaren anlaşılabilir.

Ceza ıslahatının genel şeması XVIII. yüzyılın sonunda, yasadışılıklarla olan mücadelenin içinde yer almaktaydı: Eski Rejim'de çeşitli toplumsal tabakalara ait olan yasadışılıkları birarada tutan bütün bir hoşgörü, karşılıklı destek ve çıkar dengesi bozulmuş durumdaydı. Bu durumda, her zaman faaliyet halindeki bazı cezalandırma mekanizmalarını gecikmeden, aracısız ve kararsızlığa yer bırakmadan işleyebilecekleri, evrensel ve kamusal olarak cezalandıran bir topluma ilişkin bir ütopya oluşmuştur; hesaplarında tam ve her yurttaşın temsil edilmesine dayalı olduğu için iki kere ideal olan bir yasa, tüm yasadışı uygulamaları daha kökenlerinde kilitleyecekti. Oysa XVIII. ve XIX. yüzyılların dönemecinde ve yeni yasalara karşı, işte yeni bir halk yasadışılığı tehlikesi belirmiştir. Veya belki de daha doğru olarak, halk yasadışılıkları o sıralarda yeni boyutlar içinde geliş-

mektedirler: bunlar, 1780'li yıllardan 1848 devrimlerine kadar toplumsal mücadelelerle, siyasal rejimlere karşı olan kavgalarla, endüstrileşme hareketlerine karşı direnmelerle, ekonomik bunalımın etkileriyle kesişen bütün hareketleri kendileriyle birlikte taşıyan yasadışılıklardır. Şematik olarak üç karakteristik süreç saptamak mümkündür. Önce halk yasadışılıklarının siyasal boyutunun gelişmesi; ve bu iki biçim altında olmuştur: o zamana kadar yerel ve bir bakıma kendileriyle sınırlı (verginin, askere alınmanın, ödentilerin reddi, diğer vergilerin reddi; zahireye el konulmasının reddi; depoların yağmalanması ve ürünlerin otoriter olarak "adil fiyat"tan satışa çıkartılması; iktidar temsilcileriyle çatışma gibi) olan bazı uygulamalar, Devrim sırasında amaçları yalnızca iktidara diz çöktürtmek veya dayanılması olanaksız bir önlemi kaldırtmak olmayıp, aynı zamanda hükûmeti ve hatta iktidarın yapısını değiştirmek olan doğrudan siyasal mücadelelere açılabilmişlerdir. Bunun karşılığı olarak, bazı siyasal hareketler varolan yasadışılık biçimlerinden (Fransa'nın batı ve güneyindeki kralcı çalkantının, köylülüğün mülkiyet, din, askere alma konusundaki yeni yasaları reddetmesindeki gibi) açık bir şekilde destek almışlardır; yasadışılığın bu siyasal boyutu, XIX. yüzyılda işçi hareketi ile cumhuriyetçi partiler arasındaki ilişkilerde, işçi mücadelelerinden (grevler, yasaklanmış anlaşmalar, yasadışı birlikler) siyasal devrime geçişte hem daha karmaşık, hem de daha vurgulu hale gelecektir. Bu yasadışı uygulamaların -ki bunlar giderek daha kısıtlayıcı hale gelen yasalar yüzünden çoğalmaktadırlar- ufkunda, her halükârda esas olarak siyasal mücadelelerin profilleri belirmektedir, iktidarın muhtemel devrilişi onların hepsini meşgûl etmemektedir, hatta bunların bazıları bunun tamamen tersi konumdadır; ama aralarından büyücek bir bölümü bütüncül siyasal mücadeleler için birleşebilmekte ve hatta buraya bazen dolaylı olarak sürüklenmektedir.

Öte yandan, yasaların veya düzenlemelerin reddi boyun-

ca, bunları kendi çıkarları doğrultusunda oluşturanlara karşı verilen mücadeleler kolaylıkla görülmektedirler: artık büyük tüccarlara, finans alanındakilere, kralın adamlarına, rüşvetçi subaylara veya kötü bakanlara, adaletsizliğin ajanlarına karşı değil de; bizzat yasanın kendine ve onu uygulamakla görevli adalete karşı, yeni hakları devreye sokan hemen yakındaki mülk sahiplerine karşı; aralarında anlaşan, ama işçi anlaşmalarını yasaklatan işverenlere karşı; makinelerin sayısını artıran, ücretleri düşüren, çalışma süresini artıran, fabrika kurallarını giderek katılaştıran girişimcilere karşı kavga vermektedirler. Kuşkusuz en şiddetli biçimleri Thermidor ile Konsülük arasında görülen, ama o zamandan beri yok da olmayan bir köylü yasadışılığı, tam da yeni toprak mülkiyeti rejimine -Devrimden yarar sağlayan burjuvazi tarafından ihdas edilmiştir- karşı ortaya çıkmıştır; XIX. yüzyılın başındaki işçi yasadışılıkları, yeni yasal emek sömürüsü rejimine karşı ortaya çıkmıştır: makine tahribi gibi en şiddetlileri veya işçi birlikleri kurulması gibi en süreklilerinden; işe gitmeme, işi bırakma, serserilik, hammaddeler ve yapılan işin nicelik ve niteliği üzerinde sahtekârlık gibi en gündelik olanlarına kadar. Koskoca bir yasadışılıklar dizisi, bilindiği üzere hem yasaya, hem de bunu dayatan sınıfa karşı çarpışmaya girişilen mücadelelerin içinde yer almaktadırlar.

Son olarak, XVIII. yüzyıl esnasında suçluluğun uzmanlaşmış biçimlere yöneldiği, giderek beceri gerektiren hırsızlığa yattığı ve bir bölümü itibariyle marjinallerin, kendilerine düşman bir toplumdan soyutlanmışların işi haline geldiği doğruysa da[35], XVIII. yüzyılın son yılları esnasında bazı bağların yeniden ortaya çıkmasına veya bazı yeni ilişkilerin kurulmasına tanık olunmuştur; bu hiç de o çağı yaşayanların söyledikleri gibi halk çalkantılarının elebaşlarının suçlular olmasından değil de, yeni hak biçimlerinin, yasal düzenlemelerin katılıklarının, devletin veya mülk sahiplerinin veya

35 Bkz. Yukarıda "Genelleşmiş Ceza" ayırımı.

işverenlerin taleplerinin ve daha sıkı gözetim tekniklerinin suç işleme fırsatlarını artırmaları ve başka koşullar altında uzmanlaşmış suçlular alanına geçemeyecek olan birçok kimseyi yasanın öbür tarafına kaydırmasından kaynaklanmaktadır; bir köylü yasadışılığı Devrim'in son yıllarında yeni mülkiyet yasasının tabanı üzerinde, aynı zamanda askere alınmanın reddi tabanı üzerinde oluşarak, şiddetini, saldırılarını, hırsızlıkları ve yağmaları artırmış ve bunları büyük "siyasal haydutluk" biçimlerine kadar ileri götürmüştür; çoğu zaman asıl suçlulukla kesişen bir işçi serseriliği de çok ağır bir yasamanın veya düzenlemenin (askerlik belgesine, kiralara, çalışma saatlerine, işe gelmemelere ilişkin olarak) tabanı üzerinde gelişmiştir. Daha önceki yüzyıllar esnasında durulma ve birbirlerinden ayrılma eğilimindeki koskoca bir yasadışılıklar dizisi, şimdi yeni bir tehdit oluşturma üzere birbirlerine sıkı sıkıya sarılma eğilimine girmişe benzemektedirler.

İki yüzyıl arasındaki geçiş döneminde, halk yasadışılıklarının üçlü genelleşmesi (ve problematik olan ve ölçülmesi gereken niceliksel bir yayılmanın dışında): bunların genel bir siyasal ufka dahil olmaları; bunların toplumsal mücadelelerle açıkça bütünleşmeleri; çeşitli ilkel biçim ve düzeylerin arasındaki iletişimi söz konusudur. Kuşkusuz bu süreçler tam bir gelişme göstermemişlerdir; aynı anda hem siyasal, hem de toplumsal olan kitlesel bir yasadışılık kesinlikle XIX. yüzyılın başında oluşmuş değildir. Ama bunlar dağınık olmalarına ve taslak halindeki biçimlerine rağmen, hepsi de suçlu ve isyankâr sayılan bir halk tabakasından duyulan büyük korkuya, imparatorluk döneminden Temmuz monarşisine kadar yasakoyucuların ve insan hakları savunucularının veya işçi hayatını araştıranların söylemini dolduran barbar, ahlâk dışı ve yasadışı sınıf efsanesine dayanak olacak kadar vurgulu olmuşlardır. XVIII. yüzyılın ceza teorisine çok yabancı olan bir dizi iddianın arkasında işte bu süreçler yer almaktadır: suç çıkar veya tutkuların bütün insanların kalbine

nakşettiği potansiyel bir durum değil de, hemen hemen yalnızca belli bir sınıfa özgü olan bir olgudur; eskiden bütün toplumsal sınıflarda rastlanılan suçluların bugün "hemen hemen hepsi toplumsal düzenin en arka sıralarındandır"[36]; "Katillerin, canilerin, hırsızların ve hainlerin onda dokuzu toplumsal taban dediğimiz yerden çıkmadırlar"[37]; suç topluma yabancı kılmaz, onun yerine toplum içinde bir yabancı gibi olunduğunda, Target'nin sözünü ettiği şu "yozlaşmış sınıf"a, "günahların bu durumla mücadele etmek isteyen cömert niyetlere engel çıkardığı, sefalet yüzünden yozlaşmış" sınıfa mensup olduğundan[38] ötürü suçlu olunmaktadır; bu koşullarda yasanın herkesin adına herkes için yapıldığına inanmak ikiyüzlülük veya saflık olacaktır; yasanın bazıları için yapıldığını ve başkalarına yönelik olduğunu kabul etmek daha temkinli olacaktır, yasa ilke olarak tüm yurttaşları birşeylere zorlamakta, ama esas olarak en kalabalık ve en cahil sınıflara hitap etmektedir; siyasal veya medeni yasalarda olduğunun tersine, bunların uygulanması da herkesi ilgilendirmemektedir[39], mahkemelerde toplumun tümü bir üyesini yargılamamakta, düzeni korumakla görevli bir toplumsal kategori, karışıklık çıkartmaya yönelik bir diğerine yaptırım uygulamaktadır: "Yargılama yapılan, hapsedilen, öldürülen yerleri dolaşınız... Her yerde bir olgu bizi çarpmaktadır; her yerde, biri hep itham edenlerin ve yargıçların kürsüsünde oturan, diğeri de kuşkulular veya itham edilenler sırasıda yer alan, iyice farklı iki sınıf insan görüyorsunuz", bu durum sonuncuların gelir ve eğitim eksikliğinden ötürü, "yasal dürüstlük sınırlarının içinde kalmayı bilmemeleri"nden[40] kaynaklanmaktadır; öylesine ki, evrensel olmak isteyen yasa dili bu durumdan ötürü onlar için uygunsuz olmaktadır; yasanın etkin olmasının gerekme-

36 Ch. Comte, *Traité de législation*, 1834, s. 45.
37 H. Lauvergne, *Les Forçats*, 1841, s. 337.
38 E. Buré, *De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France*, 1840, II, . 391.
39 P. Rossi, *Traité de droit pénal*, 1829, I, s. 32.
40 Ch. Lucas, II, s. 82.

sine rağmen, bir sınıfın kendininkiyle ne aynı fikirlere, ne de aynı kelimelere sahip olan diğer bir sınıfa çektiği bir nutuktan ibaret olarak kalmaktadır: "Oysa bizim namusluluk taslayan, hor gören ve etiket düşkünü olan dillerimizle kendimizi hallerin, meyhanelerin, panayırların fakir, düzensiz, ama canlı, samimi, resimsel lehçelerinden başka birşeyi hiç duymamış olanlara anlatmamız mümkün müdür... Suç işlemeye karşı dirençleri daha düşük olan eğitimsiz zihinler üzerinde daha etkin bir şekilde işleyecek yasaları kaleme alırken hangi dil ve hangi yöntem kullanılmalı?"[41]. Yasa ve adalet, gerekli sınıf simetrisizliklerini ilân etmede tereddüte düşmemektedirler.

Eğer durum böyleyse, hapishane "başarısızlığa uğrarken" görünüşte amacından sapmamıştır; tersine, ayrı bir yere konulmasına, açığa çıkartılmasına ve nisbeten kapalı ama nüfuz edilebilir bir ortam olarak örgütlenmesine olanak verdiği özel bir yasadışılık biçimini diğerlerinin arasında öne çıkardığı ölçüde bu amacına ulaşmıştır. Hapishane göze batan, vurgulu, belli bir düzeye indirgenmesi olanaksız ve gizlice yararlı –aynı anda hem başkaldırıcı, hem de itaatkâr– bir yasadışılığın yerleşik hale gelmesine katkıda bulunmakta; simgesel olarak diğer hepsini özetliyera benzeyen, ama hoşgörü gösterilmek istenilen veya zorunda olunan diğer hepsini karanlıkta bırakan bir yasadışılık biçimini resmetmekte, soyutlamakta, vurgulamaktadır. Bu biçim esas olarak suçluluk adı verilenidir. Burada, cezalandırma aygıtının temsil ettiği tehlikeden ötürü, hapishane aracılığıyla yoketmeyi denemek zorunda olduğu, yasadışılığın en yoğun ve en zararlı biçimini görmemek gerekir; bu yasadışılık biçimi daha çok, yasadışılıkların farklılaştırılmalarına, düzenlenmelerine ve denetlenmelerine olanak veren cezalandırma sisteminin (ve hapsederek cezalandırmanın) bir sorucudur. Suçluluk kuşkusuz yasadışılığın biçimlerinden biridir; her halükârda kökleri oradadır; fakat

41 P. Rossi, s. 33.

tüm dallarıyla birlikte "hapsetme sisteminin kuşattığı, parçaladığı soyutladığı, nüfuz ettiği, örgütlediği, belli bir yere kapattığı ve diğer yasadışılıkların karşısında ona alet olma gibi bir rol verdiği bir yasadışılıktır. Kısacası, hukuki muhalefet yasallık ile yasadışı uygulamanın arasından geçiyorsa, stratejik muhalefet de yasadışılıklar ile suçluluğun arasından geçmektedir.

Hapishanenin suçları azaltma işinde başarısız olduğu saptamasının yerine herhalde, hapishanenin özelleşmiş bir tip olan, yasadışılığın siyasal ve ekonomik olarak daha az tehlike arzeden -limitte kullanılabilir olan- biçimi olan suçluluğu üretmekte; görünüşte marjinalleştirilmiş, ama merkezi olarak denetlenen suçlular ortamını üretmekte; suçluyu patolojik hale getirilmiş özne olarak yaratmakta çok başarılı olduğu varsayımını ikâme etmek gerekmektedir. Hapishanenin başarısı: yasa ve yasadışılıklar çevresindeki mücadelede bir "suçluluğu" özelleştirmek. Hapsetme sisteminin ihlalcinin yerine "suçlu"yu nasıl geçirdiği ve aynı zamanda koskoca bir mümkün bilgi ufkunu hukuki uygulamanın üzerine nasıl iğnelediği görüldü. Öte yandan, suçluluk-nesne'yi oluşturan bu süreç, yasadışılıkları çözüp, onların içinden suçluluğun birleşme noktasıdır: onlara birbirlerini karşılıklı olarak güçlendirme, suçluluğu ihlalin arkasında nesnelleştirme, suçluluğu yasadışılıkların hareketi içinde sağlamlaştırma olanağı vermektedir. Öylesine bir başarı ki, bir buçuk yüzyıllık "başarısızlıklar"dan sonra hapishane hâlâ vardır ve aynı hayasız sonuçları üretmeye devam etmektedir.

★★★

Hapsederek cezalandırma kapalı, ayrılmış ve yararlı bir yasadışılık imal edecektir -uzun ömürlü olması kuşkusuz buradan kaynaklanmaktadır-. Suçluluk akımı, onu cezalandırırken ıslah etmeyi başaramayan bir hapishanenin yan ürünü olmayacaktır; bu, yasadışı uygulamaları yönetmek için onların bazılarını, esas parçalarından birini hapsetmenin oluş-

turacağı bir "cezalandırma-yeniten üretim" mezanizması içinde kuşatacak olan bir cezalandırma sisteminin dolaysız sonucu olacaktır. Ama hapishane mücadele ettiği düşünülen bir suçluluğun imalatını neden ve nasıl davet etmiştir?

Kapalı bir yasadışılık gibi kurulan bir suçluluğun yerleşik hale gelmesi, fiili durumda belli avantajlar sunmaktadır. Öncelikle onu denetlemek mümkündür (bireyleri saptayarak, gruba çekirdek sağlayarak, karşılıklı bir hafiyelik örgütleyerek): her zaman yayılmaya yatkın rastlantılara tabi bir yasadışılık uygulayan bir halkın veyahut geçişlerine veya koşullara göre işsizleri, dilencileri, toplumdan sapanları devşiren ve bazen de korkutucu yağma ve ayaklanma güçleri oluşturacak kadar şişen -bu durum XVIII. yüzyılın sonunda görülmüştür- şu dengesiz serseri çevrelerinin belirsiz kaynaşmasının yerine, sürekli gözetim altında tutulabilecek, nisbeten kısıtlı ve kapalı bir birey grubu ikâme edilmektedir. Bunun dışında, kendi üzerine kapanmış olan bu suçluluğu en az tehlikeli yasadışılık biçimlerine yöneltmek mümkündür: denetimlerin baskısıyla toplumun sınırında tutulan, narin varoluş koşullarına indirgenen, onu destekleyebilecek bir halkla (eskiden kaçakçılar veya bazı haydutluk türleri için olduğu gibi)[42] bağlantısı olmayan suçlular, kaçınılmaz olarak hiçbir cazibesi olmayan, siyasal olarak tehlikesiz ve ekonomik olarak etkisiz, yerelleşmiş bir suçluluğun içinde kalmaktadırlar. Öte yandan bu yoğunlaşmış, denetim altında ve silahsız yasadışılık doğrudan yararlıdır. Diğer yasadışılıklara nazaran yararlı olabilir: onların yanında soyutlanmış olarak, kendi iç örgütlenmelerinin üzerine kapanmış olarak, ilk kurbanlarının sıklıkla fakir sınıflar olduğu şiddete dayalı bir suçluluğa yönelik olarak, her bir yandan polis tarafından çevrelenmiş olarak, uzun hapis cezalarının, sonra da ebediyen "uzmanlaşmış" bir hayatın hedefi olarak suçluluk, tehlikeli ve çoğu zaman hasım olan diğer alemi, cari yasadışı uygulamaları (küçük

42 E. J. Hobsbawm, *Les Bandits*, Fra. çev., 1972.

kurnazlıklar, küçük şiddet hareketleri, yasanın gündelik reddi veya ihlali) kilitlemekte veya en azından oldukça düşük bir düzeyde tutmakta, bunların geniş ve aşikâr biçimlere açılmalarını engellemektedir; sanki eskiden örnek olma rolünün azap çektirmelerin görkeminden beklenmesi gibi, şimdi de bu rolün cezaların sertliğinden çok, bizzat suçluluğun görünür, vurgulu mevcudiyetinde aranması gibi: suçluluk diğer halk yasadışılıklarından farklılaşarak, onlara ağır basmaktadır.

Fakat suçluluk bunun dışında dolaysız bir kullanıma da uygundur. Akla sömürgeleştirme örneği gelmektedir. Ancak en inandırıcı olanı bu değildir; nitekim Restorasyon döneminde suçluların sürgüne yollanmalarının Mebuslar Meclisi veya Genel Meclisler tarafından defalarca talep edilmiş olmasının esas nedeni, hapiste tutma aygıtının bütününün gerektirdiği mali yükün hafifletilmesinin isteniyor olmasıydı; ve Temmuz monarşisi döneminde, suçluların, disiplinsiz askerlerin, fahişelerin ve bulunmuş çocukların Cezayir'in iskânına katılabilmeleri için yapılmış olan bütün tasarılara rağmen, bu durum sömürge forsa zindanları kuran 1854 yasası tarafından resmen reddedilmiştir; fiili durumda Güyana'ya veya daha sonra Yeni Kaledonya'ya yönelik sürgünler, mahkûmların cezalarını çektikleri sömürgede, en azından hapiste kaldıkları süreye eşit bir süre kalma zorunluğunun getirilmiş olmasına rağmen (hatta bazı durumlarda buralarda hayatları boyunca kalmak zorundaydılar), gerçek bir ekonomik önem kazanamamışlardır[43]. Fiili durumda suçluluğun aynı anda hem ayrı, hem de komuta edilebilir bir ortam olarak kullanılması özellikle yasallığın marjlarında gerçekleştirilmiştir. Yani, gerektirdiği tüm gözetim altında tutmalarla birlikte, suçluluk halinde örgütlenmesinin itaakârlığı güvenceye aldığı bir cins bağımlı yasadışılığın da XIX. yüzyılda yerleştirildiği yerde.

43 Sürgün sorunu hk. bkz., F. de Barbé-Marbois, *Observations sur les votes de 41 conseils généraux* ve Blosseville ile La Pilorgerie arasında Botany Bay'e ilişkin tartışma. Buré, albay Marengo ve L. de Carné, Cezayir'in suçlular tarafından iskânı projesi yapanlar arasındadırlar.

Egemen olunan yasadışılık olan suçluluk, egemen grupların yasadışılıkları için bir ajandır. XIX. yüzyılda fahişelik ağlarının kurulması bu konuda karakteristiktir[44]: polisin ve sağlık örgütünün fahişeler üzerineki denetimi, bunların hapishaneye düzenli olarak girip çıkmaları, büyük ölçekli genel evlerin örgütlenmesi, fahişelik alanında titizlikle sürdürülen hiyerarşi, bu çevrenin suçlu-muhbir tarafından çerçevelenmesi, bütün bunlar giderek daha da ısrarlı hale gelen gündelik bir ahlâkçılığın yarı-yeraltı'na ittiği ve doğal olarak pahalı hale getirdiği bir cinsel zevkten elde edilen muazzam kârların, koskoca bir aracılar dizisi tarafından kanalize edilmesine ve ele geçirilmesine olanak sağlamaktaydı; bir zevk fiyatının oluşumunda, bastırılmış cinselliğin kârının oluşumunda ve bu kârın ele geçirilmesinde suçlular ortamı, dikkatli bir püritanizmle suç ortaklığı içindeydi: yasadışı uygulamalar üzerinde gayrimeşru bir vergi memuru[45]. Silah kaçakçılığı, yasaklandığı ülkelerde içki ticareti veya daha yakın tarihlerdeki uyuşturucu ticareti, bu "yararlı suçluluğun" işleyişini aynı şekilde göstereceklerdir: yasal bir yasağın varlığı, onun etrafında yasadışı bir uygulama alanı oluşturmakta, bu alan kendileri de yasadışı olan, ama suçluluk hakkında örgütlemeleri nedeniyle komuta edilebilir kılınmış olan unsurların

44 İlk aşamalardan biri, polis denetimi altında hoşgörü evlerinin örgütlenmesi oldu (1823), bu da 14 Temmuz 1741 tarihli yasa hükümlerini geniş ölçekte aşıyordu (genel evlerin gözetimi). Bu konuda bkz., Polis müdürlüğü elyazmaları derlemesi (20-26). Özellikle polis müdürünün 14 Haziran 1823 tarihli genelgesi: "genel ev açılması, kamu ahlâkına ilgi duyan herkesi doğal olarak rahatsız etmelidir; polis komiseri bayların kendi bölgelerinde bu evlerin açılmasına tüm güçleriyle karşı çıkmalarına şaşırmıyorum... Polis eğer fahişeliği, üzerinde sabit ve tekduze bir etkisinin olacağı ve gözetiminden kaçamayacak hoşgörü evlerine kapatmayı başarabilseydi, kamu düzenine çok daha özen gösterdiğine inanabilirdi.

45 Parent-Duchatelet, *Prostitution à Paris*, 1836 adlı kitabı, polisin ve ceza kurumlarının patronluğunda suçlu çevreler ile fahişelik arasındaki bu bağlantının tanıklığı olarak okunabilir. ABD'ye yerleşen ve bütünü itibariyle gayrimeşru kazanç edinmede ve siyasal amaçlar doğrultusunda kullanılan İtalyan mafyası, halk kökenli bir yasadışılığın sömürgeleştirilmesinin iyi bir örneğidir.

aracılığıyla denetlenebilir ve kâr sağlanabilir hale gelmektedir. Bu, yasadışılıkları yönetmeye ve sömürmeye yarayan bir alettir.

Bizzat iktidarın icra edilmesinin kendi etrafına topladığı yasadışılık için de bir alettir. Suçluların siyasal kullanımı -muhbir, hafiye, tahrikçi olarak-, XIX. yüzyıldan önce çoktan yerleşik hale gelmiştir[46]. Fakat Devrim'den sonra bu uygulama tamamen başka boyutlar kazanmıştır: siyasal partiler ve işçi birliklerinde propaganda çekirdekleri kurma, grevcilere ve ayaklananlara karşı çeteler oluşturma, bir altpolis örgütü kurma -bunlar yasal polisle ilişki halinde çalışmakta ve limitte bir cins paralel ordu oluşturmaya hazır olmaktadırlar-, iktidarın bütün bir yasallık-dışı işleyişi bir parçası itibariyle, suçluların oluşturdukları manevra edilebilir kitle tarafından sağlanmıştır: yeraltı polisi ve iktidarın yedek ordusu. Fransa'da bu uygulamalarında çiçek açmışa benzemektedirler[47]. Hapishane üzerinde merkezlenen bir cezalandırma sistemiyle sağlamlaşan suçluluğun, yasadışılığın egemen sınıfın kâr ve gayrimeşru iktidar devreleri lehine döndürülmesini temsil ettği söylenebilir.

Soyutlanmış ve suçluluk üzerinde yeniden biçimlendirilmiş bir yasadışılığın örgütlenmesi, polis denetimlerinin gelişmesi olmadan mümkün olamazdı. Halkın genel olarak gözetim altında tutulması, "sessiz, esrarlı, farkedilmeyen" dikkat... "hükümetin her zaman açık olan ve bütün yurttaşları ayırımsız gözetim altında tutan gözü, ama bu nedenden ötürü herhangi bir baskı altına alma yöntemi getirmek zorunda kalmamaktadır... Bu gözetimin yasada yazılmış olmaya ih-

---

46 Suçluların polis gözetimi ve özellikle de siyasal gözetim konusundaki bu rolleri hk. bkz., Lemaire tarafından yazılan muhtıra. "Muhbirler, kendileri için hoşgörü bekleyen" kişilerdir; bunlar "olağan olarak, kendilerinden de beter olanları yakalatan kötü uyruklardır. Üstelik küçücük bir nedenle bile polis fişine bir kez geçen biri, artık bir daha göz önünden uzak tutulmamaktadır.

47 K. Marx, *Le 18 Brumaire de Louis-Napoléon Bonaparte*, Ed. Sociales, 1969, s. 76-78.

tiyacı yoktur"[48]. Serbest kalan mahkûmlar ile ağır suçlardan ötürü adalet önünden daha önce geçmiş bütün kişiler için 1810 yasası tarafından öngörülen özel gözetim, bunların toplumun huzuruna tekrar kastettiklerinin yasal olarak düşünüldüğü anlamına gelmektedir. Fakat, hemen hepsi eski suçlular olan ve bu sıfatlarından ötürü polis denetim altında bulunan hafiyeler ve muhbirler aracılığıyla, tehlikeli sayılan ortamlar ve gruplar da gözetim altında tutulmaktadırlar: polis gözetiminin diğerleri arasında bir nesnesi olan suçluluk, bu gözetimin ayrıcalıklı aletlerinden biridir. Bütün bu gözetimler, kısmen resmi, kısmen gizli olan bir hiyerarşinin oluşturulmasını gerektirmektedir (Paris polisinde esas olarak "güvenlik masası", "gizlenmeyen ajanlar"ın -müfettişler ve onbaşılar- dışında, cezalandırılma korkusuyla veya bir ödülün cazibesiyle hareket eden "gizli ajanlar" ve muhbirler içermekteydi)[49]. Bu gözetimler ayrıca, merkezini suçluların saptanması ve kimliklerinin belirlenmesinin oluşturduğu bir belgesel sistemin düzenlenmesini de gerektirmektedirler: ağır ceza mahkemesi kararlarında veya tutuklama emirlerinde zorunlu eşkâl, hapishane tutuklama tezkereleri sicillerine aktarılan bilgiler, ağır ceza mahkemeleri ve ceza mahkemelerinin sicillerinin kopyalarının her üç ayda bir adalet bakanlığı ve emniyet genel müdürlüğüne gönderilmesi, bir süre sonra içişleri bakanlığında bu sicilleri düzene sokan alfabetik bir sicilin oluşturulması, 1833'e doğru "doğabilimcilerin, kütüphanecilerin, toptancı tüccarların, iş adamlarının" yöntemlerine uygun olarak, yeni verileri kolaylıkla eklemeye olanak veren ve aynı zamanda aranan kişinin adının olması halinde ona ilişkin tüm bilgileri sağlayan bir kişisel fişler veya bültenler sisteminin kurulması[50]. Suçluluk sağladığı gizli ajanlarla,

48 A. Bonneville, *Des institutions complémenteries du système pénitencier*, 1847, s. 397-399.

49 Bkz., H. A. Fregier, *Les Classes dangeureuses*, 1840, I, s. 142-148.

50 A. Bonneville, *De la récidive*, 1844, s. 92-93. Fişin ortaya çıkması ve insanbilimlerinin kurulması: tarihçilerin pek kutlamadıkları bir icad daha.

ama aynı zamanda olanak verdiği genelleşmiş çerçevelemeyle, halk üzerinde sürekli bir gözetim aracı olmaktadır: bizzat suçlular aracılığıyla, toplumsal alanının tümünün denetlenmesine olanak veren bir aygıt. Suçluluk siyasal bir gözlemevi olarak işlev görmektedir. İstatistikçiler ve sosyologlar, polislerden çok sonra, bunu kendi hesaplarına kullanmışlardır.

Fakat bu gözetim ancak hapishaneyle eşleşerek işleyebilmiştir. Çünkü hapishane bireylerin serbest bırakıldıklarında denetlenmelerini kolaylaştırmakta; çünkü muhbirlerin devşirilmelerine olanak vermekte ve karşılıklı ihbarları artırmakta; çünkü yasa ihlallerini birbirleriye temasa geçirerek, kendi üzerine kapalı, ama denetlenmesi kolay bir suçlu ortamının örgütlenmesini hızlandırmaktadır: ve hapishanenin yol açtığı tüm yerleşiklikten kopuşlar (işsizlik, ikâme yasağı, zorunlu ikâmet, gözetim altı), eski mahkûmların kendilerine yüklenilen işleri kabul etmelerine neden olmaktadır. Hapishane ve polis ikiz bir düzenek oluşturmaktadırlar; bu ikisi birlikte, suçluluğun yasadışılıkların bütün alanı içindeki farklılaştırılmasını, soyutlamasını ve kullanılmasını sağlamaktadırlar. Polis-hapishane sistemi yasadışılıkların içinden kullanılabilir bir suçluluğu koparmaktadır. Bu, kendine özgü olan yanıyla birlikte sistemin bir sonucudur, ama aynı zamanda onun bir çarkı ve aleti haline de gelmektedir. Öylesine ki, üç terimi (polis-hapishane-suçluluk) birbirinden destek alan ve kesintisiz bir akım oluşturan bir bütünden söz etmek gerekmektedir. Polis gözetimi hapishaneye yasa ihlalcileri sağlamakta, o bunları polis denetimlerinin hedefleri ve yardımcıları olan ve aralarından bazılarını düzenli olarak hapishaneye geri gönderdiği suçlular haline dönüştürmektedir.

Bütün yasadışı uygulamaları tahrip etmeyi hedefleyen ve bunu yapmak için, eylemi boyunca "suçluluğun" ele avuca gelmeyen tortusunu arkasında bırakma pahasına polisi yardımcı ve hapishaneyi de cezalandırma aygıtı olarak kulla-

nacak bir ceza adaleti yoktur. Bu adalette, yasadışılıkların farklılaştırıcı bir denetimini görmek gerekir. Suç adaleti, ona nazaran yasal güvence ve aktarım ilkesi rolünü oynamaktadır. Suç adaleti diğer parçaları (onun altında değil de, yanında olan parçaları) polis, hapishane ve suçluluk olan, genel bir yasadışılıklar ekonomisinin bir menzilidir. Adaletin polis tarafından kabının dışına çıkartılması, hapishane kurumunun adaletin karşısına çıkardığı atalet gücü yeni birşey değildir, ama iktidarın kireçlenmesinin veya tedrici bir yer değiştirmesinin sonucu da değildir; bu modern toplumlarda cezalandırma mekanizmalarını vurgulayan yapıların bir özelliğidir. Yargıçlar ne derlerse desinler, ceza aygıtı tüm gösteri aygıtıyla birlikte, suçluluk ile polisi dişliler halinde birbirlerine bağlamayı hedefleyen, yarı yarıya karanlık içinde yer alan bir denetim aygıtının talebine cevap vermek için kurulmuştur. Yargıçlar bu aygıtın şöylesine bir ayak direyen memurlarıdır[51]. Suçluluğun oluşumuna, yani yasadışılıkların farklılaştırılmasına, bunlardan bazılarının egemen sınıfın yasadışılığı tarafından denetlenmesine, sömürgeleştirilmesine ve kullanılmasına olanakları ölçüsünde yardım etmektedirler.

XIX. yüzyılın ilk otuz veya kırk yılı içinde gelişen bu sürece iki kişi tanıklık etmektedir. Önce Vidocq. Bu kişi önce eski yasadışılıkların adamı[52], yüzyılın öteki ucunun bir Gil Blas'ı ve çabucak daha kötüye kayan biri olmuştur: huzursuzluklar, maceralar, çoğu zaman kurbanı olduğu aldatmacalar,

---

51 Yasa adamlarının bu işleyiş içinde yer almaya direnmelerine ilişkin çok erken tanıklıklar daha Restorasyon'dan itibaren vardır (bu da onun geç bir olgu ve tepki olmadığını kanıtlamaktadır.) Özellikle, Napoléon dönemi polisinin tasfiyesi veya daha doğrusu, yeniden kullanımı sorun çıkartmıştır. Ama zorluklar uzun sürmemiştir. Bkz. Belleyme'in 1825'te görevlerini duyurduğu ve öncellerinden farklılaşmanın yolunu aradığı söylev: "Yasal yollar bize açıktır. Yasa okulunda yetişen, çok yüce bir yargıçlık okulunda eğitilen ... bizler adaletin yardımcılarıyız." Bkz., *Histoire de l'Administration de M. de Belleyme;* ayrıca bkz., Molène, *De la liberté*, adlı çok ilginç risale.

52 Ayrıca, *Histoire de Vidocq racontée par lui-même*'den çok, kendi adıyla yayınlanan *Mémoires*'a bkz.

kavgalar ve düellolar; birbiri peşi sıra askere almalar ve kaçmalar, fahişelik, kumar, yankesicilik, bir süre sonra da büyük haydutluk ortamıyla tanışmalar. Fakat bizzat çağdaşlarının gözünde sahip olduğu adeta efsanevi önem, belki de allanıp pullanmış olan bu geçmişe dayanmaktadır; hatta tarihin ilk kurtarmalık ödenen veya satın alınan eski bir pranga mahkûmunun polis şefi olmasına bile dayanmaktadır: bu önem suçluluğun onun kişisinde, ona karşı ve onunla birlikte çalışan bir polis aygıtı için hem nesne, hem araç olma gibi iki yanlı statüsünü göze görünür bir şekilde kazanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Vidocq, diğer yasadışılıklardan kopan suçluluğun iktidar tarafından kuşatıldığı ve tersine döndürüldüğü anı belirlemektedir. Polis ile suçluluğun dolaysız ve kurumsal birleşmeleri işte bu sıralarda meydana gelmiştir. Suçluluğun iktidarın dişlilerinden biri haline geldiği endişe verici an. Eski dönemleri, her adaletin kaynağı olan, ama suçlarla lekelenmiş canavara benzeyen kralın çehresi doldurmuştu; şimdi ortaya başka bir korku, yasayı egemen kılanlarla onu çiğneyenler arasındaki gizli ve karmaşık anlaşmadan kaynaklanan bir korku çıkmaktadır. Hükümranlığın aynı kişide iğrençlikle karşılaştığı Shakespearegil çağ sona ermiştir; kısa bir süre sonra polisin gücünün ve suçun iktidar ile kurduğu suç ortaklıklarının gündelik melodramı başlayacaktır.

Vidocq'un karşısında, çağdaşı Lacenaire. Suç estetikçilerinin cennetindeki ebediyen vurgulu mevcudiyeti şaşırtıcıdır: tüm iyi niyetine rağmen, tüm yeni yetişmekte olanın heveskârlığına rağmen, hiçbir zaman büyük bir suç işleyememiş, işlediklerini de beceriksizce yapmıştır; koyunluğundan o kadar kuşku duyulmaktadır ki, yönetim onu öldürmeye kalkışan Force mahpuslarına karşı korumak zorunda kalmıştır[53], ve idamından önce ona büyük bir şenlik yapan Louis Philippe Paris'inin kibar çevreleri olmuştur; bu öylesine bir şenlik

53 İtham Canler tarafından biçimsel olarak yeniden ele alınmıştır, *Mémoires*, 1968 yen. yay., s. 15.

olmuştur ki, daha sonradan ortaya çıkan çok sayıdaki edebi hortlatmalar onun yanında yalnızca akademik bir saygı sunmadan ibaret kalmışlardır. Şanı suçlarının çapına, ne de bunların tasarlanışındaki sanata birşey borçludur; bunların uygulanışındaki başarısızlık şaşırtmaktadır. Fakat bu şan, varoluşu içinde görünür olan oyuna ve yasadışılık ile suçluluk arasındaki söylevlerine çok şey borçludur. Dolandırıcılık, askerden kaçma, arakçılık, hapishane, hücre dostluklarının kurulması, karşılıklı şantaj, başarısız sonuncu cinayet girişimine kadar tekrarlanan suçlar, Lacenaire "suçlu"nun tipidir. Fakat Lacenaire kendinde, daha yakın tarihlere kadar tehditkâr olmuş olan bir yasadışılıklar ufkunu, en azından potansiyel olarak taşımaktaydı: bu iyi bir kolejde eğitilmiş, konuşmasını ve yazmasını bilen, iflas etmiş küçük burjuva, bir kuşak önce devrimci, jakoben, kral katili olabilirdi[54]; Robespierre'in çağdaşı olsaydı, yasaları reddetmesi dolaysız olarak tarihsel bir alana etki ederdi. Yaklaşık olarak Julien Sorel gibi 1800' de doğmuştur, kişiliği olanaklarının izlerini taşımaktadır; ama bu olanaklar hırsızlık, cinayet ve muhbirliğe yönelmişlerdir. Bütün bu potansiyel durumlar, çok düşük çaplı bir suçluluk haline gelmişlerdir: Lacenaire bu anlamda, güven verici bir kişidir. Ve bu potansiyel durumlar, onun suç teorisine ilişkin olarak tutturduğu söylemin içinde yeniden ortaya çıkmaktadırlar. Lacenaire ölüm anında, suçluluğun yasadışılık üzerindeki zaferinin dışavrumu veya daha doğrusu bir yandan suçluluk tarafından müsadere edilen, öte yandan da bir suç estetiğine, yani ayrıcalıklı sınıfların bir sanatına doğru yatırılan bir yasadışılığın biçimi olmuştur. Lacenaire'le aynı dönemde suçluluğu kapalı bir denetlenebilir olarak kurarak, ve iktidarın meşru yasadışılığı haline gelen koskoca bir suça yönelik uygulamayı polis tekniklerine doğru kaydırarak, bu suçluluğun kendi üzerine kapanmasına olanak veren Vidocq arasın-

54 Lacenaire'in çağdaşlarının gözünde ne olmuş olabileceği konusunda bkz., M. Lebailly, *Mémoires* (Lacenaire'inkiler), 1968, s. 297-304 yayını nedeniyle düzenlenen dosya.

da paralellik vardır. Paris burjuvazisinin Lacenaire'e şenlik düzenlemiş olmasının, hücresinin ünlü ziyaretçilere açılmasının, hayatının son günlerinde bir saygı çemberiyle çevrelenmiş olmasının, suç ortağı François'yı darağacına yollamak için mahkemede herşeyi yapmış olan bu adamı yargıçlardan önce Force hapishanesi sakinlerinin öldürmeye kalkışmasının bir nedeni vardır: suçluluk halinde tabi kılınmış ve söyleve dönüştürülmüş –yani iki kere zararsız hale getirilmiş– bir yasadışılığın simgesel çehresi kutlanmaktaydı: burjuvazi henüz bu kaynağı tüketmenin uzağındaydı. Lacenaire'in bu çok ünlü ölümünün, siyasal şiddete açılan küçük bir suçluluğun ters çehresini temsil eden en yakın tarihli krala saldırı suçu olan Freschi suikastinin yankılarını kilitlediğini unutmamak gerekir. Bu ölümün sonuncu zincir alayının yola çıkmasından ve buna eşlik eden çok rezil gösterilerden birkaç ay önce meydana geldiğini de unutmamak gerekir. Bu iki şenlik tarih içinde birbirleriyle çakışmışlardır; ve zaten Lacenaire'in suç ortağı François 19 Temmuz tarihli zincir alayının en göze batan kişilerinden biri olmuştur[55]. Bu şenliklerden biri, suçluların çevresinde halk yasadışılıklarının yeniden canlandırılması pahasına, antik azap çektirme ayinlerinin devamı olmaktaydı. Bu şenlik yasaklanacaktır, çünkü caninin suçluluğunun kendine özgü mekânı içinde yeri olmamalıdır. Diğer şenlik ise, ayrıcalıklılara ait bir yasadışılığın teorik oyununu başlatmaktaydı; veya daha doğrusu, burjuvazinin fiilen uyguladığı siyasal ve ekonomik yasadışılıkların teorik ve estetik temsillerle iki katına çıkacakları anı belirlemekteydi: Lacenaire'e ilişkin olarak denildiği gibi, "suç metafiziği". *Güzel*

55 1835-36 teftişi: Baba ve hükümdar katillerine verilen cezaları adi cezalar kapsamından çıkartan Fieschi, şaşırtıcı karekteri hiç kuşkusuz Lacenaire'in parlaklığından, davasından ve Emniyet müdürünün sayesinde (gene de sansürsüz değil) 1836'da, suç ortağı François'nın Brest'teki prangalı geçitte sonuncu büyük suç seyirlik unsurlarından birini sunmasından birkaç ay önce yayınlanan yazılarına rağmen, baba katili Rivière'in ölüme mahkûm edilmesinin nedenlerinden birini meydana getirmiştir. Yasadışılıkların ve suçlulukların teftişi, suç söyleminin ve suç üzerine söylevin teftişi.

sanatlardan biri olarak cinayet 1849'da yayınlanmıştır.

★★★

Suçluluğun bu üretilmesi ve ceza aygıtı tarafından kuşatılmasını ne iseler öyle ele almak gerekir: bir kerede ebediyen kazanılmış sonuçlar değil de, amaçlarına tamamen ulaşmaları ölçüsünde yer değiştiren taktikler olarak ceza aygıtının yarattığı suçluluk ile (onun suçluluğu) diğer yasadışılıkların birbirinden kopuşu, onlara karşı dönüşü, egemen yasadışılıklar tarafından simgeleştirilmesi- hapishane-polis sisteminin işleyiş biçimi içinde açıkça ortaya çıkan sonuçlar-; ancak bunlar hep direnmelerle karşılaşmışlardır; mücadelelere yol açmışlar, tepkileri tahrik etmişlerdir. Suçluları içinden çıktıkları bütün halk tabakalarından ayıracak engellerin dikilmesi, özellikle kentsel ortamlarda olmak üzere, çok güç bir işti[56]. Bunu başarmak için uzun süre inatla uğraşılmıştır. Bir de ayrıca ekonomik olduğu kadar, siyasal bakış açısından da başat öneme sahip olan fakir sınıfların bu "ahlâkileştirilme"lerinde genel usuller uygulanmıştır (yasa sisteminin örflerin yerine geçmesinden itibaren vazgeçilmez hale gelen "temel yasallık" denilebilecek birşeyin elde edilmesi; çalışma esnasında itaatkârlık, konut ve aile sabitliği terbiyesinin verilmesi vs.). Halk kesimlerinin suçlulara karşı husumetlerini canlı tutabilmek için daha özel yollara başvurulmuştur (eski mahkûmları muhbir, hafiye, grev kırıcı veya pis işler yaptırtılan adamlar olarak kullanarak). Kamu hukuku suçlarıyla, işçilerin siyasal statüde olduklarının kabulünü talep ettikleri grevler, işçi anlaşmaları, işçi birlikleri konusundaki ihlaller aynı yasama içinde birleştirilmişlerdir[57]. İşçi eylem-

56 XVIII. yüzyılın sonunda, Colquhoun Londra gibi bir kentte görev yapmanın güçlüğü hakkında bir fikir vermektedir, *op. cit.*, s. 299-300.

57 "Başka hiçbir sınıf böylesine bir gözetime tabi kılınmamıştır; serbest bırakılan mahkûmlar üzerindekiyle aynı biçimde uygulanmaktadır; işçileri, şimdi toplumun tehlikeli sınıfı olarak adlanırılan kategori içine yerleştiriyor gibidir", *L'Atelier*, 5. Yıl, no. 6, Mart 1845, uşak üniforması hakkında.

lerinin sıradan suçlular tarafından güdüldüğü değilse bile, en azında harekete geçirildiği düzenli bir şeklide iddia edilmiştir[58]. Mahkeme kararlarında işçilere karşı çoğu zaman hırsızlara karşı olunduğundan daha sert davranılmıştır[59]. Hapishanelerde bu iki mahkûm kategorisi birbirlerine karıştırılmış ve kamu hukukuna tercihli bir muamele uygulanmıştır, oysa hüküm giymiş gazeteci veya siyasal kişilerin çoğu zaman ayrı bir yere konulma hakları olmuştur. Kısacası, amacı sürekli bir çatışma durumunu sürdürmek olan koskoca bir karışıklık taktiği.

Bütün bunlara, suçluların algılanma biçimine iyice belirli bir tabloyu dayatmak için sürdürülen uzun bir girişim eklenmekteydi: onları hemen yakında, her yerde mevcut ve her yerde korkutucu olarak sunmak. Basının bir bölümünü istila etmekte olan ve kendi gazetelerine sahip olmaya başlayan artık gündelik suç haberleridir[60]. Gündelik suç haberlerindeki sıçrama, toplumu çevreleyen adli ve polisiye denetimler bütününü kabul edilebilir kılmaktadır; bu haberler çehresi olmayan bir düşmana karşı olan bir cins savaşı günü gününe anlatmaktadırlar; bu savaşta bu haberler gündelik alarm veya zafer bültenini oluşturmaktadırlar. Tefrikalar halinde ve ucuz edebiyat içinde gelişen suç romanı, görünüşte ters bir rol üstlenmiştir. Özellikle suçlunun gündelik ve bildik hayatla ilişkisi olmayan, tamamen başka bir dünyaya ait olduğunu gösterme işlevine sahip olmuştur. Bu yabancılık önce alt tabakalarınki *(Paris'in Esrarları, Rocambole)*, sonra deliliğinki (özellikle yüzyılın ikinci yarısında) nihayet yaldızlı suçun, "üst düzey hırsızlığın"ki (Arsène Lupin). Polisiye edebiyatla birleşen gündelik suç haberleri bir yüzyıldan daha uzun bir süreden beri, içlerinde özellikle suçluluğun hem çok yakında, hem de tamamen yabancı olarak, gündelik hayat için sürekli

58 Örnek olarak bkz., J. B. Monfalcon, *Histoire des insurrections de Lyon*, 1834, s. 142.

59 Bkz., *L'Atelier*, Ekim 1840, veyahut *La Fraternité*, Temmuz-Ağustos, 1847.

60 *Gazette des tribunaux* ve *Courrier des tribunaux*'nun dışında *Journal des concierges*.

tehditkâr olarak, ama kökeni, nedenleri, seferber edildiği gündelik ve egzotik ortam bakımından çok uzakta olacak bir şekilde ortaya çıktığı ölçüsüz bir "suç hikâyeleri" kitlesi üretmişlerdir. Ona atfedilen önem ve ona eklenen kopuk kopuk debdebe ile, onu yücelterek ayrı bir yere koyan bir hat, onun etrafında çizilmektedir. Çok korkutucu ve çok yabancı bir alemden gelen bu suçluluğun içinde hangi yasadışılık tanınabilir ki?...

Bu çok yönlü taktik sonuçsuz kalmamıştır: halk gazetelerinin cezai çalıştırmaya karşı[61]; "hapishanelerin konforu"na karşı; en ağır ve en tehlikeli işlerin mahkûmlara tahsis edilmesi için; insan hakları savunucularının suçlulara aşırı ilgi göstermelerine karşı; suçu yücelten edebiyata karşı[62] giriştikleri kampanyalar bunu kanıtlamaktadır; genel olarak bütün işçi hareketlerinde, eski kamu hukuku suçlarına karşı duyulan güvensizlik de bunu kanıtlamaktadır. Michèle Penot "XX. yüzyılın şafağında duvarların en kibirlisi olan küçümsenmeyle çevrelenmiş olan hapishane, halkın tutmadığı bir halkın üzerine kapanma işini tamamlamıştır"[63].

Ancak bu taktik zafer kazanmanın veya her halükârda suçlular ile halk tabakaları arasında kesin bir kopuş meydana getirmenin uzağındadır. Fakir sınıfların yasa ihlaliyle olan ilişkileri, proletarya ile kentsel aşağı tabakalar arasındaki karşılıklı durum incelenmeyi beklemektedir. Fakat birşey kesindir: suçluluk ve baskı 1830-1850 işçi hareketi içinde

61 Bkz., *L'Atelier*, Haziran 1844. Mahkûmların "sağlıksız ve tehlikeli çalışmalar"a verilmeleri nedeniyle Paris belediye meclisine verilen dilekçe; gazete Nisan 1845'te, çok sayıda mahkûmun kanalizasyon çalışmaları sırasında hummadan öldüğü Brötanya deneyini zikretmektedir. Kasım 1845'te, mahkûmlar neden cıva veya üstübeç işlememektedirler?... Ayrıca bkz, 1844-45 yıllarının *La Démocratie politique*'i.

62 *L'Atelier*, Kasım 1843 sayısında *Mystères de Paris*'ye bir saldırı vardır, çünkü bu kitap suçlulara, onların resimsel yanına, kelime haznelerine çok prim vermektedir ve bu kitapta suça eğilimin kaçınılmaz olması fazlasıyla vurgulanmaktadır. *Ruche populaire*'de, tiyatroya ilişkin olarak aynı türden saldırılar bulunmaktadır.

63 *Délinquance et système pénitentiaire de France au XIXe siècle*, yayınlanmamış metin.

önemli bir hedef sayılmışlardır. Tabii ki suçlulara karşı husumet duyulmaktadır; ama cezalandırma sistemi çevresinde kavga vardır. Halk gazeteleri çoğu zaman, insan hakları savunucularının bildik tasvirleriyle (fakirlik-başıboşluk-tembellik-sarhoşluk-kabahat-hırsızlık-cinayet) taban tabana zıtlaşan siyasal bir suçluluk çözümlemesi önermektedirler. Bunlar suçluluğun köken noktasını suçlu bireye değil de (bu ancak fırsatların sonucu veya suçluluğun ilk kurbanıdır), toplumа yüklemektedirler: "sizi öldüren kişi, bu işi yapmama konusunda özgür değildir. Suçlu olan toplumdur veya daha doğrusunu söylemek üzere, kötü toplumsal örgütlenmedir"[64]. Ve bu da, onun ya kendi temel ihtiyaçlarına cevap verememesinden, ya da daha sonra suç olarak ortaya çıkacak olanakları, özlemleri, talepleri silmesinden veya öldürmesinden kaynaklanmaktadır: "Hatalı eğitim, hesaba katılmayan yatkınlık ve suçlar, çok küçük yaşta zorlanılan bir çalışmayla dumura uğratılan akıl ve kalp"[65]. Fakat bu ihtiyaçlardan ve baskıdan kaynaklanan suçluluk, ona getirilen allayıp pullamalarla ve onun çevresine çekilen ayıplama çemberiyle, bazen onun nedeni ve her zaman da büyümüş biçimi olan başka bir suçluluğu maskelemektedir. Fakirler için sefalet kaynağı ve isyan ilkesi olan yukarının suçluluğu ve bunun meydana getirdiği rezil örnektir. "Sefalet kadırımlarımıza cesetleri, hapishanelerimize hırsızları ve katilleri yığarken, sosyete sahtekârlarının orada ne görüyoruz?... en yoz örnekleri, isyan ettirici ve büyük köpeklikleri, en utanmaz haydutlukları... Bir fırında bir parça ekmek koparttığı için canilerin arasına konulup yargılanan fakirin, birgün devlet hazinelerinin, aile servetlerinin hiç cezaya uğramadan çalındığı borsayı taş be taş yıkacak kadar öfkeleneceğinden kaygı duymuyor musunuz?"[66]. Oysa bu zenginliğe özgü suçluluk yasalar tarafından hoşgörülmektedir ve mahkemenin önüne çıktığı olursa, onların

64 *L'Humanitaire*, Ağustos 1841.
65 *La Fraternité*, Kasım 1845.
66 *La Ruche populaire*, Kasım 1842.

hoşgörüsünden ve basının sessiz kalacağından emin bulunmaktadır"[67]. Böylece suç davalarının, ceza adaletinin genel işleyişini ifşa etmek üzere siyasal bir tartışmanın fırsatını verebileceği, düşüncelerin ve işçi hareketlerinin yargılanması sırasında bundan yararlanılabileceği düşüncesine ulaşılmıştır: "Mahkemeler artık eskiden olduğu gibi yalnızca çağımızın sefalet ve yaralarının sergilendiği bir yer, toplumsal düzensizliğimizin hüzünlü kurbanlarının yan yana sergilendikleri bir yer değildir: buraları aynı zamanda savaşçıların haykırışlarıyla inleyen bir arenadır"[68]. Siyasal mahkûmların tıpkı suçlular gibi cezai sistem hakkında dolaysız bir deneye sahip olmalarından, ama bunların kendilerini duyuracak konumda olmalarından ötürü, tüm mahkûmların sözcüsü olmak zorunda oldukları fikri de buradan kaynaklanmaktadır: "verilen cezaları ancak bir başsavcının süslü iddianamesi boyunca tanıyan Fransa'nın iyi burjuvası"nı aydınlatma görevi onlara düşmektedir[69].

Cezai adaletin ve bunun suçluluk etrafında çizdiği sınırın bu tartışmalı hale getirilmesinde, "gündelik suç haberleri-karşıtı" denilebilecek taktik karakteristiktir. Halk gazeteleri için, tıpkı *Gazette des Tribunaux* gibi "karnını kanla doyuran", "hapishaneden beslenen" ve "bir melodram repertuarı"nı gündelik olarak oynatan gazetelerin suçları veya davaları kullanmalarını tersine çevirmek söz konusudur[70]. Gündelik suç haberi-karşıtı, burjuvazi içindeki suçluluğu sistematik olarak vurgulamakta, "fizik yozlaşma"ya, "ahlâki çürüme"ye uğrayan sınıfın burjuvazi olduğunu göstermekte; halk

67 *Ibid.*, Aralık 1839'da, Balzac'ın *Le Siècle*'deki bir makalesine Vinçard'ın cevabı. Balzac, en küçük bir manussuzluğunun hemen belli olduğu bir zengin söz konusu olduğunda, bir hırsızlık ithamının temkinlilik ve gizlilik içinde yürütülmesi gerektiğini söylemekteydi: "Bayım,elinizi vicdanınıza koyarak, tersinin hergün olup olmadığını, büyük bir servet ve mertebeyle kötü bir olayı örtmenin binbir yolunun bulunup bulunmadığını söyleyiniz."

68 *La Fraternité*, Kasım 1841.

69 *Almanach populaire de la France*, 1839, s. 50.

70 *Pauvre Jacques*, 1. Yıl, no. 3.

tarafından işlenmiş suçların anlatılarının yerine, onları sömüren ve onları dar anlamıyla aç bırakan ve katledenlerin onları içine attıkları sefaletin tasvirini ikâme etmekte[71]; işçilere karşı açılmış olan suç davalarında sorumluluğun ne kadarının işverenlere ve toplumun tümüne ait olduğunu göstermektedir. Kısacası, suç üzerindeki, onu hem bir canavarlık olarak soyutlamaya ve hem de onun sorumluluğunu en fakir sınıfın üzerine yıkmaya çalışan bu tekdüze söylemi tersine çevirmek üzere bütün çabalar seferber edilmiştir.

Bu ceza sistemi karşıtı polemik esnasında Fourierciler hiç kuşkusuz diğerlerinden daha ileri gitmişlerdir. Aynı zamanda suçun olumlu bir değerlendirmesi de olan siyasal bir teoriyi herhalde ilk bunlar yoğurmuşlardır. Onlara göre suç "uygarlığın" bir sonucuysa da, aynı zamanda bir silah olması nedeniyle, ona karşıdır da. Suç kendinde bir güç ve gelecek taşımaktadır. Bastırma ilkesinin kaçınılmazlığının egemenliği altında olan toplumsal düzen, hükümlerine kulak asmayan veya reddeden doğadan sağlıklı kişileri, bu dar hücrelerde kapalı kalamayacak kadar güçlü kişileri cellat veya hapishane aracılığıyla öldürmeye devam etmekte ve çocuk olarak kalmak istemeyen adamları parçalamakta, kırmaktadır"[72]. Demek ki bir suçluluk doğası yoktur, bireylerin mensup oldukları sınıflara göre, onları iktidara veya hapishaneye götüren güç oyunları vardır[73]: bugünün yargıçları zindanları fakirlerle doldurmaktadırlar; ve forsalar iyi bir aileden doğsalardı "mahkemelere başkanlık ederler ve adaleti yerine getirirler-

71 *La Fraternité*, Mart 1847 sayısında Drouillard olayı ve ima yollu da, Rochefort bahriyesindeki hırsızlıklar söz konusu edilmiştir. Haziran 1847'de Boulmy davası ve Cubière-Pellaprat olayı hk. makale; Temmuz-Ağustos 1847'de Benier-Lagrange-Jussien zimmet olayı hk.

72 *La Phalange*, 10 Ocak 1837.

73 "Vergiye tabi fahişelik, doğrudan maddi hırsızlık, kapı kırarak yapılan hırsızlık, cinayet, haydutluk alt sınıflar içindir; buna karşılık becerikli soygunlar, dolaylı ve incelmiş hırsızlık, insana cinsinden hayvanların bilgince sömürülmesi, büyük taktik gerektiren ihanet, yüksek dolaplar nihayet gerçekten iyi kazanç sağlayan ve yasanın yetişemeyeceği kadar yüksekteki tüm kötülükler ve suçlar, üst sınıfların tekelinde kalmaktadırlar», 1 Aralık 1838.

di"[74]. Suçun varlığı ne mutlu ki, sonuçta "insan doğasının baskı altına alınamaz" olduğunu açığa çıkartmaktadır; suçu bir zayıflık veya bir hastalık yerine, diklenen bir enerji, "insan bireyselliğinin parlak bir itirazı" olarak görmek gerekir, zaten ona herkesin indindeki garip cazibeyi de herhalde bu vermektedir. Bizdeki uyuşmuş bir sürü duyguyu ve yarı yarıya sönmüş tutkuları uyandıran suç olmasaydı, düzensizlik, yani tembellik içinde daha uzun süre kalırdık"[75]. Böylece suçun toplumumuzun örgütlenmesinde, zencilerin azad edilmelerinde olduğu kadar değerli olacak siyasal bir araç haline gelmesi mümkün olabilir; bu azad edilme suç olmadan meydana gelebilir miydi? "Zehirleme, kundakçılık ve hatta bazen isyan toplumsal sefaletin yakıcılığına tanıklık etmektedirler"[76]. Mahpuslar? "İnsanlığın en mutsuz ve en fazla zulüm gören" kesimi. *Phalange* bazen suçun çağdaş estetiğine katılmaktaydı, ama çok farklı bir kavga için.

Buradan, amacı yalnızca ahlâksızlık suçlamasını hasma doğru yöneltmek olmayıp, aynı zamanda bazılarını diğer bazılarıyla zıtlaştıran güçler ayırımını ortaya çıkartmak üzere, suç haberlerinden yararlanılmasına gelinmiştir. *Phalange* cezai işlevi "uygarlık" tarafından şifrelenmiş bir çarpışma olarak; büyük suçları artık canavarlıklar değil de, zulme uğrayanın kaçınılmaz geri dönüşü ve isyanı olarak[77]; küçük yasadışılıkları artık toplumun gerekli uçları değil de, orada cereyan eden çarpışmanın merkezi homurtusu olarak çözümlemektedir.

Buraya Vidocq ve Lacenaire'den sonra üçüncü kişiyi yerleştirelim. Kendisi bizzat kısa bir süre için ortaya çıkmıştır; ünü ancak birkaç gün sürmüştür. Küçük yasadışılıkların geçici çehrelerinden başka birşey olmamıştır: evi ve ailesi olmayan,

74 *La Phalange*, 1 Aralık 1838.
75 *Ibid.*, 10 Ocak 1837.
76 *Ibid.*
77 Örnek olarak bkz., *La Phalange*, 1 Ağustos 1836 ve 2 Ekim 1840'ta Delacollonge veya Elirabide hakkında söylenenler.

serserilikle suçlanan onüç yaşında bir çocuk, iki yıl ıslahane cezasına çarpıtırıldıktan sonra, kuşkusuz suçluluk akımlarının içinden geçmiştir. Eğer onu suçlu kılan (yasa hükümlerinden çok disiplinler adına) yasanın söyleminin karşısına, bu baskılara kulak asmayan bir yasadışılığın söylemini çıkartmasaydı kimse onun farkına varmazdı. Ve bu söylem disiplinsizliği, toplumun düzensiz düzeni ve yokedilmesi mümkün olmayan hakların ileri sürülmesi olarak, sistematik bir şekilde ikircikli bir tarzda değerlendirmekteydi. Mahkemenin ihlal olarak şifrelediği tüm yasadışılıkları, itham edilen bu kişi canlı bir gücün olumlaması olarak yeniden formüle etmiştir: serseri hayatta konut olmaması, özerk hayatta efendi olmaması, özgür hayatta çalışma olmaması, günlerin ve gecelerin tamlığı içinde zaman kullanımı olmaması. Yasadışılığın, disiplin-cezalandırma-suçluluk sistemiyle bu çarpışma o çağı yaşayanlar veya daha doğrusu orada disiplinsizliğin küçük olaylarıyla başı belâda olan ceza yasasının komik sonucu olarak bulunan gazeteci tarafından algılanmıştır. Ve şu doğrudur: olayın bizzat kendi ve onu izleyen mahkeme kararı, XIX. yüzyıldaki yasal cezalar sorununun tam göbeğinde yer almaktadır. Yargıcın disiplinsizliği yasanın yüceliğiyle kuşatmaya kalkışmasının alaylı komedisi ve itham edilen kişinin disiplinsizliği onun aracılığıyla yeniden temel hakların içine kattığı saygısızlık ceza sistemi açısından örnek bir sahne oluşturmaktadırlar.

Hiç kuşkusuz *Gazette des Tribunaux*'nun bize aktardığı budur[78]: "Başkan: herkes evinde uyusun.–Béasse: benim bir evim var mı? –Sürekli bir serserilik içinde yaşıyorsunuz. –Hayatımı kazanmak için çalışıyorum. –Durumunuz nedir? – Durumum: önce herhalde en azından otuzaltımdayım; sonra kimsenin yanında çalışmıyorum. Bir süreden beri kendi hesabıma yaşıyorum. Geceler ve gündüzler bana ait. Örneğin gündüz geçenlere küçük el ilânları dağıtıyorum; gelen arabaların ar-

78 *La Gazette des tribunaux*, Ağustos, 1840.

kasından paket taşımak için koşuyorum; Neuilly avenüsünde fiyaka satıyorum; geceleri gösterilere gidiyorum; kapıları açmaya seğirtiyorum, sahte markalı eşya satıyorum; çok meşgûlüm. -İyi bir firmaya girmeniz ve bir iş öğrenmeniz sizin için daha iyi olacaktır. - Hay Allah, iyi bir firma, çıraklık çok can sıkıcı. Ve sonra burjuva hep homurdanır ve sana özgürlük yok. - Babanız sizi istemiyor mu? - Artık baba yok. - Ya anneniz? - O da yok, ne akraba, ne dost var, serbest ve bağımsızım". İki yıl ağır cezaya çarptırıldığını öğrenen Béasse "oldukça çirkin bir yüz hareketi yaptı, sonra keyfi yerine geldi: iki yıl yirmi dört aydan başka birşey değil. Hadi gidelim."

Phalange'da aktarılan işte bu sahnedir. Ve derginin bu olaya atfettiği önem, ona ilişkin olarak yaptığı çok yavaş ve çok özenli parçalarına ayırma işlemi, Fouriercilerin bu kadar gündelik bir olayda, temel güçlerin bir oyununu gördüklerini göstermekteydi. Bir yanda "canlı yasallık, yasanın lâfzı ve mânâsı" başkan tarafından temsil edilen "uygarlık"ınki. Onun yasa tarafından gerçekleştiriliyora benzeyen, ama aslında disiplin tarafından sağlanan kendi bastırma sistemi vardır. Bir yere, bir konuta, zorlayıcı bir meşgûliyete ihtiyaç vardır. Başkan "herkes evinde uyur" demektedir, çünkü ona göre gerçekte herkesin bir evi, görkemli veya rezil de olsa mutlaka bir konutu olmalıdır; bunu sağlamak onun işi değildir; onun görevi herkesi buna zorlamaktır". Bunun dışında bir konuma, tanınabilir bir kimliğe, bir kerede ebediyen geçerli bir bireyselliğe sahip olmak gerekir: "Durumunuz nedir? Bu soru toplumda kurulan düzenin en basit ifadesidir; bu serserilik onu iğrendirmekte ve alt üst etmektedir; sabit, sürekli, uzun soluklu bir koruma, geleceğe ilikin düşüncelere, her tür saldırıdan korunmak üzere gelecekte yerleşme fikrine sahip olmak gerekir". Nihayet bir efendiye sahip olmak, bir hiyerarşiye yakalanmış ve onun içinde yer alıyor olmak gerekir; tanımlanmış egemenlik ilişkileri içinde sabitleşmiş olunduğunda varolunabilmektedir: "Kimin yanında çalışıyorsunuz? Yani madem efendi değilsiniz, o halde hangi konumda olursa olsun

hizmetkâr olmanız gerekir; sizin bireyinizin tatmini söz konusu değildir; söz konusu olan sürdürülmesi gereken düzendir". Yasa çehresini taşıyan disiplinin karşısında, kendini bir hak olarak geçerli kılan bir yasadışılık vardır; kopuş ihlalden çok disiplinsizlik aracılığıyla gerçekleşmektedir. Dil disiplinsizliği: gramer bozukluğu ve verilen cevapların "itham edilenle, ona başkanlık organı aracılığıyla doğru terimlerle hitap eden toplum arasındaki şiddetli bir kopuşu işaret etmektedirler". Doğuştan gelen ve dolaysız özgürlüğün disiplinsizliği: "Çırağın, işçinin köle olduğunu ve köleliğin hüzünlü olduğunu iyi bilmektedir... Bu özgürlüğü, onu pençesine almış bu hareket ihtiyacını olağan düzen içinde kullanamayacağını iyi bilmektedir. Özgürlüğü daha çok sevmektedir, bu yalnızca düzensizlik olsa bile, onun umurunda değildir. Bu özgürlükten, yani bireyselliğin daha kendiliğinden gelişimi, vahşi ve buna bağlı olarak kaba ve sınırlı, ama doğal ve içgüdüsel gelişimi". Aile ilişiklerinde disiplinsizlik: bu kayıp çocuğun terkedilmiş veya kendi iradesiyle özgürleşmiş olmasının önemi yoktur, çünkü "ebeveyninin veya yabancıların yanındaki eğitim köleliğine de dayanamamıştır". Ve bütün bu çeşitli disiplinsizlikler boyunca, sonunda "uygarlığın" tümü reddedilmekte ve "vahşet" ortaya çıkmaktadır: "Bu çalışmamadır, tembelliktir, kaygısızlıktır, sefahattir: düzen hariç, her şeydir; meşgûliyetler ile sefahat arasındaki ayırım hariç, günü gününe ve yarınsız vahşi bir hayattır"[79].

Phalange'ın çözümlemeleri kuşkusuz halk gazetelerinin o dönemde suçlar ve ceza sistemi üzerinde yürüttükleri tartışmaların temsilcisi olarak kabul edilemezler. Ancak bu polemiğin bağlamı içinde yer almaktadırlar. *Phalange*'ın dersleri tamamen kaybolmamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında saldırı hedefi olarak ceza aygıtını seçen anarşistlerin suçluluğa ilikin siyasal sorunu ortaya koyduklarında; suçlulukta yasanın reddinin en kavgacı biçimini bulduklarını düşündük-

79 *La Phalange*, 15 Ağustos 1840.

lerinde; suçluların isyanını kahramanlaştırmaktan çok suçluluğu onu sömürgeleştirmiş olan burjuva yasallığı ve yasadışılığından kurtarmaya çalıştıklarında; halk yasadışılıklarının siyasal birliğini yeniden kurmayı veya ilk kez kurmayı istediklerinde, bu anarşistlere cevap veren çok geniş yankı bu dersleri uyandırmıştır.

ÜÇÜNCÜ AYIRIM
HAPİSHANE

Eğer hapishane sisteminin oluşumunun ne zaman sona erdiğini saptamaya kalkışsaydım, 1810 ve ceza yasasını, hata ne de hücreye kapatma ilkesini koyan yasayla birlikte 1844'ü seçerdim; aslında Charles Lucas'nın, Moreau-Christophe'un ve Faucher'nin hapishane reformuna ilişkin kitaplarının yayınlanmasına rağmen, herhalde 1838'i de seçmezdim. Mettray'nin resmi açılış tarihi olan 22 Ocak 1840'ı seçerdim. Veya belki de daha iyisi, Mettray'daki çocuklardan birinin "koloniyi bu kadar erken terketmek ne kadar yazık"[1] diyerek can çekiştiği takvimsiz bir şanın zamanı olan şu günü seçerdim. Bu gün ilk aziz mahpusun ölüm günüydü. Koloni halkının yeni bedeni cezalandırma siyasetini alkışlamak için "dayağı tercih ediyoruz, ama hücre bizim için daha iyi" demelerine rağmen, kuşkusuz birçok mutlu kişi ona katılmışlardır.

Neden Mettray? Çünkü burası en yoğun haldeki disiplin-

1 E. Ducpétiaux, *De la condition physique et morale des jeunes ouvriers*, c. II, s. 383.

sel biçim, davranış biçimlerine yönelik bütün bastırma teknolojilerinin yoğunlaştıkları modeldir. Burada "manastırdan, hapishaneden, kolejden, alaydan" birşeyler vardır. Tutukluların dağıtıldıkları çok sıkı bir şekilde hiyerarşik hale getirilmiş olan küçük gruplar, eşanlı olarak beş modele atıfta bulunmaktadırlar: Aileninki (her grup "biraderler"den ve iki "ağabey"den oluşan bir "aile"ydi); ordununki (bir başkanın komutasındaki her aile, herbirinin başında bir başkan yardımcısının olduğu iki kesime ayrılmıştır; her tutuklunun bir plaka numarası vardır ve temel askeri talimleri öğrenmek zorundadır; her gün temizlik, her hafta kıyafet denetimi yapılmaktadır; günde üç kere sayım vardır); işin çerçevelenmesini ve en gençlerin eğitimini sağlayan şefler ve ustabaşılarla atelyeninki; okulunki (günde bir veya bir buçuk saat ders; dersi ilkokul öğretmeni ve başkan yardımcıları vermektedir); nihayet adli model; hergün toplantı salonunda "adalet dağıtımı" yapılmaktadır: "en küçük itaatsizliğe ceza verilmektedir ve ağır suçları önlemenin en iyi yolu en hafif kabahatleri çok katı bir şekilde cezalandırmaktır; Mettray'de yararsız bir kelime kınanmaktadır"; verilen cezaların başında hücre hapsi gelmektedir; çünkü soyutlama çocukların ahlâkı üzerinde etki etmenin en iyi yoludur; kalplerine o zamana kadar hiç hitap etmemiş olan din işte onları burada bütün gücüyle duygulara garketmektedir"[2]; hapishane olmasın diye yapılmış olan yasal ceza sisteminin dışında kalan tüm cezalandırma kurumu hücrede zirveye çıkmaktadır; burada duvarın üzerinde kara harflerle "Tanrı sizi görüyor" diye yazılmıştır.

Farklı modellerin bu üst üste çakıştırılmaları, "terbiye etme" işlevinin özgül tarafının sınır içine alınmasına olanak vermektedir. Mettray'deki başkanlar ve başkan yardımcıları ne tam yargıç, ne öğretmen, ne ustabaşı, ne astsubay, ne de "ebeveyn" olmak durumundadırlar. Bunlar bir bakıma tutum

2 *Ibid.*, s. 377.

teknisyenleridir: hal ve gidiş mühendisleri, bireysellik ortopedistleri. Hem itaatkâr, hem de yetenekli bedenler imal etmek durumundadırlar: dokuz veya on saatlik gündelik çalışmayı (zenaatsal veya tarımsal) denetlemekte; resmi geçitleri ve fizik idmanları, grubun okulunu, kalkışları, yatışları, borazan veya düdükle komuta edilen yürüyüşleri yönetmekte; jimnastik yaptırtmakta[3]; temizliklerine bakmakta, hamamları gözetim altında tutmaktadırlar. Sürekli bir gözlemin eşliğindeki terbiye etme; mahkûmların gündelik hal ve gidişlerinden sürekli bir bilgi çıkartılmakta, bu bilgi kesintisiz bir değerlendirmenin aracı olarak örgütlenmektedir: "koloniye girişte çocuk bir cins sorgulamadan geçirilirdi, kökeni, ailesinin konumu, onu mahkemenin önüne götüren hatası ve kısa ve çoğu zaman çok hüzünlü hayatını meydana getiren suçları öğrenilmektedir. Bu bilgiler, her mahkûma ilişkin herşeyin ard arda işlendiği bir tabloya yazılmaktadır; bu kayıt onun kolonideki ikâmeti sırasında ve çıktıktan sonra, yerleştirilinceye kadar sürmektedir"[4]. Bedenin yeniden biçimlendirilmesi, bireyin tanınmasına, tutumlardan çıkartılan tekniklerin öğretilmesine ve iktidar ilişkilerinin sabitleşmesiyle birbirine dolanan beceri kazandırılmasına yer vermektedir; güçlü ve becerikli iyi çiftçiler yetiştirilmektedir; teknik olarak denetlenmesi halinde, bizzat bu çalışmanın içinde boyun eğdirilmiş özneler imal edilmekte, ve onların üzerinde güvenilir bir bilgi oluşturulmaktadır. Beden üzerinde uygulanan bu disiplinsel tekniğin iki etkisi: tanınması gereken bir "ruh" ve sürdürülmesi gereken bir boyun eğdirme. Bir sonuç bu terbiye etme çalışmasını gerçek kılmaktadır: 1843'de "devrim ateşinin tüm hayalleri heyecanlandırdığı sırada, Augus, La Plèche, Alfort okullarının, hatta kolejlerin ayaklandığı sırada Mettray'deki kolonların sükûneti iki kat artmıştı"[5].

3 "Yormaya katkıda bulunan herşey, kötü düşünceleri kovmaya katkıda bulunur, böylece oyunların sıkı alıştırmalardan meydana gelmesine özen gösterilir. akşam yatar yatmaz uyurlar", *ibid.*, s. 375-376 ve levha no. 27.

4 E. Ducpéniaux, *Des colonies agricoles*, 1851, s. 61.

5 G. Ferrus, *Des prisonniers*, 1850.

Mettray'nin özellikle örnek oluşturduğu nokta, bu terbiye etme işlevine burada tanınan özgüllüktür. Destek aldığı diğer denetim biçimleriyle benzeşmektedir: tıp, genel eğitim, dinsel yönetim. Fakat onlarla kesinlikle karışmamaktadır. Asıl yönetimle de karışmamaktadır. Aile başkan veya başkan yardımcıları, monitörler veya ustabaşılar, yöneticiler kolonların yanında yaşamak zorundaydılar; hemen hemen onlarınki "kadar mütevazi" bir kıyafetleri vardı; onların yanından hemen hemen hiç ayrılmıyorlar ve onları gece gündüz denetim altında tutuyorlardı; onların arasında sürekli bir gözlem şebekesi oluşturuyorlardı. Ve bu kişileri yetiştirmek üzere, kolonide uzmanlaşmış bir okul kurulmuştu. Bu okulun temel programı, geleceğin yöneticilerin tutuklularınkiyle aynı eğitim ve aynı baskı süreçlerinden geçirmekti; bunlar "ileride öğretmen olarak dayatmak zorunda oldukları disipline şimdi öğrenci olarak tabi kılınmışlardı". Onlara iktidar ilişkileri öğretilmekteydi. Saf disipline yönelik ilk normal okul: burada "ceza evi" yalnızca güvencesini "insanlık"ta veya temellerini bir "bilim"in içinde arayan bir taslak olmakla kalmayıp, aynı zamanda öğrenilen, aktarılan ve genel kurallara uyan bir teknik olmaktaydı. Disiplinsizlerin veya tehlikeli kişilerin hal ve gidişlerini zorla normalleştiren uygulama da kendi hesabına, teknik bir yoğurma ve rasyonel bir düşünceyle "normalleştirilmiş" hale gelebilirdi. Disiplinsel teknik, kendi okuluna sahip bir "disiplin" olmaktadır.

İnsan bilimleri tarihçilerinin bilimsel psikolojinin doğum eylemini bu döneme yerleştirdikleri olmaktadır: Weber duyumları ölçebilmek üzere, küçük pergelini aynı yıllarda kullanmaya başlamıştır. Mettray'de cereyan edenler (ve Avrupa'nın diğer ülkelerinde, biraz erken, biraz geç), tabii ki tamamen başka bir düzlemde yer almaktadırlar. Bu, disiplinsel normalleştirmeye direnen bireyler üzerindeki yeni tipten bir denetimin -aynı zamanda hem bilgi, hem de iktidar olarak- ortaya çıkışı veya daha doğrusu bunun vaftizi niteliğinde olmak üzere, kurumsal olarak özelleşmesidir. Fakat psikoloji-

nin oluşması ve gelişmesi sırasında bu disiplin normallik ve boyun eğdirme profesyonellerinin ortaya çıkması herhalde farklılaştırıcı bir eşiğin ölçüsü değerinde olmaktadır. Duyumsal karışıklıkların niceliksel tahmininin en azından doğmakta olan psikolojiye prestij sağlayacağı ve bu niteliğinden ötürü bilgi tarihi içinde yer almaya hakkı olduğu söylenecektir. Fakat normallik denetimleri, onlara bir "bilimsellik" biçimini garantileyen bir tıp veya bir psikiyatri tarafından güçlü bir şekilde çerçevelenmişlerdi; bunlar, onlara doğrudan veya dolaylı olarak yasal güvencesini getiren adli bir aygıt tarafından desteklenmekteydiler. Böylece bu iki önemli himayeye sığınan ve zaten onlara bağ veya mübadele yeri olarak hizmet eden, üzerinde düşünülerek üretilmiş bir normlar denetim tekniği bugüne kadar kesintisiz olarak gelişmiştir. Bu tekniğe ilişkin usullerin kurumsal ve özgül dayanakları Mettray'nin meydana getirdiği küçük okuldan itibaren artmışlardır; bunların aygıtları miktar ve yüzey olarak artmışlardır; hastaneler, okullar, kamu yönetimleri ve özel girişimlerle olan bağlantıları artmıştır, ajanların sayıları, güçleri, teknik nitelikleri genişlemiştir; disiplinsizlik teknisyenleri kök salmışlardır. Normalleştirme iktidarının normalleştirilmesinde, bireyler üzerinde bir iktidar-bilgi'nin kurulmasında Mettray ve okulu bir devir açmışlardır.

★★★

Ama, hâlâ hemen hemen bizimki olan bir cezalandırma sanatının oluşumunun varış noktası olarak bu an neden seçilmiştir? Açıkçası çünkü, bu seçim biraz "yanlış"tır. Çünkü sürecin "sonu"nu ceza hukukunun alt taraflarına yerleştirmektedir. Çünkü Mettray bir hapishanedir, ama topallayan bir hapishanedir: hapishanedir, çünkü buraya mahkemeler tarafından mahkûm edilen genç suçlular kapatılmaktadır; ama gene de başka birşeydir, çünkü buraya suçlanan, ama yasanın 66. maddesi uyarınca beraat ettirilen reşit olmayan

kişiler ile, tıpkı XVIII. yüzyıldaki gibi ıslah olmaları için getirilenler kapatılmaktadır. Cezalandırma örneği olan Mettray, katı cezalandırma sisteminin sınırındadır. Burası, ceza hukuku sınırlarının iyice ötesinde, hapishane takımadası denilebilecek olan şeyi oluşturan koskoca bir kurumlar dizisinin en ünlü unsurlarından biri olmuştur.

Fakat genel ilkeler, büyük yasa derlemeleri ve yasama faaliyetleri bunu çoktan söylemiş durumdaydılar: "yasanın dışında" hapsetme, yetkili bir adli kurum tarafından hükmedilmeyen tutuklama olamaz, artık şu keyfi, ama buna rağmen kitlesel olan kapatmalara yer yoktur. Oysa cezalandırma sisteminin dışındaki hapsetme ilkesinin kendisi gerçekte hiçbir zaman terkedilmemiştir[6]. Ve klasik büyük kapatma aygıtı kısmen parçalandıysa da (yalnızca kısmen), çok erkenden yeniden canlandırılmış, yeniden ayarlanmış ve bazı noktaları itibariyle geliştirilmiştir. Ama daha da önemli olan nokta, hapishane aracılığıyla bir yandan yasal cezalarla, diğer yandan da disiplinsel mekanizmalarla türdeşleştirilmiş olmasıdır. Klasik çağda hapsetme, adli cezalar ve disiplin kurumları arasında zaten bulanık hale gelmiş olan sınırlar, ceza evi tekniklerini en masum disiplinlere kadar yayan, disiplinsel normları cezalandırma sisteminin göbeğine kadar aktaran ve en küçük yasadışılığın, en küçük kuralsızlığın, sapmanın veya anormalliğin üzerinde suçluluk tehdidinin ağırlığını eğemen kılan büyük bir hapishane *continuum*'u oluşturmak üzere ortadan silinme eğilimine girmişlerdir. İnce, gerilemiş, bitişik kurumları, ama aynı zamanda parçalı ve yaygın usulleri olan bir hapishane ağı klasik çağın keyfi, kitlesel ve iyi bütünleşmemiş kapatma işlevini kendi üzerine almıştır.

Hapishanenin hemen ilk, sonra da giderek uzaklaşan çevresini oluşturan bütün bu dokuyu burada yeniden oluşturmak

6 Devrim döneminde aile mahkemeleri, baba terbiyesi ve ebeveynin çocuklarını hapsetme hakkı üzerinde yapılan tartışmalara ilişkin bütün bir araştırma yapılmayı beklemektedir.

söz konusu değildir. Bunun kapsamını değerlendirebilmek için birkaç kıstas, ve erkenliğini ölçebilmek için de birkaç tarih vermekle yetinmek gerekmektedir.

Merkezi hapishanelerin tarımsal bölümleri olmuştur (bunun ilk örneği 1824'te Gaillon'dur, arkasından Fontevrault, Douaires, Boulard gelmişlerdir); fakir, terkedilmiş ve serseri çocuklar için koloniler olmuştur (1840'ta Petit-Bourg, 1842'de Ostwald); "yeniden düzensiz bir hayata dönme düşüncesi karşısında gerileyen" suçlu kızlar "annelerinin ahlâksızlığı yüzünden erken bir sefahatin pençesine düşen fakir masum kızlar", veya hastanelerin ve evlerin kapılarında bulunan fakir genç kızlar için sığınaklar, hayır evleri, merhamet evleri olmuştur. 1850 yasası tarafından öngörülen ceza kolonileri olmuştur: beraat eden veya hüküm giyen reşit olmamış çocuklar buralarda, katı bir disiplin altında ve tarım alanı ile buna bağlı olan başlıca endüstri kollarında hep birlikte eğitileceklerdir, daha sonra bunlara reşit olmayan sürgün çocuklar ile "kamusal yardım örgütündeki suçlu ve itaatsiz çocuklar" katılacaklardır[7]. Ve hapishane çemberleri esas cezalandırma sisteminden her seferinde biraz daha uzaklaşarak gerilemekte ve hapishane biçimi tamamen kaybolmadan önce hafiflemektedir: terkedilmiş veya yoksul çocuklar için kurumlar, öksüz yurtları (Neukof veya Mesnil-Firmin gibi); çıraklar için kurumlar (Reims'teki Bethléem veya Nancy Evi gibi); La Sauvagère, sonra da Tarare ve Jujurieu (işçi kızlar buraya 13 yaşlarına doğru girmekte, yıllar boyunca kapalı olarak yaşamakta ve dışarı ancak gözetim altında çıkmaktadırlar; ücret almamakta, bunun yerine heves ve iyi hal ve gidiş primleriyle artırılan, ayrılırken ödenecek olan bir maaş almaktadırlar, bu onlara ancak çıkarken ödenmektedir) gibi manastır-fabrikalar daha ileri tarihlidirler. Ve bunlardan da sonra, "herşeyi birarada" olan hapishaneyi tekrarlamayan,

7 Bütün bu kurumlar hk., bkz. H. Gaillac, *Les Maisons de correction*, 1971, s. 99-107.

ama hapsetme mekanizmalarından bazılarını kullanan koskoca bir düzenlemeler dizisi vardır: himaye dernekleri, ahlâkileştirme çalışmaları, hem yardım eden hem de gözetim altında tutan bürolar, işçi site ve lojmanları –bunların ilkel ve en kaba biçimleri ceza evi sisteminin işaretlerini hâlâ çok okunaklı bir şekilde taşımaktadırlar–[8]. Ve hihayet bu büyük hapishane dokusu, toplumun içine dağılmış bir şekilde işlemekte olan disiplinsel düzenlemelerle buluşmaktadır.

Hapishanenin cezai adalet içinde, cezalandırma usullerini ceza evi tekniği haline dönüştürdüğünü gördük: hapishane takımadası ise bu cezalandırma kurumu tekniğini toplumsal bünyenin tümüne taşımaktadır. Birçok önemli sonuçla birlikte.

1. Bu geniş çaplı düzende, düzensizlikten yasa ihlaline ve ters yönde de yasanın çiğnenmesinden bir kurala, bir araca, bir talebe, bir ölçüye nazaran dışta kalmaya sanki doğalmışcasına geçişe izin veren, yavaş, sürekli, farkedilmeyen bir basamaklandırma oluşturmaktadır. Klasik dönemde genelde hataya yönelik olarak yapılan belli bir ortak atfa rağmen[9], ihlalin düzeni, günahın düzeni ve kötü davranışın düzeni, bunların aynı kıstas ve mercilere bağlanmış olmaları (ceza evi, mahkeme, hapsetme) ölçüsünde ayrılmış olarak kalmaktaydılar. Hapsetme bunun tersine gözetim ve cezalandırma mekanizmalarıyla birlikte, nisbi bir süreklilik ilkesine göre işlemektedir. Birilerini diğerlerine gönderen kurumların bizzat

8 Örnek olarak bkz., XIX. yüzyılın ortasında Lille'de inşa edilen işçi lojmanları: "Gündemde temizlik vardır. Bu yönetmeliğin ruhudur. Gürültücülere, sarhoşlara, her türden düzensizliklere karşı bazı sert önlemler. Ağır bir hata atılmayı getirir. Kurala bağlı düzen ve tasarruf alışkanlıkları kazandırılan işçiler artık pazartesileri atelyelerden kaçmamaktadırlar... Daha iyi gözetim altında tutulan çocuklar, artık rezalet nedeni olmamaktadırlar... Lojmanların bakımı, iyi davranış, sadakat için prim verilmekte ve bu her yıl bu primler için birçok kimse rekabete girmektedir" Houzé de l'Aulnay, *Des logements ouvrier à Lille*, 1863, s. 13-15.

9 Buna, Muyart de Vouglans gibi bazı hukukçularda açıkça formüle edilmiş olarak rastlanmaktadır, *Réfutation des principes hasardés dans le traité des délits, et des peines*, 1767, s. 108. *Les Lois criminelles de la France*, 1780, s. 3; veya Rousseaud de la Combe gibilerinde, *Traité des matières criminelles*, 1741, s. 1-2.

kendilerinin sürekliliği (yardım kurumundan öksüzler yurduna, ıslahaneye, ceza evine, disiplin taburuna, hapishaneye; okuldan himaye derneğine, hayır kurumunun atelyesine, sığınağa, ceza manastırına; işçi sitesinden hastaneye, hapishaneye). Kuralı basit bir sapmadan itibaren ağırlaştıran ve yaptırımı vahimleştiren cezalandırma kıstas ve mekanizmalarının sürekliliği. Kurumsallaşmış, uzmanlaşmış ve özelleşmiş otoritelerin sürekli basamaklandırılması (bilgi sıralaması ve iktidar sıralaması içinde), bunları keyfi olarak değil de, yazılı kuralların hükümlerine uygun olarak ve saptamalar ile tedbirler aracılığıyla hiyerarşik hale getirmekte, farklılaştırmakta, yaptırıma bağlamakta, cezalandırmakta ve sapmaların yaptırımını yavaş yavaş suçların cezalarına doğru götürmektedirler. "Hapishane" çoklu, yaygın veya bitişik biçimleriyle, denetim veya zorlama, gizli gözetim ve ısrarlı baskı kurumlarıyla, cezaların niteliksel ve niceliksel bağlantılarını sağlamakta; küçük ve büyük cezaları, yumuşaklıkları veya katılıkları, kötü notları ve en küçük mahkûmiyetleri dizi haline getirmekte veya ince dallara göre düzenlemektedir. Disiplinlerin en önemsizi sonun prangadır diyebilir; ve hapishanelerin en kötüsü müebbede mahkûm olmuş kişiye "hal ve gidişindeki en küçük sapmayı kaydedeceğim" demektedir. XVIII. yüzyılın temsillerin ve işaretlerin "ideolojik" tekniğinde aradığı cezalandırma işlevinin genelliği, şimdi çeşitli hapishane düzenlemelerinin yaygınlığı; maddi, karmaşık ve dağınık, tutarlı donanımdan destek almaktadır. Bizatihi bu olgudan ötürü, belli bir ortak "işaret edilen", kuraldışılıkların ilki ile "suçların" sonuncusu arasında dolaşmaktadır; artık söz konusu olan hata veya ortak çıkara kastedilmesi değil de, sapma ve anormalliktir; okullarda, mahkemede, sığınakta veya hapishanede artık bunlar kol gezmektedir. Bunlar hapishanenin taktik cephesinden genelleştirdiği şeyi işlev cephesinden genelleştirmektedirler. Hükümdarın hasmı, sonra toplum düşmanı olan şey, kendiyle birlikte çok yönlü düzensizlik, suç ve delilik tehlikesini taşı-

yan bir sapkın haline dönüşmüştür. Hapishane şebekesi cezalandırma ve anormale ait olan iki uzun ve çoklu diziyi birleştirmektedir.

2. Hapishane şubeleriyle birlikte, büyük "suçluların" devşirilmelerine izin vermektedir. İçinde dışlamalar ve atmalar görüntüsü altında koskoca bir yoğurma faaliyetinin gerçekleştirildiği, "disiplinsel kariyerler" denilebilecek şeyi düzenlemektedir. Klasik dönemde, toplumun uçlarında veya küçük aralıklarında, "yasadışı"nın karışık, hoşgörülü ve tehlikeli veya en azından iktidarın doğrudan el koymalarından kurtulanların alanı açılmaktaydı; suçluluk için bir oluşum yeri ve bir sığınma bölgesi olan belirsiz bir alan; raslantısal gidiş gelişler esnasında fakirlik, işsizlik takip edilen masumiyet, kurnazlık, güçlüklere karşı mücadele, sorumlulukların ve yasaların reddi, örgütlü suç birbirleriyle burada karşılaşmaktaydılar; burası Gil Blas'ın, Sheppard'ın veya Mandrin' in herbirinin kendi tarzında fink attığı macera mekânıydı. XIX. yüzyıl disiplinsel farklılaştırmalar veya dallandırıp budaklandırmalar oyunu sayesinde, sistemin tam kalbinde itaatkârlığı egemen kılan ve suçluluğu ayrı mekanizmalarla imal eden sağlam kanallar inşa etmiştir. Biraz pedagojik *cursus*'a, biraz da profesyonel bağlantıya ait olan bir cins sürekli ve zorlayıcı "oluşum" olmuştur. Kariyerler burada, kamu görevindekiler kadar emin ve kaçınılmaz olarak resmolmaktadırlar: himaye ve yardım dernekleri, eve yerleştirme, ceza kolonileri, disiplin taburları, hapishaneler, hastaneler, barınaklar. Bu şubeler daha XIX. yüzyılın başında iyice farkedilmektedirler: "hayır kurumlarımız, yoksulun doğumdan mezara kadar bir an bile yalnız bırakılmadığı, harika bir şekilde eşgüdümlü olan bir bütün sunmaktadırlar. Talihsizi bir izleyiniz: onun bulunmuş çocukların arasında doğduğunu göreceksiniz; buradan kreşe, sonra yetimhane salonlarına gitmektedir; altı yaşında buradan çıkarak ilkokula sonra da yetişkinler okuluna gitmektedir. Eğer çalışmazsa, semtin hayır bürolarına kaydolmakta ve eğer hasta olursa 12 hastane arasın-

dan tercih yapabilmektedir... Nihayet Parisli fakir, kariyerinin sonuna geldiğinde 7 düşkünler yurdu onun ihtiyarlığını beklemektedir ve bunların sağlıklı rejimi onun yararsız günlerini çoğu zaman zenginlerinkinden daha fazla uzatmaktadır"[10].

Hapishane ağı özümlenemezi karışık bir cehennemin içine atmamaktadır, buranın dışarısı yoktur. Bir yandan dışlıyora benzediği şeyi öteki yandan yeniden ele almaktadır. Yaptırım uyguladığı da dahil, her şeyi tasarruf etmektedir. Devre dışı bırakmak istediğini bile kaybetmeye razı olmamaktadır. Hapsetmenin her yerde hazır ve nazır donanımını meydana getirdiği bu *Panopticon* tarzı toplumda, suçlu yasadışı bir kişi değildir, hatta ta işin başından itibaren yasanın içinde, hatta göbeğindedir veya en azından, disiplinden yasaya, sapmadan ihlale hissettirmeden geçiren şu mekanizmaların tam ortasındadır. Hapishanenin suçluluğa yaptırım uyguladığı doğruysa da, bu suçluluk esas itibariyle, hapishanenin nihai çözümlemede kendi hesabına sürdürdüğü bir kapatma tarafından ve bu kapatmanın içinde imal edilmektedir. Hapishane, adım adım katedilen bir hiyerarşinin doğal devamından, bir üst basamağından başka birşey değildir. Suçlu kurumun bir ürünüdür. Buna bağlı olarak, mahkûmların hayat hikâyelerinin önemlice bir bölümünün, hapishaneden kaçınılmasına yönelik olduklarına inandırılmaya çalışılan bütün bu mekanizmalardan ve kurumlardan geçmesine şaşırmamak gerekir. Eğer istenirse, burada düzeltilemez bir suçlu "karakteri"nin göstergesi bulunmaktadır: Mendeli toplumdışı adam, ıslahanaye atılan çocuktan itibaren, genelleşmiş hapishane sisteminin güç hatlarına göre titizlikle üretilmiştir. Ve bunun tersine, marjinallik lirizmi "yasadışı" imgesinin, itaatkâr ve ürkek düzenin kıyılarında dolaşan büyük göçebenin karşısında istediği kadar büyülenebilir. Suçluluk marj-

10 Moreau de Jonnès, zikr, H. du Touquet, *De la condition des classes pauvres*, 1846.

larda ve birbirini izleyen sürgünlerin sonucu olarak değil de, giderek daha sıkı hale gelen dahil etmeler sayesinde, giderek daha ısrarlı hale gelen gözetimlerin altında, baskıların bir birikimiyle doğmaktadır. Tek kelimeyle, hapishane takımadası suçluluğun toplumsal bünyenin derinliklerinde, inatçı yasadışılıklardan, bu yasadışılıkların suçluluk tarafından kapsanmasından ve uzmanlaşmış bir suçluluğun yerleşik hale getirilmesinden itibaren oluşmasını sağlamaktadır.

3. Fakat hapishane sisteminin ve yerel hapsetmenin iyice uzaklara kadar yaygınlaşmasının en önemli sonucu herhalde, cezalandırma iktidarını doğal ve meşru kılmayı, hiç değilse cezalandırma sisteminin hoşgörü eşiğini aşağı çekmeyi başarmış olmasıdır. Ceza uygulamasında insanları rahatsız eden herşeyi yoketmeye yönelmektedir, ve bunu içinde serpildiği iki sicili birbirlerine karşı oynatarak yapmaktadır: adaletin yasal sicili ile disiplinin yasaötesi sicili. Nitekim, hapishane sisteminin yasanın ve onun verdiği kararların ötesindeki büyük sürekliliği, disiplin mekanizmalarına, bunların devreye soktukları karar ve yaptırımlara bir cins yasal destek vermektedir. Büyük adalet modeli "biçim-hapishane" ile birlikte çok sayıda "bölgesel", nisbeten özerk ve bağımsız kurum içeren bir şebekenin bir ucundan diğerine aktarılmaktadır. Disiplin kurumlarının yönetmelikleri yasaları, yaptırımları tekrarlayabilir, mahkeme kararlarını, cezaları ve gözetim altında tutmayı taklid edebilir, polisiye modeli tekrarlayabilir; ve bütün bu çok yönlü kuruluşların üzerinde, onlara nazaran saf, katışıksız ve abartısız bir biçim olan hapishane, onlara bir cins devlet desteği vermektedir.

Zindandan veya ağır hapis cezalarının çektirildiği yerlerden, dağınık ve hafif çerçevelemelere kadar varan çeşitli yoğunluktaki ışıklarıyla, yasanın geçerli kıldığı ve adaletin tercihli silahı olarak kullandığı bir iktidar tipini aktarmaktadır. Onun içinde işlev gören disiplinler ve iktidar, bizzat adaletin mekanizmalarını devreye sokmaktan –onun yoğunluğunu artırsalar bile– başka birşey yapmadıklarına göre, nasıl

olur da keyfi olarak gözükebilirler? Disiplinler ve iktidarlar onun etkilerini genişletmek istiyorlarsa ve onu en sonuncu basamağa kadar aktarıyorlarsa, bunu onun katılıklarından kaçınmak için mi yapmaktadırlar? Hapishanenin sürekliliği ve biçim-hapishane'nin yaygınlaşması disiplinsel iktidarın yasallaştırılmasına, en azından meşrulaştırılmasına olanak vermişlerdir, disiplinsel iktidar böylece aşırılık veya suiistimal cinsinden içerebileceklerinden kurtulmuş olmaktadır.

Fakat bunun tersine, hapishane piramidi yasal cezalara çarptırma iktidarına, içinde her türlü aşırılıktan ve şiddetten kurtulmuş olarak gözüktüğü bir bağlam vermektedir. Disiplin aygıtlarının bilgince aşamalı hale getirilmiş basamaklarında ve bunların gerektirdiği "kapatmalar" içinde, hapishane hiç de başka cinsten bir iktidarın zincirlerinden boşanmasını değil de, daha ilk yaptırımlardan itibaren rol oynamaya hiç ara vermemiş olan bir mekanizmanın yoğunluğu için deki ek bir basamağı temsil etmekten başka birşey yapmamaktadır. Hapishaneden kaçınmak için gidilen sonuncu "düzeltme" kurumu ile karakteristik bir ihlalden sonra gönderilen hapishane arasındaki farklılık ancak hissedilebilmektedir (ve öyle olmak zorundadır). Tekil cezalandırma iktidarını mümkün olduğunca ağırbaşlı kılabilme etkisine sahip olan katı ekonomi ondaki hiçbir şeyi artık, otoritesinin intikamını azap çektirilen bedenden alan hükümran iktidarın eski aşırılığını hatırlatmamaktadır. Hapishane kendine emanet edilenler üzerinde, başka bir yerde başlatılmış olan bir çalışmayı sürdürmektedir ve toplumun tümü bu çalışmayı sayılamayacak kadar çok disiplin mekanizması aracılığıyla, teker teker herkesin üzerinde izlemektedir. Hapishane *continuum*'unun sayesinde, mahkûm eden merci denetleyen, dönüştüren, düzelten, iyileştiren diğer tüm mercilerin arasına katılmaktadır. Limitte hiçbir şey onu, suçluların özellikle "tehlikeli" karakterinden, bunların sapmalarının vahametinden ve ayinin zorunlu debdebesinden farklılaştırmayacaktır. Fakat bu cezalandırma iktidarı işlevi itibariyle, iyileştirme

veya eğitme işlevinden esas olarak farklı değildir. Onlardan ve daha düşük önemdeki ve çok sayıdaki görevlerinden bir alt destek almaktadır; ama bu daha az öneme sahip bir konu değildir, çünkü bu tekniğin ve rasyonelliğin desteğidir. Hapishane tıpkı disiplinin teknik iktidarının "yasallaştır"dığı gibi, yasal cezalandırma iktidarını "iklime uyumlu" hale getirmektedir. Hapishane böylece onları türdeşleştirirken; birinde şiddetli, diğerinde de keyfi olanı silerken; bunların her ikisinin de uyandırabileceği isyan sonuçlarını hafifletirken, buna bağlı olarak onların öfke ve hınçlarını yararsız hal getirirken; aynı hesaplanmış, mekanik ve ağır başlı yöntemleri birinden diğerine geçirirken, XVIII. yüzyılın insanların sayılarının artması ve bunların yararlı bir şekilde kullanımı sorunu yükselirken formülünü aradığı şu büyük "ekonomi"yi gerçekleştirme olanağını vermektedir.

Hapishanenin genelliği toplumsal bünyenin tüm kalınlığı boyunca etki ederek ve düzeltme sanatını sürekli olarak cezalandırma hakkına karıştırarak, cezalandırmanın doğal ve kabul edilebilir hale geldiği düzeyi aşağı çekmektedir. Devrim öncesinde ve sonrasında cezalandırma hakkına nasıl yeni bir temel verildiği sorusu sıklıkla sorlmaktadır. Ve herhalde bunun cevabını sözleşme teorisi tarafında aramak gerekmektedir. Ama aynı zamanda ve özellikle bunun tersinde yer alan soruyu da sormak gerekir: nasıl olmuştur da insanlar cezalandırma iktidarını kabul etmişlerdir veya çok daha basit olarak, cezalandırıldıklarında böyle olmayı nasıl kabul etmişlerdir? Sözleşme teorisi bu soruya ancak, kendi üzerinde sahip olduğu hakkı uygulama iktidarını başkalarına veren kurmaca bir hukuk öznesi sayesinde cevap verebilir. Disiplin iktidarını yasa iktidarıyla ilişkili hale getiren ve en küçük baskılardan büyük cezai tutuklamaya kadar kesintisiz bir şekilde yayılan büyük hapishane *continuum*'unun, bu kuruntuya dayalı cezalandırma iktidarının devrinin dolaysız bir şekilde maddi olan teknik ve hakiki çiftini oluşturmuş olması da muhtemeldir.

4. Bu yeni iktidar ekonomisiyle birlikte, onun temel aleti olan hapishane sistemi yeni bir "yasa" biçimini geçerli kılmaktadır: bir yasallık ve doğa, hüküm ve anayasa ile norm karışımı. Bir dizi sonuç bu durumdan kaynaklanmaktadır: adli iktidarın veya en azından işleyişinin iç çözülmesi; yargılamanın giderek güçleşmesi ve mahkûm etmenin giderek utanılır hale gelmesi, yargıçlarda tartmak, değerlendirmek, teşhis koymak, normali ve anormali tanımak yönünde büyük bir istek; ve tedavi etme veya yeniden uyumlu hale getirme şerefinin elde edilmek istenmesi. Bu konuda yargıçların iyi veya kötü vicdanlı olmalarına, hatta vicdansız olmalarına önem atfetmek yararsızdır. Bunların sürekli olarak dışa vurulan "tıp iştahları" –uzman psikiyatrlara başvurmalarından, kriminolojinin gevezeliklerine gösterdikleri dikkate kadar–, icra ettikleri iktidarın en belirleyici çizgisinin "doğasından" uzaklaştığını; bu iktidarın belli bir düzeyde yasaların hükmü altında, daha temel olan başka bir düzeyde ise normalleştirici bir iktidar gibi işlediğini göstermektedir; yargıçların "tedavici" ilâmlar yazmalarına veya "yeniden uyumu sağlamaya yönelik" hapsetme kararlarını vermelerine neden olan onların ar duyguları veya insancıllıkları değil de, icra ettikleri iktidar ekonomisidir. Fakat bunun tersine, yargıçlar mahkûm etmek için mahkûm etmeyi giderek daha zor kabul ediyorlarsa da, yargılama faaliyeti bizzat normalleştirici iktidarın yayılması ölçüsünde artmıştır. Disiplin düzeneğinin her yerdeki varlığı tarafından taşınan, tüm hapishane aygıtlarından destek alan normalleştirici iktidar toplumumuzun başat işlevlerinden biri haline gelmiştir. Normallik yargıçları bu iktidarın her yerinde mevcutturlar. Öğretmen-yargıç, hekim-yargıç, eğitimci-yargıç toplumundayız, bunların hepsi de normalleştirici olanın hüküm sürmesini sağlamakta; ve herbiri bulunduğu yerde bedeni, hareketleri, tutkuları, hal ve gidişleri, yatkınlıkları, performansları tabi kılmaktadır. Hapishane ağı bitişik ve dağınık biçimleri altında; yerleştirme, dağıtım, gözetim, gözlem sistemleriyle, modern toplumda nor-

malleştirici iktidarın büyük desteği olmuştur.

5. Toplumun hapishane dokusu aynı anda hem bedenin hakiki olarak yakalanmasını, hem de sürekli gözleme tabi tutulmasını sağlamaktadır; bu doku iç özellikleri aracılığıyla yeni iktidar ekonomisine en uygun aygıt ve bizzat bu ekonominin ihtiyaç duyduğu bilgi oluşumu için alettir. *Panopticon* tarzındaki işleyişi ona bu çifte rolü oynama olanağını vermektedir. Sabitleştirme, paylaştırma, kayıt süreçleri aracılığıyla uzun bir süre boyunca, insanın tutumunun nesnelleştirilmesi için en basit, en kaba, en maddi, ama herhalde aynı zamanda en vazgeçilmez koşullardan biri olmuştur. "Engizisyon tipi" adalet çağından sonra "sınav tipi" adalet çağına girdiyse, bundan daha genel olmak üzere sınav usulü toplumu bu kadar geniş ölçekte kapsayabildiyse ve bir kısmı itibariyle insan bilimlerine yer verebildiyse, bunun en büyük alet-lerinden biri çeşitli hapsetme mekanizmalarının çokluğu ve sıkı kesişmeleri olmuştur. İnsan bilimlerinin hapishaneden çıktıklarının söylenmesi söz konusu değildir. Ama eğer bunlar oluşabildiler ve *episteme*'de bilinen bütün alt üst oluşları meydana getirebildilerse, bunun nedeni bunların iktidarın kendine özgü ve yeni bir tarzı tarafından taşınmış olmalarıdır: belli bir beden siyaseti, insanların birikimini itaatkâr ve yararlı kılmanın belli bir biçimi. Bu, tanımlanmış bilgi ilişkilerinin iktidar ilişkileri içine katılmalarını gerektirmekteydi; tabi kılma ile normalleştirmenin kesişmelerini sağlamak üzere bir teknik gerektirmekteydi, yeni bireyselleştirme usulleri içermekteydi. Hapishane ağı, insan bilimlerini tarihsel olarak mümkün kılmış olan bu iktidar-bilgi'nin donanımlarından birini meydana getirmektedir. Bilinebilir insan (ruh, bireysellik, bilinç, hal ve gidiş burada çok önemli değillerdir) bu analitik kuşatmanın, bu egemen olma-gözlem'in etki-nesne'sidir.

6. Bu durum hiç kuşkusuz, aslına daha doğumundan itibaren kınanmış olan bu ince icat olan hapishanenin aşırı sağlamlığını açıklamaktadır. Eğer bir devlet aygıtının hiz-

metindeki bir dışlama veya ezme aracından ibaret olmasaydı, fazlasıyla göze batan biçimlerini değiştirmek veya ona daha kolaylıkla itiraf edilebilir bir ikâme bulmak mümkün olabilirdi. Fakat iktidar düzenek ve stratejilerinin içine dalınca, onu değiştirmek isteyen herkese karşı büyük bir atalet gücüyle direnmesi olanaklı hale gelmiştir. Bir olgu karakteristiktir: hapsetme rejimini değiştirmek söz konusu olduğunda, kilitlenme yalnızca adliye kurumundan gelmemektedir; direnen hapishane-cezai yaptırım değil de, tüm hukuk-dışı belirlemeleri, bağları ve etkileriyle hapishanedir; genel bir disiplinler ve gözetimler şebekesi içinde menzil olan hapishanedir; *panopticon* türü bir rejimde işlediği haliyle hapishanedir. Bunun anlamı onun değiştirilemeyeeği veya bizimki gibi bir toplum için edebiyen vazgeçilmez nitelikte olduğu değildir. Tersine, bizzat onları işletmiş olan süreçlerin sürekliliği içinde, hapishanenin kullanımını önemli ölçüde kısıtlamaya ve iç işleyişini dönüştürmeye yatkın iki süreci yerleştirmek mümkündür. Ve bunlar herhalde, zaten geniş ölçekte devreye girmişlerdir. Bu süreçlerden biri, özgül bir yasadışılık olarak düzenlenmiş bir suçluluğun yararını azaltandır (veya sakıncalarını artırandır); böylece ulusal veya uluslararası ölçekte, siyasal ve ekonomik aygıtlara doğrudan bağlanmış olan büyük yasadışılıkların (mali yasadışılıklar, haberalma örgütleri, silah ve uyuşturucu ticareti, gayrimenkul spekülasyonu) oluşmasıyla, suçluluğun biraz köylü ve göze batan emek gücünün etkinliğini kaybedeceği aşikâdır; veyahut daha dar bir ölçekte, cinsel zevk üzerinden ekonomik pay almanın gebelik önleyici maddelerin satışı veya film ve gösterilerin daha iyi yapılır hale gelmesinden itibaren, fahişeliğin köhne hiyerarşisi eski yararının büyük bir bölümünü kaybetmektedir. Diğer sonuç ise, disiplin ağlarının gelişmesi, bunların ceza aygıtıyla alış verişlerinin artması, onlara atfedilen giderek daha büyük güçler, adli işlevlerin onlara her seferinde daha kitlesel bir şekilde aktarılmaları; oysa tıbbın, psikolojinin, eğitimin, yardımın "sosyal çalışma"nın denetim ve yaptırım

iktidarlarının içinde daha büyük bir paya sahip olmaları ölçüsünde, bunun karşılığı olarak ceza aygıtı tıbbileşebilir, psikolojikleşebilir, pedagojikleşebilir; ve bu durumda, ceza evi söyleviyle suçluluğun zaptü rapt altına alınma etkisi arasında, ceza iktidarı ile disiplin iktidarını eklemleştirmekte olan şu kaynağın oluştuğu hapishane daha az yararlı hale gelmektedir. Birbirlerini daha sıkılaştıran bütün bu normalleştirme düzeneklerinin ortasında, hapishanenin özgüllüğü ve birleştirme rolü varlık nedenlerini kaybetmektedirler.

Eğer hapishane etrafında bütünsel bir siyasal ödül varsa, demek ki bu onun ıslah edici olup olamayacağının bilinmesi değildir; eğer yargıçlar, psikiyatrlar veya sosyologlar burada yöneticiler veya gözetmenlerden daha fazla iktidar icra ediyorlarsa, limitte hapishaneden başka bir alternatif yoktur. Bugün sorun daha çok bu normalleştirme düzeneklerinin yükselişinde ve bunların yeni nesnelliklerini devreye sokarken taşıdıkları iktidar etkilerinin genişliğinde yer almaktadır.

★★★

1836'da muhabirlerden biri *Phalange*'da "Ahlâkçılar, filozoflar, yasakoyucular, uygarlık yağcıları, işte Paris'imizin düzene sokulmuş planı, işte birbirine benzeyen herşeyin biraraya getirildiği mükemmelleştirilmiş plan. Merkezde ve ilk kuşakta her hastalık için hastaneler, her tür sefalet için barınaklar, tımarhaneler, hapishaneler; kadın, erkek ve çocuk zindanları. İlk kuşağın çevresinde kışlalar, mahkemeler, polis merkezi, gardiyanların konutları, darağacı kurulan yerler, cellat ve yardımcılarının konutları. Dört köşede mebuslar meclisi, soylular meclisi, Kralın sarayı ve Enstitü. Dış tarafta merkezi kuşağı besleyenler, ticaret ve dolandırıcılıkları, iflaslar; endüstri ve korkunç mücadeleleri; basın ve safsataları; kumarhaneler; fahişeler, açlıktan ölen veya sefahate yuvarlanan Devrim Dahilerinin sesine kulak kabartmaya her zaman hazır olan halk; kalpsiz zenginler... Son olarak herkesin

herkese karşı gözü dönmüş savaşı"[11] diye yazmıştır.

Bu adsız metin üzerinde duracağım. Şimdi tekerleklerin, işkence direklerinin, kazıkların dolu olduğu azaplar ülkesinin çok uzağındayız; ıslahatçıların elli yıl kadar önce sahip oldukları düşün de uzağındayız: binlerce küçük tiyatronun adaletin çok renkli temsilini aralıksız sundukları ve süs unsuru olan darağaçları üzerinde özenle sahnelenen cezalandırmaların Yasa'nın panayır eğlencesini kesintisiz olarak meydana getirdiği kent. Hapishane kenti hayali "jeopolitik"iyle birlikte, tamamen başka ilkelere tabi kılınmıştır. *Phalange*'daki metin bunların en önemlilerinden bazılarını hatırlatmaktadır: bu kentin merkezinde ve sanki ona hakim olmak üzere artık "iktidar merkezi" bir güç çekirdeği değil de, çeşitli unsurlardan –duvarlar, mekân, kurum, kurallar, söylev– oluşan çoklu bir şebeke vardır; hapishane kentinin modeli demek ki ondan dışa vuran iktidarla birlikte kralın bedeni; aynı anda hem bireysel, hem de ortaklaşa bir bedenin içinden doğacağı, iradelerin sözleşmeye dayalı birliği değil de, çeşitli cins ve düzeylerden unsurların stratejik bir dağılımıdır. Hapishane yasaların ve yasa derlemelerinin veya adli aygıtın çocuğu değildir; mahkemeye onun kararlarının ve elde etmek istediği sonuçların itaatkâr ve beceriksiz aleti olarak tabi değildir; tersine mahkeme ona nazaran dışsal ve tabi konumdadır. İsgal ettiği merkezi konumda tek başına olmayıp, görünüşte iyice farklı olan, ama tıpkı onun gibi normalleştirici bir iktidar uygulamaya yönelen başka "hapishane" düzeneklerinden oluşan bir diziye bağlıdır –bunlar farklıdır, çünkü rahatlatmayı, tedavi etmeyi, yardım etmeyi hedeflemektedirler–. Düzeneklerinin üzerlerinde uygulandığı şeyler "merkezi" bir yasaya yönelik çiğnemeler değil de, üretim aygıtının –"ticaret" ve "endüstri"– çevresindeki koskoca bir yasadışılıklar çoğulluğudur, bunlar burada cins ve köken farkları, kâr içindeki kendine özgü rolleri ve cezalandırma iktidarının on-

11 *La Phalange*, 10 Ağustos 1836.

ları tabi tuttuğu farklı kaderler içinde yer almaktadırlar. Ve son olarak, bu mekanizmalara başkanlık eden bir aygıtın veya bir kurumun üniter işleyişi değil de, bir kavganın gerekliliği ile bir stratejinin kurallarıdır. Buna bağlı olarak baskı, dışlama, dışarı atma, marjinalleştirme kurumu kavramları, nihai çözümlemede disiplinsel bireyin imal edilmesine olanak veren sinsi yumuşaklıkların, pek itiraf edilebilir gibi olmayan kötülüklerin, küçük kurnazlıkların, hesaplı kitaplı usullerin, tekniklerin, "bilim"lerin hapishane kentinin merkezileştirilmiş insanlığın, karmaşık iktidar ilişkilerinin etki ve aletlerinin, çok yönlü "hapsetme" düzenekleri tarafından tabi kılınmış olan bedenlerin ve güçlerin, bizzat bu stratejinin unsurları olan söylevlerin içinde kavganın uğultusunu duymak gerekir[12].

12 Modern toplumda iktidarın olağanlaşması ve bilginin oluşumu konularındaki çeşitli incelemelere tarihsel arka plan olarak hizmet etmesi gereken bu kitabı burada kesiyorum.

Michel Foucault

Klasik Çağda
DELİLİĞİN TARİHİ

Fransızca Aslından Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay

Yayına Hazırlanmaktadır.

İMGE kitabevi

MICHEL FOUCAULT

HAPİSHANENİN DOĞUŞU

Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay

İktidarın kendini gösteriş ve debdebe içinde dışa vurduğu, gücünü bu gösterişten aldığı eski siyasal sistemden mümkün olduğunca ve giderek artan bir şekilde görünmez hale geldiği modern siyaset sistemine geçiş, bir yandan iktidarı kişileştiren hükümdarın yerine, adsız kişiler tarafından kullanılan bir yönetim aygıtının yerleşmesiyle, diğer yandan da kamuya açık cezalandırmadan, gizli cezalandırmaya doğru olan bir hareketle belirlenmektedir.

Kendini öne çıkartan iktidar bireyin oluşmasını engellemiştir; oysa karanlıklara çekilen modern iktidar herkesi bireyselleştirmek istemektedir; çünkü bireyselleştirmek, gözetim altında tutmak ve cezalandırmak yani egemen olmak demektir. Böylece modern iktidar çocuğu okulla, hastayı hastaneyle, deliyi tımarhaneyle, askeri orduyla, suçluyu hapishaneyle kuşatarak bireyselleştirmiş, kaydetmiş, sayısal hale getirmiş, egemen olmuştur.

Her kişi bir yerde kayıtlı hale gelince, herkes denetim altında olacak, gözetim altında tutulacaktır. Modern iktidar büyük gözaltıdır.

ISBN 975-533-032-1

9 789755 330327

İMGE kitabevi